

La *idea* d'Acadèmia al llarg del temps

La *idea* d'Acadèmia
al llarg del temps

JAUME PÒRTULAS

PERE MOLAS

(eds.)

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES

Barcelona 2023

Amb el patrocini de:

Imatge de coberta: detall del fresc (c. 1510) de Rafael a la Stanza della Segnatura del Vaticà. Tradicionalment conegut com l'*Escola d'Atenes*, representa, presidits per Plató i Aristòtil, molts dels filòsofs més importants (no grecs únicament). A més de Plató, en la il·lustració de coberta s'hi poden veure (identificacions no sempre segures) Sòcrates, Averrois, Parmènides, Hipàcia, Pitàgores, Heràclit...

- © del text: els autors respectius
- © de l'edició: Reial Acadèmia de Bones Lletres
C/ Bisbe Caçador, 3 - 08002 Barcelona
Pàgina web: www.boneslletres.cat

Coordinació: Albert Corbeto

ISBN: 978-84-128090-0-8

DL B 21889-2023

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, SL
C/ Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
www.bobala.cat

Índex

JAUME PÒRTULAS	
Del gimnàs de l'heroi <i>Academos</i> a l'Acadèmia de Plató.....	7
ERNEST MARCOS	
El cercle de Plató a Mistràs: la baula bizantina en la història de les acadèmies	29
JOSEP SOLERVICENS	
El model renaixentista d'acadèmia: de la ficció dialògica a la formalització d'una pràctica regulada	43
ALBERT ROSSICH	
Una acadèmia singular: l'Acadèmia de sant Tomàs.....	67
MARC MAYER	
El nom de l'Acadèmia dels Desconfiats i alguns dels seus possibles precedents italians	105
PERE MOLAS	
Les acadèmies de Barcelona al segle XVIII. Una perspectiva social...	115

JOSEP MARIA SANS I TRAVÉ	
Acadèmics estudiosos del temple (alguns membres de l'Acadèmia de Bones Lletres estudiosos dels templers catalans)	139
MANUEL JORBA	
Activitat poètica dels joves acadèmics del Trienni Liberal	203
PERE MOLAS	
L'Acadèmia de Bones Lletres durant el Trienni Liberal	237
PILAR VÉLEZ	
L'Acadèmia de Bones Lletres, capdavantera en la gestió del patrimoni (1835-1888): Joan Cortada, Josep de Manjarrés i Antoni Elías de Molins.....	255
BORJA DE RIQUER	
Ramon d'Abadal, dinamitzador de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona	279

JAUME PÒRTULAS

Del gimnàs de l'heroi Academos a l'Acadèmia de Plató*

INTRODUCCIÓ

En les llengües modernes, el terme ACADÈMIA vol dir un gran nombre de coses diferents, per bé que connectades d'alguna manera. D'entrada, la paraula remet a una institució com la nostra, és a dir, una «Societat literària, artística o científica, constituïda per a l'avançament de les bones lletres, de les arts o de les ciències».¹ Però també es pot referir a una «escola on s'estudien determinades arts», com una Acadèmia de ball o de dibuix; o, senzillament, a un «centre d'ensenyament de caràcter privat»: una Acadèmia d'idiomes, posem per cas. Darrerament, «Academia.edu» és el nom d'un recurs d'Internet molt freqüentat. I si donem una cop d'ull a altres

* Una versió provisional d'aquest paper fou llegida en una trobada del Projecte de Recerca «La construcción del pasado en la Grecia arcaica y clásica: mecanismos compositivos, genealogías y catálogos» (IP: J. Carruesco García), el 16 de desembre de 2022. Agraïxo a Sergi Grau que se la llegís amb calma i em donés una sèrie de consells (que he seguit en part). Alguns paràgrafs recuperen idees i frases d'una conferència pronunciada a la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona el desembre de 2014, amb el títol «Institucions culturals de la Grècia clàssica: l'Acadèmia, el Liceu, la Biblioteca».

1. Manllevo al DIEC2 aquesta definició i les que vénen tot seguit. Per a algunes consideracions sobre els usos antics i moderns del terme 'Acadèmia', vd. Harold CHERNISS, *El enigma de la primera Academia*, UNAM, Mèxic, p. 72-73; M. BALTES, «Plato's School, The Academy», a *Dianoemata. Kleine Schriften zu Platon und zum Platonismus*, Teubner, Leipzig, 2011², p. 249-250.

llengües veïnes, el terme italià 'Accademia' funciona sovint com un equivalent d'Universitat i/o de «Cos docent universitari». En anglès, 'Academy', a més de tots els sentits enumerats fins ara (amb una certa preferència pel de «High School»), significa també «a body of established opinion widely accepted as authoritative in a particular field».² Per un altre cantó, tanmateix, qualsevol enciclopèdia o diccionari etimològic ens informarà que, a l'origen de la paraula, hi ha una famosa institució de caràcter filosòfic i educatiu (per dir-ho amb un llenguatge modern i simplificat) que Plató va fundar a Atenes, durant el primer terç del segle IV aC.

Inicialment, en efecte, 'Acadèmia' fou el nom d'un espai de trobada: un gimnàs on Plató i els seus deixebles es reunien. Com és lògic, la identificació d'aquest indret amb l'ensenyament del filòsof i els seus auditors i, més tard, amb el platonisme en general, no es va produir de cop. De primer, els atenesos es van començar a referir a aquells que freqüentaven el gimnàs d'Academos com «els de l'Acadèmia». La cosa es pot documentar amb uns quants passatges dels poetes de la Comèdia Mitjana, que tenien certa tirada a mofar-se d'aquells pensadors estrafolaris. D'altra banda, la proliferació d'escoles filosòfiques a Atenes afavorí, sens dubte, l'hàbit de designar-les amb el nom de l'indret on cada una tenia la seva seu física.³ Per una senzilla metonímia, el mot 'Acadèmia', va passar de referir-se a un indret de trobada a designar el col·lectiu dels seguidors de Plató, els quals, a la mort del mestre, es van convertir en una 'Escola'. I, al capdavall, el terme va esdevenir la designació d'un *corpus* de doctrines –un *corpus* fins a cert punt lax, perquè, en la primera Acadèmia, les tendències dogmàtiques van coexistir sempre amb una certa inclinació a l'escepticisme.⁴

AVATARS D'UN NOM. ACADÈMIA, PLATONISME, NEOPLATONISMES

Malgrat les llacunes en la nostra informació, aquest procés es pot seguir a grans trets. En el monument funerari de Telecles de Focea, un cap de

2. MERRIAM - WEBSTER DICTIONARY, *s.v.* 'Academy'.

3. Vd. *infra*, p. 15, a propòsit d'aristotèlics, cíncics i estoics.

4. Cfr. *e.g.* Carlos LÉVY, «Académie», a J. Brunschwig & G.E.R. Lloyd (eds.), *Le Savoir grec*, Flammarion, París, 1996, p. 861-863.

l'Escola, o 'escolarca', del segle III aC, el seu fill recorda com la fama (*kleos*) del difunt, sorgint de l'Acadèmia, ha fet molt d'enrenou entre els atenesos (*IG II² 12764*):

... des de l'Acadèmia, Telecles, la teva fama no ha parat
d'enlairar-se, entre els poderosos Cecròpides...

A. Caruso subratlla que, en aquests versos, el terme 'Acadèmia' remet al lloc *des d'on* la fama s'ha escampat per la vila, no a l'escola o a la doctrina.⁵ En canvi, més tard, quan ja hi ha qui distingeix entre una Acadèmia 'antiga' i una Acadèmia 'mitjana' (*Mesē*), resulta ben clar que es refereix a uns pensadors i a les seves doctrines, no a les instal·lacions on les professaven.⁶

El següent testimoni dels usos del mot 'Acadèmia' que ens ha arribat és el de Ciceró; ell és, d'altra banda, el primer que es molesta a explicar amb un cert detall l'evolució semàntica del terme (*Academicus primers iv 17*):

... i els altres, com que tenien per costum, seguint l'hàbit de Plató, d'aplegar-se i conversar a l'Acadèmia, que és un altre gimnàs, van rebre el nom de la designació de l'indret.

En el curs dels seus anys de formació a Grècia, Ciceró havia viscut a Atenes l'any 79 aC, quan la ciutat tot just començava a recuperar-se de les destruccions i saqueigs de Sul·la.⁷ El gran orador hi va estudiar filosofia platònica amb Antíoc d'Ascaló, un acadèmic dissident. Però no va poder-ho fer a l'antiga seu de la institució, llavors fora d'ús i pràcticament abandonada. (Ciceró s'havia iniciat en la doctrina platònica a Roma mateix; molt jove encara, freqüentà Filó de Larissa, l'escolarca exiliat a la Urbs: *vide infra*). Al solar de l'Acadèmia, l'hi dedicà una visita, entre nostàlgica i turística, amb els seus companys d'estudis, tots pertanyents a la *jeunesse dorée* romana. En

5. Cfr. Ada CARUSO, *Akademia. Archeologia di una scuola filosofica ad Atene da Platone a Proclo (387 aC-485 dC)*, Pandemos, Atenes/Paestum, 2013, p. 45-46.

6. El primer testimoni d'aquest ús és Filodem de Gàdara (circa 110-40/35 aC), el pensador epicuri d'Herculà, en el *PHerc. 1021*, col. xxi 37 (l'antigament anomenat *Academicorum Index*). Cfr. Tiziano DORANDI, *Filodemo. Storia dei filosofi. Platone e l'Accademia*, Bibliopolis, Nàpols, 1991, p. 156.

7. Plutarc (*Vida de Sul·la xii*) evoca la ruïna de les escoles filosòfiques ateneses durant aquella guerra: «Sul·la posa mà en els boscos sagrats i tala l'Acadèmia, que era el més arbrat dels suburbis, i el Liceu» (Versió de C. RIBA, Fundació Bernat Metge, 1933).

una pàgina del *De finibus* evoca el prestigiós solar, desert a primera hora de la tarda.⁸

Ja bastant més tard, al segle III dC, Diògenes Laerci (iii 41) reprèn la connexió entre l'espai físic de l'Acadèmia, on Plató havia filosofat tants anys, i on havia estat enterrat (*infra*, p. 23), i l'escola filosòfica que dimana d'ell:

[Plató] fou enterrat a l'Acadèmia, on s'havia passat la major part de la vida filosofant. D'aquí que l'escola fundada per ell també fos anomenada 'acadèmica'.

El terme 'Acadèmia' restà vinculat a les transformacions del platonisme, que van ser nombroses i de gran envergadura, i no només durant tota l'Antiguitat, sinó també al llarg de l'Edat Mitjana i el primer Renaixement. En efecte, quan, a Itàlia, a mitjan segle xv, es van fundar les primeres Acadèmies modernes, en ciutats com Florència, Nàpols, Roma i Venècia, i el terme es carregà de connotacions noves, la connexió original continua essent una font d'inspiració poderosa.⁹

Però la línia dels continuadors directes de Plató s'havia interromput el 88 aC, llavors que, enmig dels trasbalsos de la guerra de Mitrídates, als quals hem al·ludit fa un moment, Filó de Larissa, que llavors era escolarca, va fugir d'Atenes i es refugià a Roma, on va impartir lliçons de retòrica i de filosofia. (Fou aleshores, precisament, que Ciceró s'inicià en el platonisme). Després de la mort de Filó (84/3 aC), l'Acadèmia va dividir-se en faccions rivals,¹⁰ i el vincle *institucional* amb Plató (quelcom que no s'ha de confondre amb l'herència intel·lectual o espiritual del platonisme) es va trencar irrevocablement. I és que, *com a institució*, l'Acadèmia existia sobretot gràcies a l'elecció d'un escolarca —per procediments que no coneixem gaire bé; aquesta és una altra qüestió. L'elecció transformava un filòsof que freqüentava l'Acadèmia, com tants altres, en l'hereu, 'el successor' de Plató.¹¹ L'escolarca garantia un lligam amb uns orígens ja mitificats: un lligam de

8. *De finibus* v 1: «... maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset».

9. BALTES, «Plato's School», p. 249-50. A propòsit d'un *revival* de l'Acadèmia platònica en el darrer segle de vida bizantina, cfr. Ernest Marcos en aquest mateix volum (*infra*, p. 29-41). Per a les Acadèmies italianes, Josep Solervicens (*infra*, p. 43-65).

10. John P. LYNCH, *Aristotle's School. A Study of Greek Educational Institution*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/Londres, 1972, p. 178-182.

11. LÉVY, *Académie*, p. 862.

tipus *genealògic*, podríem dir, però alhora també *físic*, arrelat com estava en l'aura d'uns indrets evocadors: la 'casa' de Plató, el jardí d'Academos, l'altar de les Muses, etc.

Tot i que aquest lligam s'hagués trencat d'una vegada per totes, el platonisme va continuar essent estudiat i ensenyat, com és evident. De fet, va conèixer tota una sèrie de *revivals*, que ja no arrelaven forçosament a Atenes, per bé que Atenes continués essent-ne un fogar important. Així, hi va haver un Platonisme Mitjà i, ja a les acaballes del Món antic, un Neoplatonisme. Aquest darrer es va auto-concebre com una «*nova* ACADÈMIA d'Atenes», en un esforç deliberat per relligar-se a l'antiga tradició. Fins i tot es presentava aquesta tradició com ininterrompuda –de manera fictícia, és clar, perquè resulta evident que, de continuïtat material amb la primitiva Acadèmia, després de tants segles i tants traüts, no n'hi havia cap.¹² Però també és cert que aquesta construcció, que podríem considerar mitològica, va propiciar, amb la figura de Procle el Diàdoc (= «el Successor», *scil.* de Plató), l'últim gran moment del pensament antic.

Segons un cronista bizantí, Joan Malalas (*Chronographia* xviii 47), l'«Acadèmia d'Atenes» fou clausurada l'any 529, arran d'un decret de Justinià que prohibia als pagans ensenyar filosofia i altres disciplines a Atenes. Aquests ensenyaments, tanmateix, es van mantenir en altres ciutats de l'Imperi, com Antioquia, Alexandria i la mateixa Constantinoble.¹³ Algunes disposicions imperials complementàries procuraven deixar els docents pagans sense cap mitjà de subsistència. Segons una contalla famosa (recollida per Agàtias de Mirina, *Històries* ii 30-31), no gaire després del decret de Justinià, un grup de set membres destacats de l'Acadèmia d'Atenes,

12. Cfr. LYNCH, *Arist.'s School*, p. 177-189. Per a una demolició sistemàtica de la fantasia d'una herència sense interrupcions, vd. J. GLUCKER, *Antiochus and the Late Academy*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1978, p. 226-255.

13. L'abast exacte del decret, que s'inscriu en la llarga història de la repressió del paganisme per l'Imperi cristià, ha estat objecte de molts debats, que a voltes han posat en dubte la seva transcendència –o la seva mateixa autenticitat. Vd. Allan CAMERON, «The last days of the Academy at Athens», *PCPS* xv, 1969, p. 7-29; LYNCH, *Arist.'s School*, p. 163-177; C. WIDBERG, «Philosophy in the Age of Justinian», a M. Maas (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge University Press, 2005, p. 319-20, 330-333; Pierre CHUVIN, *Chronique des derniers payens. La disparition du paganisme dans l'Empire romain, du règne de Constantin à celui de Justinien*, Les Belles Lettres / Fayard, París, 2009³, p. 136-144.

encapçalats per l'escolarca Damasci, deixaren la ciutat per instal·lar-se a Ctesifont, la capital dels perses sassànides, a la cort de Cosroes I. Aquest trasplantament no quallà i els filòsofs itinerants optaren per tornar-se'n a casa. Però aquest episodi –en allò que pugui tenir de verídic– se situa als orígens de les escoles neoplatòniques de Harrân (l'antiga Carrhae, no lluny d'Edessa)¹⁴ i de Bagdad.

Aquest esbós sumari de les fortunes de l'Acadèmia entre el primer Hellenisme i l'època de Justinià ajuda a capir com n'era, de complex, el passat de la institució, en el moment d'arribar a les portes del món modern. A través d'aquestes experiències, l'Acadèmia dels primers successors de Plató va assumir formes que sovint no tenien gran cosa a veure amb els pressupòsits i objectius del projecte inicial –almenys, en la mesura que nosaltres ens en podem fer una idea. En aquest cas, com en tants altres, la història de la tradició va ésser en bona mesura una seqüència de malentesos creatius. Les notes presents no són el lloc adequat per a revisar aquesta història amb deteniment. En aquestes pàgines, ens centrarem només en els moments inicials de l'Acadèmia: el gimnàs i el bosquet d'Academos, la casa on va viure Plató, l'altar a les Muses que potser hi va fundar, la seva tomba. Tot plegat, com gairebé tot el que té a veure amb l'existència del gran filòsof, està embolcallat de boires mitològiques. Però, per sort, el que ara interessa no són les notícies biogràfiques (o pseudo-biogràfiques) exactes, sinó certes realitats de caràcter 'institucional': els mites i cultes entorn del gimnàs, la combinació d'elements públics i privats en aquell lloc, les formes d'organització que l'Acadèmia naixent va adoptar, etc. De la majoria d'aquests particulars, no se'n sap gran cosa; a més, ara i aquí, no podrem parlar de tot allò que se sap –o, més aviat, que alguns creuen saber. Però potser podrem intuir quelcom del que es coïa en les fases inicials de l'Acadèmia.

ELS GIMNASOS D'ATENES

Segons Diògenes Laerci (iii 7), Plató, de tornada dels seus viatges, va començar a ensenyar al gimnàs d'Academos, un dels tres que llavors hi havia a Atenes. Els altres dos eren el Liceu, que més tard esdevingué la seu de

14. CHUVIN, *Chronique*, p. 143-44.

l'escola d'Aristòtil, i el de Cinosarges, vinculat a Antístenes i els orígens del cinisme.¹⁵ Com a institucions, els gimnasos grecs són encara avui dia mal coneguts. Sabem que, a banda del seu paper fonamental en l'educació atlètica i musical dels joves, eren centres clau en la vida intel·lectual i espiritual de la comunitat. R. Wycherley ho presenta en aquests termes:

The old gymnasia, vital centers of the spiritual life of Athens, remain elusive and enigmatic. But one can think of them as distributed around the outer periphery, to northwest, east and south and associated each with one of the Athenian rivers.¹⁶

Aquesta ubicació extramurs responia d'entrada a raons pràctiques: les modestes dimensions de les velles ciutats gregues no haurien permès de tenir un gimnàs dintre el recinte emmurallat. D'altra banda, la ubicació fora del nucli urbà reflecteix el vincle entre certàmens atlètics i els mites i cultes heroics: els gimnasos eren, en cert sentit, santuaris a l'aire lliure. Es tractava, en definitiva, d'espais públics, però situats lluny de l'àgora, cor tumultuosos de la vida col·lectiva.¹⁷ En moments de lleure, la població –volem dir la població lliure i de sexe masculí, ja s'entén– podia trobar-s'hi i parlar del que fos, al marge de les activitats pràctiques; i al marge, també, de la confrontació política més directa.

Gimnasos i palestres resultaven particularment adequats per a l'ensenyament, per descomptat.¹⁸ L'Acadèmia ja era concorreguda per pensadors i sofistes *abans* que Plató s'hi establís. Del passatge inicial del *Lisis* (203a), un diàleg platònic de joventut, se'n desprèn que Sòcrates es deixava veure de tant en tant pel gimnàs d'Academos, com també pel d'Apol·lo Liceu.

15. Cfr. DEMÒSTENES xxiv 114, amb l'escoli corresponent; HARPOCRACIÓ, *Lèxic dels deu oradors* (18, 6 Dindorf). L'hàbit de designar les diferents escoles filosòfiques a partir de la seva ubicació física també s'observa en el cas dels estoics (*i.e.* «els del Pòrtic», en grec *Stoà*) i en el del 'Jardí dels epicuris.

16. R.E. WYCHERLEY, *The Stones of Athens*, Princeton University Press, 1978, p. 230.

17. James REDFIELD, «Les bosquets de l'Académie», *ASDIWAL. Revue genevoise d'Anthropologie et d'Histoire des religions* vi, 2011, p. 108.

18. LYNCH, *Arist.'s School*, p. 32-67. El terme 'palestra' vol dir, pròpiament, «escola de lluita»; però s'hi practicaven tota mena d'activitats gimnàstiques. A l'Atenes clàssica n'hi havia moltes, tan públiques com privades, en connexió amb els grans gimnasos, i també d'independents. (Vd. WYCHERLEY, *Stones*, p. 225).

Trobar en aquells gimnasos joves adelerats per escoltar i per aprendre devia ésser del tot normal. D'altra banda, Diògenes Laerci (iii 5) declara, en un passatge confús i discutit, al qual tornarem, que el mateix Plató, en els seus anys d'aprenentatge, ja havia freqüentat l'Acadèmia com a estudiant, i també un jardí de Colonos, prop d'allí (*infra*, p. 20-21).

El fet que, quan la filosofia va organitzar-se en 'escoles', els gimnasos es convertissin en els seus centres *par excellence* no fou producte de la casualitat. Aquests indrets ja havien estat l'àmbit privilegiat l'educació atlètica i poètico-musical de la Grècia arcaica.¹⁹ És natural que les escoles filosòfiques naixents, que aspiraven a desbancar l'antiga *paideia* i a prendre'n el relleu, s'instal·lessin precisament en el espais que la tradició havia consagrat a l'educació del jovent. Maldant per apurar més la qüestió, James Redfield es demana si, en la preferència de Plató pel gimnàs d'Academos, no hi podrien haver tingut un paper les raons de tipus personal. La resposta a una pregunta així ha d'ésser subjectiva per força. Redfield, però, subratlla amb raó el paper que aquell indret jugava en la religió cívica d'Atenes. Situat a uns sis estadis (no gaire més d'un quilòmetre) de la porta del Dípilon, en direcció nord-oest, el gimnàs d'Academos estava envoltat d'un bosquet sagrat (un *alsos*), on tenien la seu un nombre molt elevat d'altars i de cultes. Als dos costats de la ruta que hi menava, hi havia els monuments funeraris en honor dels caiguts de les constants guerres d'Atenes. Hi havia, sobretot, el famós *dēmosion sēma*, el monument funerari públic, on cada any es desenvolupava un dels actes cabdals de vida polític-religiosa de la ciutat —la cerimònia en honor dels caiguts de guerra. L'historiador Tucídides ens n'ha deixat, en el seu llibre ii (34-46), una descripció famosa. Quan els joves atenesos anaven a l'Acadèmia, feien el camí acompanyats per una mena de «galeria d'herois». Aquells 'caiguts' eren exemples a assenyalar, a recordar, i a imitar si calia.²⁰ Finalment, a molt poca distància, hi havia el turó de

19. Cfr. Henri-Irénée MARROU, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, tom I, Seuil, París, 1981 [1948], p. 69-81.

20. Daniela MARCHIANDI, «In the Shadow of Athena Polias. The Divinities of the Academy, the Training of Politai and Death in Service to Athens», a Kalligas *et al.* (eds.), 2020, p. 17, emfasitza justament que «the Athenian *neoi* were practically 'accompanied' in their walk by a sort of gallery of heroes [...] The casualties were examples to look at, to point out to each other along the way, to remember and, if necessary, to emulate, as models with which everyone could easily identify».

Colonos, tan ric en santuaris divins i heroics. Els més importants d'aquests santuaris eren els dedicats a Posidó Hippios i Atenea Hippiia; probablement n'hi havia també de Demèter i de les Erínies/Eumènides, i els *hērōia* de Teseu, Adrast, Pirítous i Èdip.²¹ Resulta temptador, doncs, conjecturar que les tradicions cívico-religioses de l'indret van tenir una gran importància a l'hora d'impulsar Plató i els seus seguidors a instal·lar-s'hi.²²

L'HEROI ACADEMOS

L'associació entre atletisme i els mites i cultes heroics tenia arrels molt profundes en la religió i la cultura gregues. Els herois havien estat, en molts casos, fundadors de jocs i/o havien portat a terme proeses atlètiques espectaculars. Una bona part dels certàmens atlètics es celebraven en honor d'ells; i els cultes heroics tendien a ubicar-se sovint en gimnasos i palestres. *Last but not least*, l'heroització *post mortem* d'un atleta no tenia res d'insòlit.²³

El testimoni arqueològic més antic que ens ha arribat sobre l'heroi Academos, fundador (*ktistēs*) del gimnàs que portava el seu nom,²⁴ és un fragment de ceràmica trobat a l'àgora d'Atenes, datable del segon quart del segle VI a.C., amb una figura masculina i la inscripció EKA.²⁵ Academos era el protagonista d'una contalla situada en l'època del sinecisme mítico-llegendari del qual sorgí la polis atenesa. Es tracta d'un antic relat local, que no assolí en cap moment els honors d'una versió poètica a nivell panhel·lènic;²⁶ però

21. La presència i el culte d'Èdip són celebrats pel fill més il·lustre de Colonos, el poeta Sòfocles, al seu *Èdip a Colonos*.

22. Cfr. MARCHIANDI, «In the Shadow...», p. 27.

23. Per a tots aquests particulars, vd. Angelo BRELICH, *Gli eroi greci. Un problema storico-religioso*, Ateneo, Roma, 1978² [1958], p. 94-106 («L'eroe e l'agonistica»). Pel que fa a l'heroització d'atletes triomfadors en època clàssica, cfr. també Jaume PÒRTULAS, «La condition héroïque et le statut religieux de la louange», a *Pindare*, Fondation Hardt, Vandœuvres-Ginebra, 1985, p. 207-243.

24. Sobre aquesta vinculació, cfr. HESIQUI *s.v.* *Akadēmia* (α 2221): «Gimnàs d'Atenes, bastit i dedicat per Academos»; també l'escolí a DEMÒSTENES xxiv 114: «*Acadēmiá*», a partir d'un cert heroi Academos, que fundà l'indret».

25. BEAZLEY, *ABV* p. 27 n. 36; I. KRON, *LIMC* i p. 433-35; CARUSO, *Akademia*, p. 21 n. 2. El nom, en efecte, s'ha transmès amb diferents variants.

26. Cfr. J.N. COLDSTREAM, «Hero-Cults in the Age of Homer», *JHS* 96, 1976, p. 16: «Akademos [*was...*] remembered in local tradition independently of epic; he is quite outside the epic cycles known to us».

se'n devien explicar diverses versions epicòriques, amb notables diferències entre l'una i l'altra. D'acord amb la més coneguda, la de Plutarc (*Vida de Teseu* xxxii 3-4), Càstor i Pòl·lux, els Diòscurs lacedemonis, van envair l'Àtica per recuperar la seva germana Hèlena, que, tot i ésser encara una nena, havia estat raptada per Teseu. Per tal de preservar el país d'una guerra devastadora, Academos revelà als invasors que Teseu –absent en aquell moment– havia amagat Hèlena al *dēmos* d'Afidna. En prova de gratitud, els espartans, en les seves successives invasions de l'Àtica, respectaren sempre el territori d'Academos, la futura Acadèmia.²⁷

Ara bé, com ja hem apuntat, de relats similars sobre la invasió dels Diòscurs i les reaccions que provocà en els *dēmoi* de l'Àtica, n'hi havia més d'un. Segons Heròdot (ix 73), el personatge que va guiar Càstor i Pòl·lux fins Afidna no fou Academos, sinó un cert Dècelos, l'heroi epònim del *dēmos* de Decèlia, «indignat per la prepotència (*hybris*) de Teseu». Diodor de Sicília (iv 63) i Pausànias (i 17, 5) relaten la invasió dels Diòscurs –o com a mínim hi al·ludeixen– sense parlar per a res d'Academos. I, pel que fa a les versions de Dicaarc i d'Esteve de Bizanci,²⁸ l'epònim de l'Acadèmia no era ni tan sols atenès, sinó un arcadi que formava part de l'exèrcit invasor. En definitiva, els relats sobre les invasions de l'Àtica en temps del sinecisme de Teseu devien constituir un aspecte important de l'imaginari col·lectiu atenès; però no n'hi havia una versió estàndard i unificada, sinó diferents variants, embolcallades d'una imprecisió considerable. La figura d'Academos i el bosquet de l'Acadèmia formaven part d'aquest conglomerat.

ALTARS I CULTES A L'ACADÈMIA

Resulta molt difícil, en els nostres dies, trobar res d'evocador en les excavacions de l'Acadèmia i en l'anodí barri modern que les envolta; el monstruós desenvolupament urbà de l'Atenes del segle xx ha devastat i submergit tota aquella zona.²⁹ Però, en l'antiguitat, l'indret devia estar embolcallat d'una

27. Vd. els escolis a SÒFOCLES, *Èdip a Colonos* 701, que resumeixen els relats (no conservats) dels atidògrafs: ANDROCÍO (*FGrHist* 324 F 39), FILÒCOR (328 F 125), ISTRÉ (334 F 30).

28. Ff. 66 Wehrli (cit. per PLUTARC, *Tes.* xxxii 5) i *Ethnika s.v. Ekadēmeia*, respectivament.

29. Cfr. WYCHERLEY, *Stones*, p. 222.

aura intensament numinosa.³⁰ Al segle II de la nostra era, Pausània (i 30, 1-2) enumera els nombrosos altars i santuaris que hi havia allí: en honor d'Atena, patrona de la ciutat, de les Muses, Prometeu, Hefest, Hèracles, Hermes i Eros. En realitat, no és segur que en època de Plató ja hi fossin tots; però una bona part, certament, sí.³¹

Davant mateix de l'entrada, s'hi trobava un altar d'Eros, amb un epigrama que indicava que havia estat dedicat per un contemporani de Pisístrat.³² Prometeu i Hefest compartien allí un altar;³³ i, segons Apol·lodor d'Atenes,³⁴ un relleu que representava els dos déus plegats n'ornava la base. Però la divinitat principal del lloc era la mateixa Atena; d'acord amb Ateneu (XIII 561d-e), el recinte sencer li era consagrat. L'objectiu d'Ateneu en aquest passatge no és altre que 'demostrar', en termes gairebé al·legòrics, que la presència d'Eros en els gimnasos dels temps antics estava envoltada d'una rigorosa moralitat; per això subratlla que el déu de l'amor i el desig s'hi trobava flanquejat per Hermes i Hèracles (símbols respectivament de l'eloqüència i l'endurança); i tots plegats, presidits per Atena, virginal deessa del saber.³⁵

S'han rastrejat importants connexions entre aquests altars i la constel·lació religiosa centrada en l'Acropòlis i el seu veïnatge més immediat; unes connexions que reflecteixen la pràctica atenesa habitual d'instaurar en els santuaris perifèrics rèpliques dels cultes i rituals del cor de la vila.³⁶ En el context present, només en mencionarem alguns exemples. Les oliveres

30. André MOTTE, *Prairies et jardins de la Grèce antique. De la religion à la philosophie*, Palais des Académies, Brussel·les, p. 413 ss.

31. Sobre les ruïnes d'aquell lloc, WYCHERLEY, *Stones*, p. 219-25; MARCHIANDI, «L'Accademia: Un capitolo trascurato dell'Atene dei Tiranni», *ASAtene* 81 (2003) p. 22-35; CARUSO, *Akademia (passim)*.

32. PAUS. i 30, 1 (amb les notes de Domenico MUSTI & Luigi BESCHI, *Guida della Grecia. L'Attica*, FLB, Milà, 1982, p. 379, i de François CHAMOIX, *Description de la Grèce. L'Attique*, Les Belles Lettres, París, 2001, p. 232). Per a la contalla i el text de l'epigrama, ATENEU xiii 609d. Cfr. també PLUTARC, *Vida de Soló* i 7 i MARCHIANDI, «In the Shadow...» p. 18-19.

33. PAUS. *ibid.* i 30, 2; BALTES, «Plato's School», p. 264 n. 15; CARUSO, *Akademia*, p. 50, 88 n. 36).

34. *FGrHist* 244 F 147, cit. pels *schol.* a SÒFOCLES, *Èdip a Colonos* 56.

35. Cfr. la discussió de MARCHIANDI, «In the Shadow...» p. 25-26.

36. Segons MARCHIANDI, «Un capitolo», p. 40-62 i «In the Shadow...» p. 21-26, moltes d'aquestes connexions remuntarien a l'època pisisràtida; en el mateix sentit, CARUSO, *Akademia*, p. 25, 33 n. 18, etc.

sagrades del bosquet d'Academos eren els arbres predilectes d'Atena, la dea que havia fet brostar la primera olivera al roquissar de l'Acropolis; dit d'una altra manera, eren les segones més antigues de tota l'Àtica.³⁷ L'oli que se n'obtenia, estojat en les famoses àmfores panatenaiques, servia de premi als vencedors a les Panatenees.³⁸ Un altre culte que relligava l'Acadèmia al nucli de la vila (a l'àgora, concretament) i que, també es relacionava amb l'educació dels adolescents, eren les lampadedromies, o curses de relleus portant torxes enceses. Se'n celebraven tres a l'any, en connexió amb els cultes d'Atena i el d'Hefest-Prometeu.³⁹

També devem a Pausànias la informació (sense comentaris addicionals) que a l'Acadèmia hi havia un altar de les Muses. Aquesta dada resulta particularment important per a nosaltres perquè l'altar en qüestió s'acostuma a relacionar amb el *Mouseion* fundat per Plató i ampliat i enriquit pels seus deixebles immediats, en el recinte pròpiament dit de l'Escola (vd. *infra*, p. 23-24).

PLATÓ I ELS SEUS DEIXEBLES AL GIMNÀS D'ACADEMOS

Les notícies sobre la instal·lació de Plató i els seus deixebles a l'Acadèmia són fragmentàries i poc precises. Deriven bàsicament de Diògenes Laerci; com a fonts complementàries, tenim Olimpiodor i la *Suda*.⁴⁰ Mirarem de resseguir aquestes notícies pas a pas. D'acord amb Diògenes (iii 5), «al començament, Plató *va filosofar* (el terme té aquí un sentit bastant genèric) a l'Acadèmia; tot seguit, segons les *Successions* d'Alexandre,⁴¹ [*ho va fer*] en el

37. PAUS. i 30, 2.

38. *Schol.* a ARISTÒFANES, *Núvols* 1005-1006; *schol.* a SÒFOCLES, *Èdip a Colonos* 701; *Suda* μ 1248, s.v. *morai*. Cfr. MARCHIANDI, «In the Shadow...», p. 21-22; CARUSO, *Akademia*, p. 33, n. 18, 50, 51, n. 160, 100. Sobre les Panatenees, Jenifer NEILS, *Goddess and Polis. The Panathenaic Festival in Ancient Athens*, Princeton University Press, 1992; J.L. SHEAR, *Polis and Panathenaia. The History and Development of Athena's Festival*, Dissertation University of Pennsilvània, 2001.

39. PAUS. (vd. n. 37); ΗΑΡΡΟCΡΑCΙΟ *s.v. Lampas*; *Suda* λ 88; *Etym. Magnum s.v. Kerameikos*. Cfr. Marie-Françoise BILLOT, 'Académie', a R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques (DphA)*, Éditions du CNRS, París, 1989, p. 748 ss.; MARCHIANDI, «In the Shadow...» p. 24-25.

40. *In Alcibiadem* ii, p. 145-46 i *svv. Akadēmia i Platōn*, respectivament.

41. *FGrHist* 273 F 89. Es tracta d'Alexandre de Milet (segle I aC), anomenat el 'Polihistor', autor d'unes *Successions dels filòsofs*, que són una de les fonts principals de Diògenes Laerci.

jardí de la banda de Colonos, com a seguidor d'Heràclit». Aquest passatge es refereix a les activitats juvenils de Plató: com ja s'ha apuntat abans (*supra*, p. 16), no té res de sorprenent que el futur filòsof freqüentés el gimnàs d'Academos i el jardí de Colonos.⁴² Una mica més avall (iii 7), Diògenes torna a referir-se a l'Acadèmia per informar-nos que, de tornada dels seus viatges, Plató «es dedicà a ensenyar allí». La següent notícia d'interès per a nosaltres (iii 20) ja versa sobre l'adquisició d'una casa i un jardinet a tocar del gimnàs d'Academos. Molts estudiosos identifiquen aquest jardí amb el citat pel mateix Diògenes a iii 5, el de la joventut del pensador, prop de Colonos.⁴³ Aquesta proposta d'identificació tampoc té res d'absurd i/o improbable —encara que, per mantenir-la, convé postular algun lleu problema (o confusió, o transposició) en el text de Diògenes.⁴⁴

Altrament, aquesta compra es relaciona amb l'episodi més 'novel·lesc' de la 'biografia' de Plató: vull dir la seva venda en el mercat d'esclaus d'Egina i el seu rescat *in extremis*. Hom pot pensar el que vulgui d'aquesta extraordinària contalla;⁴⁵ però generalment se'n reté que Plató, un cop arribat a la maduresa, va adquirir (amb mitjans propis o ajudat per algú altre; en aquest segon cas, el siracusà Dió és el candidat més obvi) un tros de jardí per bastir-hi una casa. No pas *dins* l'espai *públic* del gimnàs d'Academos, és clar —això hauria estat completament impossible—, sinó en la seva proximitat immediata.⁴⁶ Els detalls 'històrics' de la història són del tot irrecuperables. En canvi, el seu sentit al·legòric resulta evident: la primera escola oficial de filosofia va ésser '*pagada*' amb els diners del rescat del primer filòsof.

42. Si s'accepta el text transmès per Diògenes, aquesta interpretació (defensada *e.g.* per CARUSO, *Akademia*, p. 43-45) és la més òbvia.

43. Així LYNCH, *Arist.'s School*, p. 54 ss.; BILLOT, *DphA*, p. 780; John DILLON, *The Heirs of Plato: A Study of the Old Academy, 347-274 bC*, Oxford University Press, 2003, p. 9; REDFIELD, *Bosquets*, p. 109.

44. Com fan *e.g.* LYNCH, *Arist.'s School*, p. 54, n. 28, i GLUCKER, *Antiochus*, p. 227, n. 4.

45. *Fontes* (a banda de DL iii 19-20): FILODEM, *Història de l'Acadèmia (PHerc. 1021, cols. x 18-20, iii 1-15; cfr. DORANDI, Storia dei filosofi, p. 131, 133);* DIODOR SÍCUL xv 7, 1; PLUTARC, *Vida de Dió* v; ELI ARÍSTIDES xlvi 232-234; HERÀCLIT, *Al·legories homèriques* §78; OLIMPIODOR, *In Alcib.* ii 121-126. Anàlisis i discussions a Alice S. RIGINOS, *Platonica*, Brill, Leiden, 1976, p. 86-92; Sergi GRAU, *La imatge del filòsof i de l'activitat filosòfica a la Grècia antiga*, Universitat de Barcelona, 2009, p. 307-310.

46. MOTTE, *Jardins*, p. 414; DILLON, *Heirs*, p. 2; CARUSO, *Akademia*, p. 32.

Les fonts antigues insisteixen sovint en les dimensions modestes de la propietat adquirida per Plató, que Diògenes qualifica de ‘jardinet’ (*kēpidion*), i Ciceró i Apuleu, d’*hortulus*.⁴⁷ No hi ha raons per posar en dubte aquesta migradesa; però, en realitat, el que fan tots tres autors és atènyer-se al motiu proverbial de l’austeritat del savi.⁴⁸ La cosa es percep clarament en la recreació retòrica del tema per part de Plutarc de Queronea (*de exilio* 603b-c):

L’Acadèmia, una petita finca que costà tres mil dracmes, fou la residència de Plató, Xenòcrates i Polemó: allí ensenyaren, allí visqueren tota la vida...

Amb el transcurs del temps, el motiu s’enrobusteix i es consolida: per a Damasci i la *Suda*⁴⁹ no només el jardí era modest, sinó que Plató era personalment pobre. D’altra banda, certs estudiosos moderns, desitjosos de trobar confirmacions indirectes (i segons ells, presumptament ‘objectives’) sobre l’exigüitat d’aquell lloc, han recorregut a l’anecdota dels primers escolarques –per exemple, a la contalla sobre Friné aprofitant l’espai reduït de l’escola per intentar seduir Xenòcrates.⁵⁰ Però la ingenuïtat metodològica d’aquesta operació salta a la vista.

Des de la nostra perspectiva d’avui, el tret més significatiu de «l’Escola de Plató» és aquesta proximitat entre espai públic i espai privat: d’una banda, el gimnàs d’Academos, envoltat del seu gran jardí; de l’altra, el jardinet del filòsof. Gimnàs i casa haurien estat a la vora l’un de l’altra,⁵¹ cosa que hauria facilitat una relativa separació entre les activitats públiques de l’escola platònica i les privades. L’argument interessa als estudiosos moderns no només per curiositat erudita, sinó sobretot per si servia per proporcionar clarícies a propòsit de l’ensenyament personal de Plató: un afer complicat, i del qual no se sap gairebé res. Al servei d’aquest esforç per distingir l’ensenyament privat, a la casa i el jardí, de l’ensenyament obert o públic (al gimnàs), també s’ha emprat una singular anècdota, contada per Claudi Elià.⁵² Resultaria

47. En llurs respectius tractats *De finibus* (v 2) i *De Platone* (i 4). Cfr. BILLOT, *DphA*, p. 784-5.

48. Sobre aquest *topos*, GRAU, *Imatge del filòsof*, p. 281-385.

49. *Vida d’Isidor* (*apud* FOCI cod. 242, 158) i *Suda* (π 1709, s.v. *Platōn*), respectivament.

50. DIÒGENES LAERCI iv 7.

51. REDFIELD, *Bosquets*, p. 109; CARUSO, *Akademia*, p. 100-1.

52. *Història vària* iii 19. Cfr. DILLON, *Heirs*, p. 3-5; E. WATTS, «Creating the Academy: Historical Discourse and the Shape of Community in the Old Academy», *JHS* 127, 2007, p. 108 s.; REDFIELD, *Bosquets*, p. 109.

que, en absència d'Espeusip i Xenòcrates, Aristòtil, amb els seus joves deixebles, hauria sotmès Plató a una mena de *mobbing*. L'octogenari Plató es va retirar del gimnàs d'Academos, però continuà el seu ensenyament a la casa, en privat, amb els deixebles més íntims. Quan Xenòcrates tornà, se'l va restituir el seu lloc habitual. No cal insistir que l'anècdota situa Aristòtil sota una llum poc agradable. Però resulta curiós que amb això sol n'hi hagi hagut prou tant per convèncer certs intèrprets de la falsedat de la contalla com per induir-ne d'altres a donar-hi crèdit.

LA TOMBA DE PLATÓ I EL «MOUSEION»

Dues construccions més (també citades per Diògenes) són importants per comprendre una sèrie de trets de la institució *després* de la mort de Plató: la seva tomba i l'altar que, segons alguns, ell mateix hauria consagrat a les Muses. Pel que fa a la tomba, Diògenes (iii 41) explica que Plató fou enterrat a l'Acadèmia, «on havia passat la major part de la vida filosofant». Uns quants segles més tard, Pausànias (i 30, 3) deixa constància que aquest *mnēma* (monument sepulcral), encara existia a la seva època –*grosso modo*, el segle II dC. La tomba esdevingué, per dir-ho en els termes de la religió cívica atenesa, una mena de *hērōion* o monument d'un heroi fundador. Després de l'enterrament del Mestre allí, l'escola platònica quedava fundada, com afirma Redfield, gairebé com una colònia a l'interior mateix de la polis, amb el culte de l'heroi *oikistēs*:⁵³

Ce n'est pas exactement un culte de héros, mais cela y ressemble: l'esprit des philosophes fondateurs, subsistant dans l'endroit où ils avaient enseigné, justifie la présence en ces lieux de leurs successeurs et donne à ces derniers une prétention sur le site.

L'afer de l'altar de les Muses és més complicat. Al primer paràgraf del seu llibre iv, Diògenes explica que Espeusip, successor i nebot de Plató, «va

53. REDFIELD, *Bosquets*, p. 108, 110. Cfr. BRELICH, *Eroi*, p. 131-144, 315 ss.; CARUSO, *Akademia*, p. 63. Per a altres honors fúnebres dels quals Plató, d'acord amb la tradició, hauria estat també objecte, cfr. RIGINOS, *Platonica*, p. 198.

dedicar estàtues de les Gràcies en el *Mouseion*⁵⁴ que Plató havia fet bastir a l'Acadèmia». Els estudiosos moderns tendeixen a relacionar aquesta fundació platònica amb l'altar de les Muses mencionat per Pausànias sense precisar-ne ni l'època ni el responsable. La *Història de l'Acadèmia* de Filodem (col. vi 30-38) afirma si fa no fa el mateix que Diògenes sobre Espeusip; a més, precisa que la font de la informació és Filòcor, i recull l'epigrama dedicatori de les estàtues.⁵⁵ No sembla, en canvi, que Filodem digués res a propòsit de Plató com a fundador del *Mouseion*; i el mateix Laerci, en el llibre que consagra a Plató (el iii) tampoc no en parla. D'altra banda, l'existència de l'altar de les Muses al jardí d'Academos no ofereix cap mena dubte. I el *Mouseion* va esdevenir un element definitori de l'escola platònica, a la qual hom es referia de vegades amb aquesta designació. Allò que no sabem del cert és si a l'Acadèmia ja hi havia un altar i/o un culte de les Muses abans de Plató (cosa que no hauria tingut res d'estrany, en un gimnàs) o si fou el mateix filòsof qui el va instituir.⁵⁶ L'explicació més econòmica –però això no vol dir que sigui forçosament la correcta– és que, al jardí d'Academos, ja hi havia un altar de les Muses; que Plató l'agençà millor i que el seu nebot Espeusip hi va afegir el grup de les Gràcies. Amb aquestes accions, era tota una part de l'Acadèmia la que quedava requalificada com un santuari, un *temenos*, de les Muses.

L'ESTATUS DE L'ACADÈMIA PLATÒNICA

Hom s'ha interrogat més d'un cop sobre l'autèntica naturalesa de l'Acadèmia. ¿Quina entitat jurídico-política tenia la fundació de Plató –o, per parlar amb més propietat, constituïda *a partir de* la successió de Plató? Resulta important subratllar aquesta precisió. En primer lloc, perquè no tenim manera de saber quines eren les intencions últimes del filòsof; és a dir, si es va proposar o no la creació d'una institució permanent i duradora.

54. La paraula grega vol dir, estrictament, «recinte o santuari de les Muses». N'hi havia prou amb l'altar i el seu recinte per definir la sacralitat d'un indret, sense necessitat de temple pròpiament dit (CARUSO, *Akademia*, p. 101). És d'aquest terme que prové el nostre 'Museu'.

55. Filòcor (*FGrHist* 328 F 224.) Altres fonts de la contalla: OLIMPIODOR (*In Alcib.* ii 145-146) i uns *Prolegomena* anònims a la filosofia de Plató (del segle VI dC). Cfr. RIGINOS, *Platonica*, p. 120-21.

56. Com defensen Pierre BOYANCÉ, *Le culte des Muses chez les philosophes grecs*, De Boccard, París, 1972², p. 262 ss.; GLUCKER, *Antiochus*, p. 245; MUSTI & BESCHI, *Guida della Grecia*, p. 380; CHAMOUX, *Description de la Grèce*, p. 233.

Però, sobretot, perquè, per al pensament religiós grec, un fundador, un *oikistēs*, només esdevenia tal *després* de morir. Pel fet d'obrir-li les portes de la condició heroica i de transformar-lo en una figura susceptible de rebre un culte, la mort el transformava d'individu en institució.

Amb la simple ocupació de la casa i el jardinet a tocar del gimnàs d'Academos no n'hi hauria hagut prou per parlar d'«*escola*» en un sentit institucional. Era la figura de l'escolarca, com hem apuntat abans (p. 12-13), la que assegurava, simultàniament, la relativa unitat del platonisme i l'imprescindible vincle amb Plató, font de legitimitat. Ja hem vist com, en els terrenys del vell gimnàs d'Academos, Plató i/o els seus successors immediats hi van bastir (o com a mínim millorar) una sèrie de construccions que, en conjunt, l'enriquien notablement. A l'ensem, n'ampliaven i en prolongaven la funció educadora tradicional, adaptant-la als temps nous. Ara bé, d'acord amb la pràctica de l'evergetisme antic, res d'això no els atorgava, tampoc, drets de propietat sobre l'Acadèmia; només podien prevaldre's d'un imprecís estatus de 'protectors'.⁵⁷ La dedicatòria de conjunts escultòrics (el de les Muses per part del mateix Plató i el de les Gràcies per part d'Espeusip, si s'admet la reconstrucció majoritària de la contalla) tan sols corroborava aquest estatus. I, finalment, cal tenir en compte que, fins a l'època romana no hi va haver a Grècia associacions privades amb capacitat de posseir en propietat uns terrenys o una casa.⁵⁸ A més, bona part dels primers membres de l'Acadèmia –començant per Xenòcrates, el segon escolarca, i pel mateix Aristòtil, originari d'Estagira, a la Calcídica– no eren ciutadans atenesos; la llei no els permetia doncs de posseir béns immobles a l'Àtica.

Intentant donar d'un sol cop una resposta a tota aquesta problemàtica, Wilamowitz va suggerir, ja fa molts anys,⁵⁹ que l'Acadèmia, com més tard el Liceu, havien adoptat l'estructura d'una associació privada amb finalitats religioses i de culte. Aquesta proposta deu contenir, almenys, un fons de veritat. Aquest tipus d'associacions sí que gaudien de cobertura legal per

57. En aquests paràgrafs, em limito a parafrasejar REDFIELD, *Bosquets*, p. 110-111.

58. GLUCKER, *Antiochus*, p. 229-30; M. HAAKE, «Philosophical Schools in Athenian Society from the Fourth to the First Century BC: An Overview», a V. Gabrielsen & C.A. Thomsen (eds.), *Private Associations and the Public Sphere*, Danske Videnskabernes Selskab, Copenhagen, 2015, p. 62.

59. A la famosa monografia sobre Antígon de Carist, publicada per primer cop el 1881.

posseir i administrar cases i terrenys: s'entenia que el titular dels béns era el déu i que els homes es limitaven a administrar-los.

La proposta de Wilamowitz ha tingut una dilatada fortuna,⁶⁰ però, en l'actualitat està desacreditada, potser fins i tot més del que fóra just.⁶¹ L'argument filològic cabdal dels seus detractors és que els termes *skholē* i *diatribē* (els més freqüents en les *fontes* antigues per referir-se a institucions com l'Acadèmia i el Liceu) no tenen connotacions religioses especials. Però podria molt ben ésser que la raó més de fons d'aquesta hostilitat radiqués en la nul·la inclinació de molts especialistes a rastrejar trets de natura religiosa en les grans escoles filosòfiques.⁶² Resulta instructiu, en aquest sentit, que hom insisteixi sovint que els sacrificis i altres cerimònies culturals, perfectament documentades en les escoles filosòfiques, no eren més que símbols; o, fins i tot, pures ficcions, una mena de mascarada per estalviar-se dificultats amb els poders polítics. En qualsevol cas, i amb independència dels termes que es facin servir, una situació com la reconstruïda per Wilamowitz no té per què ésser massa allunyada dels fets històrics.

L'escolarca no era el propietari de l'Acadèmia, sinó el seu administrador (proveït d'amples facultats, això sí).⁶³ Els altres membres de la comunitat tampoc n'eren els 'propietaris'. Tots plegats en gaudien en usdefruit, però no tenien cap dret a alienar-la o a fer-la servir per finalitats diferents de les inicials —ço és, per a 'filosofar'. En aquest sentit, la gent que, com Diògenes Laerci i els seus precursors, construïen la història de la Filosofia antiga a partir de les successions (*diadokhai*) dels escolarques, tenien prou raó des del punt de vista institucional, encara que, des de la perspectiva de les idees pures, el procediment semblí una ximpleria. Les personalitats (sovint idiosincràtiques) dels successius escolarques definien el to de l'escola, al llarg de l'escolarcat de cada un d'ells.

60. Entre els seus partidaris més il·lustres, citem només BOYANCÉ, *Culte des Muses*, p. 261-266; MARROU, *Histoire de l'éducation*, p. 110-12; Rudolf Pfeiffer, i també la clàssica història de la filosofia de W. Guthrie.

61. Per a una refutació elaborada i sistemàtica, cfr. LYNCH, *Arist.'s School*, p. 106-134, reprès per GLUCKER, *Antiochus*, p. 229 ss., 336, etc. Més matisat, HAAKE, «An Overview», p. 62 ss.; vd. també DILLON, *Heirs* 6 ss.

62. Faig servir el terme 'religió', és clar, pensant en les seves connotacions antigues, poc coincidents amb altres de posteriors.

63. REDFIELD, *Bosquets*, p. 111.

CONCLUSIONS

En resum, doncs, l'ACADÈMIA combinava trets molt arcaics (o potser només 'arçaitzants'), com el veïnatge immediat de la tomba del fundador, la sacralitat d'un espai ennoblit per cultes i llegendes ancestrals, etc. i una sèrie d'elements profundament innovadors,⁶⁴ entre els quals convé mencionar:

1. Es tractava d'una institució (possiblement la primera) amb voluntat de prolongar-se en el futur de les noves generacions, sense recolzar en cap vincle biològic o de caràcter territorial.
2. Allò que la definia era la voluntat de dedicar-se en comú a una forma de vida específica, alternativa –que aviat s'anomenaria *bios theōrētikos* (o, en llatí, *vita contemplativa*).
3. S'hi posaven les bases d'una educació superior que se situava *al marge* (o, com a mínim, en la perifèria i potencialment, en contra) de les institucions de la *polis*.
4. Com que molts homes de l'Acadèmia eren forasters a Atenes, va caldre trobar mecanismes que els facilitessin l'usdefruit de propietats privades i, també, de l'espai públic atenes. D'aquesta manera, Atenes esdevingué més cosmopolita.

* * *

El rastreig de l'origen llunyà i dels usos més antics del terme 'Acadèmia' ens ha portat molt lluny dels nostres horitzons culturals i històrics habituals. Hauria de quedar a càrrec d'un hipotètic lector decidir quins aspectes d'aquesta història mantenen encara el seu sentit, la seva vigència, i quins pertanyen irremissiblement a un passat desuet.

64. REDFIELD, *Bosquets*, p. 116, ho sintetitza amb molta claredat: «Le développement des écoles internationales durables d'Athènes offre un exemple parfait de développement institutionnel en réponse à des normes sociales mouvantes».

BIBLIOGRAFIA

- BALTES, M., «Plato's School, The Academy», a *Dianoemata. Kleine Schriften zu Platon und zum Platonismus*, Teubner, Leipzig, 2011², p. 249-273.
- BEAZLEY, John D., *Attic Black-figure Vase-Painters (ABV)*, Clarendon Press, Oxford, 1956.
- BILLOT, Marie-Françoise, «Académie», a R. Goulet (ed.), *Dictionnaire des philosophes antiques (DphA)*, Éditions du CNRS, Paris, 1989, p. 693-789.
- BOYANCÉ, Pierre, *Le culte des Muses chez les philosophes grecs. Études d'histoire et de psychologie religieuses*, De Boccard, Paris, 1972².
- BRELICH, Angelo, *Gli eroi greci. Un problema storico-religioso*, Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1958 (Reimpressió 1978).
- BRUNDSCHWIG, J. & LLOYD, G.E.R. (eds.), *Le Savoir grec*, Flammarion, Paris, 1996.
- CAMERON, Allan, «The last days of the Academy at Athens», *PCPS* xv, 1969, p. 7-29.
- CARUSO, Ada, *Akademia. Archeologia di una scuola filosofica ad Atene da Platone a Proclo (387 aC-485 dC)*, Pandemos, Atenes/Paestum, 2013.
- CHAMOUX, François, *Comentari a Pausanias, Description de la Grèce. Livre I. L'Attique* (Texte établi par Michel Casevitz, trad. Jean Pouilloux), Les Belles Lettres, Paris, 2001².
- CHERNISS, Harold, *El enigma de la primera Academia* (Traducción de S. Marín Delgado), UNAM, Mèxic, 1993.
- CHUVIN, Pierre, *Chronique des derniers payens. La disparition du paganisme dans l'Empire romain, du règne de Constantin à celui de Justinien*, Les Belles Lettres / Fayard, Paris, 2009³.
- COLDSTREAM, J.N., «Hero-Cults in the Age of Homer», *JHS* xcvi, 1976, p. 8-17.
- DIEC₂, *Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*, <https://dlc.iec.cat>
- DILLON, John, *The Heirs of Plato: A Study of the Old Academy, 347-274 bC.*, Oxford University Press, 2003.
- DORANDI, Tiziano, «Four Testimonia on the Academy», *CQ* xxxviii, 1988, p. 576-578.
- DORANDI, Tiziano, *Filodemo. Storia dei filosofi. Platone e l'Accademia*, Bibliopolis, Nàpols, 1991.

- GRAU, Sergi, *La imatge del filòsof i de l'activitat filosòfica a la Grècia antiga. Anàlisi dels tòpics biogràfics presents a les Vides dels filòsofs de Diògenes Laerci*, Institut d'Estudis Mòn Juïc / Universitat de Barcelona, 2009.
- GRAU, Sergi, *Diògenes Laerci. Vides i doctrines dels filòsofs més il·lustres II (Llibres ii-iii)* (Notícies preliminars, text revisat, traducció i notes), Fundació Bernat Metge, Barcelona, 2018.
- GLUCKER, J., *Antiochus and the Late Academy. Hypomnemata lvi*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1978.
- HAAKE, M., «Philosophical Schools in Athenian Society from the Fourth to the First Century BC: An Overview», a V. Gabrielsen & C.A. Thomsen (eds.), *Private Associations and the Public Sphere*, Proceedings of a Symposium held at the Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhaguen, 2015, p. 57-91.
- JOLY, Robert, *Le Thème philosophique des genres de vie dans l'Antiquité Classique*, Palais des Académies, Brussel·les, 1956.
- LIMC, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Artemis Verlag, Zurich, 1988-1999.
- LÉVY, Carlos, «Académie», a Brunschwig & Lloyd (eds.), 1996, p. 861-883.
- LYNCH, John P., *Aristotle's School. A Study of a Greek Educational Institution*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/Londres, 1972.
- MARCHIANDI, Daniela, «L'Accademia: Un capitolo trascurato dell'Atene dei Tiranni», *ASAtene*, lxxxi, 2003, p. 11-81.
- MARCHIANDI, Daniela, «In the Shadow of Athena Polias. The Divinities of the Academy, the Training of Politai and Death in Service to Athens», a P. Kalligas, C. Balla, E. Baziotopoulou-Valavani & V. Karasmanis, (eds.), *Plato's Academy. Its Workings and Its History*, Cambridge University Press, 2020, p. 11-27.
- MARROU, Henri-Irénée, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, Seuil, París, 1948 (Reimpressió 1981; traducció espanyola FCE, Mèxic, 1998).
- MERRIAM-WEBSTER DICTIONARY, <https://www.merriam-webster.com/dictionary>.
- MOTTE, André, *Prairies et jardins de la Grèce antique. De la religion à la philosophie*, Palais des Académies, Brussel·les, 1973.

- MUSTI, Domenico & Luigi BESCHI (eds.), *Pausania. Guida della Grecia. Libro I. L'Attica*, Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori Editore, Milà, 1982.
- NATALI, Carlo, «Lieux et écoles du savoir», a Brunshwig & Lloyd (eds.), 1996, p. 229-249.
- NEILS, Jenifer, *Goddess and Polis. The Panathenaic Festival in Ancient Athens*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1992.
- PÒRTULAS, Jaume, «La condition héroïque et le statut religieux de la louange», a *Pindare*, Fondation Hardt, XXXI Entretiens sur l'Antiquité Classique, Vandœuvres-Ginebra, 1985, p. 207-243.
- REDFIELD, James, «Les bosquets de l'Académie», *ASDIWAL. Revue genevoise d'Anthropologie et d'Histoire des religions*, vi, 2011, p. 107-116.
- RIGINOS, Alice S., *Platonica. The Anecdotes concerning the Life and Writings of Plato*, E.J. Brill, Leiden, 1976.
- SHEAR, J.L., *Polis and Panathenaia. The history and development of Athena's festival*, Dissertation University of Pennsylvania, 2001, disponible a ProQuest, <https://repository.upenn.edu/dissertations>.
- USTINOVA, Y., «*Lege et consuetudine*. Voluntary Cult Associations in the Greek Law», a V. Dasen and M. Piérart (eds.), *Les cadres 'privés' et 'publics' de la religion grecque antique*, *Kernos Suppl.* xv, 2005, p. 177-190.
- WATTS, E., «Creating the Academy: Historical Discourse and the Shape of Community in the Old Academy», *JHS*, cxxvii, 2007, p. 106-122.
- WILAMOWITZ-MOELLENDERFF, Ulric von, *Antigonos von Karystos*, Weidmann, Berlín-Zuric, 1965² (1a edició, 1881).
- WYCHERLEY, R.E., *The Stones of Athens*, Princeton University Press, Princeton NJ, 1978.
- WILDBERG, C., «Philosophy in the Age of Justinian», a M. Maas (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge University Press, 2005, p. 316-340.

ERNEST MARCOS HIERRO*

El cercle de Pletó a Mistràs: la baula bizantina en la història de les acadèmies

En el cèlebre proemi de la seva traducció llatina de les *Enneàdes* de Plotí publicada el 1492, l'humanista Marsilio Ficino esmenta un filòsof grec «nomine Gemistum, cognomine Plethonem», Jordi Gemistós Pletó (c. 1355/1360-1452),¹ com a primer responsable de la restauració de l'antiga

* Universitat de Barcelona IRCVM i POA

1. Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων, en transcripció fonètica Georgios Iemistós Plitho. Les referències bàsiques per a aquest capítol són els estudis de Siniossoglou i Hladký esmentats a continuació: Niketas SINIOSSOGLOU, «Sect and Utopia in shifting empires: Plethon, Elissaios, Bedreddin», *Byzantine and Modern Greek Studies*, vol. 36, núm. 1, 2012, p. 38-55; Niketas SINIOSSOGLOU, *Radical Platonism in Byzantium. Illumination and Utopia in Gemistos Plethon*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011; Voitěch HLADKÝ, *The Philosophy of Gemistos Plethon. Platonism in Late Byzantium, between Hellenism and Orthodoxy*, Routledge, Londres i Nova York, 2016; Niketas SINIOSSOGLOU, «Plethon, Scholarios, and the Byzantine State of Emergency», a Anthony Kaldellis; Niketas Siniossoglou (eds.), *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, p. 632-652. A banda del llibre clàssic de Christoph Montague WOODHOUSE, *George Gemistos Plethon. The Last of the Hellenes*, Oxford University Press, Oxford, 1986, existeix una monografia en castellà sobre la figura i l'obra de Pletó: Juan SIGNES CODOÑER, *Jorge Gemisto Pletón (ca. 1355/1360-1452)*, Ediciones del Orto, Madrid, 1998. Una altra publicació interessant del mateix autor és Juan SIGNES CODOÑER, «Die plethonische Religion», a Wilhelm Blum; Walter Seitter (eds.), *Georgios Gemistos Plethon (1355-1452), Reformpolitiker, Philosoph, Verehrer der alten Götter*, Diaphanes Verlag, Zurich, 2005, p. 91-100. Vegeu l'edició de les principals obres citades de Pletó en aquest capítol a Charles ALEXANDRE, *Pléthon. Traité des Lois*, Librairie de Firmin Didot Frères, Fils et Cie., Paris, 1858.

escola de l'Acadèmia atenesa a la seva nova seu a la Florència dels Mèdici. Segons aquest escrit, adreçat a Llorenç el Magnífic, fou el patriarca de la família, el seu avi Cosme el Vell, qui va concebre aquest projecte cinquanta anys abans mentre escoltava parlar aquest savi, «quasi Platonem alterum»,² sobre els «misteris platònics».³ L'ocasió d'aquestes lliçons i de l'estada de Gemistós Pletó a Florència eren les sessions del concili ecumènic entre grecs ortodoxos i catòlics romans, altrament dits llatins, que durant la primera meitat de l'any 1439 van tenir lloc a la comuna medicea sota la presidència del papa Eugeni IV.⁴ Allà es traslladaren els pares conciliaris des de la ciutat veïna de Ferrara, on havien iniciat els seus debats l'any anterior, fugint d'un brot epidèmic de pesta.

A fi de debatre l'afer espinós de la unió de les esglésies llatina i grega, separades des de l'esclat del cisma d'Orient l'any 1054, l'emperador bizantí Joan VIII Paleòleg havia viatjat a Itàlia acompanyat per un seguici imponent dels teòlegs bizantins més il·lustres de l'època, entre els quals hi havia, certament, partidaris convençuts de l'entesa amb el Papat, però també enemics

2. El sobrenom Pletó és una versió en un registre més arcaïtzant del grec del cognom original Gemistós, que significa «ple». Té també l'objectiu d'emfasitzar la relació entre Πλήθων i Πλάτων, Plató. Vegeu les referències indicades a SINOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 8, nota 24 i l'argumentació de HLADKÝ, *The Philosophy of Gemistos Plethon*, p. 318-322.

3. Vegeu la reproducció del proemi de la traducció de Ficino de 1492 a l'article de James HANKINS, «Cosimo de' Medici and the "Platonic Academy"», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, vol. 53, 1990, p. 144-162 (el text és a la p. 160): «Magnus Cosmus, senatus consulto patriae pater, quo tempore concilium inter Graecos atque Latinos sub Eugenio Pontifice Florentiae tractabatur, philosophum graecum, nomine Gemistum, cognomine Plethonem, quasi Platonem alterum de mysteriis Platonis disputantem frequenter audivit, e cuius ore ferventi sic afflatus est protinus, sic animatus, ut inde academiam quandam alta mente conceperit, hanc oportuno primum tempore pariturus. Deinde dum conceptum tantum magnus ille Medices quodammodo parturiret, me electissimi medici sui Ficini filium adhuc puerum tanto operi destinavit, ad hoc ipsum educavit in dies.» En aquest article, Hankins conclou que cal interpretar en el text de Ficino la paraula acadèmia com una metàfora que al·ludiria a un projecte de traducció al llatí de l'obra platònica. Aquesta empresa traductora i no pas la fundació d'una escola platònica hauria estat el projecte original de Cosme el Vell. Vegeu HANKINS, «Cosimo de' Medici», p. 158-159.

4. Sobre el Concili de Ferrara-Florència vegeu, per exemple, l'obra clàssica de Joseph GILL, S.J., *The Council of Florence*, Cambridge University Press, Cambridge, 1959. També són útils, com a resum, Joseph GILL, S. J., «The Greeks in the Council of Florence», *Blackfriars*, vol. 421, núm. 481, 1960, p. 155-164, i les noves perspectives aportades per Marie-Hélène BLANCHET, «Theology, Philosophy, and Politics at Ferrara-Florence», a Kaldellis; Sinoossoglou, *Cambridge Intellectual History*, p. 556-572.

acèrrims dels compromisos en matèria de fe que Roma els exigia. En el bàndol grec, no regnava, per tant, l'acord, com ho demostren les trajectòries posteriors dels seus membres. En efecte, a penes catorze anys després, quan Constantinoble va caure a les mans del soldà Mehmet II, dos membres de la delegació grega al concili, Basili Bessarió i Isidor de Kíev, ja ostentaven les dignitats romanes respectives de cardenal i de llegat papal, mentre altres col·legues seus com Jordi de Trapezunt i Teodor Gaza exercien a la península Itàlica com a mestres de llengua i saviesa grega. En l'altre bàndol, el màxim campió de l'Ortodòxia a Florència, el metropolita Marc Eugenikós d'Efes, havia mort l'estiu de 1444 en olor de santedat i el seu successor com a líder del partit contrari a la unió de les esglésies, el monjo Jordi Gennadi Escolari, fou nomenat patriarca ecumènic pel soldà Mehmet immediatament després de la caiguda de la capital, convertint-se així en el cap de tots els cristians de l'Imperi otomà. A desgrat d'aquestes diferències greus entre tots ells, hi havia, no obstant, un sentiment compartit, que, amb l'única excepció de Bessarió, unia tots aquests personatges: la desconfiança envers Jordi Gemistós Pletó, el savi de Mistràs, la fortalesa del Peloponès que aspirava a erigir-se en el darrer bastió grec contra l'amenaça turca. Les mateixes lliçons que, segons Ficino, inspiraren en Cosme el Vell el desig de reviuire l'escola platònica en els seus dominis despertaren, per contra, el recel dels seus compatriotes, que ja tenien motius previs per sospitar de les intencions de Gemistós i trobaren en els anys següents encara més motius per almar-se.

L'objecte del magisteri filosòfic de Gemistós Pletó a Florència està recollit i desenvolupat en un dels seus tractats més famosos, titulat en grec *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*, és a dir, *Sobre les coses en les quals difereix Aristòtil de Plató*, i que és conegut universalment per la seva denominació llatina de *De Differentiis*.⁵ Aquesta obra suposava una revisió molt crítica dels fonaments de la doctrina aristotèlica, presentada aquí com el resultat inevitable del malentès per l'Estagirita de la saviesa superior del seu mestre Plató. Per aquesta causa, l'escrit fou mal rebut tant pels teòlegs bizantins simpatitzants amb la tradició escolàstica d'Occident com pels partidaris de l'hesicame oficial, atès que, a desgrat de la seva enemistat mútua, tots

5. Vegeu B. LAGARDE, «Le "De Differentiis" de Pléthon d'après l'autographe de la Marcienne», *Byzantion*, vol. 43, 1973, p. 312-343.

ells compartien Aristòtil com a referent bàsic comú. Així doncs, Gennadi Escolari el va respondre amb una defensa del filòsof del Liceu confegida vers 1444, *Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλη*, *Contra les objeccions de Pletó a Aristòtil*, coneguda també pel títol llatí *Pro Aristotele obiectiones*, i, al seu torn, Gemistós va replicar-lo amb un nou tractat de virulència polèmica, *Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις*, *Contra las concepcions de Escolari sobre Aristòtil*, també anomenat *Contra Scholarii pro Aristotele obiectiones*.⁶ Si en el front estrictament filosòfic el conflicte ja era patent, l'aparició vers 1449 del tractat teològic de Gemistós *Πρὸς τὸ ὑπὲρ τοῦ λατινικοῦ δόγματος βιβλίον*, *Contra el llibre sobre el dogma llatí*, amb l'objecte de refutar les afirmacions de Joan Argirópulos a favor de la teologia catòlica sobre la processió de l'Esperit Sant, va disgustar tant el seu amic Bessarió, partidari de la unió amb Roma, com els adversaris grecs del Papat, que consideraven, tanmateix, herètica l'argumentació emprada en aquest escrit.⁷ D'altra banda, en els darrers anys d'aquesta dècada, els rumors persistents sobre la perversitat de Pletó i del seu cercle de deixebles de Mistràs ja l'havien desacreditat completament a ulls dels seus rivals.

En la seva aportació a la controvèrsia entre platònics i aristotèlics, el tractat *Comparatio philosophorum Aristotelis et Platonis* de 1458, concebut, certament, com una desautorització expressa pòstuma dels ensenyaments de Pletó, Jordi de Trapezunt ens aporta el seu testimoni personal sobre les acusacions adreçades contra el seu adversari filosòfic. En aquest text de credibilitat qüestionada, l'erudit recorda una conversa privada amb Gemistós Pletó durant les sessions del concili florentí, és a dir, vint anys abans de la redacció d'aquest escrit, en el curs de la qual el corifeu platònic li va manifestar amb to i intenció profètiques el seu convenciment que dins de poc temps tota la humanitat compartiria la mateixa religió. Inquiet per aquest pronòstic, Jordi va preguntar a Gemistós si es referia a la fe de Crist o a la

6. Sobre aquesta polèmica, que Siniossoglou descriu com la primera ocasió «that Plethon and Scholarios first locked horns», vegeu SINIOSSOGLOU, «Plethon, Scholarios», p. 644-645.

7. Vegeu el tractat a ALEXANDRE, *Pléthon. Traité des Lois*, p. 300-311. Sobre les perilloses implicacions doctrinals del tractat antiunionista de Pletó, vegeu SINIOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 145: «Modern research on Plethon has noted that with the anti-Latin treatise Plethon did not specifically target the Latins but, rather, Trinitarian theology as such: Plethon attacked not only the *flioque* but the doctrinal foundations of Christianity». Vegeu també HLADKÝ, *The Philosophy of Gemistos Plethon*, 327-337.

de Mahoma i el seu interlocutor li va respondre que a cap de les dues, sinó a una religió que no seria diferent del paganisme, la *gentilitas*. D'aleshores ençà, declara el trapezuntí que va témer i odiar Pletó com si fos una serp verinosa.⁸ Tal com indica Siniossoglou,⁹ si l'incident recollit en aquest relat és cert, hem de concloure que vers 1439, ufanós de l'èxit obtingut amb les seves disquisicions filosòfiques davant de l'auditori italià, el mestre de Mistràs va gosar formular en veu alta el propòsit secret que l'animava des de feia dècades: la restauració de la religió dels antics hel·lens com a base i fonament d'un projecte de refundació de l'estat bizantí moribund. A desgrat dels dubtes inevitables que inspiren el context polèmic i el to denigrador dels testimonis dels seus rivals, les evidències recollides semblen indicar que en els darrers anys de la vida del seu líder el cercle de Mistràs va esdevenir obertament el nucli d'una secta pagana amb una forta inclinació envers la mística i la radicalitat política. Per entendre aquesta evolució, hem de reconstruir primerament les etapes de la formació intel·lectual de Jordi Gemistós, tot i l'element crític que contenen els relats sobre aquesta primera època. La nostra guia seran els estudis del l'investigador grec Niketas Siniossoglou, que, fins a un cert punt, cal prendre'ls també *cum grano salis*, atesa la seva fascinació evident pel personatge i pel presumpte projecte reformista que hi reconeix en les seves obres.¹⁰

En una carta adreçada vers 1457 a un importat funcionari, l'exarca Josep, Gennadi Escolari acusa el difunt Gemistós d'haver rebut d'un jueu anomenat Eliseu la iniciació en les doctrines de Zoroastre.¹¹ El patriarca de Constantinoble atribueix a aquest obscur personatge la condició de pagà camuflat, «hel·lè i politeista», i situa aquest episodi fora del territori bizantí, en la cort dels «bàrbars», és a dir, dels turcs. També indica que aquest mestre ignominiós va morir cremat, executat per la seva impietat. En un article publicat l'any 2012, Siniossoglou revisa les dues possibilitats de localitza-

8. Vegeu HLADKÝ, *The Philosophy of Gemistos Plethon*, p. 298-302.

9. SINIOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 128-129.

10. Vegeu sobre l'obra de Siniossoglou, *Radical Platonism*, per exemple, com a contrast, la ressenya positiva de Fabio PAGANI a *Bryn Mawr Classical Review*, 12-7-2013, i la molt crítica de Sergei MARIEV a *Byzantinische Zeitschrift*, vol. 107, núm. 1, 2014, p. 273-278.

11. Vegeu la carta a ALEXANDRE, *Pléthon. Traité des Lois*, p. 412-441, i el passatge sobre Eliseu a la p. 423.

ció d'aquesta escola, la capital otomana de la riba europea, Adrianòpolis (l'actual Edirne), o la pròspera població anatòlia de Bursa, i conclou que va ser segurament en aquesta darrera ciutat on Gemistós va iniciar-se en les doctrines d'aquest mestre jueu, més proper, segons tota versemblança, a la mística cabalística que no pas al zoroastrisme.¹² En les darreres dècades del segle XIV, d'acord amb el panorama dibuixat per Siniossoglou, l'Àsia Menor otomana esdevé el refugi i la llar d'una plètora de moviments religiosos dissidents d'orígens diversos, però amb idèntica organització sectària, posats en relació per la literatura posterior amb la figura de Pletó. A partir de l'al·lusió de Gennadi a Zoroastre, hom ha postulat, per exemple, una possible vinculació en aquest període del savi de Mistràs amb l'escola de la il·luminació del filòsof persa del segle XIII Suhrawardī, activa aleshores en aquest territori.¹³ Està documentada, d'altra banda, en aquesta època l'existència en la regió d'ordes esotèriques islàmiques, que combinaven de manera sincrètica tendències cabalístiques amb el sufisme tradicional, i, fins i tot, també de fugitius del moviment occidental herètic i revolucionari dels *fraticelli*.¹⁴ En aquest context en què tothom propugnava un canvi polític radical s'inscriu, precisament, la figura tràgica del xeic Badr al-Din ibn Kadi Samawna, fill de mare grega i impulsor de la unificació sincrètica de les tres religions abrahàmiques, que fou executat l'any 1420 per ordre del soldà Mehmet I després del fracàs de la rebel·lió del seu deixeble Bürklüdje Mustafa.¹⁵ Amb diverses gradacions i també a partir d'orígens distints, Siniossoglou reconeix en tots aquests moviments la presència d'un element bàsic comú, que ell considera fonamental perquè desvetllessin l'interès de Pletó: la petja de la tradició platònica al llarg dels segles.

Seguint la via oberta pels treballs d'Anthony Kaldellis sobre la persistència del llegat de l'hel·lenisme, és a dir, del paganisme, en la cultura i en la ideologia bizantines a desgrat de la imposició del cristianisme aparentment en tots els àmbits, Siniossoglou reconstrueix en el seu volum sobre el platonisme radical a Bizanci les traces de les «baules perdudes de la

12. SINIOSOGLOU, «Sect and Utopia», p. 40-51.

13. SINIOSOGLOU, «Sect and Utopia», p. 45-48.

14. SINIOSOGLOU, «Sect and Utopia», p. 54.

15. SINIOSOGLOU, «Sect and Utopia», p. 51-54.

cadena daurada platònica». ¹⁶ N'és una prova de la seva existència, naturalment, la transmissió del corpus dels diàlegs platònics i dels comentaris de Procle, Damasci, Olimpíodor, Albí i Màxim de Tir, que palesen l'interès ininterromput dels intel·lectuals de l'Imperi d'Orient per l'obra del filòsof de l'Acadèmia. L'investigador grec, tanmateix, va més enllà i postula la continuïtat dels corrents místics neoplatònics que donaven a Plató el rang de mestre diví i el situaven en la successió dels savis mítics precedents que esmenta, precisament, amb to condemnatori Gennadi Escolari en la seva carta a l'exarca Josep a propòsit de Gemistós: el persa Zoroastre i els hel·lens Mínos, Eumolp, Licurg, Poliïdos i Tirèsies. ¹⁷ Segons la seva interpretació, que troba suport en el blasme, reiterat al llarg dels segles, dels «hel·lens» i dels *ἑθνόφρονες*, els de «mentalitat pagana», pels jerarques de l'Església ortodoxa, aquests pagans secrets, addictes a la dissimulació pròpia de Julià l'Apòstata, haurien sobreviscut al final de l'Antiguitat tardana, esdevenint així els protagonistes d'alguns moments claus en la història cultural bizantina. ¹⁸ En la seva reconstrucció d'aquesta cadena secreta de platònics paganitzants, en efecte, Siniossoglou hi integra, en primer terme, els savis iconoclastes responsables de la florida del «primer humanisme bizantí» del segle IX, Lleó el Matemàtic i el patriarca constantinopolità Joan el Gramàtic, juntament amb l'erudit de les corts de Basili I i de Lleó VI Lleó Quirosfactes. ¹⁹ A continuació, hi inclou també el cèlebre polígraf i «cònsol dels filòsofs» del segle XI, Miquel Pselós, fascinat, com ho serà també més tard Pletó, pels *Oracles caldeus*, i el seu deixeble i successor Joan Ítalos, perseguit per difondre la doctrina platònica de la transmigració de les ànimes al començament del regnat d'Aleix I Comnè (1082). ²⁰ Evoca després els representants del discutit «renaixement de Procle» en el segle XIII i començament del XIV, entre els quals esmenta l'historiador Jordi Akropolites i el polític Teodor

16. Aquest és el títol de la primera part del llibre de SINOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 49-160. Sobre la pervivència de l'hel·lenisme a Bizanci vegeu Anthony KALDELLIS, *Hellenism in Byzantium: The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

17. ALEXANDRE, *Pléthon. Traité des Lois*, p. 423.

18. SINOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 54-62.

19. SINOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 62-71.

20. SINOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 71-85.

Metoquites,²¹ i dedica l'etapa següent, l'última abans de l'adveniment de Pletó, a l'enfrontament dels seguidors de l'hescasme de Gregori Palamàs, que edifiquen la seva teologia sobre la base del concepte aristotèlic de ἐνέργεια, amb els teòlegs rivals, que Siniossoglou identifica amb aquesta perenne tradició platònica, Barlaam de Calàbria, Gregori Akíndinos, Nicèfor Gregoràs i Demetri Kidones, denominats en el seu estudi els *illuminati* bizantins segons la traducció lleugerament humorística del terme grec que utilitzava Barlaam per lloar els antics filòsofs: πεφωτισμένοι.²² D'aquesta manera, Siniossoglou vertebrava la història intel·lectual bizantina com un combat soterrat, però incessant, entre l'aristotelisme cristià oficial i públic de l'Església i de l'Estat i el platonisme paganitzant i clandestí dels pensadors dissidents, que només aflora a la superfície en moments d'impuls reformista en els àmbits religiós, cultural i polític i és aleshores perseguit i reprimit amb contundència.²³ Aquesta és, segons l'investigador grec, la genealogia prestigiosa del cercle de Gemistós Pletó a Mistràs i el llegat transgressor que els seus deixebles emigrats a Itàlia transmeteren als humanistes d'Occident en la gènesi de la modernitat. L'últim acte d'aquest drama mil·lenari el representaren el mestre del Peloponès i el seu enemic Gennadi Escolari en les vespres de la desaparició de l'Imperi, una època ideal, certament, per al ressorgiment de les utopies platòniques.²⁴

En efecte, la dimensió política del projecte de renovació promogut per Gemistós Pletó és evident des dels primers anys del seu trasllat vers 1409 a Mistràs, la capital del Despotat del Peloponès, dit també de Morea, com a conseller del dèspota Teodor Palèoleg, fill de l'emperador Manuel II.²⁵ La

21. SINOSSOGLU, *Radical Platonism*, p. 85-92.

22. Sobre la «guerra civil bizantina» a l'entorn de la doble il·luminació hesicasta o paganitzant, vegeu SINOSSOGLU, *Radical Platonism*, p. 199-212.

23. Vegeu, tanmateix, les crítiques de MARIÉV a la seva ressenya de la *Byzantinische Zeitschrift*.

24. Vegeu-ne l'estilitzada presentació a SINOSSOGLU, «Plethon, Scholarios», p. 634: «The dramatic quality of this story does not necessarily detract from its historicity. In the absence of evidence to the contrary, late Byzantium may be as fascinating as it appears».

25. Vegeu l'estudi de Savas Par. SPENTZAS, *Γ. Γεμιστός Πλήθων ο φιλόσοφος του Μυστρά. Οι οικονομικές, κοινωνικές, και δημοσιονομικές του απόψεις*, Ek. M. Kardamitsa, Atenes, 1990. Sobre el Peloponès en aquest període vegeu el llibre de Raül ESTANGÜI GÓMEZ, *Byzance face aux otomans. Exercice du pouvoir et contrôle du territoire sous les derniers Paléologues (milieu XIVe-milieu XVe siècle)*, Byzantina Sorbonensia, París, 2014, que aporta una visió matisada sobre la pretesa decadència del Despotat.

situació d'aquest enclavament bizantí de la península Hel·làdica preocupava seriosament el filòsof, que adreçà sengles memoràndums sobre la necessitat de reformes urgents en els seus sistemes d'administració i de defensa, primerament, al dèspota Teodor vers l'any 1416 i, posteriorment, vers l'any 1418, a l'emperador Manuel. Tal com indica Siniossoglou, l'objectiu primer d'aquests escrits és diagnosticar les malalties que afligeixen la regió i contribuir així al seu sanament mitjançant la implementació d'unes mesures que havien d'acabar per convertir el Despotat en un estat perfecte com la Cal·lípolis somniada per Plató.²⁶ En aquests anys d'activitat oficial al Despotat, Gemistós creà en paral·lel al seu entorn l'escola que el va fer cèlebre, aplegant sota la seva ègida personalitats tan destacades com el futur cardenal llatí Bessarió, l'historiador Laònikos Khalkokondiles, Marc i Joan Eugenikós i potser, fins i tot, el mateix Gennadi Escolari, que exhibeix sempre en els seus tractats contra Pletó el coneixement íntim que té de la seva obra.²⁷

Per la seva llunyania de Constantinoble i Tessalònica, els centres d'ensenyament controlats aleshores pels teòlegs hesicastes, Mistràs ja havia esdevingut al final del segle XIV un lloc de refugi per a mestres dissidents, «filòsofs renegats i humanistes» en paraules de Siniossoglou, com Jordi Gavrilòpulos i Manuel Raül Metoquites, que trobaren en la cort oberta i dinàmica del Despotat la llibertat per exercir el seu magisteri platònic.²⁸ A la muntanya del Taiget, a prop de les ruïnes de l'antiga Esparta, va gaudir també Gemistós de la tranquil·litat necessària per a formar els seus deixebles i desenvolupar la seva obra.²⁹ La seva participació en el Concili de Florència va atreure, tanmateix, l'atenció general sobre la seva figura i les disputes sobre la proclamació de la unió de les esglésies que dividiren, a continuació, els intel·lectuals bizantins el van posar en una situació incòmoda. El seu deixeble més important i més agraït, Bessarió, havia abraçat la causa papal i no podia, per tant, defensar-lo dels atacs del partit hesicasta, que considerava, tal com ja ha estat dit, imprò-

26. Sobre la dimensió reformista del projecte esbossat en els memoràndums vegeu el capítol «The birth of social engineering: the *Memoranda*», a SINIOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 327-347.

27. Sobre els deixebles de Pletó vegeu HLADKÝ, *The Philosophy of Gemistos Plethon*, p. 280-291. Sobre la possibilitat que Gennadi Escolari hagi estat alumne seu vegeu SINIOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 131-137.

28. Vegeu SINIOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 121-124.

29. Sobre la reivindicació de la identitat espartana pels deixebles de Pletó vegeu SINIOSSOGLOU, «Plethon, Scholarios», p. 639-640.

pia d'un teòleg ortodox l'argumentació emprada per Pletó per tal de rebutjar la doctrina llatina sobre la processió de l'Esperit Sant. Ni Joan VIII, ni el seu successor Constantí XII manifestaven la mateixa benvolença envers la seva persona que li havien dispensat tant llur pare Manuel II com llur germà el dèspota Teodor. A més d'aquestes circumstàncies externes, Gemistós Pletó fregava ja els 90 anys en aquest període amb l'afebliment consegüent de les seves forces. També és possible que el pressentiment del final de la seva vida comportés un relaxament de les seves tàctiques de dissimulació. En qualsevol cas, cap al final dels anys quaranta, els rumors sobre l'existència d'un cercle esotèric a l'entorn de Pletó prengueren cos i esdevingueren motiu de preocupació per a les elits polítiques i intel·lectuals de l'Imperi. No obstant això, la revelació pública de la impietat de les seves doctrines i la seva condemna no van tenir lloc fins després de la mort de Gemistós Pletó, esdevinguda, probablement, vers 1452. En la segona meitat dels anys cinquanta, quan la conquesta de Constantinoble ja havia liquidat per sempre més l'afer abans peremptori de la reconciliació amb Roma, Gennadi Escolari, esdevingut ja patriarca ecumènic, va obtenir, finalment, la victòria pòstuma sobre el seu enemic que perseguia amb tanta perseverança.

En una carta adreçada a l'oficial imperial Manuel Raül Oises, datada vers 1451/2, Gennadi Escolari relata el descobriment d'una fratria pagana al Peloponès i la detenció consegüent d'un monjo apòstata anomenat Juvenal, que el destinatari de l'escrit ha fet executar d'una manera particularment cruel: li han tallat les mans, les orelles i la llengua i l'han llançat al mar en un sac perquè s'ofegés.³⁰ El text esmenta les llavors perilloses del paganisme en la regió, però no al·ludeix directament en cap moment a Gemistós Pletó, que era, probablement, encara viu. Tanmateix, en la descripció de les creences i les pràctiques de culte de Juvenal, el futur patriarca, que en aquests moments exerceix, des de la seva cel·la del monestir constantinopolità del Pantocràtor, com a cap del partit contrari a la unió de les esglésies, hi empra termes que semblen literalment manllevats de l'obra de Pletó que ell mateix denunciarà enèrgicament en els anys següents. Ens referim al famós tractat de les *Lleis*, *Νόμων συγγραφή*, que ens ha pervingut en una versió mutilada pel mateix Gennadi Escolari en seleccionar els passatges dignes

30. Sobre l'afer de Juvenal vegeu SINIOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 134-138.

de supervivència no pas pel seu contingut lloable, ans per la seva condició de testimonis eloqüents de la follia perversa del seu autor.³¹

Tot indica que Gemistós Pletó havia fet circular en vida seva parts d'aquesta obra amb la intenció de donar-ne a conèixer alguns aspectes, com, per exemple, la seva concepció del fat, εἰρημαμένη, un concepte que el situava fora de la doctrina cristiana, sobretot pel que fa a la creença en l'omnipotència divina.³² Gennadi Escolari ja havia al·ludit a la font textual d'aquests errors en el tractat esmentat més amunt en resposta al *De Differentiis* i va tornar a criticar-la en una carta, amb data probablement entre 1454 i 1456, adreçada a Teodora, la muller del dèspota Demetri del Peloponès. En aquest nou escrit, tanmateix, Escolari revela que ja té en el seu poder la versió íntegra de les *Lleis*, que ha aconseguit després de la mort del seu autor, i declara la seva intenció de destruir-la, perquè és com una espasa en les mans d'un home foll.³³ En la carta a l'exarca Josep esmentada més amunt, l'aleshores patriarca descriu l'estructura completa del llibre i confirma la seva condemna a cremar en al foguera, una sentència que va executar-se en una data imprecisa, possiblement entre 1460 i 1465.³⁴ Els fragments que conservem ens permeten, certament, afirmar que, llegida en la seva integritat, l'obra devia resultar una provocació monstruosa i insuportable. En el seu estat actual, com a mínim, presenta un desafiament per als seus intèrprets, que no poden arribar a posar-se d'acord sobre les intencions de l'autor.

En efecte, tal com exposa de manera minuciosa Siniosoglou en l'apartat titulat «El puzzle de les *Lleis*» del seu llibre sobre el radicalisme platònic a Bizanci, són múltiples els enfocaments interpretatius del sentit aquesta obra, editada l'any 1858 pel filòleg francès Charles Alexandre, i tots ells comporten un judici sobre les intencions vertaderes de Gemistós Pletó i també, inevitablement, sobre la sinceritat de la seva fe en les divinitats que invoca.³⁵ Hi

31. Vegeu el text del tractat amb la traducció francesa d'A. Pellissier a ALEXANDRE, *Pléthon. Traité des Lois*. Existeix una traducció castellana de Francisco Lisi i Juan Signes Codoñer a PLETÓN (Jorge Gemisto), *Tratado sobre las leyes. Memorial a Teodoro*, Editorial Tecnos, Madrid, 1995.

32. Vegeu HLADKÝ, *The Philosophy of Gemistos Plethon*, p. 198-204.

33. Vegeu SINIOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 133-134.

34. Vegeu ALEXANDRE, *Pléthon. Traité des Lois*, p. 416-419.

35. SINIOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 148-160.

ha investigadors que minimitzen el significat de les elaborades construccions mitològiques que Gennadi Escolari va salvar de la foguera i les consideren una mena d'artefacte cultural necessari per revestir amb una capa elegant de simbolisme al·legòric pagà els arguments racionals de la seva filosofia. Altres les justifiquen com a esbossos de l'intent de Pletó de crear una religió sincrètica universal, que representés la superació definitiva de les creences històriques en crisi, enllaçant, d'aquesta manera, amb el propòsit abans esmentat del líder musulmà contemporani Badr al-Din ibn Kadi Samawna, l'unificador de les religions abrahàmiques. Finalment, entre els partidaris de considerar Gemistós un pensador cristià, destaquen els qui afirmen que en el conjunt perdut de l'obra aquestes parts devien ser anecdòtiques i que hem d'atribuir a la mala intenció de Gennadi Escolari el fet que només hagin sobreviscut aquestes, precisament, perquè concedeixen al llibre una coloració més paganitzant i, per tant, més condemnable.

En el seu estudi, d'acord amb la seva línia general d'argumentació de la pervivència clandestina de l'hellenisme a Bizanci, Siniossoglou enumera tots aquells punts de les doctrines exposades en les *Lleis* que són incompatibles amb els principis bàsics de la fe cristiana —l'optimisme epistemològic, la multi-causalitat, l'ontologia monística que aboleix la distinció fonamental entre essència no qualificada i substància creada— i destaca l'absència absoluta de cap al·lusió a l'encarnació de Crist i al seu magisteri. Segons la seva opinió, en un context com aquest, no hi ha cap motiu per no llegir aquest tractat com el manifest rabiosament i completament pagà que els seus lectors ortodoxos contemporanis rebutjaven amb horror.

Certament, resulta difícil no compartir l'escandalitzada estupefacció de Gennadi Escolari quan llegim els capítols que exposen les complexes genealogies dels déus i deesses olímpics i tartàrics, que són els fills i les imatges del rei Zeus.³⁶ També és comprensible la inquietud del patriarca en constatar la voluntat de restaurar el culte pagà en la societat dissenyada per Pletó i d'aplicar sentències de mort a la foguera en casos que la legislació cristiana no tractava amb tanta duresa.³⁷ Tal com recull Siniossoglou en el seu resum, alguns

36. ALEXANDRE, *Pléthon. Traité des Lois*, p. 44-57 i 92-119. Sobre el sistema mitològic de Pletó, vegeu l'article de SIGNES CODOÑER, «Die plethonische Religion» i també els apartats corresponents a SINOSSOGLU, *Radical Platonism*, p. 278-292, i HLADKÝ, *The Philosophy of Gemistos Plethon*, p. 103-191.

37. ALEXANDRE, *Pléthon. Traité des Lois*, p. 120-130.

lectors han arribat a atribuir aquesta incòmoda radicalitat de les *Lleis* a una presumpta feblesa mental de Gemistós Pletó, que hauria escrit aquest llibre en els darrers anys de la seva vida com una fantasia exaltada per compensar la seva decepció amb la realitat present.³⁸ A la vista, tanmateix, de tots els indicis previs de dissimulació pagana que ha reconegut en els escrits anteriors de l'autor –els tractats filosòfics i teològics, els memoràndums polítics i la seva correspondència–, l'investigador grec conclou que el tractat de les *Lleis* és la summa del pensament de Gemistós Pletó i el llibre sagrat de la seva secta platònica, aquest cercle esotèric i, en una certa mesura, apocalíptic, que preconitzava una transformació radical de la societat bizantina i ha perdurat sobretot, perquè, segons Marsilio Ficino, fou la llavor de l'Acadèmia florentina i de totes les institucions culturals que han portat aquest nom, posteriorment, a Occident. Entre el projecte original de Gemistós Pletó i la *prisca philosophia o teologia* renaixentista de Marsilio Ficino, hi havia, tanmateix, una gran diferència, tal com ens indica també Niketas Siniossoglou. El pensament de Pletó és absolutament incompatible amb la visió judeocristiana del món, però les doctrines filosòfiques de Ficino troben la seva culminació en la revelació cristiana: «la seva *prisca teologia* és una *pia philosophia* en el sentit cristià exclusiu d'aquests mots».³⁹ Dit amb altres paraules, el savi de Mistràs aspirava, almenys teòricament, a la destrucció total de l'ordre present i a la instauració consegüent d'una utopia radicalment distinta, fonamentada en uns principis filosòfics i teològics que exclouïen d'entrada Aristòtil i Crist, els dos referents del mil·lenari Imperi bizantí. Els seus imitadors florentins, per contra, cercaven en Plató i els seus seguidors noves vies d'expressió filosòfica al servei d'un projecte reformista cultural i polític que no tenia la intenció de provocar una apocalipsi. Així, per mitjà d'una dulcificació convenient del seu caràcter original, el cercle de Mistràs, que clou amb un esclat escandalós la cadena daurada de l'oculta tradició paganitzant d'Orient, va aportar a Occident la baula que els humanistes necessitaven per enllaçar prestigiosament la Florència dels Mèdici amb l'Atenes platònica.⁴⁰

38 Aquesta és l'opinió d'Adolf Ellissen i de N. G. Wilson, vegeu SINOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 152-153.

39. SINOSSOGLOU, *Radical Platonism*, p. 155.

40. Vegeu l'argumentació final de SIGNES CODOÑER, «Die plethonische Religion», p. 99-100, sobre la recepció dels *Oracles caldeus* per Marsilio Ficino: «Dank dem Einfluss von Plethon erweiterte im Westen die Philosophie ihren geistigen Horizont».

JOSEP SOLERVICENS*

El model renaixentista d'acadèmia: de la ficció dialògica a la regulació institucional

La recreació d'un model clàssic d'acadèmia al Renaixement s'explica tant per la voluntat emuladora de la civilització clàssica com per les possibilitats d'adequació a una estructura mental específica de l'època, el poliperspectivisme, i a un concepte renaixentista de *sodalitas*, de sociabilitat. Tots tres factors inicialment fan emergir evocacions i recreacions vagues del món acadèmic clàssic i construccions de marcs dialògics de ficció on un conjunt d'intel·lectuals intercanvien punts de vista complementaris en un entorn amb ressons acadèmics. A partir de 1525, però, les evocacions, recreacions i construccions de ficció es concreten i cristal·litzen en una institució cultural tangible, perfectament reglamentada, que genera una manera específica de formular i de difondre el saber i està destinada a esdevenir un motor cultural. Aquest és, pròpiament, el model renaixentista d'acadèmia.

I. EVOCACIONS CLÀSIQUES, SOCIABILITAT DE LES ELITS I POLIPERSPECTIVISME

El coneixement de l'existència mítica d'un *Academos* (*Ἀκάδημος*) per part dels intel·lectuals renaixentistes, la certesa que Plató i Aristòtil havien

* Universitat de Barcelona.

format acadèmies o s'havien format en una acadèmia, que Ciceró va designar com a 'academia' una vil·la seva a la vora del llac Llucrí, o que el *convivium* acadèmic era la mena de diàleg emprat per Plató i Ciceró, són elements determinants per al ressorgiment de les acadèmies als segles xv i xvi. Els referents clàssics s'esmenten entusiastament en les vindicacions que els propis acadèmics renaixentistes articulen: Francesco Barozzi el 1561 en un discurs a l'Accademia dei Vivi de Càndia, l'actual Iràklío, esmenta que el nom prové «dall'Accademia Platonica, la qual è stata la prima accademia che noi ci arecordiamo [e] di molte altre accademie che furono ad imitazione di quella fatte nei tempi dei romani».¹ Amb més concrecions Scipione Bargagli, en un encès elogi de l'acadèmia pronunciat el 1569 a l'Accademia degli Accesi de Siena, presenta igualment els seus acadèmics com a suscitadors de la institució platònica:

Cosí ancora infino all'età nostra tutti i luoghi e le scuole di lettere famose sono per credito e onor di quelle state chimate accademie. Dovendo noi adunque descrivere al presente che cosa oggi si deva intendere per questa voce, possiamo assai convenevolmente dire quella in vero non esser altro che uno adunamento di liberi e virtuosi intelletti con onesta, utile e amichevole emulazione a saper pronti, li quali sotto determinati lor leggi e istatuti, in diversi e onorati studi, e principalmente di lettere, ora imparando e ora insegnando, s'essercitino.²

Als referents clàssics evocats en les autoreflexions legitimadores de Barozzi i de Bargagli caldria incorporar-hi encara el record de les acadèmies bizantines, reactivat a la Itàlia del Renaixement amb l'arribada d'intel·lectuals de Bizanci arran de la reunificació de les esglésies grega i llatina el 1439 i de la conquesta de Constantinoble per part dels turcs el 1453.³ L'emulació, però, no és cap restitució ni s'ha de valorar en tant que fidel reproducció del

1. El transcriu en apèndix Marco SGARBI, «What was a Renaissance Academy? An Aristotelian Perspective», *Archivum Mentis*, núm. 6, 2017, p. 263-288. La cita, que regularitzo gràficament, és a p. 279.

2. Scipione BARGAGLI, *Delle lodi delle accademie, orazione di Scipion Bargagli da lui recitata nell'Accademia degli Accesi in Siena*, Luca Bonetti stampatore, Florència, 1569, p. 13. Regularitzo les grafies de l'imprès.

3. Cf. David S. CHAMBERS, «The Earlier "Accademies" in Italy», a David S. Chambers et al., *Italian Academies of the Sixteenth Century*, The Warburg Institute, University of London, Londres, 1995, p. 1-14.

model original perquè, en realitat, el model és boirós i es tracta d'adequar els referents clàssics a les noves necessitats de l'època. El propi Bargagli en destaca la capacitat de divinitzar els acadèmics a través de l'exercitació intel·lectual, en la línia dels elogis renaixentistes de l'ésser humà,⁴ i de socialitzar-los, de manera que a través de l'intercanvi intel·lectual evolucionin «da una maniera rustica, vile e quasi ferina di vivere ad una civile, nobile e accademica».⁵ I és que, ben lluny del paradigma d'individualitat que des de Burckhardt s'ha vinculat al Renaixement, l'emergència d'acadèmies mostra un creixent interès associatiu i socialitzador vinculable a la *sodalitas* i a la *humanitas*.⁶

En aquest sentit les acadèmies permeten socialitzar les elits i ensinistrar-les tant en cortesia i bones maneres com en habilitats retòriques específiques: argumentació, declamació, representació i debat.⁷ Es tracta d'un lloc de trobada entre iguals que comparteixen uns mateixos interessos intel·lectuals i una imatge elevada d'ells mateixos. Francesco Barozzi al discurs ara esmentat de 1561 considera l'acadèmia com un lloc de connexió entre savis i entre sabers i qualifica l'ésser humà com a essencialment sociable i propens a la conversació ('conversevole'), dues virtuts que emergeixen en el món acadèmic. Stefano Guazzo a *La civil conversazione* (1574) en remarca la llibertat intel·lectual i el clima de cordialitat i de respecte mutu, i Scipione Bargagli a *Delle lodi delle accademie* (1569) esmenta entre els efectes suscitats per les acadèmies tant el profit de la reciprocitat com la capacitat de sostenir i argumentar les pròpies opinions, de valorar i contraargumentar les dels altres i d'intentar-ne la connectivitat.

La capacitat de contrastar opinions en seu acadèmica reforça un component essencial de la manera de pensar de l'època: el que Keßler havia anomenat 'heterogeneïtat'; Batkin, 'dialogisme', i Hempfer, 'poliperspecti-

4. Fonamentalment a l'*Oratio de hominis dignitate* (1486) de Pico della Mirandola i a la *Fabula de homine* (1518), de Joan Lluís Vives.

5. Scipione BARGAGLI, *Delle lodi...*, p.14

6. Jacob BURCKHARDT, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, Druck und Verlag der Schweighauserschen Verlagsbuchhandlung, Basilea, 1860, p. 131-170.

7. Aprofundeixen en aquest aspecte Marc FUMAROLI, *La República de las Letras*, Acantilado, Barcelona, 2013; i Lisa SAMPSON, «Finally the Academies: Networking Communities of Knowledge in Italy and Beyond», *I Tatti Studies*, vol. 22, núm. 2, 2019, p. 369-381.

visme'.⁸ La recuperació textual del pensament grecol·latí genera una extraordinària ampliació dels territoris del coneixement i una multiplicitat de punts de vista, que no sempre encaixen entre ells i que fàcilment s'oposen als dogmes cristians. El poliperspectivisme explica la capacitat intel·lectual d'assumir posicions diverses i de presentar-les com a interdependents, complementàries –almenys no del tot excloents– i necessàries per arribar a una certa solució de síntesi. En termes de Baldassar Castiglione a *Il cortegiano* (1528): «perché quasi sempre per diverse vie si po tendere alla sommità d'ogni eccellenzia; né è natura alcuna che non abbia in sé molte cose della medesima sorte dissimili l'una dall'altra, le quali, però, son tra se di equal laude degne».⁹ D'aquí en deriva una pluralització real de la veritat i un nou concepte de saber que troba una formulació idònia en el món acadèmic.¹⁰

II. ESCENIFICACIONS DE FICCIÓ, MITIFICACIONS I PRIMERES CONFIGURACIONS REALS

L'esclat acadèmic a la Itàlia del Renaixement és conseqüència directa d'aquest encadenament de factors. El monumental catàleg de Michele Maylender (1926-1930), que inventaria i aplega materials sobre més de dues mil acadèmies italianes, sis-centes de les quals actives entre 1525 i 1700, és un bon indicador del caràcter central que van jugar aquestes institucions a

8. Eckhard KESSLER, *Petrarca und die Geschichte. Geschichtsschreibung, Rhetorik, Philosophie im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*, Wilhelm Fink Verlag, Munic, 1978; Leonid M. BATKIN, *Die Historische Gesamtheit der italienischen Renaissance: Versuch einer Charakterisierung eines Kulturtyps* Verlag der Kuns, Dresden, 1979; Klaus W. HEMPFER, *Testi e contesti: saggi post-ermeneutici sul Cinquecento*, Liguori editore, Nàpols, 1998. Sobre la seva aplicació a l'àmbit català, cf. Josep SOLERVICENS, «El concepte de Renaixement», a J. Solervicens (dir.), *Renaixement, Barroc i Il·lustració*, «Història de la literatura catalana», vol. IV, Enciclopèdia Catalana/Ed. Barcino, Barcelona, 2016, p. 35-41.

9. Baldassar CASTIGLIONE, *Il libro del Cortegiano*, Garzanti, Milà, 1981, p. 80-81.

10. Dos dels referents icònics del poliperspectivisme, l'*Escola d'Atenes* i el *Parnàs* (1510-1512) de Rafael, a la Stanza della Segnatura del Vaticà, emblemes del dialogisme de l'època per la plasmació plàstica de la voluntat d'interconnectar les diverses tradicions filosòfiques i literàries, sorgeixen d'un programa iconogràfic projectat per membres de l'Accademia Romana.

la Itàlia moderna.¹¹ Això no obstant, fins a la dimensió institucional que li confereix l'Accademia degli Intronati de Siena el 1525, 'acadèmia' no deixa de ser un terme vague, ambigu i polisèmic que tant pot remetre a lligams espirituals entre intel·lectuals humanistes, alts funcionaris i aristòcrates com a un conjunt de pupils tutoritzats més o menys formalment per un mateix mestre o a una residència privada amb biblioteca, col·lecció d'antiguitats i elevades pretensions, però sense cap organització homologable a la d'un centre cultural. Aquesta darrera accepció explica la primer al·lusió renaixentista a una acadèmia tangible, quan el 1427 Poggio Bracciolini anomena 'Accademia Valdarnina' la seva vil·la de Valdarno.¹² En qualsevol cas, a l'inici de l'època renaixentista totes tres accepcions impliquen una maniobra clara d'autoprestigi.

Una d'aquestes primerenques articulacions es du a terme a través de la ficció, reprenent els usos dialògics de la literatura clàssica, perquè Ciceró proporciona models textuais imitables i autoreferències a la «nostra academia» que els intel·lectuals del Renaixement no desaprofiten.¹³ Es tracta d'escenificar a través del diàleg l'intercanvi intel·lectual d'un conjunt d'interlocutors amb noms i cognoms identificables amb personatges de l'època. Cada interlocutor és portador de veritats parcials que són capaços de complementar en una vil·la o en un palau urbà al voltant d'una taula i en molts casos d'una biblioteca. És el cas del *De politia litteraria* (1462) d'Angelo Decembrio, parcialment redactat a Barcelona, un diàleg de ficció entre humanistes com Guarino da Verona, Leon Battista Alberti o Tito Vespasiano Strozzi i aristòcrates com

11. Michele MAYLENDER, *Storia delle accademie d'Italia*, Cappelli, Bolonya, 1926-1930, 5 vols. El títol dels cinc voluminosos volums podria induir a error, perquè, tot i el seu extraordinari valor, es tracta d'un recull de materials no sistematitzats per a la redacció d'una història de les acadèmies. El projecte no va arribar a bon port i pòstumament es van publicar el conjunt d'informacions aplegades, amb moltes llacunes i alguns errors, organitzades alfabèticament i sense cap discurs ni fil conductor. El grau de facilitat per accedir a alguns fons acadèmics concrets explica la quantitat de pàgines dedicades a centres que avui podem considerar poc rellevants i la poca dedicació a centres clau de la vida acadèmica de l'època. Amb tot, documentalment és encara ara un punt de partida útil per elaborar un discurs sobre el tema.

12. En una carta adreçada a Niccolò Niccoli l'octubre de 1427 Poggio parla d'«Academiam meam Valdarninam» (cf. Arnaldo DELLA TORRE, *Storia dell'Accademia platonica di Firenze*, Carnesecchi, Florència, 1902, p. 539).

13. «Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere»: Ciceró, *De officiis*, III, iv, 20.

Lionello d'Este a Ferrara. No debades la primera i molt tardana edició del diàleg (Henri Seyner, Augsburg, 1540) incorpora a la portada una xilografia que mostra els interlocutors de ficció però amb noms reals asseguts en una taula, amb llibres, plomes i tinters i de fons una biblioteca protegida per un tela (figura 1). Es pot considerar la iconografia d'una acadèmia de ficció.

Figura 1. Angelo Decembrio, *De politia litteraria*, Henri Seyner, Augsburg, 1540.

Configuracions similars en l'àmbit de la ficció apareixen en molts diàlegs de l'època: els *Conviva Mediolanensia* (1443) de Francesco Filelfo, ubicats als palaus de Giovanni Antonio Rembaldo i Arasmino Trivulzio; les *Disputationes camaldulenses* (1474) de Cristoforo Landino, una llarga conversa de quatre dies a Camaldoli entre Cristoforo Landino, el seu germà Piero, Giuliano i Lorenzo de Medici, Alamanno Rinuccini, Pietro i Donato Acciaiuoli, Leon Battista Alberti o, entre d'altres, Marsilio Ficino;

el *De hominibus doctis dialogus* (1491) de Paolo Cortesi, ubicat en una illa del llac de Bolsena al voltant d'Alessandro Farnese; el *De Republica Veneta* (1526) de Pier Paolo Vergerio, a la residència de Pietro Bembo; *Il cortegiano* (1528) de Baldassar Castiglione, emmarcat a la cort ducal d'Urbino, amb Federico Fregoso, Cesare Gonzaga, Gasparo Pallavicino, Giuliano de Medici, Pietro Bembo, Costanza Fregoso o, ente d'altres, Elisabetta Gonzaga i, sortint d'Itàlia, el *Parlament o col·lació que après de sopar esdevenç en casa de Berenguer Mercader entre alguns hòmens d'estat* (c. 1464) de Joan Roís de Corella.¹⁴ El diàleg valencià articula un conjunt de reflexions sobre Ovidi que, pretesament, Roís de Corella transcriu fidelment en tant que cronista del que es cou en una tertúlia acadèmica de la crema de la societat valenciana, reunida al palau de Berenguer Mercader, a l'aristocràtic carrer de Cavallers de la ciutat de València:

Mas, perquè el meu despoblat entendre a descriure ensemps e trobar per nova invenció no basta, sol recitaré un parlament que, pocs dies passats, entre alguns hòmens d'estat esdevenç, los noms dels quals no escriure, recitant l'alt e gentil estil de tan bé raonades proses, seria a la sua ínclita fama haver enveja e a vertadera amistat girar les espatles.¹⁵

Berenguer Mercader, Joan Escrivà, Guillem Ramon de Vilarassa, Lluís de Castellví i Joan de Pròixida, cavallers i alts funcionaris valencians, actuen com a solistes en aquest diàleg, amb una pluralitat de veus complementàries que al mateix temps modulen una melodia harmònica entorn al comportament de l'ésser humà quan, enamorat, entra en la selva complexa i descontrolada de la passió.

El recurs, que recrea el plaer d'una conversa entre iguals,¹⁶ evoca bé el mon de les acadèmies a través de la ficció i, tot i la versemblança que els autors dels

14. Tot i que el recurs apareix sobretot en diàlegs del segle xv, quan el concepte d'acadèmia és encara molt vaporós, es manté amb menys persistència fins a la segona meitat del segle xvi, per exemple a *L'Ercolano, dialogo nel qual si ragiona generalmente delle lingue, et in particolare della toscana, e della fiorentina. composto da lui sulla occasione della disputa occorsa tra il comendator Caro e M. Ludovico Castelvetro* (1570), de Benedetto Varchi.

15. Regularitzo gràficament a partir de Joan Roís de Corella, *Les proses mitològiques de J.R.C.*, ed. de Josep Lluís Martos, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, València, 2001, p. 238.

16. Dit amb Stefano Guazzo, «si può ben dir che quando un dotto ama un altro dotto niente altro amano ambidue che la lor propria imagine in altrui, e che questo lor amore [...] è perpetuo ed infinito» (Stefano GUAZZO, *La civil conversazione*, Bulzoni, Roma, 2010, p. 160).

diàlegs aconseguïen projectar, no transcriuen tertúlies o debats acadèmics reals sinó que segueixen una estratègia ficcional ja codificada per Ciceró i ben entesa per escriptors i lectors del Quatre-cents i del Cinc-cents.¹⁷ Tanmateix, diversos estudis han considerat aquestes ficcions dialògiques un document històric que deixa constància de l'existència regular de tertúlies literàries.¹⁸

Una segona articulació acadèmica, a l'inici del Renaixement, designa les connexions intel·lectuals d'un personatge rellevant, posseïdor d'una bona biblioteca, amb un conjunt de nobles, patricis i humanistes. És el cas de les reunions als palaus del cardenal Bessarió i de Pomponio Leto a Roma, de Giovanni Pontano a Nàpols, de Marsilio Ficino a Careggi o d'Ermolao Barbaro i d'Aldo Manuzio a Venècia, en alguns casos considerades acadèmies pels seus promotors i per una part de la bibliografia, tot i que identifiquen només la trobada ocasional d'un grup de persones amb interessos culturals en comú per confrontar opinions i intercanviar descobertes, sobretot vinculades a l'estudi del món clàssic a nivell filològic, arqueològic i filosòfic.¹⁹

Són referents molt divulgats, però que no es poden considerar representatius del món acadèmic renaixentista: s'han d'entendre només com a primeres configuracions etèries, sovint mitificades pels estudiosos a partir de fonts literàries, les autopercepcions dels involucrats i les projeccions que en fan

17. En aquest sentit Virginia Cox observa: «The reader of Cicero's dialogues may not believe they are faithful transcriptions of great men's conversations, any more than the modern television viewer believes that the celebrities who feature in advertisements really swear by the products they endorse [...]. It is only in Cicero, however, that the pretence that the dialogue is a transcription begins to perform a vital role in the economy of the work as a whole» (Virginia Cox, *The Renaissance dialogue*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, p. 13). Humanistes com Giovanni Fratta consideren un homenatge, una variant del gènere encomiàstic, la inclusió del nom d'un personatge real com a interlocutor d'un diàleg. Tanmateix, també l'escriptor pot veure prestigiades les seves idees a través del procediment, en tant que són representades per un conjunt de respectables patricis de l'època. En un cas extrem el personatge real inclòs com a interlocutor va irrompre a la impremta on s'imprimia l'obra per exigir que el seu nom fos retirat del diàleg (Virginia, Cox, *The Renaissance dialogue*, p. 37).

18. En el cas del diàleg de Roís de Corella, un dels seus editors, Salvador Guinot, la considera fruit d'una tertúlia real, una consideració mantinguda per altres estudiosos (Salvador GUINOT, «Tertulias literarias en la Valencia del siglo xv», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 2, 1921, p. 1-104).

19. Cf. David S. CHAMBERS, «The Earlier "Accademies" in Italy», a David S. Chambers et al., *Academies of the Sixteenth Century*, The Warburg Institute, University of London, Londres, 1995, p. 1-14; Concetta BIANCA, «Pomponio Leto e l'invenzione dell'Accademia Romana», a Marc Deramaix et al., *Les Académies dans l'Europe Humaniste: Idéaux et pratiques*, Droz, Ginebra, 2008, p. 25-56.

a posteriori acadèmics de la segona meitat del segle XVI i del XVII, quan les acadèmies ja s'han consolidat i busquen antecedents il·lustres. Aquest sembla el cas de l'Acadèmia Platònica de Ficino a la vil·la de Careggi, sobre la qual Della Torre, tot i defensar-ne l'existència, ja el 1902 havia formulat serioses prevencions: «come ognun vede, si riduce con questi concetti a qualche cosa di veramente vago, di quasi impalpabile anzi, tanto che basta un passo di più per arrivare a negarne addirittura l'esistenza».²⁰ James Hankins el 1991 va fer un pas més i en va negar efectivament l'existència, bo i resseguint-ne tant el procés de mitificació com els malentesos textuals que van acabar «creant» una acadèmia on simplement es percep la feina individual de traduir i d'interpretar Plató, en algun cas incorporant-ne com a membres personatges que simplement s'havien cartejat amb Ficino.²¹ També l'Academia Aldina de Venècia, al voltant de la prestigiosa tasca editorial i tipogràfica d'Aldo Manuzio, sembla partir de la fórmula «in Aldi romani academia» que apareix en algunes impressions maguntines, des de l'edició de les tragèdies de Sòfocles l'agost de 1502, no solament com a reclam publicitari, sinó també com a manera de remarcar l'acurat procés filològic dut a terme en les seves solvents publicacions.²² Tanmateix, la mitificació operada posteriorment no implica que aquestes institucions no tinguessin base real, simplement evidencia que no van ser gaire més que trobades ocasionals d'un cercle d'amics, i no acadèmies articulades i reglamentades. Això no obstant, van posar les bases perquè aquesta altra mena d'acadèmies articulades i reglamentades fossin possibles.

III. INSTITUCIONALITZACIÓ I REGLAMENTACIÓ

La creació de l'Accademia degli Intronati a Siena el 1525, encara activa, marca un canvi de paradigma, imposa un model que s'envigoreix progressivament durant el segle XVI i acaba reconfigurant totalment el concepte

20. Arnaldo DELLA TORRE, *Storia*, p. 39.

21. James HANKINS, «The Myth of the Platonic Academy of Florence», *Renaissance Quarterly*, núm. 44, 1991, p. 429-475.

22. És cert, però, que tant Manuzio com alguns dels seus col·laboradors es construeixen sobrenoms acadèmics. El de l'insigne editor, Carteromaco, a partir de l'hel·lenització del cognom, cf. Martin LOWRY, *Il mondo di Aldo Manuzio. Affari e cultura nella Venezia del Rinascimento*, Il Veltro editrice, Roma, 1984.

d'acadèmia. En definitiva, marca el pas d'un cenacle ocasional a una organització codificada i reglamentada. Fundada per sis aristòcrates sienesos, dos dels quals de la família Piccolomini, la nova acadèmia té un llistat tancat de membres i redacta uns estatuts que la regulen i estructuren internament i li confereixen un to institucional.²³ La mutació, en aquest sentit, va força més enllà del pas proposat per Fumaroli de l'erudició a la divulgació i de l'acadèmia erudita llatina a l'acadèmia en vulgar.²⁴

L'eclosió primerenca d'aquest model a la península itàlica converteix les acadèmies en un fenomen distintiu de la Itàlia del Renaixement. Pràcticament fins a la segona meitat del segle XVI no comencen a expandir-se a França i, progressivament, a arreu d'Europa:²⁵ a València s'hi instauren el 1591 amb l'Academia de los Nocturnos, establerta al palau de Bernat Català de Valeriola,²⁶ una entitat precursora de les múltiples acadèmies valencianes del segle XVII, perquè a l'inici del Barroc s'han de considerar ja un fenomen continental.²⁷ Les aproximadament sis-centes acadèmies actives a Itàlia entre 1525 i 1700 configuren un model de difusió cultural policèntric, tot i que gairebé la meitat, i les més representatives i influents, s'ubiquen en onze ciutats: Roma, Pàdua, Bolonya, Ferrara, Venècia, Verona, Milà, Florència, Siena, Nàpols i Palerm.

A part d'eminentment itàlica, la xarxa acadèmica és fonamentalment urbana i majoritàriament, tot i que no exclusivament, masculina i laica.

23. Cf. Laura RICCÒ, *La 'miniera' accademica. Pedagogia, editoria, palcoscenico nella Siena del Cinquecento*, Bulzoni, Roma, 2002.

24. També sembla revisable la idea que les acadèmies cinccentistes evolucionin d'acadèmies aristocràtiques a «una síntesis entre cultura burgesa y popular, por una parte, y cultura erudita, por la otra, y esa fertilización recíproca» (Marc FUMAROLI, *La República...*, p. 69).

25. Eric W. COCHRANE, «The Renaissance Academies in their Italian and European Setting», a *The Fairest Flower. The Emergence of Linguistic National Consciousness in Renaissance Europe*, Accademia della Crusca, Florència, 1985, p. 21-39. És significatiu el cas de l'esmentada Accademis dei Vivi a Creta, fundada per la colònia veneciana a l'illa i amb l'italià com a llengua d'ús habitual.

26. Conservem les actes de les 88 sessions de l'Acadèmia, editades per José Luis CANET et al, *Actas de la Academia de los nocturnos*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1988-2000, 5 vols.

27. Són continuadors del model dels Nocturns a la mateixa ciutat de València l'Academia de los Adorantes (1599), l'Academia de Montañeses del Parnaso (1616), El Parnaso (1680), l'Academia de Alcázar (1681) i l'Academia Valenciana (1700), a les quals cal afegir institucions de caire més científic com l'Academia Matemática (1687), cf. Pasqual MAS USÓ, *Academias y justas literarias en la Valencia barroca*, Edition Reichenberger, Kassel, 1996.

Si bé el model fundacional, l'Acadèmia de Plató, és extraurbà i el referent ciceronià vincula l'acadèmia a una vil·la allunyada del brogit urbà, i tot i que Fumaroli connecta les acadèmies amb una simbòlica república literària presidida per l'oci i la llibertat, identificada amb un Parnàs elegant, sofisticat i allunyat de les preocupacions pràctiques, comercials o professionals,²⁸ el cert és que les noves acadèmies regulars del Renaixement són urbanes i molt receptives a les qüestions candents de la realitat del seu temps.

El caràcter itàlic, urbà i renaixentista permet una certa vindicació del paper de la dona i una ordenació més laica del saber. Tot i el caràcter eminentment masculí, diverses acadèmies italianes van admetre dones entre els seus membres, fonamentalment llatínistes i poetes: és el cas de Veronica Gambarà a l'Accademia dei Sonnacchiosi de Bolonya (1543), Laura Terracina a l'Accademia degli Incogniti de Nàpols (1550), Gaspara Stampa a l'Accademia dei Dubbiosi de Brescia (1551), Laura Battiferri a l'Accademia degli Intronati de Siena (1560), Virginia Salvi a l'Accademia dei Travagliati de Siena (1560) o, entre d'altres, Eleonora Álvarez de Toledo a l'Accademia degli Alterati de Florència (1575).²⁹ I tot i la iniciativa civil que les origina i sustenta, val a dir que no poques inclouen entre els seus membres tant altes dignitats eclesiàstiques com clergues i religiosos, institucionalment observen pràctiques religioses i de caritat, amb la protecció de la Mare de Déu o de sants patrons, i una porció petita de les acadèmies de l'època estan adscrites a ordes religiosos, primordialment a la Companyia de Jesús.

La novetat essencial que instaura l'Accademia degli Intronati de Siena el 1525 és la codificació, reglamentació i institucionalització de l'entitat. Si es tracta de caracteritzar genèricament un model arquetípic, amb trets innovadors que, emperò, no totes les acadèmies segueixen, la nova acadèmia renaixentista implica l'existència d'uns estatuts o un reglament intern que fixin oficialment: el nom, la divisa i el lema de la institució, el nombre de membres i els criteris d'admissió, la freqüència de les reunions i l'estructura de les sessions, la tipologia de càrrecs (príncep, consellers, tresorer, censor, secretari, bibliotecari...) i el sistema d'elecció de càrrecs, en molts casos dis-

28. Marc FUMAROLI, *La República...*, p. 73-111.

29. Analitza la trajectòria d'aquestes acadèmiques Virginia COX, «Members, Muses, Mascots: Women and Italian Academies», a Jane E. Everson et al., *The Italian Academies, 1525-1700: Networks of Culture, Innovation and Dissent*, Routledge, Oxford, 2016, p. 132-169.

tribuïts per sorteig o de manera rotativa, i fins i tot les sancions per absències o incompliment de les normes. A final dels vuitantes del Cinc-cents un discurs, segurament d'Angelo Ingenieri, a l'Accademia degli Innominati de Parma considera que «le leggi [...] sono l'anima dell'accademia [...]; queste son quelle che la conservano a guisa d'una repubblica la cui definizione si è ch'ella sia stato di città libera, governato pure dalle sue leggi».³⁰

N'eren membres, habitualment, aristòcrates i patriciat urbà, professors i científics, escriptors i artistes, prelats i clergues, fonamentalment locals, tot i que algunes corporacions buscaven també fixatges estel·lars d'altres zones. El to extravagant o humorístic del nom que singularitza cada entitat i els pseudònims acadèmics que solien adoptar els seus membres, a vegades no menys extravagants, han generat perplexitat entre els estudiosos, com si conferissin una dimensió còmica o autoirònica a les activitats que hi duïen a terme. Penso en acadèmies anomenades dei Sonnolenti a Bolonya, degli Eterei o degli Infiammati a Pàdua, degli Immaturi a Pergola, degli Insensati a Perugia, degli Umoreisti a Roma, degli Intronati a Siena, o degli Oziosi a Nàpols i en membres com els dei Gelati a Bolonya, anomenats Faunio, Tenebroso, Immaturo, Pronto, Intento o Caliginoso, i els dels Nocturns a València, amb sobrenoms com Silencio, Miedo, Sosiego, Secreto, Relámpago o Sombra.

És famós l'enuig de Tiraboschi per «quei capricciosi e ridicoli soprannomi».³¹ Fumaroli, en canvi, n'aprecia el seu valor simbòlic com a ritual de pas que permet assumir una nova personalitat i unes normes de conducta específiques i els vincula als pseudònims de la literatura pastoral.³² El cert és que els temes o el to dels discursos i els interessos o les activitats desplegades per les acadèmies renaixentistes no són ni irònics ni còmics ni burlescos. Això no treu que determinades sessions i determinats centres articuessin discursos paradoxals, amb voluntat de meravellar la seva audiència, sobretot ja al Barroc. És així com a l'Accademia degli Umoreisti de Roma Alessandro Tassoni hi pronuncia un *Discorso in biasmo delle lettere*

30. Massimo RINALDI, «Le Accademie del Cinquecento», a Gino Belloni et al., *Il Rinascimento italiano e l'Europa*, vol. 2: *Umanesimo ed educazione*, Fondazione Cassamarca/Angelo Colla editore, Vicenza, p. 346.

31. Girolamo TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana*, Società Tipografica, Mòdena, 1791, vol. VII.1, p. 140

32. Marc FUMAROLI, *La República...*, p. 89.

(1606-1607), on irònicament elogia l'absoluta inutilitat de les lletres i dels literats: «in somma io non ritrovo che le lettere possano giovare ad altro che a far quattro versi, quattro righe, quattro postille che durino doppo noi, tutte vanità, tutti sogni». ³³ En realitat, com el fragment permet inferir, el blasme en aquest cas és simplement una modalitat del panegíric.

Un altre element distintiu de la nova configuració de les acadèmies, que enutjava igualment a Tiraboschi, és la fascinació pels emblemes, empreses o divises que identifiquen icònicament cada institució. ³⁴ Les corporacions concentren en una imatge i en un lema llatí el potencial simbòlic de la seva acadèmia i n'utilitzen el seu potencial promocional, difonent-los tant en impresos que recullen discursos, poemes o activitats directament organitzats dins dels centres com en publicacions promogudes per aquestes corporacions, per exemple en noves edicions de Dante, Petrarca o Ariosto, que incorporen la divisa i el lema de l'acadèmia promotora. Valgui com a exemple la imatge icònica de l'Accademia dei Gelati de Bolonya (1588), amb un hivernal bosc d'arbres gelats i el lema *NEC LONGUM TEMPUS*, procedent de les *Geòrgiques* virgilianes, que vol indicar que els acadèmics, tot i el nom i la icona, no pretenen romandre glaçats gaire temps més (figura 2).

Figura 2. *Prose dei signori Accademici Gelati di Bologna*, Manolesi, Bologna, 1671.

33. Alessandro TASSONI, *Scritti Inediti e preparatori*, a cura di P. Puliatti, Aedes Muratoriana, Mòdena, 1975, p. 110.

34. Girolamo TIRABOSCHI, *Storia...*, vol. VII.1, p. 140; sobre els lemes dels emblemes acadèmics, cf Jennifer MONTAGUE, *An Index of Emblems of the Italian Academies*, The Warburg Institute, Londres, 1989.

Les acadèmies renaixentistes, tot i els seus interessos de caràcter generalista, s'orienten preferentment a l'estudi de les Bones Lletres, un àmbit que inclou poètica, retòrica, gramàtica, música, filosofia, geografia i història. Almenys dues de cada tres acadèmies se centren en aquests sabers, en alguns casos amb una lleugera inclinació pel teatre (Accademia degli Intronati, Siena 1525), la música (Accademia degli Invaghiti, Màntua, 1562) o la llengua (les florentines Accademia degli Umidi, 1540 –des de 1451 Accademia fiorentina– i Accademia della Crusca, 1583). També apareixen, però, acadèmies amb perfil més tècnic, com les dedicades a les arts figuratives (Accademia delle Arti del disegno, Florència, 1563) o a la nova ciència (Accademia dei Lincei, Roma 1603), germen d'un conjunt de corporacions científiques que l'empirisme il·lustrat potenciarà. Un dels membres de la florentina Accademia delle Arti del disegno, Vincenzo Borghini, proposa en un discurs de 1564 un diàleg constant entre tècnica, dots naturals i teoria artística, i considera l'acadèmia com el lloc idoni per materialitzar-lo.³⁵

IV. SINGULARITATS EN LA FORMULACIÓ DEL SABER: HORITZONTALITAT, VERNACULARITZACIÓ I CREATIVITAT

Tot i la composició heterogènia, el caràcter lúdic i la funció socialitzadora que assumeixen, les acadèmies no es limiten a proporcionar espais d'oci i de sociabilitat als estaments benestants. Tampoc no són només una plataforma de difusió de coneixement o d'informació, també generen nous formats i idees originals pel simple fet que la nova estructura admet discursos singulars no generables en àmbits preexistents. Precisament per això és rellevant plantejar què aporta d'específic aquesta institució que no ofereixin els estudis d'humanitats de les universitats. En general se sol vincular els centres universitaris a la solidesa de les certeses i les acadèmies a la més volàtil divulgació de conceptes, però es tracta d'una simplificació excessiva. De fet, Fumaroli, utilitzant arguments dels acadèmics renaixentistes, vincula

35. Eliana CARRARA, «La nascita dell'Accademia del disegno di Firenze: il ruolo di Borghini, Torelli e Vasari», a Marc Deramaix et al., *Les Académies dans l'Europe humaniste: Idéaux et pratiques*, Droz, Ginebra, 2008, p. 139.

la universitat a duresa, gravetat, uniformitat i esterilitat abstracta mentre que associa l'acadèmia a dolçor, jovialitat, esperit selecte i fertilitat de la paraula viva.³⁶ De manera similar, Voltaire a les *Questions sur l'Encyclopédie* (1769) considera que «les académies sont aux universités ce que l'âge mûr est à l'enfance, ce que l'art de bien parler est à la grammaire, ce que la politesse est aux premières leçons de civilité».³⁷ Encara que les acadèmies aconsegueixen atreure professors universitaris, en realitat universitats i acadèmies són institucions molt diferents pel que fa a la seva fundació, organització, objectius, composició, centres d'interès i funcionament. D'antuvi, l'acadèmia integra un ventall ampli de veus, no només erudits, té un funcionament extraordinàriament més lliure i concedeix un major protagonisme al present, a les llengües vernacles i a disciplines excloses dels programes universitaris, com ara la música, la geografia, l'arquitectura, les arts mecàniques o les llengües i literatures vulgars.

A nivell estructural, l'horitzontalitat de les relacions entre els acadèmics, sense una *auctoritas* que dirimeixi oposicions no concordants, contrasta amb la verticalitat de les relacions universitàries, on el mestre difon un saber assumit com a inqüestionable, i permet als acadèmics debatre entre iguals temes candents però també assumir activitats com la correcció i censura de textos per a la publicació.

La vernacularització i la dignificació del saber en vulgar són eixos distintius de l'acadèmia renaixentista, com expliciten humanistes del relleu de Sperone Speroni, Benedetto Varchi o Alessandro Piccolomini.³⁸ Barozzi

36. Marc FUMAROLI, *La Repubblica...*, p. 50-52.

37. En la mateixa línia D'Alembert, a l'entrada «Académie» de l'*Encyclopédie*, exposa: «Quelques auteurs confondent académie avec université [...]. Une université est proprement un corps composé de gens gradués en plusieurs facultés, de professeurs qui enseignent dans les écoles publiques [...]. Au lieu qu'une académie n'est point destinée à enseigner ou professer aucun art, quel qu'il soit, mais à en procurer la perfection. Elle n'est point composée d'écoliers que de plus habiles qu'eux instruisent, mais de personnes d'une capacité distinguée, qui se communiquent leurs lumières et se font part de leurs découvertes pour leur avantage mutuel». Extreuc els fragments de Voltaire i D'Alembert de l'estudi de Maria Teresa GUERRINI, «Université et académies à Bologne: Quelques réflexions sur une relation pluriséculaire», *Diciottesimo Secolo*, núm. 3, 2018, p. 1-2. Guerrini explora les connexions entre la Universitat de Bolonya i les acadèmies de la ciutat a l'Edat Moderna i en destaca l'osmosi entre els dos àmbits, tant pel que fa als membres com als projectes.

38. Armand L. DE GAETANO, «The Florentine Academy and the Advancement of Learning through the Vernacular», *Bibliothèque d'Humanisme et de Renaissance*, vol. 30, núm. 1, 1968, p. 19-52.

tracta la qüestió al seu discurs a l'Accademia dei Vivi: «Che dirò io delle accademie de nostri tempi? Non hanno le aCCademie toscane ormai arricchita la lingua sua di tal maniera che non solamente hanno trasferito in quella le scienze greche e latine, ma di più hanno mandati in luce de molti bellissimi libri nei quali si vede grande acutezza de felicissimi ingegni loro?».³⁹ La implicació amb les llengües vulgars va més enllà d'articular-ne l'elogi: n'acaben fixant el seu ús oral i escrit i acaben canonitzant com a nous clàssics els seus millors escriptors.

No s'hauria de considerar paradoxal la vernacularització en un moment de ressorgiment dels clàssics grecollatins perquè no es tracta de reprendre el tractament medieval de les llengües maternes sinó d'aplicar-hi l'univers conceptual i metodològic que el món universitari renaixentista havia creat per a les llengües i literatures clàssiques. La moderna fixació de les llengües vulgars és clarament patrimoni de les acadèmies i no de les universitats: el 1550 l'Accademia fiorentina, com bé explica el seu vicecònsol Agnolo Borghini, crea una comissió «per dar nuova regola e forma alle cose dell'accademia e massimamente sopra il fare le regole del parlare toscano»⁴⁰ i l'Accademia della Crusca, fundada per Lionardo Salviati a Florència el 1583 per a la codificació lexicogràfica de l'italià, elabora el primer diccionari de la llengua italiana, el *Vocabolario degli Accademici della Crusca cavato dagli scrittori e uso della città di Firenze*, enllestit el 1608, tot i que no publicat fins el 1612, una fita i un model per a les llengües vernacles.

La creació i vindicació de nous clàssics literaris en llengua materna és una altra activitat associada a les acadèmies, que comporta la canonització de Dante, Petrarca i Boccaccio, però també de poetes cronològicament molt més propers com Bembo, Ariosto o Garcilaso i, fins i tot, de poetes estrictament coetanis com Tasso o Marino. L'Accademia fiorentina (1541) traça un programa perfectament estructurat d'edició, de lectura i d'interpretació de l'obra literària de Petrarca i de Dante, tant composició per composició o cant per cant com a partir de temes i conceptes transversals (per exemple, sobre l'existència real de Laura a la sessió del 5 de maig de 1547). Les edicions d'aquests nous clàssics, ecdòticament fixades, anota-

39. Regularitzo gràficament a partir de la transcripció de Marco SGARBI, «What was a Renaissance...», p. 279.

40. Armand L. DE GAETANO, «The Florentine Academy...», p. 45.

des, amb glossaris i índexs de versos són també una mostra excel·lent del transferiment al vulgar de les tècniques (i de les formes d'autorització) que els humanistes apliquen als clàssics grecollatins.⁴¹

En un àmbit molt precís, el de l'hermenèutica de la *Poètica* d'Aristòtil, és simptomàtic que l'exegesi global del text sigui obra de professors universitaris (Maggi, Lombardi, Robortello, Vettori...), provinguin de lliçons universitàries i s'utilitzi com a matèria d'estudi a les universitats. Les acadèmies, en canvi, estiren només alguns dels fils d'aquest complex text en discursos i debats més puntuals, però, sobretot, es concentren en ampliar el sistema aristotèlic per donar cabuda a gèneres literaris en vulgar no inclosos entre els gèneres perfectes establerts a la *Poètica*, com la *novella* o la lírica, i a aplicar els nous paràmetres a l'anàlisi d'obres literàries en vulgar, uns àmbits exclosos del saber universitari.⁴²

Un darrer element a tenir en compte és el foment de la creativitat literària, dramàtica i musical. Tot i que lliçons i discursos formen el gruix de la vida acadèmica, les sessions també presten atenció a l'elaboració d'obres literàries, sobretot poètiques i dramàtiques. Entre els arguments de Scipione Bargagli en elogi de les acadèmies al seu discurs a l'Accademia degli Accesi (1569) explicita la retroalimentació entre teoria i pràctica poètica:

Vi si essercitino di continuo ancora tutte le scienze e le buone arti, quivi nate, nutrite e vigorosamente cresciute. Delle quali quella specialmente tra l'altre mostra che vi sia riveduta e ritrovata spessissime volte, che non poco di diletto e di giovamento insieme per sua natura porta altrui. Dico della poesia naturalissima e antichissima di tutte l'arti, la qual arte non so ben discernere con qual di queste due cose ora dette dimostri le sue forze in noi maggiori. Poscia ch'ella sola s'attribuisce e si presume di poter congiungere e mescolare insieme singolare e ottimo componimento in vero, il buono e il bello, ovvero l'utile e il

41. En aquest context no sembla ni casual ni gratuït que la barcelonina Acadèmia dels Desconfiats (creada el 1700) impulsés l'edició crítica de l'obra completa del Rector de Vallfogona (1703), seguint els mateixos procediments, cf. J. SOLERVICENS/C. ESTEVE, «Discurso biográfico y poética barroca. la vida de Vicent Garcia (1703) de Manuel de Vega», *Bulletin Hispanique*, vol. 121, núm. 2 (2019), p. 629-644.

42. Dos exemples emblemàtics de l'ampliació del sistema aristotèlic per incorporar-hi nous gèneres perfectes són la *Lezione sopra il comporre delle novelle*, de Francesco Bonciani (1574), a l'Accademia degli Alterati de Florència, i les set lliçons sobre teoria de la lírica de Pomponio Torelli, a l'Accademia degli Innominati de Parma (1594).

dolce, alle quai cose ogni altra pare che per lei si riduca e si riferisca. Ora a qual altra profession dunque, a qual altro studio, è più convenevole, di qual altro più proprio d'attendere a sì belle, piacevoli e giovevoli lettere e l'occuparsi nei sì dolci, sì graziosi e sì utili studi della poesia che alla dignissima academica sola?⁴³

La vinculació tan estreta amb l'escriptura poètica és indicativa de la pràctica habitual de lectura i composició d'obres literàries en sessions acadèmiques, a càrrec dels membres de cada corporació. Se sol considerar que aquest entorn produeix només poesies convencionals, encarcarades i banals, poc creatives i d'ínfima qualitat, per cobrir rituals socials, designades pejorativament com a «poesia de circumstàncies» o «poesia acadèmica», i és cert que el gruix de la producció poètica de les acadèmies és convencional, retòric i fat.⁴⁴ De fet, però, com el gruix de la poesia en general. Això no obstant, és rellevant destacar la literatura més innovadora i sòlida que també generen les acadèmies. Només un exemple: l'Accademia degli Insensati de Perusa (1561-1608), un centre modest però que compta entre els seus membres amb Giovan Battista Marino, Giovan Battista Guarini o els cardinals Roberto Ubaldini i Carlo Emanuele Pio di Savoia, produeix empreses, emblemes, poemes i comèdies de qualitat desigual per ser recitades o representades en actes acadèmics.⁴⁵ Tanmateix, arran de la mort el 1605 d'un dels seus membres, Ascanio della Corgna, marquès de Castiglione del Lago, el propi Marino demana que s'hi llegeixi un sonet seu que es pot considerar literatura de circumstàncies però que depassa de molt la circumstància que el va generar.⁴⁶ El sonet, amb canvi de destinatari, posteriorment passa a formar part de la *Lira* (1614) de Marino:

43. Scipione BARGAGLI, *Delle lodi...*, p. 29.

44. Pasqual Mas, que aplega les poesies en català derivades de les acadèmies valencianes del Sis-cents, destaca «la convivència trenada entre un projecte de saber i la plasmació lúdica i fugissera de la literatura». Pasqual MAS Usó, *Poesia acadèmica valenciana del Barroc*, Edition Reichenberger, Kassel, 1998, p. 6.

45. N'explora la producció literària Lorenzo SACCHINI, *Verso le virtù celesti. La letterata conversazione dell'Accademia degli Insensati di Perugia (1561-1608)*, Durham University, 2013.

46. La vinculació de la poesia de Marino amb l'Accademia degli Insensati passa també per l'anàlisi de diversos poemes seus en sessions acadèmiques, a càrrec de Cesare Crispolti, i per l'epístola proemial del llibre primer de les *Rime* marinianes, adreçada a Melchiorre Crescenzi, membre de l'acadèmia.

Nel bel diamante, ove scolpite, e fisse
stan le memorie de' più degni heroi,
con eterno scarpello i pregi tuoi
generoso Signor, la Fama scrisse.

Qui vò che morto, immortalmente (disse)
viva il gran DORIA, altri di cui fra voi
malviventi mortali, o prima o poi
non morì mai più glorioso, o visse.

Ecco, non squilla al suo morir rimbomba,
ma poiche Morte rea vita gli tolse,
fia ch'è vita il richiami or la mia tromba.

Ciò detto, per cent'occhi il pianto sciolse,
e chiusa teco ancor si fora in tomba,
ma per farti immortal, morir non volse.⁴⁷

La veu i l'acció de la fama, que esculpeix els atributs del finat en diamant al costat dels millors herois, de manera que visqui eternament, i amb el so de la «tromba» que «rimbomba» per tal que el tregui de la «tomba», crec que desmenteix els prejudicis sobre la literatura acadèmica.

La creativitat literària de les acadèmies genera també representacions dramàtiques. El paper de la mítica Accademia Romana de Pomponio Leto en la sumptuosa representació d'*El cartaginès* de Plaute al Campidoglio el 1513, per encàrrec de Lleó X, es pot considerar un antecedent del pes que el teatre adquirirà en algunes acadèmies regulars renaixentistes, sobretot a les aristocràtiques Accademia degli Intronati de Siena, Accademia degli Olimpici de Vicenza, Accademia degli Infiammati de Pàdua i Accademia Fiorentina. Aquesta darrera, en connexió amb la cort, va oferir representacions als salons de Palazzo Vecchio, als patis de Palazzo Pitti i Palazzo

47. Regularitzo a partir de Giovan Battista MARINO, *Della Lira del Cavalier Marino, parte terza*, Anteo Viotti, Parma, 1616, p. 137. L'acadèmia en publica la primera versió immediatament després del discurs fúnebre de Giovanni Tommaso GIGLIOLI, *Nella morte dell'illustrissimo ed eccellentissimo signor Ascanio marchese della Corogna*, el mateix 1605.

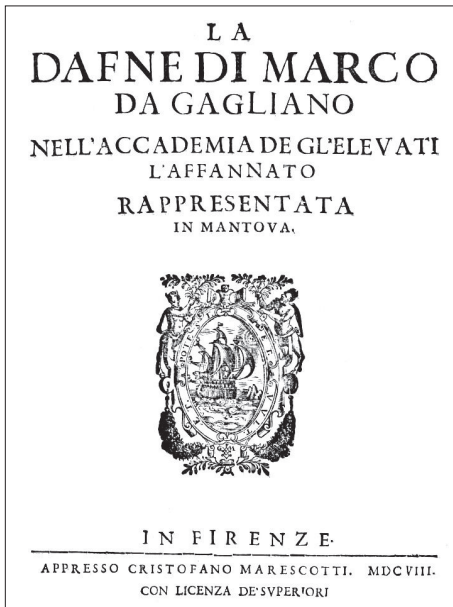

Figura 3. Impressió de l'òpera *Dafne*, de Marco da Gagliano, fundador de l'Accademia degli Elevati, on tenia el pseudònim acadèmic d'«Affanato», i libretto d'Ottavio Rinuccini, membre de l'acadèmia; Cristofano Marescotti, Florència, 1608.

Medici i al teatre degli Uffizzi.⁴⁸ D'altra banda, la reflexió sobre teatre i música a les acadèmies, les especulacions sobre el caràcter musical de la tragèdia grega i la necessitat de sociabilitat i d'elitisme dels acadèmics conflueixen en la creació del *drama per musica* i de l'òpera, integrades en la dinàmica acadèmica. És així com a l'Accademia degli Invaghiti de Màntua el 22 de febrer de 1607, durant el Carnestoltes, s'estrena l'*Orfeo* de Monteverdi, amb libretto d'Alessandro Striggio, que era membre de l'acadèmia, i el 1608 a la florentina Accademia degli Elevati s'estrena la *Dafne* de Marco da Gagliano, fundador de l'acadèmia, amb libretto d'Ottavio Rinuccini, membre de l'Accademia Fiorentina i de l'Accademia degli Elevati (figura 3).

Tot i l'estímul inicial que suposa el descobriment dels referents hel·lènics, el model renaixentista d'acadèmia es configura a partir d'una episteme i d'unes necessitats que tenen poc a veure amb aquells referents. Lluny de lamentar-nos pel fet que Plató, Aristòtil o Ciceró –a qui ben sovint els acadèmics renaixentistes invoquen– no sabrien reconèixer com a pròpies les acadèmies renaixentistes, n'hauríem de valorar la capacitat de recreació, l'òptima adequació als paràmetres del Renaixement i, en darrer terme, la funció de baula imprescindible per entendre les acadèmies actuals.

48. Cf. Stefano MAZZONI, «Lo spettacolo delle accademie», a Roberto Alonge et al., *Storia del teatro moderno e contemporaneo, I: La nascita del teatro moderno. Cinquecento-Seicento*, Giulio Einaudi, Torí, 2000, p. 869-903.

BIBLIOGRAFIA

- BARGAGLI, Scipione, *Delle lodi delle accademie, orazione di Scipion Bargagli da lui recitata nell'Accademia degli Accesi in Siena*, Luca Bonetti stampatore, Florència, 1569.
- BATKIN, Leonid M., *Die Historische Gesamtheit der italienischen Renaissance: Versuch einer Charakterisierung eines Kulturtyps*, Verlag der Kunst, Dresden, 1979.
- BIANCA, Concetta, «Pomponio Leto e l'invenzione dell'Accademia Romana», a Marc Deramaix, Perrine Galan-Hallyn, Ginette Vagenheim, Jean Vignes (eds.), *Les Académies dans l'Europe Humaniste: Idéaux et pratiques*, Droz, Ginebra, 2008, p. 25-56.
- BURCKHARDT, Jacob, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, Druck und Verlag der Schweighauserschen Verlagsbuchhandlung, Basilea, 1860.
- CANET, José Luis; Evangelina RODRÍGUEZ; José Luis SIRERA (eds.), *Actas de la Academia de los nocturnos*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1988-2000, 5 vols.
- CARRARA, Eliana, «La nascita dell'Accademia del disegno di Firenze: il ruolo di Borghini, Torelli e Vasari», a Marc Deramaix, Perrine Galand-Hallyn, Ginette Vagenheim, Jean Vignes (eds.), *Les Académies dans l'Europe humaniste: Idéaux et pratiques*, Droz, Ginebra, 2008, p. 129-162.
- CASTIGLIONE, Baldassar, *Il libro del Cortegiano*, introducció d'Amedeo Quondam, notes de Nicola Longo, Garzanti, Milà, 1981.
- CHAMBERS, David S., «The Earlier "Accademies" in Italy», a David S. Chambers, François Quiviger (eds.), *Italian Academies of the Sixteenth Century*, The Warburg Institute, University of London, Londres, 1995, p. 1-14.
- COCHRANE, Eric W., «The Renaissance Academies in their Italian and European Setting», a *The Fairest Flower. The Emergence of Linguistic National Consciousness in Renaissance Europe*, Accademia della Crusca, Florència, 1985, p. 21-39.
- COX, Virginia, *The Renaissance dialogue*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- COX, Virginia, «Members, Muses, Mascots: Women and Italian Academies», a Jane E. Everson, Denis V. Reidy, Lisa Sampson (eds.), *The Italian*

- Academies, 1525-1700: Networks of Culture, Innovation and Dissent*, Routledge, Oxford, 2016, p. 132-169.
- DE GAETANO, Armand L., «The Florentine Academy and the Advancement of Learning through the Vernacular», *Bibliothèque d'Humanisme et de Renaissance*, vol. 30, núm. 1, 1968, p. 19-52.
- DELLA TORRE, Arnaldo, *Storia dell'Accademia platonica di Firenze*, Tipografia Carnesecchi, Florència, 1902.
- FUMAROLI, Marc, *La República de las Letras*, trad. de José Ramón Monreal, Acantilado, Barcelona, 2013.
- GUAZZO, Stefano, *La civil conversazione*, a cura de Amedeo Quondam, Bulzoni, Roma, 2010.
- GUERRINI, Maria Teresa, «Université et académies à Bologne: Quelques réflexions sur une relation pluriséculaire», *Diciottesimo Secolo*, núm. 3, 2018, p. 1-22
- GUINOT, Salvador, «Tertulias literarias en la Valencia del siglo xv», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 2, 1921, p. 1-104.
- HANKINS, James, «The Myth of the Platonic Academy of Florence», *Renaissance Quarterly*, núm. 44, 1991, p. 429-475.
- HEMPFER, Klaus W., *Testi e contesti: saggi post-ermeneutici sul Cinquecento*, Liguori editore, Nàpols, 1998.
- KESSLER, Eckhard, *Petrarca und die Geschichte. Geschichtsschreibung, Rhetorik, Philosophie im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit*, Wilhelm Fink Verlag, Munic, 1978.
- LOWRY, Martin, *Il mondo di Aldo Manuzio. Affari e cultura nella Venezia del Rinascimento*, Il Veltro editrice, Roma, 1984.
- MARINO, Giovan Battista, *Della Lira del Cavalier Marino, parte terza*, Anteo Viotti, Parma, 1616.
- MAS USÓ, Pasqual, *Academias y justas literarias en la Valencia barroca*, Edition Reichenberger, Kassel, 1996.
- MAS USÓ, Pasqual, *Poesia acadèmica valenciana del Barroc*, Edition Reichenberger, Kassel, 1998.
- MAYLENDER, Michele, *Storia delle accademie d'Italia*, prefaci de Luigi Rava, Cappelli, Bolonya, 1926-1930, 5 vols.
- MAZZONI, Stefano, «Lo spettacolo delle accademie», a Roberto Alonge, Guido Davico Bonino (dir.), *Storia del teatro moderno e contemporaneo*,

1. *La nascita del teatro moderno. Cinquecento-Seicento*, Giulio Einaudi, Torí, 2000, p. 869-903.
- MONTAGUE, Jennifer, *An Index of Emblems of the Italian Academies*, The Warburg Institute, Londres, 1989.
- RICCÒ, Laura, *La «miniera» accademica. Pedagogia, editoria, palcoscenico nella Siena del Cinquecento*, Bulzoni, Roma, 2002.
- RINALDI, Massimo, «Le Accademie del Cinquecento», a Gino Belloni; Riccardo Drusi, *Il Rinascimento italiano e l'Europa, II. Umanesimo ed educazione*, Fondazione Cassamarca/Angelo Colla editore, Vicenza, p. 337-359.
- ROÍS DE CORELLA, Joan, *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella*, ed. de Josep Lluís Martos, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, València, 2001.
- SACCHINI, LORENZO, *Verso le virtù celesti. La letterata conversazione dell'Accademia degli Insensati di Perugia (1561-1608)*, School of Modern Languages and Cultures, Department of Italian, Durham University, Dir. Carlo Caruso i Dario Tessicini, 2013.
- SAMPSON, Lisa, «Finally the Academies: Networking Communities of Knowledge in Italy and Beyond», *I Tatti Studies*, vol. 22, núm. 2, 2019, p. 369-381.
- SGARBI, Marco, «What was a Renaissance Academy? An Aristotelian Perspective» *Archivum Mentis*, núm. 6, 2017, p. 263-288.
- SOLERVICENS, Josep, «El concepte de Renaixement», a J. Solervicens (dir.), *Renaixement, Barroc i Il·lustració*, «Història de la literatura catalana», vol. IV, Enciclopèdia Catalana/Ed. Barcino, Barcelona, 2016, p. 17-81.
- SOLERVICENS, Josep; i Cesc ESTEVE, «Discurso biográfico y poética barroca: la vida de Vicent Garcia (1703) de Manuel de Vega», *Bulletin Hispanique*, vol. 121, núm. 2 (2019), p. 629-644.
- TASSONI, Alessandro, *Scritti Inediti e preparatori*, a cura de Pietro Puliatti, Aedes Muratoriana, Mòdena, 1975.
- TIRABOSCHI, Girolamo, *Storia della letteratura italiana*, Società Tipografica, Mòdena, 1791, vol. VII.1.

ALBERT ROSSICH

Una acadèmia singular: l'Acadèmia de Sant Tomàs

Sembla que la primera acadèmia pròpiament dita en terres hispàniques era una que es reunia cada setmana a Barcelona a principis del segle XVI i en la qual participava el gramàtic Martí Ivarra. El llibre on aquest humanista en donava testimoni, però, *Orationes quae Crustula inscribuntur* (Carles Amorós, Barcelona, 1511) actualment està il·localitzat i la notícia no es pot verificar (veg. MENÉNDEZ PELAYO 1945: 29).

A part d'això, si ho hem de jutjar pel que diuen els estatuts de 1711, llavors l'Acadèmia de Sant Tomàs s'ha de considerar la primera de l'època moderna a la Península. És, de tota manera, una acadèmia singular, ja que no sorgeix d'un entorn aristocràtic ni profà, com és usual a l'època del Renaixement, sinó que neix com una acadèmia religiosa. Una acadèmia literària, això sí. No es pot confondre, com veurem, amb una societat estrictament teològica o devota: de fet, bona part dels resultats conservats de les seves activitats són composicions poètiques, i, al segle XVIII, sobretot oratoris. En aquesta època l'Acadèmia és imitada en altres llocs, com Girona i Vic, amb institucions paral·leles. Als segles XIX i XX, finalment, la seva actuació es desenvolupa sobretot sota la forma de certàmens literaris escolars.¹

L'Acadèmia de Sant Tomàs de Barcelona, en tot cas, ha estat poc estudiada. Algunes referències puntuals ja n'assenyalaven l'antiguitat (TUSQUETS

1. Algunes de les notícies d'aquest article ja apareixien a ROSSICH 1979 (p. *38-39, nota 8) i 2007 (p. 434, 440-442). Agraïixo a Ascensión Mazuela-Anguila que m'hagi deixat consultar el seu treball sobre l'Acadèmia de Sant Tomàs i la música (en procés d'edició).

1923: 250, nota 1), i Pere Voltes en va editar uns estatuts de 1711 (1961).² N'hi ha més còpies.³ Una d'aquestes còpies s'acompanya d'una breu història de l'Acadèmia escrita a mitjan segle XVIII,⁴ que es pot completar amb les explicacions dels goigs a sant Tomàs editats per Joan Jolis a partir de 1730 (veg. Apèndixs 1 i 2).⁵ Segons aquell paper, l'origen de l'Acadèmia de Sant Tomàs de Barcelona remunta a la primera meitat del segle XVI, quan Francesc de Borja, virrei de Catalunya, va instigar la devoció pel sant d'Aquino a la capital catalana, tot i que al títol assenyalava la data de 1584 («por los años de 1584») com la d'inici de l'Acadèmia.⁶ Malgrat això, hem de donar preferència a l'any 1588, que és el que consigna contemporàniament Francesc Camprubí, redactor del *Lumen Domus o Annals del Convent de Santa Catherina*:

Ítem en lo present de 1588 se va instituir la Acadèmia de Sant Thomàs en lo present convent ab molta fuga [=exaltació] y honrra. Fonch protector primer lo pare Pérez, gran predicador apostòlich. Los principals fundadors foren lo pare mestre Salvador Pons y lo pare presentat fra Pere Joan Guasch, los dos fills del convent. Agueren de Roma la confirmació y confraria de ella. Los estudiants acuden molt als exercicis de lletras.⁷

Que no podia haver començat l'any 1584 queda demostrat pel fet que la butlla papal que la va aprovar, dictada per Sixt V, és de l'1 de juny de 1586. En aquest document, l'Acadèmia rep el nom de Confraria barcelonina d'estudiants («Barcinonensem Confraternitatem Studentium»), el

2. Prové del ms. 83 de la Biblioteca de Catalunya.

3. *Res hujus conventus*, ms. 2086, document 9 del CRAI de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Veg. també la nota següent.

4. Dins la «Documentació personal de Marià Aguiló» a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Casa de l'Ardiaca), caps 2.

5. En el primer cas, separo les paraules, desfaig les abreviatures i accentuo i punctuo el text segons l'ús actual. Els termes *acadèmia*, *junta* i similars s'escriuen en minúscula quan fan referència a una sessió i en majúscula quan fan referència a l'òrgan o la institució.

6. És molt dubtosa la notícia, consignada per Josep Maria GARRUT (1964), sobre un suposat imprès de 1562 sorgit de la impremta de Maria Gelabert, al carrer Cotoners, en què es dona a conèixer una processió dels acadèmics de Sant Tomàs amb motiu de la concepció immaculada de Maria: ni l'imprès ha estat localitzat, ni ens consta cap impremta ni cap llibretera amb aquell nom.

7. *Lumen Domus o Annals del Convent de Santa Catherina Verge y Màrtir de Barcelona, Orde de Predicadors, tomo I. Que conté desde lo any 1219 en què fou la sua fundació fins a l'any 1634 inclusive*, ms. 1005, CRAI, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, f. 102v.

papa n'estableix la seu a l'altar de sant Tomàs del convent de Caterina, hi preveu la recitació de conclusions i disputacions teològiques i concedeix indulgència plenària als fidels d'ambdós sexes que visitin la capella el dia del sant. El 4 de setembre de 1617, encara, la institució és ratificada per Pau V, el qual es refereix també a la recitació d'oracions i lloances al sant, parla de confreres i confrasses («consorores») i preveu l'existència futura d'altres confraries semblants. Innocenci XI ja parla de «Confraternitatis Academiae Studentium» en una butlla del 16 juny de 1681, i més tard, el 7 d'agost, a propòsit de l'existència d'un col·legi dit de Sant Tomàs a la ciutat de Manila, obria la porta a la constitució d'Acadèmies de Sant Tomàs vinculades a altres universitats. Finalment, Benet XIII, a la butlla *Pretiosus*, §11, del 26 de maig de 1727, unificava les Acadèmies amb les societats Milícia angèlica o la del Cíngol de Sant Tomàs: «extendimus et ampliamus eidemque quatenus opus sit unientes et incorporantes Societatem Academiae Studentium eiusdem S. Thomae, fundatam in Ecclesia Barcinonense Fratrum Praedicatorum ad honorem S. Catharinae V. et M. erecta.⁸ Culminava, així, la institucionalització d'una de les primeres acadèmies de la Península, si no la primera.⁹

La finalitat de la societat, segons el document que transcrivim en apèndix, es promou en todos los fieles, principalmente en la estudiosa juventud, la imitación de la angélica pureza y demás virtudes del santo doctor y la aplicación al estudio y penetración de su sólida doctrina.

Su cuerpo se constituye principalmente de los literatos de todas las facultades, esto es, doctores, licenciados y estudiantes; mas para los ejercicios espirituales son admitidas también las personas honradas de qualquier estado.¹⁰

Encara que la seu era al Convent de Santa Caterina, dels frares dominics o predicadors, les seves actuacions derivaven de l'Estudi General de Barcelona,

8. Thomae Ripoll, *Bullarium Ordinis Ff. Praedicatorum*, V, Hieronymi Mainardi, Romae, 1733, p. 448-449 (Sixt V), 713-714 (Pau V), i vol. VI, 1735, 359-362 (Innocenci XI) i 617 (Benet XIII). Fa una referència succinta a aquestes disposicions el text que hi ha al final dels *Goigs de sant Tomàs de Aquino* (Apèndix 2).

9. Com explica Willard F. KING, el grau d'institucionalització de les primeres acadèmies hispàniques no és fàcil d'escatir (1963: esp. p. 21-37).

10. *Estatutos de la Academia bajo la invocacion del Angelico Doctor S^o Thomàs erigida con autoridad ordinaria, y Apostolica en la Iglesia de S^a Catha V. y M^o Orden de Pred^o en Barña por los años de 1584*, f. [I], plecs manuscrits guardats dins la *Documentació personal de Marià Aguiló* a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Casa de l'Ardiaca), caps II.

ja que «al seu voltant reunia els professors tomistes d'aquesta última que donaven suport als fills de sant Domènec davant dels jesuïtes» (RUIZ FARGAS 2019: 33). En efecte: la volada que va agafar es degué principalment a l'entusiasme i el protagonisme dels estudiants i professors. La rivalitat entre dominics i jesuïtes va cristal·litzar amb la constitució d'una societat paral·lela fundada per la companyia, però aquesta centrada en la devoció mariana, i anomenada de diverses maneres: escola suarista, congregació suarística, congregació i escola suarística, exímia congregació, mariana congregació i escola suarística, mariana exímia congregació, exímia jesuítica escola o acadèmia de Betlem, per dir unes quantes de les fórmules utilitzades. La confrontació entre tomistes i suaristes va ser permanent.

Els començaments de l'Acadèmia van ser vacil·lants. Francesc Camprubí, redactor del *Lumen domus*, ho recorda així:

Com en lo últim any del priorat del pare mestre Ramon Pasqual, ço és 1588, fos instituïda en lo present convent la Acadèmia de Sant Tomàs de Aquino, y après de alguns anys se era lo negoci molt refredat, tant en lo que tocava al exercici dels estudiants com també en lo acudir a ells y a la devoció (per la negligència nostra), per ço ara la han tornada a refrescar y posar-la de la forma y manera que estava. Lo costum era cada any per lo dia de sant Thomàs se tenían a la vigília y al dia conclusions generals; aquell dia confessaven y combregaven los estudiants, y també acudien als dias de festa y diumenges a la tarda a tenir conclusions a la aula, y allí se exercitaven, y moltes altres coses, cert, posades a bon punt, que era contento de vèurer-ho; y après per la negligència se refredaren. De manera que vuy, als 8 de noembre que és diumenge 1598, se juntaren en la aula de theologia del convent los lectors del convent, y juntament ab molts doctors y estudiants seculares, y elegiren per protector de la Acadèmia al senyor Onofre Coll, ardiaca major de la Seu de Barcelona, y per rector de ella al senyor doctor Rello, catredàdich en ars de la Universitat, y dos estudiants col·lectors que tenen offici de aplegar los dinés dels estudiants a cada mes, y altres oficials també per lo bon govern de la Acadèmia, y axí se és bellament concertada. Nostre Senyor done perseverància. Amén.¹¹

Podríem deduir d'aquestes explicacions que l'Acadèmia de Sant Tomàs era simplement una institució piadosa, o una acadèmia filosòfica i prou. Era això, és clar, però també moltes coses més. L'Acadèmia participava com a tal en desfilades i processons, promovia discussions teològiques (conclusions),

11. *Lumen domus*, I, p. 152-152v.

organitzava commemoracions, encarregava sermons i produïa composicions poètiques i musicals, sempre amb la participació d'estudiants. Una nota del *Lumen domus* de començament del segle XVII ho testimonia:

Vuy als 7 de mars 1602 se és feta la festa del gloriós pare sant Thomàs de Aquino, com se acostuma, sinó que ara los estudiants han acordat ab lo convent que, ja que ells pàgan la festa (ço és, la música y cantoria y cera), que era cosa de rahó tinguessen ells alguna honrra y participassen d'ella en lo del tenir conclusions un any y altre lo convent, *alternatim*, per al dit dia. Y axí, com demanassen cosa posada en rahó, han començat aquest any y d'esta manera serà de continuar, y axí tindran més affició los doctors y estudiants a la nostra Acadèmia, y esta fonc la causa de que vingueren molts estudiants y assistiren a dita festa.¹²

La solemnitat dels actes de l'Acadèmia era cada cop més gran. Els annals del convent de Santa Caterina mostren aquesta progressió: l'any 1614, les crides per la ciutat amb tambors i trompetes, a la vigília del sant, i les desfilades a cavall, tot plegat «mogué gran brogit y aplauso a tota la gent (si bé los èmulos [els alumnes dels jesuïtes] arrugaven lo nas)». La celebració de la vigília es va acabar amb la lectura de conclusions, música de llaüt («suavíssima»), orgue i ministrils, amb alimàries a fora i novament trompetes i tambors, durant dues hores. L'endemà, l'ofici, amb cors i ministrils, i a la tarda sermó i una processó solemne, amb sis doctors de la universitat portant una imatge del sant. «Resta ara continuar y posar la dita festa y jornada en tal modo que puga durar y aumentar, y importa molt que nosaltres donem calor y ànimo a dits estudiants que en assò estriba lo total augment o perdició. [...] Los propòsits y bons intents que per momentos se descubren són molts y molt sançts», conclou el relator Francesc Camprubí. Al cap de vuit dies, encara, consigna que «los acadèmics sobredits han fet cantar a la capella de sant Thomàs un aniversari molt solemne per las ànimas dels estudiants y acadèmics defunts, y armaren un gran y alterós túmol al derredor del qual cremaven dos atxes blancas».¹³

El prestigi i la rellevància social de l'Acadèmia no parava de créixer. El 7 de març de 1615 es va celebrar la festa

12. *Lumen domus*, I, p. 195v-196.

13. *Lumen domus*, I, p. 279-280v.

ab molt gran aventatge que lo any passat, perquè los estudiants són los que en assò fan la empresa, y com s'i mescla un no sé què de punt de honor tots procurán fer invencions [...]. La dita festa del present any és estada famosa y ab gran concurs de gent, y una de les bravesas que campejaren molt fonc que als costats de la porta de la iglésia agué molts hieroglífics de molta curiositat [...] al propòsit del sanct y de la sua cathòlica doctrina.¹⁴

Als anys següents es llegeixen descripcions semblants, tot i que també s'esmenten disputes entre els estudiants dominics i persones d'altres ordes «envejosos y contraris de la doctrina de dit sanct [Tomàs], que nunca faltan». L'any 1616 ja ens consta que s'estampaven les conclusions que llegien els estudiants.¹⁵

Veiem que sempre es parla en general dels estudiants com a membres i organitzadors de l'Acadèmia, vinculats al convent o a la universitat. En tot cas, les poques concrecions que apareixen al *Lumen domus* mostren que es tractava d'estudiants avançats, sens dubte aspirants al doctorat, i dels seus professors, perquè el detall de «los principals caps» que van organitzar la festa de 1616 revela que es tractava de preveres, vicaris i rectors.¹⁶ Les activitats de l'Acadèmia van comptar amb celebracions de la magnificència del certamen de 1643, on Francesc Fontanella va exercir de jutge i va pronunciar un vexamen memorable que va durar dues hores, amb els intermedis musicals (veg. *infra* i ROSSICH 2003: 98-99 i 106).

SERMONS I «VILLANCICOS»

Les peces oratòries i les composicions poètiques dedicades a sant Tomàs que han arribat a nosaltres, tant manuscrites com impreses, són el reflex de l'activitat de l'Acadèmia. Aviat s'institucionalitzarà el costum de publicar els textos més importants de les festes anuals dedicades al sant: els sermons, primer; villancicos i oratoris després. La publicació de fulletons amb discursos, composicions poètiques, oratoris i conclusions filosòfiques, alguns de la primera meitat del segle XVII,¹⁷ però majoritàriament de l'últim quart

14. *Lumen domus*, I, f. 283v.

15. *Lumen domus*, I, ff. 287v-288.

16. *Lumen domus*, I, f. 287v.

17. Veg. *supra*, a propòsit de la festa de 1616.

del segle, mostra clarament que es tractava també d'una institució literària i musical. El 1691 el sermó, de marcada exuberància cultista, va anar a càrrec de Josep Romaguera,¹⁸ ben conegut pel seu *Atheneo de grandesa* (1681). També, des de finals del segle XVII, les interpretacions de *villancicos* i més tard d'oratoris musicals seran freqüents en les celebracions de l'Acadèmia.

Els impresos sorgits de l'Acadèmia de Sant Tomàs de Barcelona anteriors a 1714 que he pogut localitzar són sermons, villancicos i altres composicions poètiques. Primer s'editaven de manera eventual conclusions filosòfiques o teològiques dels estudiants. Però a partir d'un cert moment, les celebracions de l'Acadèmia s'estampen anualment, i de vegades en diverses publicacions, amb textos diferents.

El primer sermó que he vist que fa referència explícita a l'Acadèmia és un de Francesc Anglasell, *Pro Annuæ Angelici Præceptoris Divi Thomæ Aquinatis solemnitate celebranda. Oratoria Declamatio. Quam ad Thomisticæ Academiæ obsequium in lucem edit recitaturus Nobilis Don Franciscus Anglasell et de Cortada. In Dominicano Templo die 8 mensis Martij Anni M.DC.LXXXII*, Barcelona, R. Figueró, 1682.¹⁹ Després se n'editen amb una periodicitat anual —amb poques excepcions— fins a 1710, així com també opuscles amb oracions llatines.

Pel que fa als poemes, la publicació més habitual són els *villancicos* que es cantaven públicament pels volts del dia del sant. Els primers que coneixem són de 1687: *Villancicos que se cantaron en el Real Convento de Santa Catalina Martir de esta Ciudad de Barcelona, à las fiestas, que tributan, y consagran los Academicos Discipulos à su Angelico Maestro Santo Thomàs de Aquino. Cantolos la Capilla de la Iglesia Cathedral, siendo Maestro della el Licenciado Juan Barter, Barcelona: por Rafael Figuerò. Año 1687*.²⁰ A partir d'aquest any, cada any apareix un fulletó amb composicions noves, i ben aviat figuren a la portada també els *majorals* o representants de cada àmbit de coneixement: teologia, medicina i filosofia. D'alguns se n'ha conservat

18. Joseph Romaguera, *Panegirico del Angelico Dotor Santo Thomàs de Aquino. Ideado en la soberania de su poder, en la exaltacion de su humildad y en el premio de su fineza ... En el primero dia de los cinco que su Noble y Sabia Academia celebrò en su culto en el Real Convento de S. Catalina ... Año 1691*, Barcelona, Juan Jolis, s.d.

19. Biblioteca de Catalunya, FBon., 1429.

20. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, B 1687 8º, op. 11.

la música. Un inventari molt complet d'aquestes peces es pot trobar en un article d'Ascensión Mazuela-Anguila (en procés d'edició). La música d'un «Villancico a 16» titulat *La república del ayre*, per exemple, es conserva manuscrita a la Biblioteca de Catalunya.²¹ És una obra del compositor Joan Barter, la lletra del qual va ser publicada al fullletó de 1694.²²

També es fan altres composicions poètiques, com una *Cancion real con que celebra la constancia de Aquino en sus persecuciones...*, Barcelona, Rafael Figueró, 1698,²³ o poemes llatins, com el de Josep de Llnell i Mir, *Ieiunium labores inter assiduos studii, quibus vigil incumbibat Div. Thomas*, Barcelona, Raphaellem Figueró, 1706.²⁴

L'ACADÈMIA DE SANT TOMÀS I L'ACTIVITAT POÈTICA

El 16 de març de 1603 trobem la notícia de la celebració d'un certamen poètic, potser en llatí, ja que la notícia que ens n'ha arribat diu que el públic no entenia les composicions:

Als 16 del dit mes y any, que era la dominica *in passione*, après vespras se tingué en lo cor de baix de la iglésia un certamen poètic o justa literària a honor del gloriós pare sant Thomàs de Aquino. Fonc una vista [justa (?)] principal y curiosa, la qual redundà en gran glòria de dit sant. Y tras de açò avia premis per ls qui millor compondrín, y també tres jutges per premiar als qui més destrament faría[n] los versos y obras poètiques. Y per acompanyar la festa y regosijar-la avia en la orga una copla de ministrils, y per entretenir la gent, que no entenia lo que allí se llegia.²⁵

Ara bé, els actes literaris més solemnes que va protagonitzar l'Acadèmia al segle XVII van ser les festes i el certamen poètic de 1643 amb motiu de l'arribada d'un relíquia de sant Tomàs. La *Notificació de les festes que feren*

21. Ms. 1479/20.

22. *Villancicos que se cantaron en el Real Convento de Santa Catalina Martir de esta Ciudad de Barcelona, à las Fiestas, que tributan, y consagran los Academicos Discipulos à su Angelico Maestro Santo Thomas de Aquino. Cantolos la Capilla de la Iglesia Cathedral, siendo Maestro della el Licenciado Juan Barter*, Rafael Figueró, Barcelona, 1694, Villancico II (f. III-IIIv).

23. Exemplar a la Hispanic Society de Nova York.

24. CRAI, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 B-65/5/5-47.

25. *Lumen domus*, I, p. 218v-219. Desconeixem, en aquest cas, el protagonisme exacte que hi va tenir l'Acadèmia, però suposem que l'hi té.

la Acadèmia de Sant Thomàs en son dia del any de 1643 és el títol donat a un imprès que testimonia que aquella relíquia es va oferir específicament a l'Acadèmia. Era el cartell que convocava a les festes de celebració. Val la pena reproduir tot el text (en destacó els aspectes més «rellevants»):

Notificam y fem a saber com, després de molts y grans instàncias, los pares del convent de sant Tomàs de Tolosa, dichós depòsi[t] del sagrat cos de l'angèlic doctor sant Tomàs de Aquino, han donat de las suas sagradas relíquias que tenían reservadas en son reliquiari des de que es féu la traslació del seu sagrat cos y fora del sepulcre, una molt preciosa, que és un tros de la barra del sant doctor, partint-la en tres parts, y, avent donada la una a la reyna christianíssima dona Anna, reyna nostra y senyora, que Déu guart, per aver-la demanada molt encaridament (per la gran devoció té al sant doctor), y la altra al convent de Santa Caterina Màrtir d'esta ciutat «per a enriquir la Acadèmia dels estudiants deixebles seus», y romanent-se ells per consolació dels malalts tolosans sols ab la altra tercera part. Per rèbrer-la ab la solemnitat mereix, ha determinat la dita Acadèmia de fer «vuyt dias de festa ab tota la ostentació de música y altres instruments festius». Darà's principi a las festas lo dia de l'angèlic doctor sant Tomàs, que contam a set del present. Farà la festa dita Acadèmia. Predicarà lo molt ilustre señor fra Gaspar Sala, abat elet de Sant Cugat, hi aurà comunió general en lo ofici. Lo segon dia [*8 de març*] farà la festa també dita Acadèmia; predicarà lo reverent pare fra Geroni Roca, prior de Predicadors de Gerona, predicador de la Quaresma. A la tarde se farà solemníssima professó «ab la assistència dels molt il·lustres senyors consellers y tot lo claustro ple dels col·legis de la Universitat», anant al Portal de l'Àngel a rebre dita santa relíquia congregant-se tots los que han de anar a ella en la iglésia de dit convent de Santa Caterina. Lo discurs de la professó exirà per lo Portal Mayor y discorrer[à] per la plassa de l'Oli, riera de San Juan, plassa de Junqueras, carrer Condal, y arribar[à] al Portal de l'Àngel, a ont se rebrà la santa relíquia. Continua[rà]'s la professó per la plassa de Santa Anna, carrer dels Boters, Plassa Nova, plassa de Sant Jaume, Llibreteria, Bòria, carrer de las Semoleras, y entrant a col·locar-se la santa relíquia en la iglésia de dit convent. Dilluns dia tercer [*9 de març*] «donarà la benvinguda a dita santa relíquia la il·lustre universitat y fa[rà] tot lo dia la festa», venint ab tots los dits col·legis al dit convent de Santa Caterina. Predicarà lo reverent Pare Mestre fra Cyril·lo Ximenes, carmelita, doctor y catredàtic de teologia. A la tarde, com és costum, hi aurà sermó, y predicarà lo pare Honorat Rius de la Compañia de Jesús, predicador del rey nostre senyor, que Deu guart, y al present predicador de la Quaresma de Santa Maria [del Mar]. Dimars quart dia [*10 de març*] solemnizarà la santa relíquia ab grans finezas de devoció y mostras de amor la comunitat y parròquia de Santa Maria del Mar, venint ab professó solemne a dit monestir, y predicarà

lo reverent senyor Francisco Dou, doctor en teologia y beneficiat de dita iglésia, y estarà la festa per ells tot lo dia. Dimecres quint dia²⁶ [11 de març] continuarà las ditas festas la comunitat y parròquia de Nostra Senyora del Pi, celebrant-la ab las mateixas demostracions tot lo dia, y predicarà lo pare fra Joseph Pont, predicador del rey nostre senyor, que déu quart, y al present predicador de dita iglésia. Dijous sisè dia [12 de març] prosseguirà la festa lo convent del Pare Sant Francesc; predicarà lo molt reverent fra Francesc Calmell, provincial de dit orde. Lo divendres [13 de març] farà la festa los convents del pare sant Agustí y Nostra Senyora del Mont del Carme; predicarà lo reverent pare fra Nicolau Manines, doctor en teologia y prior de dit convent, y tenen lo altar y cor los pares carmelitas. Lo dissapte, cap de octava [14 de març], farà la festa lo dit convent de Santa Caterina Martyr, depòsit de dita relíquia; predicarà lo molt reverent pare mestre Moxet, prior del mateix convent. Diumenge que contam «als 15 de mars donarà a la tarda cumpliment a la festa lo publicar-se los premis del certamen poètic». Orarà lo senyor doctor Vega, catredàtic de retòrica de la Universitat. Estarà patent tota la octava lo Santíssim Sagrament (que per a sempre sia alabat), guanyaran los que visitaran²⁷ lo dia de sant Tomàs jubileu pleníssim, y tota la octava moltas indulgèncias plenàrias. «Y cada dia a la tarde hi aurà conclusions, ya de teologia, ya de medicina, ya de filosofia, y oracions de retòrica».²⁸

El cartell avisava el públic interessat per al dia de la festa del sant, el 7 de març, però en realitat, les festes van començar l'antevigília, el dijous 5. La commemoració va patir els inconvenients de la guerra que es desenvolupava al sud de Catalunya i que va impedir al virrei d'assistir a totes les funcions. Tot això ho sabem gràcies a la detallada relació que figura al *Lumen domus o Annals del Convent*.²⁹ Heus aquí uns extrets del relat de les festes:

La festa de l'Angèlich Doctor sant Thomàs se és feta lo present any de 1643 ab extraordinaris applausos, ab majors demostracions de alegria, ab majors affectes de devoció y gastos excessius que los demés anys se acostumave de fer. Per la

26. *quint dia*: a l'imprès, «quart dia». Es tracta, és clar, del cinquè dia. El redactor es va descomptar, com també en el cas del dijous 12 de març, en què escriu *quint dia*. Corregim d'acord amb el còmput exacte.

27. *visitaran*: faran la visita al Santíssim.

28. Full inserit dins el ms. 968 del CRAI, Biblioteca Universitària de Barcelona, f. 378. Notes a la transcripció; *retòrica*: a l'imprès, *Retoricas*. Regularitzem u/v i i/j; puntuem i accentuem segons la normativa actual; desfem abreviatures sense indicar-ho; suplim els obllits o faltes entre claudàtors.

29. *Lumen domus o Annals del C^{nt} de S^a Cat^{ha} V y Me de Barcelona. Orde de Predicadors, tomo II*, ms. 1006, CRAI, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ff. 43-45 i 50-63.

ocasió de la santa relíquia que de Tholosa nos han enviat aquells religiosos de aquell convent de dita ciutat a aquest nostre convent de Santa Catharina, com està dit en lo fol. [en blanc: =p. 43], en lo mes de novembre del present priorat de l'any atràs de 1642. De manera que lo dia abans de la vigília del dia del Angèlich Doctor se féu la passada ab trompetas y atabals per lo lloch ahont havia de passar la professó lo dia de sant Thomàs, demanant de gràcia als vehins y estadants de las cases, de part dels majorals de la Acadèmia, fossen servits netejar lo carrer als endrets cada un de sa casa. Y assò per ocasió que y havia molt fanch. Lo que per cert feren, y en particular en la Riera de Sant Juan molt bé fins a la clavaguera de Junqueras, que és lo lloch a hont més n'i havia de tots los per a hont passa dita professó, lo qual se dirà a son lloch.

A migdia la vigília del Angèlich Doctor, pujaren (molts més en número dels que acostumaven altres anys) sobre la iglésia «estudiants ab arcabussos y mosquets, trompetas, menestrils y atabals a festejar la festa» com acostúman tots los anys.

A la tarda se féu com se acostuma la cavalcada de molts més, també, estudiants que los altres anys, y també per aportar tots ells cavalls, y alguns famosíssims, y no haver-hi mescla de altres animals. Y per no exagerar la cosa diré que yo-n comptí, en la plassa de la Llana a hont los viu passar, cent y deu parells, per anar, com acostúman, de dos en dos; y ja devant ne havían passats una gran flota que, «com no sabían regir molt los cavalls per ser miñons de grammàtica los qui anaven devant, tots anaven atropellats y sens orde. Las conclusions se tingueren a la hora acostumada y en lo lloch acostumat, que és lo capítol». Las matinas se digueren tamé a la hora, que era las quatre horas y mitja, cantades com se acostuma, havent dit primer las completas, si bé tot cantat per nosaltres.

Lo endemà tercer diumenge de quaresma se féu la professó a la tarda, com se dirà en son lloch. Fonch també lo offici a cant de orgue. [...] «No vingué aquest dia lo senyor de la Motte, virrey de Cataluña, a l'ofici per ocasió que los castellans éran anats sobre Miravet y ell fou forçós haver de anar y acudir allí», ab la qual anada los desbroçà y féu retirar, prenent-ne y fent-ne de presoner[s] més de tres o bé quatre-cents, als quals viu yo que escrich assò passar lligats de sis en sis y de vuyt en vuyt per lo un braç, y als cabos, que éran alguns set o vuyt, a cavall per la plassa de Santa Anna lo dimecres pròxim vinent.

[El mateix diumenge]: «Pujà un estudiantet a la trona y digué una oració en llatí en alabança de sant Thomàs», la qual acabada aportaren dos tabernacles que havían de aportar en la professó: lo un de ells representave la història de quant los dos àngels lo ceñiren ab lo cingulo de castedat, etc., al qual havían vestit y adornat de moltas pedras preciosas y joyas en casa lo senyor doctor Narcís Peralta, dels Reals Concells; y lo altre representave quant Christo li

digué «Bene scripsisti de me, Thoma». Aquest vestiren y adornaren en casa lo senyor don Joseph de Biure y Margarit, governador de Cathaluña, y se judicave aportave passas de tres mil diamants encaxats ab diversas joyas y brincos. [...] Al cap de un rato «se comensà la professó partint de l'altar major ab la forma que s'acostuma fer la professó de sant Thomàs tots los anys, ço és, la bandera dels gramàtics primera, acompanyant-la moltas atxes, després las dels philosophs, també ab moltas atxes; després la creu del convent, seguint-la immediatament, com se acostuma, los frares llechs y jóvens de la casa de novicis, y després de ells sis religiosos carmelitas descalcos sacerdots», [etc.].

«Lo endemà diumenje quart de quaresma fou lo dia dedicat per lo vexamen del certamen poètic que està assí, y los premis estaven penjats en lo pilar del costat de la capella de sant Thomàs» baix un dosser de tafetà nostre guarnit ab puntas de plata, y en lo mig lo quadro del Angèlich Doctor, y alrededor y bax d'ell los premis. Restà lo altar parat de la mateixa manera que lo dia abans. «A la tarda fou lo vexamen, lo qual donà lo fill del dr. Fontanella, assentat que estave bax la trona prenent tot lo enfront de la capella de nostre P.S. Domingo ab 6 cadiras per los jutjes. Abans del vexamen digué lo dr. Vega capellà y catedràtic de retòrica de la universitat una oració en llatí» en un púlpit portàtil bax de l'orgue, «la qual acabada fou lo vexamen, que durà per espay de dos horas perquè de tant en tant tocaven una companyia de menestrils que y havia en lo chor». Y després de haver acabat se'n pujà lo pare prior als jutjes en la celda y·ls donà un refresch y col·lació. Aquesta és la història, curios lector, que de estes te he volgut donar.³⁰

S'han conservat ben pocs textos relacionats amb aquest certamen *El Lumen domus* ens informa que el dissabte 14 «per la finestra de la celda del pare Provincial anà tirant lo pare prior més de 100 papers estampats ab un romanç ab què donave gràcias als de la ciutat, lo qual és lo que està assí apegat» (p. 61), però aquest romanç no figura al manuscrit tal com avui es conserva. Tampoc ens ha arribat la versió del vexamen que segons el llibre estava «assí» (p. 62). El tenim, és clar, a través dels manuscrits que contenen l'obra de Fontanella.³¹ De tota la sèrie de composicions presentades (veg. ROSSICH 2003: 106), que sapiguem almenys, tan sols es conserva el poema del doctor Talavera, que es va publicar anònimament dins Francisco de

30. Els extrets reproduïts provenen del *Lumen domus*, II, p. 50, 52, 53-54 i 62-63, respectivament.

31. El vexamen de Fontanella ha estat estudiat i editat per Kenneth BROWN (1987) i Maria Mercè MIRÓ (1995: 59-61 i 128-164). Veg. també BROWN (1993: 245-247).

Amolaz, *Concepcion Inmaculada de Maria, en sucinto informe descrito, para la definicion de la Iglesia santa*, Barcelona, Francisco Cais, 1655, p. 130-132.

En els anys posteriors la importància de les funcions quedava ressaltada per l'assistència del virrei. El *Manual de novells ardots* i el *Lumen Domus*, que és el dietari del convent de Santa Caterina, testimonien la seva presència en els anys 1646 i 1647 (Henri de Lorraine, comte d'Harcourt), 1648 (Michel Mazarin, o Mazzarino), 1659 (Francisco Orozco, maquès d'Oliás), 1667 (Vicente Gonzaga) i 1674 (Francisco de Tutavila, duc de San Germán). El programa era molt complet. Però sovint els enfrontaments entre suaristes i tomistes i les rivalitats entre ordes religiosos interferien en els actes. Per al 1701 el nou redactor Pere Màrtir Anglès fa constar que el

dia 6 de mars [...] comensaren las festas de St. Thomàs que duraren fins al dia 11 ab la acostumada solemnitat, cantant-se *matines* dit dia 6 (que era dominica quarta de quaresma) ab tot lo ple de la cantoria de la Seu, per la qual causa la professó del Roser, per ésser primer diumenge, no pogué eixir del districte del convent, per a quedar temps per a cantar las *matines*. Se predicaren los sermons, tingueren las conclusions y se feren las poesias, sonetos y oracions llatinas segons lo acostumat. En orde al qual se ha de notar primerament, en quant als sonetos, que havent-se dit *more solito* ha molts personas singulars en los dias de las aplegas per las festas, no se n'ha fet ni dit al senyor bisbe don fra Benet Sala, benedictino, ni menos se ha convidat per las festas, per no voler-se exposar la Acadèmia ha experimentar de sa Ilma. un altre desayre com havia exprimentat lo any antecedent.³²

El cronista Anglès relata els enfrontaments entre estudiants de l'Acadèmia i els membres de la Companyia de Jesús, que aquell any van desembocar en actes de violència.³³ El cas és que la solemnitat dels actes de l'Acadèmia van assolir el punt culminant en els anys de 1708, en què l'arxiduc Carles va assistir al sermó, i al cant dels villancicos el 1706, el 1707, el 1709 i el 1710, segons consta a la portada dels impresos corresponents amb els textos dels *villancicos*.³⁴ Les pàgines del *Lumen domus*, redactades anys després en ple domini borbònic, són més aviat sumàries, sobre això: «Dia 27 de mars

32. *Lumen domus* ò *Annals del C^m de Sta Cat^{l^{na}} V y Mr de Barcelona. Orde de Predicadors, tomo III*, ms. 1007 del CRAI, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, p. 8-9.

33. *Lumen domus*, III, p. 14-15.

34. Com que la impressió dels fulletons és anterior a la data de la celebració, no és segur que l'assistència dels reis fos efectiva sempre que se n'anuncia la presència. El *Manual de novells ardots* ho testimonia només per a l'any 1706 (VOLTES 1972: 105).

de 1710, primer dia de las festas de sant Thomàs, lo rey és vingut en casa, y ha exit la comunitat a rèbrer-lo ab la forma acostumada. Ha cantat lo offici la Capella real. Ha dit lo offici lo Sr. bisbe de Albarracín». ³⁵ El redactor acaba esmentant simplement alguns altres assistents.

De seguida, però, el context bèl·lic i qüestions personals minen l'activitat de l'Acadèmia. El dia 22 de maig de 1711, el prior Tomàs Paradell (o Pradell) reunia els acadèmics per manifestar-los que «la Acadèmia necessitava de algun redrés». ³⁶ El 7 de març de 1714, escriu el cronista, «no obstant lo siti, alguns religiosos han fet ca[n]tar un offici a la Capella de la Seu, pagant-lo de sos diners, sens que los chatedràtics se sían mostrats en cosa. Ha predicat en menos de 4 horas lo Pare Prior fra Thomàs Padrell». ³⁷

LA PRECEPTIVA BARROCA A CATALUNYA I L'ACADÈMIA DE SANT TOMÀS

No sols devem a l'Acadèmia un bon nombre de poesies al·lusives a sant Tomàs –el que ha quedat d'una producció que devia arribar a centenars de composicions–; hi ha, encara, una insòlita productivitat teòrica. Antonio Alatorre ja va fer veure la influència de l'Acadèmia de Sant Tomàs de Barcelona en l'ampliació de l'*Arte poética española* de Diego Garcia Rengifo que va fer Josep Vicens. Com diu Alatorre, aquest «se muestra muy ufano de pertenecer a una «Academia tomística» compuesta por maestros y alumnos de la Universidad –«Literaria Palestra»– de Barcelona y presidida por el Dr. Francisco Llaurador, «benemérito cathedrático» del cual se confiesa discípulo» (1999: 29), i d'aquí que publiqui onze composicions d'aquesta procedència. Alguns deixebles de Llaurador ens han transmès manuscrit el curs de retòrica que explicava a la Universitat, l'*Amoenissimus Rhetoricae Paradisus omni verborum amoenitate gratissimus*. ³⁸

Però hi ha altres preceptives manuscrites en català que mostren encara més aquesta influència, fins al punt que podem postular per a totes un mateix origen, origen que no es pot desvincular de les festes anuals que aquesta Acadèmia dedicava al sant. Totes van néixer com una orientació

35. *Lumen domus*, III, p. 212.

36. *Lumen domus*, III, p. 227.

37. *Lumen domus*, III, p. 303.

38. Ms. 392 i 562 del CRAI, Biblioteca de la Universitat de Barcelona.

per als escolars que s'iniciaven en la pràctica de la poesia. Es tracta del *Parnàs català*, de Narcís Julià (1703), explicat a la Universitat de Girona, els *Preceptes breus per la poesia catalana y castellana* (veg. ROSSICH 1979: p. *23 i *26-*30) i la *Noticia muy breve del arte y reglas de la poesía castellana y catalana* (c. 1722) –una ampliació de les *Breves noticias de la poesia vulgar así catalana como espanyola* de Segimon Comas (CAMPABADAL 2002: 248-252 i ROSSICH 2007: 441). Davant la constatació que un bon nombre dels versos reproduïts en aquestes preceptives es referien a la figura de sant Tomàs d'Aquino (a la seva biografia, a la seva doctrina, al seu exemple, a la seva fe) s'imposa la conclusió que aquestes composicions havien de procedir –si no totes, la majoria– de les festes de l'Acadèmia de Sant Tomàs, i que van ser escrites sobretot per professors i alumnes de la Universitat de Barcelona o del convent de Santa Caterina (ROSSICH 1979: *64).

L'esmentat Segimon Comas apareix entre els «majorales» amb el títol de majoral de filosofia en les festes «que tributan y consagran los académicos discípulos a su angélico maestro santo Thomás de Aquino» els anys 1704 i 1705.³⁹ Dintre l'acadèmia de sant Tomàs, els majorals eren els responsables de l'organització, i eren elegits cada any. Comas, catedràtic de la Universitat de Barcelona, continuarà com a membre actiu de l'Acadèmia, tal com veiem en els estatuts que es van promulgar l'any 1711 (ANÒNIM 1924: 84; VOLTES 1961: 343). Uns anys després va ser el primer president de l'Acadèmia de Barcelona, la que donava continuïtat a l'Acadèmia dels Desconfiats i que després va esdevenir Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. És impossible no relacionar tot això amb el que havien estat els antics consistoris poètics de tradició medieval –com fa Comas mateix al discurs inaugural d'aquesta de 1729 (ROSSICH 2007: 455 i 457)–, i amb els certàmens literaris que proliferen a l'edat moderna. Efectivament: les Acadèmies eren també escoles de poesia. L'Acadèmia de Sant Tomàs, doncs, s'afegia a la tradició de la poesia de certamen que des de feia segles havia ensenyat mètrica i versificació als catalans. S'hi afegia, i a partir del moment que els certàmens van deixar

39. *Villancicos que se cantaron en el Real Convento de Santa Catalina ... en las Fiestas, que tributan, y consagran los Academicos Discipulos à su Angelico Maestro Santo Thomas de Aquino*, Rafael Figuerò, Barcelona, 1704; *Villancicos que se cantaron en el Real Convento de Santa Catalina ... entre los festivos obsequios, que atentos los Academicos Discipulos rendidamente consagran à las aras de su Angelico Maestro Santo Thomas de Aquino*, id., 1705.

de ser concursos competitius per convertir-se en una simple manifestació de lluïment escolar, al tombant dels segles XVII a XVIII, va suplir aquella tradició pedagògica per l'activitat d'organitzar els actes literariomusicals en honor del sant.

CONTINUÏTAT LIMITADA DE L'ACADÈMIA BARCELONINA DESPRÉS DE 1714

Les afinitats entre integrants qualificats de l'Acadèmia de Sant Tomàs i personalitats rellevants del bàndol austriacista són ben patents. Podríem recordar, per exemple, l'amistat de Tomàs Ripoll, prior del convent de Santa Caterina, amb els Dalmasas i els Boxadors (RUIZ FARGAS 2019: 47), i també el fet que alguns membres destacats de l'Acadèmia es van haver d'exiliar el 1714 i altres van patir anys de presó.⁴⁰ (RAMIS 2018: 89). O la deixa testamentària d'un austracista destacat com Narcís Feliu de la Penya de 50 lliures a l'Acadèmia. Les connexions amb l'Acadèmia dels Desconfiats i la seva continuadora Acadèmia de Barcelona (futura Acadèmia de Bones Lletres) es fan evidents des del moment que trobem acadèmics que van formar part de les dues corporacions, com Segimon Comas, Genís Padró o Francesc Valls. I també quan veiem que alguns acadèmics de la Desconfiada havien estudiat al convent de Santa Caterina, com Joan Tomàs Massanés, Agustí Eura, Feliu Amat Lentisclà de Gravalosa, Joan Lleonart o Joan Tomàs de Boixadors (CARRERAS 1927: 198, 200, 202, 220 i 227).

Fra Tomàs Ripoll, fill del convent de Santa Caterina, esdevindrà provincial de la província d'Aragó el 1722 i finalment General de l'orde el 1725 fins a la seva mort, el 1747. Ripoll havia obtingut la distinció honorífica de prior perpetu de l'Acadèmia, «lo que apreciave més que tots los puestos de la religió, per lo molt conduceix dita Acadèmia per a son lustre y del convent».⁴¹ Marina Ruiz, a partir de la documentació de l'orde, explica que «el seu encertat paper de prior de l'Acadèmia de Sant Tomàs va facilitar-li tenir «como dizen, al puño y su devoción todos los cathedráticos y doctores de la universidad con quienes no menos grangeó introducciones y amistades grandes y mayores» (RUIZ FARGAS 2019: 47).

40. *Lumen Domus*, III, p. 307-308, i Ramis 2018, p. 89.

41. *Lumen Domus*, II, p. 602.

Ripoll va ser un dels grans Generals de l'orde de Predicadors. Entre altres coses, va assumir la tasca ímproba de recollir totes les butlles papals relacionades amb l'orde, publicades en vuit volums. Sens dubte el seu paper va ser crucial en la continuïtat, després de 1714, d'una Acadèmia afectada, més encara que la dels Desconfiats, per l'arreglament amb l'austriacisme. Una continuïtat, però, limitada, com veurem. Vinculada l'Acadèmia a les universitats abolides per Felip V, honorada amb l'assistència de l'arxiduc Carles III a les seves celebracions, enfrontada als jesuïtes –amb qui Felip V tenia més proximitat–, només les gestions de Tomàs Ripoll prop del papa expliquen que Benet XIII publicà una butlla (*Praetiosus*, del 26 de maig de 1727) dins la qual confirmava totes les indulgències concedides a l'Acadèmia de Sant Tomàs pels seus predecessors i la unificava amb la Confraria del Cíngol de l'Angèlic Sant Tomàs.⁴² Aquesta butlla va emparar igualment les altres Acadèmies catalanes de Sant Tomàs, com la de Vic (GUDIOL 1924: 185-186) o Girona, com veurem.

Però la inexistència de la Universitat de Barcelona, traslladada a Cervera, n'impedia el funcionament normal. El cas és que les celebracions dedicades a sant Tomàs, que a partir d'ara van adoptar, amb enorme èxit, la nova forma mixta (poètica i musical) dels oratoris –un llibret amb argument, amb diversos personatges, interpretat per una capella de músics i cantors– es van refugiar a Barcelona sota l'empara episcopal (al Seminari, o Col·legi de Montalegre) o sota la protecció d'altres ordes que també comptaven amb col·legis i estudiants, com els Clergues Regulars menors del convent de Sant Sebastià. Precisament tenim una mostra de poemes en castellà dedicats a sant Tomàs en un manuscrit que conté poesies de Pau Puig, regent d'estudis d'aquest convent (PUIG 2012: 7), escrits versemblantment pels seus alumnes.⁴³ Els oratoris, amb unes característiques que feien competència a les òperes,⁴⁴ van succeir els antics *villancicos* dedicats a sant Tomàs. Però a

42. Text final dels *Goigs de sant Thomàs de Aquino* (veg. Apèndix 2).

43. Es tracta del ms. 8 de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer, de Vilanova i la Geltrú, p. 23-62. A la p. 28 hi ha un *Soneto bilingüe catalán y castellano* al·lusiú a la tropa menor –els estudiants del convent de Sant Sebastià– que fan lloances al sant (SERRA 1997: 38-40). Al final del manuscrit hi ha un acròstic –imprès– amb la frase *La festividad del Angelico Doctor*.

44. El baró de Maldà recordava, el 1815, la poca devoció religiosa amb què el seguien els oients: «la música de oratoris, sabent a música de teatro en molts de sas àrias, rondós y duetos, fomentaba de distracció en enrahonar molts currutacos» (DAUFÍ 2004: 65).

Barcelona ja no dependran formalment de l'Acadèmia. A Girona i Vic, sí. L'Acadèmia barcelonina, desvinculada d'aquestes celebracions públiques, va entrar en decadència. Els goigs a sant Tomàs que reproduïxo a l'Apèndix 2 en són una mostra esparsa de continuïtat, en un text imprès. Encara en una data tan tardana com l'any 1791, un sermó predicat al convent de Santa Caterina es publica dedicat a la «muy ilustre y sabia Academia baxo la invocación del Angélico Doctor, sita en dicho convento»;⁴⁵ però algunes conclusions teològiques llegides a Santa Caterina en ocasió de la festa de sant Tomàs ja no feien referència. A Girona i a Vic, en canvi, les respectives Acadèmies en van mantenir el nom i van organitzar els seus propis oratoris i sermons al convent dels dominics de cada ciutat fins ben entrat el segle XIX.

Això és el que veiem als impresos que documenten cada any els actes de celebració de sant Tomàs. El primer fulletó d'oratoris a aquest sant que he localitzat, de Barcelona, és el que va organitzar el convent de Sant Sebastià, dels Clergues Regulars menors, l'any 1738, imitant l'estructura que tenien els de l'antiga Acadèmia de Sant Tomàs: *Oratorio, a el mas fuerte escudo de la Iglesia ... Santo Thomàs de Aquino, ofrecen ... sus amantissimos discipulos, cursantes en los Reales Estudios de la casa de San Sebastian, de los Padres Clerigos Menores de esta Ciudad, los dias 13 y 14 de Abril de este presente año 1738. Siendo sus Comissarios, de Theologia Moral [...]; de Theologia Escolastica [...]; de Filosofia [...]. A nuestros Monarcas Don Felipe Quinto, y Dña Isabel Farnesio..*, amb Salvador Figuera de mestre de capella.⁴⁶ Després en trobem regularment cada any, de 1739 fins a 1770.

Com feia l'antiga Acadèmia de Sant Tomàs, també imprimien sermons i panegírics, com l'*Oración panegírica que en los solemnes festivos cultos con que todos los años veneran à su angelico Doctor y maestro Santo Thomàs de Aquino los estudiantes que cursan en los reales estudios de San Sebastian, de padres clerigos regulares menores de la ciudad de Barcelona dixo el dia 3 de Mayo de 1751 ... Fr. Lorenzo Rosell*, Barcelona: en la imprenta de Teresa Piferrer, [1751].⁴⁷ I componien poemes, com aquest de Marià Rementol i Miquel,

45. Raymundo Pujadas, *El abismo de sabiduría y el abismo de humildad S.^o Tomàs de Aquino quinto doctor de la Iglesia*, Imprenta de Manuel Texero, Barcelona, casa Giralt, [1791]. L'elogi i la dedicatòria a l'Acadèmia és als ff. A2 i A2v.

46. Biblioteca del Monestir de Montserrat, F. 12°. 342. 31.

47. CRAI Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 C-239/4/2-3.

Super Herculem exaltatum Angelicum praeceptorum D. Thomam Aquinatem, de 1769.⁴⁸ Una composició poètica al sant, segurament inèdita, en llatí, va ser objecte de crítica en un poema escrit per un autor anònim. L'autor no sembla identificar-se ni amb els tomistes ni menys amb els suaristes. La singularitat del poema, més enllà de reflectir les disputes entre ells, és que les objeccions són d'ordre gramatical, cosa perfectament apropiada en tractar-se d'exercicis acadèmics. L'he reproduït com a Apèndix 3.

Una altra institució va voler omplir el buit deixat per l'Acadèmia de Sant Tomàs, i va durar una mica més: el col·legi de Montalegre o Seminari Episcopal, que depenia del bisbe. Si els Clergues Regulars menors van fer imprimir el primer fullotó el 1738, el col·legi de Montalegre no va trigar gaire amb *Luz soberana del entendimiento, y brillante sol de la Iglesia, santo Thomas de Aquino. Verso alegorico que en aplauso de la gran sabiduria del Angel Maestro se cantò en los solemnes cultos, que le rinden sus amantissimos discipulos los colegiales, y cursantes en el Pontificio y Episcopal Colegio de la Virgen Maria de Monte-Alegre de Barcelona. Siendo su Protector [...]; y sus Comissarios, de Theologia Escolástica [...]; de Filosofia [...]. Los dias 30 de Junio, y 1 de Julio del Presente año 1740*, amb música de Josep Pujol.⁴⁹ De l'any següent és l'oratori *Humildad con sabiduria exaltada. Oratorio sacro, que al angelico Doctor santo Thomàs de Aquino, ofrece, y consagra en solemnes, y festivos cultos la devocion de sus amantissimos Discipulos los Colegiales, y cursantes en el Pontificio, y Episcopal Colegio de la Virgen Maria de Monte-Alegre de Barcelona*, amb música també de Josep Pujol, de 1741.⁵⁰ Els oratoris impresos arriben fins a 1783, però el col·legi episcopal continuarà publicant oracions panegíriques i poemes en llatí i castellà almenys fins al 1827.

LES ALTRES ACADÈMIES DE SANT TOMÀS: VIC, GIRONA, SOLSONA

Fins ara m'he referit a l'Acadèmia de Sant Tomàs centrant-me en l'acadèmia de Barcelona, però de fet hauríem de parlar-ne en plural, ja que se'n van anar creant al voltant d'altres universitats catalanes. A les universitats de Gi-

48. CRAI, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 B-54/6/25-53.

49. CRAI, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 B-45/2/24-4.

50. Biblioteca de Catalunya, Reserva 4-II-82/45.

rona, Vic i Solsona, tradicionalment més relacionades amb la de Barcelona que la de Lleida o altres centres d'estudi catalans, es van constituir sengles Acadèmies de Sant Tomàs que, menys significades políticament que la de Barcelona, o simplement menys rellevants, van tenir continuïtat després de la guerra de Successió.

L'activitat d'aquestes acadèmies és difícil de seguir. Ens hem de refiar dels impresos, abundants al segle XVIII, però rarament de documentació manuscrita, com el *Lumen domus* del convent de Santa Caterina. Segur, però, que un escorcoll rigorós dels fons encara inexplorats d'alguns ordes religiosos podria aportar notícies noves. És un treball laboriós, per la dispersió de la documentació i la incertesa sobre la informació que pot oferir.

L'Acadèmia de Sant Tomàs de Vic va ser estudiada per Josep Gudiol (1924: 181-191). Aquest historiador en va trobar la data de fundació, que va ser l'any 1682. Ja hem vist que el 1681 el papa Innocenci XI va concedir a les universitats el dret a fundar una confraria en honor del sant, que a Vic es va establir al convent del Rosari, dels dominics. L'abolició les universitats catalanes per Felip V, però, no va comportar l'extinció de l'Acadèmia. L'any 1749 ja surt un sermó imprès, de to emfàtic, a càrrec del poeta Pau Puig —a qui ja m'he referit—, el qual més tard serà membre de l'Acadèmia gironina de Sant Tomàs: *Las partes de la oracion nuevamente copiadas en la mas perfecta gramatica, que sin discrepar un apice, ni una jota, aprendió en la Cathedra de la Cruz el Angelico Doctor, Maestro de la verdad, y escudo de la Fè, Santo Thomás de Aquino. Oracion panegirica, que en los solemnes festivos cultos, con que todos los años le festejan los Estudiantes alistados en la Academia fundada, y erigida en el Convento del Smo Rosario de PP. Predicadores de la ciudad de Vich el dia 6. del mes de Julio del año 1749, dixo el R.P. Pablo Puig de los Clerigos Menores Lector de Theologia de la Casa de S. Sebastian de Barcelona, Vic: Por Pedro Morera.*⁵¹

Aviat trobarem també els característics oratoris setcentistes. Gudiol esmenta un *Oratorio sacro alegorico que la tierna devocion de sus amantes discipulos de la ciudad de Vich celebra el quinto Doctor en la Iglesia de Santo Tomás de Aquino*, de 1744, que no he vist.⁵² Uns anys posterior és *Los muros*

51. Biblioteca de Catalunya, FBon, 9615.

52. Col·lecció de la Biblioteca Episcopal (segons GUDIOL 1924: 187).

*de Jericò. Derribados a los ecos de unas trompetas que salieron de la cabeza del Buey. Sacra alegoria. Que, simbolisa los muros sobervios de la Heregia derribados à los Misteriosos ecos del Mistico Buey mudo, quinto Doctor de la Iglesia, Santo Thomàs de Aquino. Oratorio que en festivos aplausos le ofrece la mas atenta devocion de sus amantes fervorosos Discipulos; los Academicos alistados en la Academia fundada, y erigida en el Convento del Smo. Rosario de la ciudad de Vich. Dia 6. del mes de Julio del año 1749, [Vic, Pedro Morera, 1749].⁵³ El mestre de capella era Antoni Jordi. He vist oratoris nous fins a l'any 1782. L'últim imprès que he pogut consultar de l'Acadèmia de Vic, un plec solt titulat *Funciones de religion y letras*, és de 1845.⁵⁴ Segons Gudiol, hi ha un llibre d'actes de l'associació que comença el 1777 i que es conserva al Seminari conciliar. Gudiol consigna també la participació de l'Acadèmia com a tal en les hostilitats de la guerra del Francès (1924: 188-191).*

La primera notícia que m'ha arribat de l'Acadèmia gironina és un sermó de 1685: *Festivo elogio de luzes celebrado en la fiesta, que consagro la Illustre, y Sabia Academia, al Angelico Doctor Santo Thomàs de Aquino, en el sagrado Convento de Santo Domingo de Gerona ... Compuesto por el Doctor Pablo Piguillem Domero de la Iglesia de la Villa de la Bisbal, que lo sacò à luz Dia 25. de Marçò de 1685*. En Gerona por Geronimo Palol.⁵⁵

Aquest any ja consten els noms del prior de l'acadèmia, dos majorals, un batxiller i tres pabordes. L'inici d'activitats de l'acadèmia devia ser recent, perquè l'any 1675 hi ha un poema llatí a sant Tomàs de Ponç de Caramany llegit al convent dels dominics, i encara no s'hi fa cap referència, com seria lògic si ja fos instaurada.⁵⁶ Devia ser conseqüència d'aquella disposició papal d'Innocenci XI de 1681 que ja hem vist que l'Acadèmia de Barcelona adduïa com un dels textos constitutius de l'entitat, i que explica també l'erecció de la de Vic. Segons Xavier Solà, l'Acadèmia de Sant Tomàs de Girona va passar als franciscans després que Felip V abolís l'Estudi General de

53. CRAI, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, B-CF-81 (2)-94.

54. Biblioteca de l'Arxiu Episcopal de Vic. Em consta també que hi ha més papers de l'Acadèmia de Sant Tomàs a la biblioteca dels pares claretians de Vic.

55. Biblioteca de Catalunya, FBon, 231.

56. *Ad sancti Thomae Aquinatis, quinti Ecclesiae doct. Heroicum monocolon. Quod pro solemnii theologiae apparatu in Divi Dominici Templo, Pontius de Caramany, et de Margarit modulatur*, Gerundae, Typis Hieroymi Palol. Anno 1675. Biblioteca de Catalunya, Reserva 15-III-51/7.

Girona (2007: 123). Però els fulletons de les festes anuals al sant les situen al convent dels frares Predicadors, dels dominics. A Girona hi ha l'únic registre que he pogut veure dels membres de l'Acadèmia, el *Llibre dels noms y cognoms dels Acadèmichs de Nostra Angèlich Mestra Sant Thomas de Aquino*, que recull la identitat i càrrecs dels acadèmics i consigna que s'hagi fet el pagament anual obligatori, i això durant el període 1744-1815.⁵⁷ També hi ha la data d'òbit de cadascun, ja que els impresos de l'Acadèmia feien constar a l'última pàgina els membres morts durant l'últim any.

La primera cosa que sorprèn del *Llibre* és el gran nombre d'acadèmics que en formaven part, perquè hi compareixen gairebé tot els clergues importants del bisbat (i algun de fora), entre els quals escriptors que ens són ben coneguts (el gramàtic Josep Ullastre, de 1745 a 1747; el matemàtic Francesc Ifern, de 1746 a 1754; el pedagog Baldiri Rexach, de 1749 a 1780; el lexicògraf «mussiur» Josep Broch, el 1765; l'acadèmic de Bones Lletres Cir Valls, de 1770 a 1792; l'historiador Francesc Dorca, de 1783 a 1805; un altre acadèmic de Bones Lletres, Gabriel Casanova, el 1788; el canonge i autor de llibres de devoció Josep Arnautó, el 1792), músics (Emmanuel Gònima, de 1763 a 1788) o càrrecs eclesiàstics (el bisbe de Girona, el predicador i poeta Pau Puig, que va ser examinador sinodal del bisbat de Girona, entre 1768 i 1778)...⁵⁸ Solen ser rectors, beneficiats i religiosos del bisbat, professors, alguns estudiants, i cap a la fi del segle XVIII també seglars: algun metge, notari, petita noblesa rural, etc.

Al *Llibre*, el que hi ha sol ser una llista eixuta de noms, però a vegades trobem alguna informació complementària interessant. A propòsit de Salvador Puig, membre de l'Acadèmia des de 1788, i que era beneficiat de la catedral —no és pas el gramàtic barceloní—, es fa constar que «en lo any 1806 no volgué acceptar lo villancico, ni donar cosa alguna de caritat».⁵⁹ Heus aquí una cosa que sempre ha intrigat els estudiosos: per quina raó coneixem habitualment els compositors dels *villancicos* i els oratoris, i en

57. Ms. 1 de l'Arxiu Històric de Girona (Antic Convent de Sant Josep). No consta la procedència exacta d'aquest manuscrit.

58. Pau Puig era regent d'estudis de l'orde dels Clergues Regulars menors al convent de Sant Sebastià de Barcelona (PUIG 2012: 7), on, com hem vist, també celebraven anualment amb un oratori i sermons la festa de sant Tomàs.

59. *Ibidem*, p. 324.

canvi no consta mai el nom dels autors de les lletres (BORREGO 2012). Eren textos preexistents? Sorgien d'un encàrrec a un poeta professional? La nota fa pensar que el text dels *villancicos* o oratoris dedicats al sant, que sempre apareixen anònimament als fulletons impresos, era compost normalment per un integrant de l'Acadèmia, segurament un orador o un professor de retòrica. L'autor de la música, en canvi, ens és conegut per tal com figura com a director de la capella de cantors.

A partir de 1749, almenys, els oratoris de l'Acadèmia gironina de Sant Tomàs es van imprimir regularment en forma de fulletó: *El vencedor más constante; por triunfante ceñido, y ceñido triunfante epinicio sacro ... a su maestro santo Thomas de Aquino en los solemnes anuales cultos que le tributa en el religiosissimo convento de predicadores de Gerona* (Narciso Oliva, 1749) amb música d'Emmanuel Gònima.⁶⁰ La publicació d'oratoris s'allarga molt en el temps, ja que ateny l'any 1834.⁶¹

Una notícia esparsa, que jo hagi vist, demostra que l'Acadèmia de Sant Tomàs també s'havia constituït a la diòcesi de Solsona. El 1817, l'acadèmic de la de Bones Lletres Antoni Elies i Robert va publicar el fulletó *Reverendissimum P.F.Jo. Thomam de Boxadors [...] ang. praecep. D. Thomae Aquinatis summam explicent: inter annua sollemnia angelico suo praeceptoris á Thomistica Academia Coelsonensi in collegio F.F. praedic. nuncupata*, Cervariae Lacetanorum: Typis Academicis, 1765.⁶² Convindria fer la recerca corresponent als arxius diocesans, cosa que ara no he pogut fer.⁶³

UNA NOVA ACADEMIA DE SANT TOMÀS (1880)

L'11 d'abril de 1880 es va inaugurar l'*Academia Filosófico-científica de Santo Tomás de Aquino de Barcelona*. Publicava una revista mensual i, entre altres

60. Biblioteca de Catalunya, Reserva 4-II-82/66.

61. Biblioteca de Catalunya, Reserva 2-II-77/15.

62. CRAI, Biblioteca de la Universitat de Barcelona, 07 Ms. 448 Imp. 5.

63. Segurament van existir altres acadèmies religioses de vida efimera. La casa Soler & Llach va substar l'any 2009 el manuscrit d'unes «*Meditacions sobre el salmo setenta y seis*. (Disertación leída en la Academia del Carmen), en poder de Joseph Capdevila notari de la vila de Ripol, 1704». (La transcripció sembla deficient; el paper devia ser en castellà. Veg. Marta PIJUAN i Raquel MÉNDEZ, *Catálogo. Subasta de libros antiguos, manuscritos, grabados, mapas*, 11 de Junio de 2009, Soler y Llach Subastas Internacionales, Barcelona, 2009, núm. 797).

activitats, celebrava una solemne sessió pública el març de cada any en honor del sant. No era una resurrecció de l'antiga Acadèmia de Sant Tomàs, tot i que mantenia la confluència religiosa i civil, com l'antiga. També aquí la fundació naixia d'un estímul religiós. El fundador va ser el bisbe de Barcelona, Josep Maria d'Urquinaona, i la vinculació amb la Universitat és pública des del primer moment. El model era l'*Accademia filosofico-medica di santo Tommaso d'Aquino* de la Universitat de Bolonya, fundada el 1876 sota el patrocini de Lleó XIII. El president nat era el bisbe de Barcelona, i el primer vicepresident va ser Joaquim Rubió i Ors. Estava dividida en seccions, totes presidides per un catedràtic de la Universitat de Barcelona o del Seminari: la secció de teologia i filosofia, presidida per Josep Vallet, del Seminari; la de medicina, presidida per Joan de Rull; la de dret i ciències socials, presidida per Fructuós Plans, i la de literatura i belles arts, presidida per Manuel Milà i Fontanals. Aquest estudiós hi va llegir diversos treballs sobre *Estética tomista* (Pou 1880). A les sessions hi tenia un paper destacat també la música. El compositor Càndid Candi era membre de l'Acadèmia i dirigia els músics que acompanyaven les sessions.

Desconec els motius que van dur a Rubió i Ors a presentar la dimissió del seu càrrec de president electe de l'Acadèmia l'any 1884. Jacint Verdaguer, que havia publicat diverses poesies al volum que recollia els papers de la sessió pública d'aquell any, va ser designat per omplir el càrrec de president de la secció de literatura, que la mort de Milà i Fontanals havia deixat vacant. Verdaguer va presentar regularment poesies a les sessions dels anys posteriors. El 1885 l'Acadèmia es va dotar un nou Reglament i va decidir reprendre la publicació del butlletí mensual, formar una biblioteca i aconseguir un local propi. No sé si aquests projectes es van dur a terme; l'última sessió pública de què tinc constància és la de l'any 1991. Entre els integrants de l'acadèmia hi havia també Manuel Duran i Bas, Fèlix Sardà i Salvany, Silví Thos i Codina, Jaume Collell o Joan Mañé i Flaquer, entre d'altres. Les activitats d'aquesta corporació, però, tenien en el seu plurilingüisme un regust un punt anacrònic, com veiem en aquesta nota de l'últim any:

Después del *Ave Verum* de Candi, expresiva melodía armonizada con mano maestra, el ya citado Dr. D. Antonio José Pou y Ordinas, Presidente electo de la Academia, leyó una poesía latina titulada *Academiae thomisticae Barchinonensis in Angelicum suum Magistrum invocatio*; el Dr. D. Jorge Anguera, académico,

UNA ACADÈMIA SINGULAR: L'ACADÈMIA DE SANT TOMÀS

una poesia castellana, titulada *A Santo Tomás de Aquino*; y de nuevo el expresado Doctor D. Antonio José Pou y Ordinas otra humorística lemosina, dedicada al mismo santo.⁶⁴

Les celebracions de Sant Tomàs, vinculades des de la fi del segle XVIII als seminaris, van continuar ensenyant i premiant els estudiants més destacats fins a les vigílies del concili Vaticà II. També es van mantenir els actes commemoratius de sant Tomàs, patró dels estudiants, a les escoles de Magisteri i als Instituts de segon ensenyament, fins que van desaparèixer al llarg de la dècada dels anys setanta del segle XX; però ja no quedava res que recordés una institució específica.

64. *Solemnes sesiones públicas celebradas por la Academia barcelonesa Filosófico-científica de Santo Tomás de Aquino en honor de su angélico patrón en Marzo de 1889, 1890 y 1891, en el salón del Trono del Palacio Episcopal*, Imprenta de Subirana Hermanos, Barcelona, 1891, p. 76.

BIBLIOGRAFIA

- ALATORRE, Antonio, «Para la historia de la cultura literaria en Barcelona: el testimonio de Josep Vicens (1703)», *Anuari de Filologia*, núm. XXI/F-9 (Estudios de Lengua y Literatura Españolas), 1998-1999, p. 21-37.
- ANÒNIM, «Una “Acadèmia de Sant Tomàs” a Barcelona en el segle XVIIIe», *Vida cristiana*, núm. 91, 1924, p. 83-100.
- BORREGO GUTIÉRREZ, Esther, «Los autores de las letras de los villancicos de la Capilla Real de Madrid (siglo XVII): ¿anonimia como costumbre u ocultamiento de identidades?», *Revista de Musicología*, XXXV, núm. 2, 2012, p. 97-129.
- BROWN, Kenneth, «Context i text del *vexamen* d'Acadèmia de Francesc Fontanella», *Llengua & Literatura*, núm. 2, 1987, p. 173-252.
- «Aproximación a una teoría del *vejamen* de Academia en castellano y catalán en los siglos XVII y XVIII: de las academias españolas a la Enciclopedia francesa», dins Evangelina Rodríguez Cuadros, *De las Academias a la Enciclopedia*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1993, p. 225-262.
- CAMPABADAL I BERTRAN, Mireia, «Sobre la concepció de la poesia catalana al segle XVIII», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XLVIII, 2001-2002, p. 231-267.
- CARRERAS, Joseph Rafel, «Estudis biogràfics d'alguns benemèrits patricis qui ilustren aquesta Academia», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XIII, 1927-1928, p. 179-237.
- CODINA I GIOL, Daniel, *Catàleg dels villancicos i oratoris impresos de la biblioteca de Montserrat. Segles XVII-XIX*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003.
- DAUFÍ, Xavier, *Els oratoris de Francesc Queralt (1740-1825). Història de l'oratori a Catalunya al segle XVIII*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2004.
- FARNÉS, Sebastià, *Paremiologia catalana comparada*, vol. VI, Columna, Barcelona, 1997.
- GARRUT, J[osep] M[aria], «De Barcino a siete leguas. Una procesión en la Barcelona del siglo XVI», *Diario de Barcelona*, (Suplemento dedicado a la Inmaculada Concepción), 8 de diciembre 1966, p. 5.
- GUDIOL Y CUNILL, Joseph, *L'Universitat literaria de Vich. Notes per una monografia*, Tipografia Balmesiana, Vic, 1924.

- KING, Willard F., *Prosa novelística y academias literarias en el siglo XVII*, Anejos del Boletín de la Real Academia Española, Madrid, 1963.
- MAZUELA-ANGUITA, Ascensión, «Music and students in the Academy and Confraternity of St Thomas Aquinas in Barcelona (1588)» a *Listening to Confraternities: Spaces for Performance, Patronage and Urban Musical Experience*, Leiden, Brill, 2023.
- MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino, *Antología de poetas líricos castellanos*, X Edición Nacional, XXVI, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Santander, 1945.
- MIRÓ, Maria Mercè (ed.), *La poesia de Francesc Fontanella*, I, Curial, Barcelona, 1995.
- POU Y ORDINAS, Antonio José, *Discurso que en la solemne instalacion é inauguracion de los actos literarios de esta Academia, verificada el 11 de Abril del corriente año en el Palacio Episcopal, bajo la presidencia de su fundador el Excelentísimo é Ilustrísimo Sr. D. José María de Urquinaona y Bidot, obispo de la diócesis, pronunció el Doctor Don...*, Tipografía Católica, Barcelona, 1880.
- PUIG, Pau, *Obra catalana*, edició crítica de Maria Rosa Serra Milà, Editorial Barcino, Barcelona, 2012.
- RAMIS BARCELÓ, Rafael, «La defensa del tomismo frente al suarismo: la Facultad de Artes y Filosofía de la Universidad de Barcelona a comienzos del siglo XVIII», *Espíritu*, núm. LXVII, núm. 155, 2018, p. 81-106.
- RICCI, Andrea, *Narcís Feliu de la Penya (1646-1712) i el seu temps*, Tesi doctoral, Facultat de Filosofia i Lletres, Departament d'Història moderna i contemporània, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2013.
- ROSSICH, Albert, *Una poètica del Barroc: el «Parnàs català»*, Col·legi Universitari de Girona, Girona, 1979.
- «Els certàmens literaris a Barcelona, segles XIV-XVIII», dins Eulàlia Duran, Eulàlia Miralles Jori (coord.), *Barcelona Quaderns d'Història 9: La Barcelona ideal i la Barcelona real en la cultura literària de l'Edat Moderna*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2003, p. 83-108.
- «Segimon Comas i Vilar, acadèmic i preceptista», dins Eulàlia Miralles, Josep Solervicens et al. (ed.), *El (re)descobrimient de l'edat moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de Barcelona, Barcelona, 2007, p. 431-461.

- RUIZ FARGAS, Marina, *La biblioteca del Convent de Santa Caterina de Barcelona sota el mecenatge de fra Tomàs Ripoll, 1699-1747*, Tesi doctoral, Facultat d'Informació i Mitjans Audiovisuals, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2019.
- SERRA MILÀ, Maria Rosa, *Pau Puig. Edició de l'obra catalana*, Tesi doctoral, 2 vol., Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1997.
- SOLÀ I COLOMER, Xavier, «L'Església a la ciutat de Girona: de la reforma catòlica de mitjan segle XVI al reformisme episcopal de finals del segle XVIII», dins *Església, societat i poder a Girona segles XVI-XX*, Ajuntament de Girona, Girona, 2007, p. 93-135.
- TUSQUETS I TERRATS, Joan, «El cardenal Joan-Tomàs de Boxadors i la seva influència en el renaixement del tomisme», *Anuari de filosofia*, núm. I, 1923, p. 242-304.
- VOLTES, Pedro, «Estatutos aprobados por la Academia de Santo Tomás de Aquino en Barcelona en 1711», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. XXXIV, 1961, p. 341-360.
- (dir.), *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, vol. XXV, Ayuntamiento de Barcelona, Barcelona, 1972.

APÈNDIX I

[f. 1]

Estatutos de la Academia bajo la invocación del Angélico Doctor Santo Thomàs, erigida con autoridad ordinaria y apostólica en la yglesia de Santa Cathalina Virgen y Mártir (Orden de Predicadores) en Barcelona por los años de 1584⁶⁵

§1. Esta Academia reconoce su origen al piísimo e igualmente político zelo del señor Duque de Gandía San Francisco de Borja en promover las facultades literarias y doctrina del Angélico Doctor en esta ciudad y Principado mientras lo disfrutó virrey.⁶⁶ Después de su erección fue aprobada y enriquecida de muchas indulgencias por la santidad de Sixto V a 1 de junio de 1586, confirmada y aumentada por la Santidad de Paulo V en 4 de setiembre de 1617 y últimamente por Innocencio XI y por Benedicto XIII.⁶⁷ El fin de su instituto⁶⁸ es promover en todos los fieles, principalmente en la estudiosa juventud la imitación de la angélica pureza y demás virtudes del santo Doctor y la aplicación al estudio y penetración⁶⁹ de su sólida doctrina. Su cuerpo se constituye principalmente de los literatos de todas las facultades, esto es, doctores, licenciados y estudiantes; mas para los egercicions espirituales son admitidas también las personas honradas de qualquier estado.

§2. *De los empleos y calidades de las personas que han de obtenerlos*

[f. 1v] Para el gobierno de la Academia deben nombrarse un prefecto, que sea prebendado; un director religioso graduado; cinco graduados con nombre de rectores, elegibles de las cinco classes (es a saber: theología, jurisprudencia canónica y civil, medicina, filosofía y letras humanas); un vicedirector, que debe ser lector en sagrada theología; un comisario y un secretario sacerdotes seglares;⁷⁰ de modo que ni el prefecto ni otro de los

65. Manuscrit guardat dins la «Documentació personal de Marià Aguiló», a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Casa de l'Ardiaca), capsa II.

66. El virregnat de Francesc de Borja va abraçar els anys 1539-1543.

67. La butlla de Benet XIII és de 1727; per tant, la còpia ha de ser posterior a aquesta data.

68. *instituto*: 'fundació, institució'.

69. *penetración*: 'comprensió'.

70. *seglares*: del clergat secular, o sigui que no fossin membres d'un orde religiós.

nombrados pueda por si solo disponer, resolver ni egecutar cosa perteneciente⁷¹ a la Academia que no sea antes propuesta y acordada por la mayor parte de ellos. Al comissario, como principal agente del manejo, se le dará para auxilio un subalterno o ayudante de cada facultad, el qual haya concluido el curso de ella. A más, se nombrarán tres enfermeros y dos ostiarios. De estos cinco, el officio durará un año; de todos los demás será biennial, excepto el de director y vicedirector, que durará según el beneplácito de sus superiores, y el de comissario, según el de la Junta ordinaria.

§3. *De las obligaciones de los oficiales*

Al prefecto, como cabeza de toda la Academia, le pertenece convocar y presidir todas las funciones y juntas y la propuesta en todas ellas, zelar y promover en todos los oficiales el cumplimiento de sus cargos. Al director toca muy en particular el zelo sobre la observancia en todo lo espiritual, instar al prefecto quando se ofrezca alguna providencia necessaria y egercer sus vices⁷² en su ausencia, o por su comisión. Al rector de cada facultad le toca el cuydado de prevenir y dirigir a los alumnos de [f. 2] ella que fueren destinados para algunos de los egercicios, assí literales⁷³ como espirituales. Al comissario, como a inmediato agente para la egecución de todas las ordinaciones y resoluciones de la junta, toca el comunicarlas a sus subalternos y dirigirlos para dar los avisos necesarios a los de su facultad para el debido cumplimiento y asistencia en las funciones. Al vicedirector pertenece substituir por el Padre director en quanto le hiciere comisión en lo que pertenece a su officio. Al secretario toca notar en un libro las resoluciones de las juntas y los egercicios que cada año hubiera tenido la Academia, custodiar este libro, como también el de las admissiones y demás papeles pertenecientes a dicho cuerpo. A los enfermeros se destina el cuydado de inquirir y visitar a qualquier académico que averiguaren enfermo, avisar al mismo fin al Padre director y rector de su facultad advirtiéndoles su necesidad o pobreza para prepararle el socorro. A los ostiarios pertenece asistir en la puerta en donde se tenga la función o junta para que entren

71. *perteneciente*: 'que pertanyi, pertocant'. L'ús de *pertenecer* amb el valor, avui desusat, de 'pertànyer' (=pertocar) és constant al llarg del text.

72. *sus vices*: la suplència.

73. *literales*: escrits.

solos aquellos a quien pertenece, y lo demás que en el mismo asunto se les encargare.

§4. *Del diverso modo de juntarse la Academia*

Tres classes serán las de las juntas para el gobierno de la Academia, es a saber: ordinaria, semiplena y general. Formarán la junta ordinaria los diez oficiales, es a saber: el prefecto, director, cinco rectores, vicedirector, comissario y secretario. A esta junta [f. 2v] pertenece el disponer y dirigir los actos y egercicios ordinarios y todo lo demás establecido, formar las ternas para la elección de nuevos oficiales en la junta prógima a la vacación⁷⁴ de sus oficios, y elegir los sugetos idóneos para el desempeño de los actos y egercicios.

Para la junta semiplena, a más de ,los dichos, se convocarán diez de los académicos que hayan tenido oficio biennal en los años antecedentes, incluyendo en ellos dos graduados del convento. A esta junta pertenece convocar siempre que ocurriere alguna nueva dificultad no prevenida en las ordinaciones o estatutos, y la elección de nuevos oficiales, que deve hacerse por esquelas.⁷⁵

La junta general se formará de todos los nombrados para la junta ordinaria y semiplena, añadiendo y convocando para ella diez académicos más, incluyendo en ellos otros dos graduados del convento. Esta debe convocarse siempre que ocurriere algún motivo de gravíssimo momento que pertenciere a todo el cuerpo. Quando instare suficiente motivo para convocar la junta semiplena o general deve resolverlo la Junta ordinaria. Mas para ser junta formada qualesquiera de las tres, será necesaria la presencia de las dos partes de las tres⁷⁶ de los que deben convocarse.

§5. *De los egercicios de piedad*

Primo: Se ordena que el que se alistare a esta Academia y tomare el cíngulo de la Milicia Angélica del santo Doctor (a la qual unió la Santidad de Benedicto XIII nuestra Academia) vaya aquel día dispuesto con la sagrada confessión y comunión para así ganar la indulgencia plenaria concedida por los santos Papas sobrenombrados, con la advertencia que nada [f. 3] ha de

74. *vacación:* vacant.

75. *esquelas:* papers de mida petita que s'utilitzen per fer notificacions.

76. *de las tres:* de les tres parts del total.

dar, ni de limosna, para ser admitido: sí solo queda encargado de rezar cada día 15 Avemarías en honor de la Virgen Santísima y del Angélico Doctor.

2º: Que en cada mes se destina⁷⁷ un día en que se junten los académicos⁷⁸ en la pieza de la Congregación a prepararse con la confesión, oración mental y una plática espiritual, y después pasar a la capilla del santo Doctor a recibir con particular devoción y modestia la sagrada comunión.

3º. Que en la festividad del santo Doctor procuren los académicos asistir a los divinos oficios y egercicios espirituales de su octava, o sea, novenario, en que ganan muchas indulgencias.

4º. Que con santa emulación sean puntuales en visitar y socorrer a los enfermos, principalmente a los académicos. Los que difuntos sean en su entierro acompañados con el pendón negro por los académicos de su facultad.

§6. *De los egercicios literarios*

Primo: Para fomentar en los escolares la aplicación y fervoroso afecto a la angélica doctrina del santo Doctor, que con tantos triunfos ha laureado la universal Iglesia y que tanto conduce para arreglar los pueblos a las leyes divinas y humanas, se estableció que lo menos una vez cada mes en la pieza de la Academia exponga un académico sobre 4 conclusiones la genuina mente del angélico Doctor; pero en la festividad del santo o en días inmediatos a ella, para particular honor del angélico Doctor, se tendrá a lo menos un acto general, como se acostumbra, cuyo actuante, como el de los actos mensuales, será elegido por los votos de la Junta, sea de qualquier escuela o universidad en que haya cursado la doctrina del santo Doctor.

[f. 3v] 2º. Que a la primera junta del año dará principio un official theólogo con un breve elogio del Angélico Doctor exponiendo a lo literal una conclusión de su *Suma*.

Último: Se exorta a todos los académicos, según les pertenciere, la puntual asistencia a las juntas, píos egercicios y actos literarios de dicho illustre cuerpo, acordando a su atención la gracia les concedió la Santidad de Paulo V, confirmada por Innocencio XI, de muchas y muy particulares indulgencias por asistir a qualquiera de ellos.

77. *destina*: enteneu 'destine'.

78. *académicos*: al ms., «dichos académicos»; «dichos» va ser ratllat.

VOIGS DE SANT THOMAS DE AQUINO, DOCTOR QUINT DE LA IGLESIA.

Digne de eterna memoria Doctor Sane maravellos, Sant Thomàs honra y gloria dels Frares Predicadors.

Perà dir voftras grandefas no basta humana eloquencia, perquè fou voftras requies Santades, y Repreccions no fon colas creaturas, si mudans voftrós tectors, Sant Thomàs honra, y gloria, &c.

Voftra vida sane perfecta, ana de Vos nra, fe, hope, per un Sant Ant-orca, que á voftra Mare ho diguè: la qual fou canç meritoria, que en tot fou maravellos, Sant Thomàs honra, y gloria, &c.

Seguiu á la Poderosa vivant en aquest mon tristi, vent que la onça nequía en feu polse ab Jho. Chisti, per alcengar la victòria ab los Crestians lavors, Sant Thomàs honra, y gloria, &c.

Precem á V, y dia per guardar Vos nostra, y ana forcu de MARIA, y de molts Sants vifants: Cansa floridissima vos emyten Angela dos, Sant Thomàs honra, y gloria, &c.

Si la voftra Paciencia representa la de Job, no menos voftra Ciència herga del pou de Jacob de alont preu laygua lavatoria Rayu, y totes los Doctores, Sant Thomàs honra, y gloria, &c.

Admirable en la Doctrina, y en la Santedat mltipla, en la Escritura Divina fereu Sant, ans que De-dor: pms voftra vida es florida fentor de la mltitud, Sant Thomàs honra, y gloria, &c.

Meretur igual Coroa entre los Doctores Sagraos, pms que Jho. Chisti abona, y lica voftra Doctrina.

Vos del or llangan la ecoria dels Intels, falsos Doctores, Sant Thomàs honra, y gloria, &c.

Del Sant Sagrament mostrareu Vos sane excelsu sanot, que celebrant derramau vivas lagrimas de cor, y per nos honra, y memoria de ell lo Ofici fereu Vos, Sant Thomàs honra, y gloria, &c.

TORNADA.

Tomina en la memoria, pms carava voftrós llors, Sant Thomàs honra, y gloria dels Frares Predicadors.

Oratio pro nobis Beati Thomae.
Oratio pro nobis Beati Thomae.
Oratio pro nobis Beati Thomae.

OREMUS.

*D*eus qui ecclesiam tuam Beati Thomae Confessoris tui, apud Dilectos, mira predicatione clarificasti, & sancta operatione fecundasti, & nobis quiescentibus, & qui decuit sancti illius confessoris, & qui regi imitari te implere, Per Christum Deum in nobiscum, &c. Amen.

SYMMARI BREV DE LAS INDULGENCIAS CONCEDIDAS ALS CONFRARES DE LA CONFRARIA, Y ACADEMIA DEL ANGELICH Doctor Sant Thomàs de Aquino, fundada en lo Convent de Santa Catharina Verge, y Martyr del Ord. de Predicadors de Barcelona, y conformada per missa Summae Trinitatis, cum Sixto P. Paulo V. & Innocencio XI.

RIMBRAMENT, tot los Fidei Christiani, nisi homines, cum donis, que frate offerit en dita Confraria, si en lo dia primer de son ingress, confitessin, y combreran, guanyaran Indulgençia Plenaria. Ansi ho concedé Sixto V. en la Bulla, que comença: *Salvator noster*, &c. Desplejada en Roma en Sant Pere, al primer de Juny de 1586, any segon de son Pontificat. Y també Paulo V. en lo Breu, que comença: *Pariter*, &c. *Christiana observantia*, &c. Dat en Roma en Santa Maria la Major, á 4. de Setembre de 1629, any tercer de son Pontificat. Y lo confirmá Innocencio XI. en la Bulla, que comença: *Una felicitate recordationis*, &c. Dada en Roma, en Sant Pere á 16. de Juny 1686, any quint de son Pontificat.

Item, tot los Confrares, que veridicament, confitessin, y combreran, ó (si apò no poguerin) per lo menos contrer en la actiua de la mort, respectament inventen la Santissima Nom de JESUS, ab la boca, després ha mort de lo cos, guanyaran també Indulgençia Plenaria. Ansi ho concederen los felices Pontífices.

Item, tot los Confrares, que confitessin, y combreran en lo dia de la Festa de Sant Thomàs (que es á 7. de Mars) després las penes: Vofres, fins post lo Sal de aquell dia, visitaran la Capella de dit Sant Doctor, y allí pregaran á Deu per la pau entre los Principes Christianis, extirpado da las heregias, y exaltado de la Santa Iglesia, guanyaran Indulgençia Plenaria, y remissió de tots los peccats. Los mactores Pontífices.

Item, tot los Confrares, que confitessin, y combreran lo dia de tot los Sants, de Sant Pere Martyr, y de Santa Magdalena guanyan set anys, y set quarantenas de Indulgençia. Per Sixto V.

Item, tot los Confrares, que en las Festas del Nasciment, Presentació de nostra Señora, de la Concepció de Sant Pau, y del Glorios Sant Agusti, confitessin, y combreran, visitaran la Capella de Sant Thomàs, y allí pregaran com ell die, guanyan també set anys, y set quarantenas de Indulgençia. Per Paulo V. Innocencio XI.

Item, tot los Confrares, que assistirán á las Missas, y altres Divinos Oficis, que se celebraran en dita Capella, guanyan sexanta dias de Indulgençia. Per Sixto V. Paulo V. & Innocencio XI.

Item, tot los que assistirán en las Conferencias, Disputas, ó Congregacions publicas, ó privadas de la mateixa Academia, en qualvolloch se tingan, guanyan sexanta dias de Indulgençia. Per los mactores Pontífices.

Item, tot los que companyaran la Professió del Sant Doctor, ó qualvol altre Professió feta ab llicencia del Ordinari, guanyan sexanta dias de Indulgençia. Per Paulo V. & Innocencio XI.

Item, tot los que companyaran á la sepultura los cosos dels defunts, nisi Confrares, com de altres, guanyan sexanta dias de Indulgençia. Per los mactores Pontífices.

Item, tot los Confrares, que companyaran al Santissim Sagrament, així en las Professios, com també quant se aporta als malalts, ó en qualvol altre ocasió, ó si estan impedits, á lo mesos quant orán tocar la campana, que acostuma tocar, retiran un Pare nostre, y una Ave-Maria, guanyan sexanta dias de Indulgençia. Per los mactores Pontífices.

Item, tot los Confrares, que hospitarán als pobres, ó posaran, ó procuraran pau entre enemichs, guanyan sexanta dias de Indulgençia. Per Sixto V. Paulo V. & Innocencio XI.

Item, tot los Confrares, que distn fides vegadas lo Pare nostre, ab la Ave Maria, pet. las animas dels Confrares defunts, guanyan sexanta dias de Indulgençia. Per Paulo V. & Innocencio XI.

Item, tot los Confrares, que redobran algun Peccador al camí de la salvacio, y enuyantán los Preceptes de Deu, y las cosas necessarias per la filia eterna, ó feren qualvol obra de pietat, ó caritat, per cada una de ellas, guanyan sexanta dias de Indulgençia. Per Paulo V. Sixto V. & Innocencio XI.

Lo Reverendissim P. Fr. Sixto de Luca, Mestre General de tota la Orde de Predicadors, concedí á tots los Confrares de la Academia, ó Conferencia del Angelich Doctor Sant Thomàs, fundada en lo Convent de Santa Catharina Verge, y Martyr de Barcelona, Germandat de dita Orde, de manera que si participats, nisi en vida, com també aprés de mort, de totas las Missas, Sacrificis, Orecans, Predicacions, Emissas, Vigillas, Devocions, Adornaments, Peregrinacions, y dels demés treballs, exercicis, y bonas obras, que los Religiosos, y Religiosas de dita Orde, practican ab la Divina Gracia, fins y fins per tot lo uorn. Açó consta per unas lletres, que després de ell mateix Convent de Barcelona á 21. de Janer del any 1587, que contengan així: *Summa ille rerum consider, & moderatores*, &c.

Perà guanyar ditas Indulgençias, se ha de tenir la Bulla de la Santa Cruzada.

BARCELONA: En la Estampa de IOAN IOLIS, al carrer dels Cobersers, any 1726.

79. Edició de Barcelona, Hereus de Joan Jolis, s.d. Els impresos amb aquest peu van aparèixer entre 1759 i 1770.

APÈNDIX 3

Pública satisfacció a las musas indignadas per los molts disbarats
en una *Dedicatoria thomistica*.

Dècimas

Brau nap n'haveu arrancat⁸⁰
de vostres versos thomistas:
són lo oprobi dels suaristas⁸¹
y [de] quants ulls n'han passat.⁸²
Un embull tant mal lligat
és vostra *Dedicatoria*⁸³
que encara per vostra glòria
convindria que al autor
las Musas, ab deshonor,
fessen passar per la Bòria.⁸⁴

Purpura Pallantis praeest, etc.
La púrpura està posada
per reyna dels disbarats,
perquè aixís condecorats
fossen cosa més notada.
Digas-me, cap de arangada,
què ha de dir la gent, si veu
que ja coxeja de un peu⁸⁵

80. Expressió popular per significar que s'ha obtingut un benefici mínim a canvi d'un esforç gran (veg. FARNÉS 1997: VI, 372-373).

81. *suaristas*: els membres de l'Escola suarística, depenent dels jesuïtes, seguidors del teòleg Francisco Suárez. El poema reflecteix la rivalitat entre els suaristes (jesuïtes) i els tomistes (dominics i clergat secular vinculat a les universitats). Sobre aquestes tensions, veg. RAMIS 2018.

82. *n'han passat*: 'no n'han fet cas, no l'han criticat'.

83. *vostra*: 'de sant Tomàs'; el poeta s'adreça al sant.

84. *per la Bòria*: Bòria avall, el camí que seguien els condemnats muntats sobre un ase per fer-ne escarni.

85. El fragment llatí no conté tot el vers, sens dubte un hexàmetre, i no podem verificar l'observació que li falta un peu.

lo primer vers? Somatent
alsaran al President,⁸⁶
i a tu at faran una creu!⁸⁷

Floribus ac silvis redolet, etc.
O Verge de Montserrat,
princesa de cel i terra,
que des d'aqueixa alta serra
honras nostre Principat!
Flors y selvas los thomistas
te fan menjar? O, maldat!
Si hi ha palla en Montserrat,
la mereixen tals versistas!

In somnis Pastora, etc.; cassa, etc.
Què *Pastora* ni què *cassa*
pot aquí venir al cas?
Ni que vingués sant Thomàs
entendria vostra frasa.
Però de cap és molt rasa,
thomistas, la vostra musa:
una al mall, altra a la enclusa
li floca, al tort y al través.⁸⁸
En lloch de versos val més
que prengau la cornamusa.

Formosa visu, macula serpentis, etc.
Visu macula y sicut!
Si anam a dir veritat,
assò me put a cremat:
tres peus al foch te han caigut.
Que tal volta aveu perdut

86. *President*: el president dels tomistes.

87. 'Fer la creu' significa 'no voler saber res d'algú'.

88. *floca*: 'engega, etziba'. | *al tort y al través*: 'indiscriminadament, a la babalà'.

los *Synònimis*? No teniu
Prosodia?⁸⁹ De viu en viu
clavau unas cutxilladas
a las musas que, indignadas,
volen fer lo fugitiu.

Curritur Eva, etc.

Curritur Eva! Quin floch
de llana que t'ha caigut!⁹⁰
Mes de pur acorregut⁹¹
estàs vermell com un foch.
Però, *salunt*, en quin lloc
de Antoni⁹² lo has trobat?
Los verbs seus han olvidat,
segons veig, señors thomistas:
pujau a coll, que·ls versistas
pàrlan llatí més llimat.

Gratia data sibi dulce depingit ave, etc.

Data depingit també
en tos versos he llegit
y, segons los he escandit,
dos síl·labas no van bé:
Depinguit té llarg lo *De*,
lo *da* de *data* és breu;
cert, no sé lo que vós feu:

89. El poeta es deu referir al llibre, molts cops reeditat, *Gradus ad Parnassum sive bibliotheca musarum vel Novus synonymorum, epithetorum, phrasium poeticarum ac versuum*, que a partir de l'edició de De Ville (Lió, 1742) inclou una *Prosodia* llatina signada per Gerónimo de Grayas, pseudònim de Gregori Mayans.

90. El poeta el titlla de 'llanut', o sigui, 'curt d'entestàs vermell com un focheniment' (DCVB).

91. *acorregut*: 'avergonyit'.

92. *Antoni*: al·lusió al gramàtic i lexicògraf Eli Antoni de Nebrija. El comentarista li retreu l'ús de la forma inexistent *salunt*. Sense tenir el text inicial es fa difícil interpretar el passatge amb seguretat. Probablement havia d'haver escrit *saliunt*, de *salio* (*salire*: 'saltar, enfilelar-se'), cosa que explicaria l'al·lusió posterior *pujau a coll* (com un infant en braços de sa mare).

tantas síl·labas erradas
merexen cent assotadas
contant per lo cap més breu!⁹³

Tu, benedicta, etc.
Digas, beneit del cabàs!
Tants beneits, què volen dir?
No m'ho sabràs repetir,
per més que estírias lo nas.⁹⁴
Mes girem full, y me diràs
per quins sinch sous o quin fi
has posat en femení
vivida corpus? Saps més
que *Gènesis* y Moysès,
però menos de llatí.

Dente caduca, etc.
Ja·m cansa ton paperot
en què tot se pot notar:⁹⁵
però, com dissimular
Dente caduca se pot?
Aqueix error, burinot,
és tan gros com un pollí:
per què posas femení
lo *dens dentis?* Ah, thomistas,
que lo voler ser versistas
vos fa pèdrer lo llatí!

Casta serra, etc.
Quina casta de versitas
és la vostra? *Casta serra!*

93. Com a mínim (?).

94. O sigui, per més que adoptis una actitud de suficiència.

95. O sigui, 'a tot arreu hi ha errors per comentar'.

No tocau en cel ni en terra.⁹⁶
Y ho diuhen certs thomistas!
Sían d'estos o suaristas,
sàban tots los principiants
que antes de dos consonants
llarga és la vocal!⁹⁷ Oh error,
deshonra de son autor
y d'estudis sebastians!

Per bé que·t vull te he avisat
tot assò, y has de saber
que m'aprecio molt de ser
de Thomàs apasionat,
però lo zel me ha obligat
de nostra Scola⁹⁸ a avisar
estos errors y mirar
per nostre crèdit y honor,
puix dels suaristas tinch por
no us arríbian a albardar.⁹⁹

96. És a dir, 'no l'encerteu mai'.

97. L'autor de la sàtira li retreu un error de mètrica llatina de principiant.

98. *nostra Scola*: Entenc que és l'Escola del convent de Sant Sebastià.

99. *albardar*: 'dominar, subjugar', potser en el sentit de 'corregir, amonestar'.

MARC MAYER I OLIVÉ

El nom de l'Acadèmia dels Desconfiats i alguns dels seus possibles precedents italians

Va ser sens dubte un encert la iniciativa de l'Associació de Bibliòfils de Barcelona d'editar, l'any 2000, una edició facsímil de les *Observaciones sobre los principios elementales de la historia*, de Josep de Móra i Catà, Marquès de Llió, publicats en dos volums, en 1756 i 1868 respectivament, en les *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, una acció que tornava a portar a l'actualitat un dels treballs més significatius realitzat per un dels membres més rellevants entre els fundadors de la corporació que perviu actualment.¹

L'Acadèmic secretari d'aquell moment va acompanyar aquesta nova edició d'una concisa i il·luminadora introducció, on feia una precisa visió del orígens de l'Acadèmia de Bones Lletres i de la importància que tenia l'obra reeditada.²

1. Marquès de LLIÓ, *Observaciones sobre los principios elementales de la historia. Edició facsímil dels treballs publicats en el volums I (1756) i II (1868) de les Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, publicat per l'Associació de bibliòfils de Barcelona al commemorar-se el tercer centenari de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, Associació de Bibliòfils de Barcelona, Barcelona, 2000.

2. P. MOLAS RIBALTA, «El Marquès de Llió i la seva obra històrica», a Marquès de Llió, *Observaciones sobre los principios elementales de la historia...*, 6 p., sense paginar. Vegeu la biografia a càrrec de M. CAMPABADAL I BERTRAN al *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona 2012, p. 279-282.

No cal dir en aquesta seu que l'Acadèmia fou fundada per Pau Ignasi de Dalmases³ l'any 1700, amb el nom d'Acadèmia dels Desconfiats, que va quedar paralitzada a causa de la Guerra de Successió i que no va reprendre la seva activitat fins a l'any 1729, quan de nou es tornaren a aplegar alguns ciutadans i eclesiàstics interessats per la cultura i principalment per la història, la llengua i la literatura. Aquesta acadèmia, denominada «Acadèmia sense nom», en la qual Josep de Móra i Catà tingué un protagonisme innegable, es va reunir el 27 de desembre en el Palau de Llió, tot i que la seva constitució s'havia produït el dia 1 d'abril i les primeres reunions se celebraren en una casa que posseïen els preveres de sant Sever al carrer dels Tallers. Val a dir que el volum primer de l'obra del Marquès de Llió contenia un «Resumen histórico del origen y progressos de la Real Academia de Buenas Letras».⁴

No ens detindrem en l'origen de l'Acadèmia, un tema que ha estat molt ben estudiat.⁵ Passarem, doncs, a l'anàlisi d'alguns dels noms d'acadèmies italianes que segurament pogueren tenir el seu pes en la primera denominació de l'avui Reial Acadèmia de Bones Lletres, o que, en tot cas, en constitueixen uns interessants paral·lels.

3. P. VOLTES BOU, «Nuevas noticias de Don Pablo de Dalmases y Ros y su tiempo», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, XXVI, 1954-1956, p. 95-136; es pot veure la biografia corresponent a càrrec de P. MOLAS I RIBALTA al *Diccionario biográfico* citat a la nota anterior p. 138-139. Per els inicis acadèmics cf. J.R. CARRERAS I BULBENA, *L'Academia Desconfiada y sos academichs*, Barcelona 1922, que és una separata del seu treball «Constitució i actes conservades de l'Acadèmia Desconfiada, anomenada també Escola i Acadèmia dels Desconfiats», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, X, 1921-1922, p. 225-277, 289-336, [3]79-[3]94; M. de RIQUER, «Breve historia de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, XXV, 1953, p. 275-304, esp. p. 275-277, per al tema que ens ocupa. Des d'un punt de vista de períodes més concrets: J. MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, IX, 1917, p. 10-32, 92-116, 168-193, 249-285, (1918-1919-1920), p. 303-358; J.R. CARRERAS I BULBENA, «Estudis biogràfics d'alguns benemèrits patricis qui ilustren aquesta Acadèmia», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, XIII, 1927-1928, p. 179-237, (1928), p. 263-306, 359-384; XIV, 1929-1930, p. 15-32, 183-193, 213-238, 280-292, 343-384. És fonamental l'obra citada a la nota 5 amb una bibliografia completa.

4. Marquès de LLIÓ, *Observaciones sobre los principios elementales de la historia...*, en el volum es denomina «Academia de Buenas Letras de la ciudad de Barcelona» i se'n fa esment a l'índex sense paginació i en el text, p. 1-11, també a continuació als Estatuts, p. 12-20, i amb aquest títol es dirigirà en repetides ocasions al rei.

5. Una molt acurada història dels inicis de l'Acadèmia es pot veure a M. CAMPABADAL I BERTRAN, *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII. L'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, Barcelona 2006, esp. p. 25-78.

Podem dir que malgrat que en certa manera pot semblar un tema poc transcendent el interessar-se per la denominació, no ens pot enganyar la seva importància, i el fet que una Acadèmia amb aquest nom i interessos pugui reunir-se a Barcelona en aquelles dates, tot seguint una curiositat i un impuls que va més enllà de la cultura immediata i local, per buscar una visió molt més ample, com succeeix amb altres iniciatives en d'altres indrets.⁶

Si seguim amb l'exemple d'Itàlia, podem notar com fou l'interès incipient per l'etruscologia que va portar a una renovació acadèmica que té el seu principal exponent en la Toscana granducal i que es produeix des del primer terç del segle XVIII.⁷ Val a dir que el gran erudit i arqueòleg de Verona, el Marquès Scipione Maffei (1675-1755), i el seu entorn d'amics francesos, austríacs i alemanys, jugarà un paper molt important en el

6. Per limitar-nos a un exemple d'una Acadèmia important, malgrat l'entitat de la ciutat que l'allotja: M. VERDENELLI, «L'altro Parnaso»: note sulla letteratura dialettale marchigiana dell'ottocento», a *Accademia Georgica/Treia, II Atti del Convegno di Studi. Le Marche: la cultura «sommersa» tra ottocento e novecento, Treia, 8-9 novembre 1997, 7 novembre 1998*, Macerata 2000, p. 261-382, esp. p. 265, on hi diu: «Ed effettivamente il Settecento no può essere visto semplicemente come il secolo di un calligrafico esercizio arcadico incapace di calarsi pienamente nelle problematiche della società del tempo, essendo in realtà parecchi i segnali di apertura e di collegamento sottesi a quella cultura, opure come il secolo di un'elaborazione letteraria tutta incentrata sulle grandi suggestioni filosofiche dell'Illuminismo». L'Acadèmia de Treia es denominava des del segle XV «dei Sollevati», i canvia de nom l'any 1778 pel de Accademia Georgica. Cf. E. STORTONI, «Il collezionismo privato come forma di cultura sommersa: l'esempio della raccolta archeologica presso l'Accademia Georgica di Treia», *Accademia Georgica/Treia...*, p. 375-388, esp. p. 381 i nota 17; vegeu en general A.M. NAPOLIONI, «L'Accademia Georgica di Treia nel primo triennio della sua attività 1778-1780», a *Proposte e Ricerche* 2, 1978, p. 75-100; NAPOLIONI, *La Biblioteca settecentesca dell'Accademia Georgica di Treia*, Macerata-Pollenza 1997.

7. M. CRISTOFANI, «Accademie, esplorazioni archeologiche e collezioni della Toscana granducale (1730-1760)», *Bollettino d'Arte*, Serie Speciale 1, 1981, p. 11-82; E. W. COCHRANE, *Tradition and Enlightenment in the Tuscan Academies (1690-1800)*, Roma 1961; L. SORBI, *L'Accademia Toscana di Scienze e Lettere «la Colombaria»*, Florència 2001; P. BAROCCHI, D. GALLO (eds.), *L'Accademia Etrusca*, Milà 1985. En el cas de Treia, que hem esmentat a la nota anterior, L. Lanzi fou l'enllaç amb Florència. Cf. G. PACI (ed.), *Luigi Lanzi e l'archeologia. Atti della giornata di studi, Treia 15 dicembre 2007*, Macerata 2008. Les conseqüències es poden veure a P. TREVES, *Lo studio dell'antichità classica nell'Ottocento*, Milà/Nàpols, 1962.

desenvolupament de museus, col·leccions i estructures acadèmiques arreu d'Europa.⁸

Naturalment, el pes de les acadèmies franceses, i especialment de les dedicades a matèries que avui denominem humanístiques, fou molt rellevant si considerem la societat barcelonina del moment. Les relacions amb Itàlia, i especialment amb Roma, també són importants, i més encara si considerem l'ambient eclesiàstic.⁹ Cal recordar però que les dues acadèmies que s'aproximen més a la de Bones Lletres són les franceses, la dedicada a la llengua, que havia estat fundada pel Cardenal Richelieu l'any 1635, i la dedicada a les Inscriptions et Belles-Lettres, fundada per Colbert l'any 1663; no escaparà a ningú la coincidència d'aquesta última denominació amb el nom actual de la nostra Corporació, ni amb moltes d'altres acadèmies que també el porten. Sembla en tot cas una nova percepció de les funcions acadèmiques en el moment de la represa de l'activitat mirant a França i a la nova dinastia. És un fet sabut que avui formen l'Institut de France les cinc acadèmies principals, entre les quals s'hi compta la de Sciences, que fou fundada també per Colbert el 1666. De les altres dues, una d'elles és el fruit de la unió de tres institucions anteriors, que van confluïr l'any 1816 en la Académie de Beaux-Arts, mentre que la segona, l'Académie des Sciences Morales et Politiques, fou creada a finals del segle XIX.

El model francès és evident en la que podríem denominar «cultura acadèmica» de la Península Ibèrica, però la denominació inicial de l'Acadèmia de Bones Lletres ens fa albirar una més que possible influència italiana.

Seguint aquest indici, intentarem veure elements paral·lels a les acadèmies itàliques. Un recorregut que, com a mínim, pot resultar interessant i fins i tot d'una indubtable amenitat.

8. Sobre Scipione Maffei es poden veure, a tall d'exemple, *Nuovi studi Maffeiiani. Atti del Convegno Scipione Maffei e il Museo Maffeiiano, Verona 18-19 novembre 1983. Ridotto dell'Accademia Filarmonica*, Verona 1985; i molt especialment G. P. ROMAGNINI (ed.), *Scipione Maffei nell'Europa del Settecento. Atti del Convegno-Verona 23-25 settembre 1996*, Verona 1988. És indispensable l'article a càrrec de G. P. ROMAGNINI al *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. 67, Roma 2006 (consultable on-line).

9. Un recent estudi de D. BLOCKER, *Académies et universités en France et en Italie (1500-1800): coprésence, concurrence(s) et/ou complémentarité?*, consultable on line, s'ha preocupat per la concomitància entre les acadèmies i les estructures acadèmiques d'ambdós països des d'un punt de vista que podríem denominar ideològic: <https://doi.org/10.4000/dossiersgrhl.9024>

Ho farem mitjançant un element sovint oblidat, però d'una utilitat i erudició extraordinàries per aquells que es volen endinsar en els viaranyes de la cultura i de la literatura italianes. Es tracta de l'obra del jesuïta Giacomo Tiraboschi (1731-1794), bibliotecari del Duc de Mòdena,¹⁰ en la qual s'ocupa, en el volum sisè, part primera, de la primera acadèmia italiana, que es reunia en el convent de S. Spirito dels agustins i que era freqüentada per Giannozzo Manetti. Es referix també Tiraboschi a les reunions que feia a casa seva a Roma el Cardenal Bessarió, basades en un model teòric de caire platònic, i també a les organitzades per Pomponio Leto a la mateixa ciutat. Val a dir que la preocupació d'aquelles acadèmies pioneres era la filosofia i les llengües grega i llatina, uns interessos que eren patents en aquell moment però que van perdent el paper focalitzador principal als segles XVII-XVIII.¹¹ A Nàpols sorgeix en aquell moment la Accademia Pontana, tot recordant la figura d'Antonio Panormita, en la qual hi participen Sannazzaro, el Parrasio i Galateo, entre d'altres figures de relleu.¹² Segueixen altres acadèmies, com la de Venècia, fundada per Aldo Manuzio, la de Ferrara, fundada pel Marquès Lionello d'Este, i la de Milà, en el si de la cort de Lodovico Sforza.¹³ Recordem també l'Accademia degli Incamminati, fundada a Bolonya per Annibale Carracci el 1582.

Per als anys que van entre 1500 i 1600, Tiraboschi estableix un panorama, carregat d'erudició bibliogràfica, que és especialment útil per al nostre objecte, i pel que fa a l'elenc de noms que proporciona. Així, trobem a Bolònia la Accademia detta del Viridario, els Sittibondi, la dels Destila dels Oziosi, dels Desiosi, dels Storditi, dei Confusi, dei Politici, dels Instabili, dels Umorosi, dei Gelati. A Ravenna coneixem la dels Ombrosi i las dels Sevaggi, a Forlì la dels Filergiti, a Cesena la dels Riformati, a Faenza la

10. Ens servim de l'edició napolitana, publicada encara en vida de l'autor: G. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana*, Nàpols 1777-1786, 10 toms en 13 volums. La primera edició fou publicada a Mòdena entre 1772 i 1782. Manté el seu valor la monumental obra de M. MAYLANDER, *Storia delle Accademie in Italia*, Bolonya, 1930.

11. G. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana, tomo sesto, parte prima dall'anno MCCCC., fino all'anno MD*, Nàpols 1780, p. 77-85; com a curiositat hem de dir que a l'Acadèmia de Roma els membres prenen un pseudònim (p. 82), que a partir de 1468-1470 es desenvolupa amb força, i en la de Macerata dels vuitanta és un element consolidat.

12. G. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana, tomo sesto, parte prima...*, p. 85-86.

13. G. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana, tomo sesto, parte prima...*, p. 86-88, hi ha dubtes respecte a una Acadèmia a Forlì fundada per Urceo.

dels Smarriti. També a l'Estat pontifici cal assenyalar la dels Catenati de Macerata,¹⁴ la dels Desiguali de Recanatim, la dels Disuniti de Fabbriano, la dels Fantastici d'Ancona o la dels Raffrontati de Fermo. A Perugia trobem les acadèmies dels Insensati, dels Scossi, dels Unisoni i la denominada Eccentrica, dedicada al cultiu de les ciències i de les arts. A Foligno, la dels Rin vigoriti, i a Viterbo la dels Ardenti. L'Acadèmia de Spoleto portava el nom dels Ottussi, i la d'Urbino dels Assorditi. Sorgeixen a Nàpols les acadèmies de nobles, com la dels Sereni, la dels Incogniti, que sembla que crearen suspicàcies al virreis espanyols. A Cosenza es creà l'Acadèmia dels Costanti, a Lecce la dels Trasformati, a L'Aquila la dels Fortunati, a Rossano la dels Naviganti, de la qual sorgí la dels Spensierati. Salerno va acollir les acadèmies dels Accordati i la dels Rozzi. A Palerm es varen fundar la dels Solitari, que evolucionà en la dels Solleciti; tenim també notícies de la dels Accesi, dels Risoluti, dels Sregolati i de la dels Sfregiati.

De l'exemple de la Accademia Fiorentina derivà la creació de la dels Elevati, la dels Lucidi, dels Oscuri, dels Trasformati, dels Pianegiani, dels Immobili, dels Infocati, del Sorgenti i dels Alterati. Naturalment la Accademia della Crusca excel·leix en aquest panorama florentí. A prop de Florència, a San Miniato al Tedesco, es fundà una Acadèmia que portava el nom dels Euteleti. De Siena es recorden tres acadèmies principals, la dels Intronati, la dels Rozzi i la dels Fisiocritici.

Ferrara té un llarg estol d'institucions d'aquest tipus, com las dels Elevati, dels Filareti, la Ferrarese, i també les dels Partici, dels Sereni, dels Tergemini, dels Nobili Concordi, dels Ingegnosi i dels Tenebrosi.¹⁵ Hi hagué també Concordia a Rovigo. Mòdena té una Acadèmia de gran prestigi on participen, sota la protecció del Duc, una gran quantitat d'estudiosos. L'Acadèmia de Mòdena va tenir una gran influència en d'altres institucions del mateix

14. Disposem d'una important documentació iconogràfica excepcional referent a la Accademia dei Catenati i de la seva simbologia, i també dels noms que prenen aquells que en formen part, que es conserva a les parets del Palazzo Buonaccorsi de Macerata. Val a dir com a curiositat que les representacions simbòliques dels Catenati presents en aquella capital dels Estats pontificis presenten singulars concomitàncies amb la simbologia de caràcter maçònic

15. A Ferrara trobem, en l'últim quart del segle XVI (segons hem pogut documentar l'any 1588), una Accademia dels Eterei, els acadèmics de la qual porten noms com il Digiuno, l'Adombrato, il Costante, il Lacrimoso, l'Affrenato, l'Occulto, l'Impedito, il Sicuro, l'Ardito, l'Invaghito, o il Pentito.

tipus, com és el cas de la de Messina, avui Accademia Peloritana dei Pericolanti, que per la influència i el prestigi del seu referent a l'Accademia dei Dissonanti de Mòdena, L. A. Muratori es va agregar a la corporació modenesa i va canviar no només el seu nom sinó també les seves actituds pro-espanyoles i molt marcadament conservadores en el segon quart del segle XVIII.¹⁶

Pàdua albergà la Accademia dels Infiammati, de la qual formaren part els més il·lustres personatges, com recorda Apostolo Zeno. Altres acadèmies importants foren la dels Elevati, la dels Stabili i la dels Costanti, encara que les notícies que en tenim no són del tot clares. Vicenza comptà amb la Accademia dels Costanti i la dels Olimpici. A Brèscia sembla que existí una Accademia dei Dubbiosi. Pavia té l'Acadèmia dels Affidati, entre d'altres. Màntua recorda la presència d'una Accademia degl'Invaghiti, i a l'important capital de Ducat de Parma trobem la dels Innominati i la dels Ortolani. Casale Monferrato té una Acadèmia poètica denominada dels Argonauti.

Les denominacions d'aquestes acadèmies, no sempre del tot positives, poden resultar fins i tot sorprenents, més enllà d'un possible esnobisme, però juguen amb un cert sentit de l'humor tenyit de prudència amb l'ús de *nomina humilitatis* en molts casos, que poden donar lloc a les més diverses explicacions.

Cal insistir en el fet que una bona part de les acadèmies cultiven especialment la vessant poètica i promouen igualment representacions teatrals, com fan a Florència les acadèmies dels Infuocati, dels Immobili i dels Sorgenti, de les quals ja n'hem parlat.¹⁷

No seguirem aquest «tour» acadèmic per Itàlia, però ens detindrem finalment un moment a Venècia, a la qual ens hem referit en relació a l'Acadèmia fundada en torn de la figura d'Aldo Manuzio. En aquesta ciutat desenvoluparen la seva activitat la Compagnia della Calza i les acadèmies dels Platonici, dels Pellegrini, dels Uniti, dels Incruscabili, dels Industriosi, dels Ricovrati, dels Dubbiosi i destacaren entre totes la Accademia Veneziana o Accademia della Fama.

Val a dir que Tiraboschi expressa els seus dubtes sobre la consistència real d'algunes de les acadèmies fins ara esmentades i senyala la poca continuïtat

16. Una excel·lent història, amb una bona bibliografia, a la modèlica pàgina web d'aquesta prestigiosa Acadèmia: <https://www.accademiapeloritana.it>.

17. G. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana, tomo sesto, parte prima...*, p. 155.

de moltes d'elles. Val a dir que el treball erudit per tal de documentar-les és molt difícil, ja que les notícies són de vegades contradictòries.¹⁸ Més diàfan resulta el període comprès entre 1600 i 1700 quan el predomini de Roma es fa més palès.¹⁹

Les acadèmies romanes de més renom són les dels Umoristi, els Ordinati i la dels Lincei.²⁰ Hi ha d'altres que són menys conegudes, com les dels Parteni, Malinconici, Intricati, Uniformi, Delfici, Fantastici, Negletti, Assetati i Insecondi.

És fonamental la fundació de l'Arcàdia, l'any 1690, per obra de l'erudit maceratès Giammario Crescimbeni.²¹ Tiraboschi, en aquest cas, dona alguns dels noms dels fundadors, però s'absté de fer més precisions, ja que considera que aquesta acadèmia forma part «del nostro presente» i destaca que estava destinada a promoure el bon gust, a portar a les muses pel seu just camí i a ocupar-se de la poesia. L'èxit fou esclatant, i com a exemple de la seva importància social, i fins i tot política, cal recordar que el rei de Portugal, João V (1707-1750), fou Arcadi amb el nom d'Arete Melleo, i que va pagar els jardins Parrasis del Gianicolo.²² Varen ser també Arcadis Carles III, la Duquesa d'Osuna i el famós erudit valencià conegut com el Deán Martí, per donar alguns exemples hispànics. S'ha de destacar el fet que fins i tot alguns Pontífexs hi formaren part.

18. La cura posada per Tiraboschi en el seu treball es fa palesa en el suplement que fa sobre aquestes qüestions, a G. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana, tomo nono, che contene l'Aggiunte, e le Correzioni*, Nàpols, 1786, p. 148-152, suplementes al volum VII, i p. 203 al volum VII.

19. G. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana, tomo ottavo, dall'anno MDC fino all'anno MDCC*, Nàpols, 1781 (corregit amb llapis «1784» en l'edició que usem), p. 32-43.

20. Els Lincei es reunien a casa del príncep Federigo Cesi, el seu fundador, l'any 1603. Fou refundada posteriorment. Cf. G. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana, tomo ottavo...*, p. 35-36. La seva evolució fins a l'actual estructura acadèmica s'inicià novament l'any 1847 com a acadèmia pontifícia.

21. G. TIRABOSCHI, *Storia della letteratura italiana, tomo ottavo...*, p. 36. M. MAYLANDER, *Storia delle Accademie in Italia*, vol. 3, Bolonya, 1930, p. 508-521. Vegeu també: Giovanni Mario CRESCIMBENI, *Storia dell'Accademia degli Arcadi istituita in Roma l'anno 1690*, Londres, 1804; A. PIROMALLI, *L'Arcadia*, Palerm, 1975² i M. T. GRAZIOSI, *L'Arcadia: trecento anni di storia*, Roma 1991, consultable ara també on line a accademiadellarcadia.it

22. P. FERRARIS, «Il Bosco Parrasio dell'Arcadia (1721-1726)», a S. Vasco Rocca, G. Borghini (eds.), *Giovanni V di Portogallo (1707-1750) e la cultura romana del suo tempo*, Roma, 1995, p. 137-148.

De nou trobem reprès en aquesta Acadèmia el tradicional ús de pseudònims bucòlics, i sobretot hem de destacar un sistema d'expansió particular que assegurava la seva influència a tota Itàlia: la xarxa de fundacions acadèmiques, noves o repeses, denominades colònies arcàdiques. La tradició pastoral literària es combina amb d'altres interessos científics, com és el cas dels Georgofili o de la Accademia Georgica de Treia.²³

El segle XVIII es caracteritzarà, doncs, pel predomini de l'Arcàdia Romana i les seves colònies arreu de la Península italiana. Els seus noms particulars, a partir de l'últim decenni del segle XVII, fan que un elenc cronològic no sigui debades en el nostre cas: Forzata (Arezzo), Camaldolese (fundada pels monjos d'aquest orde), Animososa (Venècia), Renia (Bolònia), Elvia (Macerata), Ferrarese (Ferrara), Fisocritica (Siena), Metaurica (Urbino), Alfea (Pisa), Crostolia (Reggio Emilia), Sebezia (Nàpols), Mariana (fundada pels Escolapis), Rubicona (Rimini), Isaurica (Pesaro), Caliese (Cagli), Milanese (Milà), Giulia (Udine), Ligustica (Gènova), Veronese (Verona) Emonia (Lubljana, Eslovènia), Lamonia (Faenza), Paternia (fundada pels Menorets), Trebbiense (Piacenza), Sibillina (Tívoli), Cenomana (Brèscia), Riformata (Cesena), Innominata (Bra), Fulgina (Foligno), Poliziana (Montepulciano), Aternina (L'Aquila), Cluentina (Camerino), Tegea (Chieti), Cremonese (Cremona), Orotea (Palerm), Ingauna (Albenga), Velina (Rieti), Estense (Correggio), Giania (Fabriano), Rappresentanza Stravagante (fundada al Collegio Clementino de Roma), Rappresentanza Nazarena (fundada al Collegio Nazareno de Roma), Rappresentanza Angustiata (fundada al Collegio dei Nobili de Savona), Emonia (Busseto), i en últim lloc la colònia Arcadica Clementina (fundada pels Frares Menors Conventuals de Bolonya).

Malgrat tot, el segle XVIII també es caracteritzà per la creació d'altres acadèmies, com és el cas de la dels Transformati, a Milà, el 1743.

L'extensió de l'Arcàdia, i la gradual i progressiva creació de colònies acadèmiques i de caire religiós, és un indicatiu indubtable de la seva creixent importància tant cultural com política. Encara que no s'enfronti a d'altres institucions locals, i que les noves fundacions convisquin amb les institucions anteriors que declinaran, com també de les seves colònies, d'una

23. Vegeu la nota 6.

forma inequívoca en el segle XIX, per tradició i continuïtat, sobreviuen avui amb major o menor importància un bon estol d'aquestes acadèmies.

És especialment evident el canvi dels noms de les acadèmies, que s'adapten d'aquesta manera a les tendències científiques i antiquàries que imperaran en el segle XVIII, de les quals sembla separar-se amb claredat la primera denominació inicial de la Reial Acadèmia de Bones Lletres. De fet, sembla provenir de la tradició itàlica del segle anterior, com d'altra banda és perfectament plausible en ser fundada el primer any del segle XVIII. El posterior canvi de nom sembla reflectir una influència francesa, que se superposa a la molt probable tradició italiana anterior, que es revelava en el nom d'Acadèmia dels Desconfiats i en el lema *tuta quia diffidens*, que encara avui presideix els actes de l'Acadèmia barcelonina, la qual passà també un període com «Acadèmia sense nom», que, si tenim en compte la tradició itàlica, hauria pogut representar també una forma de denominació.

PERE MOLAS RIBALTA

Les acadèmies de Barcelona al segle XVIII. Una perspectiva social

Les acadèmies avui existents a Catalunya tenen el seu origen en el segle XVIII. Al llarg d'aquella centúria es formaren les Acadèmies de Bones Lletres, de Ciències i Arts, de Medicina, de Jurisprudència, i es posaren els fonaments de la de Belles Arts. A principis del segle XIX els estudis de Farmàcia obtingueren un nivell universitari i el 1814 es creà a Barcelona una càtedra d'Economia Política. El 1792 s'havia establert a Madrid la primera Escola de Veterinària, dirigida per un català.

L'ACADÈMIA DE BONES LLETRES

La formació d'acadèmies a Barcelona s'havia iniciat el 1700, quan una tertúlia de cavallers i eclesiàstics, afeccionats a la Història i la Literatura, una quarantena en total,¹ va adoptar el nom d'Acadèmia dels Desconfiats. Aquesta iniciativa va tenir una curta durada, que en el millor dels casos arribà a tres anys. Els acadèmics «desconfiats» es reuniren a la casa d'un d'ells, Pau Ignasi de Dalmases, un nou noble d'ascendència mercantil, al carrer Montcada. Una tertúlia erudita es transformà en una Acadèmia formalitzada. Molt possiblement la seva desaparició va estar relacionada amb els esdeveniments bèl·lics i polítics de la Guerra de Successió. Encara

1. Marta MUNTADAS ARTILES, «Els integrants de l'Acadèmia dels Desconfiats (Barcelona 1700-1703)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, XLVIII (2001-2002), p. 11-84.

que molts historiadors insisteixen en un austriacisme majoritari entre els Desconfiats, la veritat és que hi hagué austriacistes i borbònics, i encara una divisió més gran a partir de l'any crucial de 1713, quan molts nobles, cavallers i membres de l'alt clergat sortiren de la Barcelona resistent.²

Alguns dels fills dels Desconfiats (entre ells els de Dalmases) continuaren celebrant en els anys vint unes reunions informals que el 1729 obtingueren el reconeixement per part del capità general, la màxima autoritat borbònica a Catalunya. Precisament qui era en aquell moment capità general, el marquès de Risbourg, fou nomenat president de la corporació. Posteriorment fou president un noble cortesà, el comte de Peralada, fill d'un dels «desconfiats», però l'activitat ordinària de l'Acadèmia era duta a terme per un «director», en un principi un eclesiàstic i després un noble. Josep de Móra i Catà, des de 1749 marquès de Llió, regidor de l'Ajuntament borbònic, fou director de l'Acadèmia des de 1745 fins a la seva mort el 1762. El 1752, dins de la política cultural del regnat de Ferran VI, va obtenir per a la corporació la denominació de «reial», amb la titulació de Bones Lletres, la mateixa que va obtenir aquell any una entitat similar a Sevilla.³

L'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona era la clàssica acadèmia humanística, de matriu renaixentista i barroca, polaritzada en el conreu de la poesia i de la Història. Concretament els seus estatuts li fixaven com a objectiu la redacció d'una Història de Catalunya. El 1756 es va publicar com a primer volum de les *Memorias* de l'Acadèmia unes «Observaciones sobre los principios elementales de la Historia», escrites pel mateix marquès de Llió. Es tractava d'una obra de metodologia, prèvia a la que havia de ser la gran obra de l'Acadèmia, la gran Història de Catalunya. Només que aquesta Història no es va escriure mai.

Després de la publicació de la tesi de Mireia Campabadal sobre l'interès de l'Acadèmia per la cultura catalana,⁴ i del Diccionari d'acadèmics de

2. Pere MOLAS, «Els acadèmics desconfiats el 1713», *Actes del VII Congrés d'Història moderna de Catalunya*, Universitat de Barcelona, 2013, p. 731-748.

3. *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, I, Barcelona 1756, p. 1-92. «Resumen del origen y progresos de la Real Academia ... baxo la proteccion de Su Majestad».

4. Mireia CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII. L'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, Barcelona 2006.

Bones Lletres,⁵ estem en disposició de presentar una visió de conjunt sobre la procedència social dels membres de la corporació en aquella centúria.⁶

El 1700 només dos dels «desconfiats» gaudien d'un títol de noblesa: el comte de Savallà, Joan Antoni de Boixadors, i el marquès de Rubí. En canvi a la represa de 1729 en trobem quatre: el comte de Peralada, que era fill de Savallà, els marquesos de Sentmenat i Alfarràs, i el comte de Creixell, als quals va seguir el 1731 el marquès de Barberà. Ja hem parlat del marquès de Llió. Posteriorment van ser acadèmics l'hereu del marquès de Castellbell (1749), el marquès de Puertonuevo (1752), el comte de Darnius (1756), un nou comte de Creixell (1768) i un nou comte de Peralada (1780), així com dos marquesos de Castell de Torrent, pare i fill (1773, 1800). Alguns d'aquests aristòcrates tingueren una presència efímera a la corporació, però d'altres portaren a terme una activitat significativa i exerciren càrrecs importants. Foren directors el primer marquès de Llió (1744-1762) i el seu fill (1791-1793), el comte de Creixell (1762-1767), el marquès de Barberà (1768-1785), i el marquès de Vilhel i comte de Darnius (1816-1820).⁷

Alguns acadèmics pertanyents a l'estament nobiliari procedien de famílies austriacistes, sobretot en les primeres promocions a partir de 1729: Pau de Dalmasas, Feliu Amat de Llentisclar, Antoni de Montagut, baró de Rocafort (1731), Joan de Fiveller i Rubí (1731), Antoni Giblé i Viladomat (1731), Francesc Palau i Magarola (1735), i a molts anys de distància Josep Mata i Copons (1769). Però també foren acadèmics uns quants regidors de l'Ajuntament borbònic. El primer fou el 1729, abans de ser regidor, Josep de Móra i Catà, el futur marquès de Llió. El seguiren Ramon de Ponsich (1735), que fou secretari de l'Acadèmia fins a la seva mort, Bernardí de Padellàs (1736), Antoni de Foixà (1737), Francisco Javier Garma i Duran (1747), Josep Francesc de Portell i Francesc de Novell (1756), el fill de Ponsich, Joan de Ponsich i Alós (1763), Josep de Vega i Sentmenat (1772), Rafael Llinàs de Magarola (1778), i posteriorment Ramon de Sans i Rius

5. *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Reial Acadèmia de Bones Lletres / Fundació Noguera, 2012.

6. Pere MOLAS, «Els acadèmics del segle XVIII», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, LIV (2013-2014), p. 205-222.

7. Pere MOLAS, *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*, Eumo, Vic 2004, p. 207.

(1804), Francisco Javier Garma i Moreno (1806), Rafael de Vedruna (1803) i Gaietà de Dou (1821).⁸

Altres acadèmics foren magistrats de la Reial Audiència: Bonaventura de Ferran (1751), Miquel Joan de Magarola i Clariana (1758), que presidí l'Acadèmia (1793-1807), Antoni Francesc Tudó (1792), Miquel Castells i Foixà (1793). També trobem algun magistrat de procedència forana, com Miguel de Serralde (1785). L'advocat Joan Casamajor i Josa, acadèmic el 1758, va pertànyer a l'Audiència de València. La família Prats i Matas, vinculada a la secretaria de l'Audiència, va donar quatre acadèmics: Gregori Prats i Matas (1729), Francesc Prats i Matas (1743), Fèlix Prats i Santos (1768) i Miquel Prats i Vilalba (1804). També foren acadèmics els militars Josep de Dalmases i Vilana (1729), Francisco Savila (1729), Joan Escofet i Palau (1754), el marí Joan de Sans i Barutell (1779), Josep M. Alòs i Mora (1787), i alguns membres de l'administració militar, entre els quals destacaren Josep Ignasi Masdeu (1737), Isidre Montero i Alòs (1738) i Fernández Calderón (1762).

Tenim com a acadèmics els advocats Josep Vinyals de la Torre (1729), Salvador i Francesc Santjoan (1729, 1737), Marià i Francesc Sans de Sala i Monrodon (1758, 1770). Alguns advocats eren a la vegada eclesiàstics. L'advocat Antoni Juglà i Forn, acadèmic el 1776, ens ofereix una varietat de facetes, arxiver, científic, polític municipal. Va organitzar l'arxiu del Consolat del Mar i va proporcionar a Antoni de Capmany còpia de molts documents per redactar les seves *Memorias Históricas*.⁹ En front d'aquest conjunt de nobles, funcionaris i juristes de diverses classes contrasten entre els «desconfiats» el mercader i geògraf Josep Aparici, i posteriorment el metge Josep Forners, i el botiguer de teles Pere Serra i Postius, un formidable erudit sobre la Història de Catalunya.

Però en realitat el grup més definit entre els acadèmics estava constituït pels eclesiàstics, seculars i regulars. Eren la quarta part dels «desconfiats», i a partir de 1729 representaven al menys el 30% dels nous ingressos. Aquest percentatge es va incrementar durant la segona meitat del segle i va arribar al 60% en el decenni de 1780.

8. Francisco José MORALES ROCA, *Regidores del Ayuntamiento de Barcelona. Dinastía de Borbón, 1716-1833*, Barcelona 2002.

9. Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII*, Barcelona, 1997, p. 31 i 33-34.

Entre el clergat secular trobem en primer lloc canonges de la catedral de Barcelona. Alguns eren de família austriacista (Pau Dalmases i Vilana, Sans), altres, borbònics (Alòs). Alguns eren de família noble (Pinós, Despujol), altres de famílies comerciants (Peramàs). Gairebé tots eren catalans, però alguns de procedència forana, com Mariano Joaquín de Huerta, i foren acadèmics molt actius. Tenim també canonges d'altres catedrals. A la de Girona pertanyien Antoni de Bastero i de Lledó (1729) i Narcís Coll i Prat (1796), que fou arquebisbe de Caracas. Altres acadèmics eren canonges de Tarragona, Tortosa, Solsona i Urgell. Dos del acadèmics de 1729 eren canonges de col·legiata. Completaven el grup beneficiats a diverses esglésies, simples rectors o preveres i a la fi de segle professors del Seminari episcopal. Fèlix Amat, que va arribar a ser arquebisbe de Palmira, era beneficiat de Santa Maria del Mar quan va ingressar a l'Acadèmia (1782).¹⁰

Però més nombrosos eren els pertanyents a ordes religiosos. En primer lloc els benedictins. Començà Antoni Ametller (1730), que fou abat de Besalú i vicepresident de l'Acadèmia (1743-1755). Tenim acadèmics que foren abats dels monestirs benedictins de Breda, Sant Pau del Camp, Sant Cugat del Vallès, Gerri de la Sal o Sant Pere de Galligants. Benet M. Moixó de Francolí, monjo de Sant Cugat del Vallès i acadèmic (1788), culminà la seva carrera com a arquebisbe de Charcas, a l'actual Bolívia.

Pel nombre d'acadèmics seguien els dominicans del convent de Santa Caterina, amb vuit casos. Tingueren un paper important a la represa de 1729. Tomàs Massanes presidí la incorporació. Francesc Gil de Frederic, de família noble tortosina, morí màrtir a Tonquín (1745) i ha estat canonitzat a finals del segle xx. Joan Tomàs de Boixadors, fill del comte de Savallà i germà del de Peralada, arribà a ser superior general de l'orde (1756-1777) i cardenal (1777). Hi hagué dominicans de família noble i altres de menestrals. També eren significatius els monjos de l'orde de Sant Agustí. Agustí Minuart (1729) presidí l'Acadèmia (1733-1743). Agustí Eura (1732), va ser bisbe d'Ourense (1738). Francesc Armanyà (1748), va ser bisbe de Lugo (1768) i arribà a ser arquebisbe de Tarragona (1784).

L'orde de la Mercè va donar cinc acadèmics. El més important va ser l'arxiver Marià Ribera (1729). Pere M. Mora va ser bisbe de Solsona (1794).

10. Ramon CORTS BLAY, *L'arquebisbe Fèlix Amat i la última Il·lustració espanyola (1750-1824)*, Barcelona 1992.

Amb quatre casos tenim l'orde dels trinitaris i la dels carmelites descalços. Dos acadèmics pertanyien a l'orde premostratenca, un d'ells l'historiador Jaume Caresmar (1750), del monestir de Bellpuig de les Avellanès. Dos foren també el nombre dels servites, dels mínims i dels carmelites calçats. Tres ordes fundats en el XVI només donaren un acadèmic, un teatí, el jesuïta Joan Francesc Masdeu (1795) i l'escolapi Vada i Chesa.

L'ACADÈMIA DE CIÈNCIES

Un altre grup de catalans, nobles i professionals, interessats pel coneixement científic, s'organitzaren el 1764 en una «Conferència Físico-Matemàtica», que el 1770 rebia el títol de Reial Acadèmia de Ciències i Arts. Aquesta segona paraula feia referència a les arts industrials, a la ciència aplicada. La formació d'una Acadèmia de Ciències a Barcelona s'ha de valorar tenint en compte que l'Estat mai va poder crear-ne una fins entrat el segle XIX. Com indicava en el discurs inaugural el primer president, Francesc Subiràs, es tractava d'estudiar «la verdadera Física», la que es basava en l'estudi matemàtic de la naturalesa, ja que qualsevol altra era «una Física de meras conjeturas», la «Filosofia Natural» que s'ensenyava a les Universitats.¹¹

Els integrants de l'Acadèmia de Ciències no coincidien gaire amb els de Bones Lletres, bé que hi haguessin coincidències individuals. Hi havia cavallers i clergues, però també comerciants i metges. La Conferència no es fundava per a la defensa o millora d'una professió concreta, sinó que era fruit de la conjunció d'interessos d'individus procedents de diverses professions. En el moment de la seva fundació estava integrada per setze persones, la meitat de les quals eren metges (cinc), apotecaris i cirurgians. Un dels metges, Jaume Bonells, va ser el vicepresident de l'entitat. Els apotecaris Francesc Sala i Josep Mollar pertanyien al cercle dirigent del col·legi o gremi d'apotecaris. Eren els cònsols aquell any i els seus pares havien format part de la famosa tertúlia dels Salvador, apotecaris i botànics. La

11. JOSÉ BALARI i JOVANY, *Historia de la Real Academia de Ciencias y Artes*, Barcelona 1895. JOSEP IGLESIES, *La Real Academia de Ciencias Naturales y Artes en el siglo XVIII*, Barcelona 1964. AGUSTÍ NIETO GALAN i ANTONI ROCA ROSELL (coords.), *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX. Història, ciència i societat*, Barcelona 2000.

secció d'Història Natural de l'Acadèmia va estar dirigida fins a fi de segle per dos metges: Pere Güell (1766-1771) i Josep Comes (1771-1799). El 1800, metges i apotecaris, sobretot els primers, eren els grups millor representats a l'Acadèmia, amb uns vint individus, per sobre de nobles, advocats i eclesiàstics, que comptaven amb vora d'una dotzena cadascun d'ells.

Un altre grup d'acadèmics pertanyia, en diferent grau, a l'estament nobiliari. Alguns joves cavallers havien estudiat matemàtiques en el Col·legi de nobles de Cordelles amb el jesuïta Tomàs Cerdà. Un d'ells, Joan Antoni Desvalls i d'Ardena, era el secretari de la nova institució i es va mantenir en el càrrec fins a 1799, en què va ser nomenat vicepresident (de fet president, ja que aquest càrrec corresponia al capità general). Un altre cavaller, Francesc Dusai i Fiveller, va ocupar la vicepresidència el 1766 a 1768. Amb el temps les dues famílies van progressar en la jerarquia nobiliària. Desvalls s'havia casat amb la marquesa d'Alfarràs (1769), i va heretar de la seva mare el títol de marquès de Llupià (1791).¹² Pel que fa a Dusai, va iniciar una presència familiar de varies generacions a l'Acadèmia. El seu fill, Francesc de Dusai i Mari, va ingressar a l'Acadèmia de 1786, es va adscriure a la «direcció» de química i el 1792 va presentar una «Memoria sobre los principios químicos del arte de fabricar vidrio».¹³ El 1796 va obtenir el nou títol de marquès de Monistrol d'Anoia, i el 1799 succeí Desvalls com a secretari de la corporació. Amb ell havia entrat a l'Acadèmia (1786) el seu cosí i després cunyat Joan Antoni de Fiveller i Rubí, que va ingressar en la direcció d'Història Natural, de la qual va arribar a ser president (1800-1806). El 1787 havia presentat una memòria bàsicament descriptiva sobre les ametistes del Montseny. Era un partidari declarat dels nous cementiris. Per matrimoni va obtenir els títols de comte de Darnius i marquès de Vil·lel. El 1816 va ingressar a l'Acadèmia de Bones Lletres, de la qual va ser president.¹⁴

Aquest grup de famílies va estar present també a les places de cavallers hisendats de la Junta de Comerç, fundada el 1758. Entre els seus titulars

12. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Els Desvalls: set-cents anys d'història d'una família noble catalana*, Lleida 2013, p. 347-349.

13. Publicada per Josep IGLESIES el 1964.

14. Pere MOLAS, *Comte de Darnius, marquès de Vil·lel, duc d'Almenara Alta*, Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona 1999.

trobem a don Joan Fiveller (1758-1765), Francesc Desvalls (1765-1769), Francesc Dusai i Fiveller (1768-1790) i el seu fill, el primer marquès de Monistrol (1802-1807). També pertanyien a la noblesa Francesc Gaietà Planella, comte de Llar, acadèmic el 1766, que fou cunyat de Fiveller, i Felip d'Amat i Cortada, acadèmic als 18 anys (1772), que fou gendre de Desvalls. Aquest i Fiveller foren acadèmics honoraris de la Historia.

Altres acadèmics eren petits senyors jurisdiccionalment o persones d'ennobliment recent. L'advocat Josep Albert Navarro Mas i Marquet, ànima de la direcció d'agricultura, era senyor de la petita població de Tudela de Sió. Marià de Cabanes i Coma, hisendat de Solsona, d'ascendència menestral, havia entrat a formar part de la Conferència el 1769. Va assolir la condició de ciutadà honorat (1774) i posteriorment de cavaller (1791).¹⁵ Els familiars d'Antoni Martí i Franquès, ennoblit el 1790, eren hisendats de la comarca de Tarragona.¹⁶ Vicent Sisternes i Feliu, acadèmic el 1795, descendia de la noblesa urbana de Castelló de la Plana per línia paterna i de Mataró per la materna.

El 1774 va obtenir privilegi de noble Melcior Guàrdia i Matas, nascut el 1733, un dels fundadors de la Conferència. Procedia d'una important família de botiguers de teixits. El seu pare havia estat un dels primers empresaris de la indústria d'indianes i el 1754 havia assolit la dignitat de ciutadà honorat. Melcior Guàrdia pertanyia a la matrícula de comerciants, que era la base de la Junta de Comerç, i ell fou membre d'aquesta institució (1770-1789).¹⁷

No va ser Guàrdia l'únic comerciant matriculat a l'Acadèmia de Ciències. El mateix any 1764 va ingressar a la Conferència un personatge de la mateixa procedència social. Es tractava de Joan Pau Canals, fill d'un botiguer de teixits i fabricant d'indianes, i ell mateix esdevingut ciutadà honorat (1759). El 1766 va ingressar Miquel Girona i Rigalt, noble el 1771, i el 1769 Francesc Capalà i Vidal, que va ser tresorer de la Junta de 1787 a 1806. Un dels membres de la Conferència, l'eclesiàstic Domènec Gecseli i Roig, era germà

15. Ramon PLANES i ALBETS, «Sobre la petita noblesa de la Catalunya interior. Marià de Cabanes i Comas (1736-1789)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 7 (1987), p. 163-186.

16. Salvador J. ROVIRA GÓMEZ, *Els Martí, de pagesos benestants o nobles del Principat de Catalunya*, Altafulla 1990.

17. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Edicions 62, Barcelona 1964, III, p. 103.

de Marià Gecseli, comptador de la Junta de 1784 a 1803. El 1803 va entrar a l'Acadèmia el comerciant matriculat Joan Carles Anglès, que també va ser membre de la junta (1803). Era un empresari de la indústria de les indïanes, però tenia també una important faceta de pintor i de teòric de la pintura.¹⁸

Al costat de professionals de la salut, nobles i comerciants, trobem alguns graduats en lleis amb preocupacions científiques. El primer president, Francesc Subiràs, era batxiller en lleis. El 1766 va ingressar l'advocat Francesc Romà i Rossell, actiu difusor de reformes econòmiques i administratives. També l'advocat Antoni Juglà, que va tenir una important activitat a l'Acadèmia de Bones Lletres. A la de Ciències formava part de la direcció d'electricitat, magnetisme «y otras atracciones». El 1788 va presentar una «Memoria sobre la construcción y actividad de los pararrayos» (1788).

Dins l'esperit de les institucions il·lustrades, els «conferents» de 1764 havien decidit no tenir en compte les jerarquies socials i que l'ordre de precedència s'establís per sorteig. Però la qüestió es tornà a plantejar davant la possibilitat d'admetre menestrals, treballadors manuals, qualificats pels seus coneixements tècnics. La solució adoptada va ser restrictiva. El 1768 es va concedir al mestre Eudald Pradell, especialista en la fabricació de matrius de lletres, el títol de «conferente en el ramo de artes».¹⁹ La decisió es va prendre després de mesos de deliberació. Els estatuts de l'Acadèmia de 1770 preveïen la condició d'acadèmic «artista» com a títol honorífic, que es concediria «al que sobresaliese en la invención de alguna màquina ventajosa o de algun método muy útil y conveniente en la práctica..., siendo sujeto decente y bien opinado». El primer agraciat va ser el mestre torner Juan González i Figueras (1776), que era el «maquinista» de l'Acadèmia. Fins a 1824 es nomenaren vint-i-quatre «artistes».²⁰

Vers 1800 ingressaren a l'Acadèmia alguns mestres agremiats de cert nivell econòmic. El 1798 ho va fer el fabricant de mitges Josep Antoni Sabater i Anglada, interessat per l'electricitat, i el 1805 el tintorer de llana

18. Francesc FONTBONA, *Història de l'Art Català. VI. Del neoclassicisme a la Restauració, 1808-1888*, Edicions 62, Barcelona 1983, p. 18 i 50-51.

19. Albert CORBETO, *Minerva de doctos: la Real Biblioteca y los hombres de letras del siglo de las luces al servicio del Estado y del beneficio público*, Mèrida 2019, p. 190-194.

20. Carles PUIG PLA, «Els primers socis artistes de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts (1764-1824)», dins Nieto Galan i Roca Rossell, p. 287 i ss.

Jaume Aymar i Ribes, un dels dirigents del seu gremi, que havia ocupat precisament una de les noves places de «vocal artista» de la Junta de Comerç.²¹

L'impuls inicial de l'Acadèmia va quedar una mica esmorteït en el decenni següent. En canvi, el 1786 ingressaren de cop 22 persones. Entre elles els nobles Dusai i Fiveller, juntament amb el comte de Santa Coloma. El 1790 ho va fer l'enginyer militar Joan Escofet, que havia estat professor de matemàtiques a l'Acadèmia militar de Barcelona. El 1790 Escofet tenia el grau de brigadier i en els anys següents ascendí fins a tinent general. Va ser, a més, governador militar i corregidor de Barcelona (1796-1798). Havia dut a terme una important tasca d'enginyer en diversos llocs d'Espanya i en especial havia participat en les obres de la Sèquia reial del Xúquer, a Alzira.²²

El 1786 també ingressaren a l'Acadèmia dos membres de l'Audiència que responien al tipus de magistrat il·lustrat: el fiscal Jacobo Maria de Espinosa i l'alcalde del crim Francisco de Zamora. Els dos pertanyien a la Sociedad Económica Matritense de Amigos del País i a l'Acadèmia s'adscrigueren a la direcció d'agricultura. Espinosa havia estat un actiu Amic del País a Mallorca, on havia traduït *La Nobleza comerciante* de l'abbé Coyer. Era acadèmic honorari de Bones Lletres de Sevilla i soci de l'Econòmica aragonesa. A Catalunya es va dedicar a promoure l'ensenyament de les primeres lletres als nens de l'Hospici. També Zamora es va interessar per l'ensenyament d'infants. La seva gran aportació al coneixement de la Catalunya del segle XVIII són els diaris dels viatges fets pel Principat.²³

Entre 1786 i 1789 ingressaren a l'Acadèmia quatre eclesiàstics rellevants. El canonge de la catedral de Barcelona Marià Oliveras i de Plana, un dels membres més actius de la direcció d'agricultura. L'asturià Pedro Díaz de Valdés, amic de Jovellanos i inquisidor, que després va ser bisbe de Barcelona. El monjo benedictí de Sant Cugat del Vallès, Benet Maria de Moixó, també acadèmic de Bones Lletres. El quart, Jaume Creus, era professor de Filosofia al Seminari; posteriorment va ser diputat a les Corts

21. P. MOLAS, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, Madrid 1970, p. 419 i 517.

22. Des de 2012 hi ha un important fons documental de Joan Escofet a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

23. Pere MOLAS, *Los magistrados de la Ilustración*, Madrid 2000, p. 101.

de Cadis i arquebisbe de Tarragona (1820). Va acabar essent un dels caps de l'absolutisme a Catalunya.²⁴

Però la importància de la promoció de 1786 rau en un grup de científics que ha permès parlar d'un moment estel·lar de la ciència a Catalunya. El tarragoní Antoni Martí Franques, de formació autodidacta, destacà en els estudis botànics i en l'estudi de la composició de l'aire. L'advocat Manuel Barba i Roca (1752-1824), natural de Vilafranca del Penedès, procedent d'una família de metges, es va adscriure a la direcció d'agricultura. Es va guanyar el motiu de «doctor patata», per la seva insistent campanya en favor de la difusió d'aquest tubercle.

També era de família de metges Francesc Santpons i Roca, doctor per la Universitat d'Ossa. El 1784 Santpons i l'eclesiàstic Oliveras i Plana havien realitzat una ascensió en globus juntament amb el metge Francesc Salvà i Campillo. Aquest darrer ingressà a l'Acadèmia el 1786 i s'adcriví a la direcció d'electricitat, a la qual presentà diverses memòries. Més tard treballà en l'establiment d'un telègraf. Va realitzar proves davant de la família reial a Madrid el 1796. També va destacar pels seus estudis de meteorologia.²⁵ El baró de Maldà, que era veí seu, el qualificava de «físic i observador de vents i atmosferes».²⁶

Posterior va ser l'ingrés a l'Acadèmia de Francesc Carbonell i Bravo (1798), qui després d'estudiar matemàtiques a la pròpia institució va completar la seva formació a la Universitat de Montpeller, i a diferents establiments científics de Madrid, el Jardí Botànic, l'escola de mineralogia i el reial laboratori de química. Va estar al front de la direcció de química de l'Acadèmia durant 33 anys. Tornarem a parlar d'ell.

És interessant comentar que durant el primer terç del segle XIX no va ser infreqüent la pertinença a les dues acadèmies, la de Bones Lletres i la de Ciències. Ja hem citat els casos de Juglà, Fiveller i Moixó. Després de la guerra contra Napoleó varen ingressar a l'Acadèmia de Bones Lletres els metges Joan Francesc Bahí i Pere Vieta, que ja eren membres de l'Acadèmia

24. Ramon SALAS i OLIVERAS, Mataró 1991.

25. Santiago RIERA i TUEBOLS, *Ciència i tècnica a la Il·lustració. Francesc Salvà i Campillo*, Edicions La Magrana, Barcelona 1985.

26. Rafael d'AMAT i CORTADA, *Calaix de sastre*, Curial edicions catalanes, IV, Barcelona 1990, p. 29.

de Ciències. El mateix va succeir durant el Trienni Liberal amb els eclesiàstics Eudald Jaumeandreu i Joaquim Llaró, els advocats Antoni Monmany, Ramon Muns i Serrinyà i el químic Agustí Yáñez i Girona. En sentit invers, Pujol i Gurena va ser acadèmic de Bones Lletres (1816) abans que de Ciències (1820). Alguns d'aquests dobles acadèmics van arribar a ser presidents de la de Ciències. Aquest fou el cas de Bahí (1833), Pujol i Gurena (1833), Yáñez i Girona (diverses vegades a partir de 1835), Pere Vieta (1847 i 1854), Ramon Muns (1752). Josep Antoni Llobet i Vall-llosera va ser acadèmic de Ciències (1833) i de Bones Lletres (1835) i president de la primera. El mateix recorregut va fer el polític Josep Melcior Prat. També va ser president de l'Acadèmia de Ciències el metge Fèlix Janer i Bertran (acadèmic des de 1820), que va ser, com Prat, diputat durant el Trienni constitucional i acadèmic de Bones Lletres (1837), a més de ser-ho de Medicina.

CIENTÍFICS CATALANS A MADRID

L'activitat dels acadèmics de Ciències de Barcelona va tenir el seu reflex en la presència de científics catalans en institucions de la cort. Joan Josep Alsinet i Cortada, natural de Vilanova de Meià, graduat per la Universitat de Cervera, havia residit de 1735 a 1755 a Extremadura, com a metge de la ciutat de Mèrida. Posteriorment va ser metge de cambra, adscrit al Real Sitio d'Aranjuez. Va formar part de la Real Academia de la Historia, primer com a acadèmic honorari (1752) i després corresponent (1770). Va publicar una obra sobre *Nuevas utilidades de la quina* (1763) i un *Nuevo método para curar flatos, hipocondria, vapores y ataques hystéricos* (1776).

La trajectòria inicial de l'Acadèmia de Ciències es veié afectada pel fet que dos dels seus principals fundadors deixaren aviat Barcelona per ocupar diferents càrrecs a la Cort. Francesc Subiràs va ser nomenat professor de matemàtiques de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando i el 1770 va ser designat director del Seminario de Nobles. El 1772 se'l va acceptar com a supernumerari a la Real Academia de la Historia. Jaume Bonells, vicepresident de l'Acadèmia, va marxar a Madrid per ser metge de cambra del duc d'Alba.²⁷ A la Cort va tenir un important paper com a

27. Fernando de Silva Álvarez de Toledo, duc d'Alba, va ser president de l'Acadèmia de Bones Lletres (1756-1776).

mediador de les institucions científiques catalanes. Va pertànyer a la Real Academia de Medicina de Madrid. Va publicar una obra en favor de la lactància materna (1792) i un famós *Curso completo de Anatomía* (1796-1800), en col·laboració amb el també català Ignasi Lacava, cirurgià de cambra i catedràtic del col·legi de cirurgia.

També va pertànyer a l'Acadèmia de Ciències com a acadèmic corresponent (1786), el metge Josep Masdevall, natural de Figueres, que va ocupar successivament els càrrecs de metge de cambra honorari (1783), amb exercici (1785), tercer protomèdic el 1788, i arribà a primer protometge el 1799, quan estava en el seu apogeu l'anomenat «partit mèdic català».²⁸ Masdevall va morir el 1801 a la població extremeña de Trujillo, mentre acompanyava la Cort durant la breu guerra amb Portugal. La presència de metges catalans a la Cort va continuar amb Pere Castelló i Ginesta, nascut a Guissona el 1770, nomenat cirurgià de la Casa Reial el 1801, posteriorment catedràtic d'obstetrícia del Colegio de Cirugía de San Carlos i finalment president de la Real Academia de Medicina de Madrid. El 1846 se li concedí el títol de marquès de la Salut.²⁹

El nomenament de Subiràs per l'ensenyament de matemàtiques a l'Academia de Bellas Artes va anar acompanyat pel d'un altre científic català, Benet Bails, autor d'una àmplia obra científica. Havia incrementat el seu prestigi amb l'ingrés en les grans acadèmies de la Cort, la de la Història (1765) i la Española (1771). Aquest mateix any entrà a formar part, a distància, de l'Acadèmia de Ciències de Barcelona.³⁰ Aquesta institució va concedir el títol d'acadèmic corresponent a personatges de l'administració que havien afavorit la seva creació, com els fiscals del Consell de Castella Campomanes i Moñino, i posteriorment al bibliotecari dels Reales Estudios de Madrid, Miguel de Manuel (1778), i als científics Pedro González Bueno i Juan López Peñalver (1798).

La presència de científics catalans va ser important en el Jardí Botànic. El seu primer intendent i director va ser l'aragonès José Suñol (1746-

28. Juan RIERA, *José Masdevall y la medicina española ilustrada*, Valladolid 1980.

29. Josep Maria CALBET I CAMARASA i Jacint CORBELLÀ, *Diccionari biogràfic de metges catalans*, Fundació Vives Casajauana, Barcelona 1971, p. 128. El seu fill Joan Castelló i Roca va ser també catedràtic del Colegio de San Carlos i cirurgià reial.

30. Inmaculada ARIAS de SAAVEDRA, *Ciencia e Ilustración en las lecturas de un matemático: la biblioteca de Benito Bails*, Universidad de Granada 2002.

1760), president del Protomedicato de Castella. El cirurgià militar Josep Quer (1695-1764), natural de Perpinyà i catedràtic primer del jardí (1755-1764), va publicar el 1764 una *Flora española*. Era amic seu el segon catedràtic, de 1755 a 1768, Joan Minuart (1693-1768), que dirigia la farmàcia de l'Hospital general de Madrid i va ser considerat «el príncep dels botànics espanyols». Quer i Minuart eren seguidors del botànic francès Tournefort, que havia mort el 1708. El sistema de Linneus va ser introduït a Espanya per un altre català, Miquel Barnades, successor de Quer (1765-1771), en els seus *Principios de Botànica* (1767). Era natural de Puigcerdà i va ser metge del duc d'Alba (predecessor en aquest càrrec de Bonells), metge de cambra del rei i primer professor de Botànica. Va morir el 1771. El seu fill, Miquel Bernades Claris, va ser també professor del Jardí de 1793 a 1801.

Durant el llarg mandat de Casimiro Gómez Ortega al davant del Jardí (1771-1801), el càrrec de segon catedràtic de Botànica va ser ocupat de 1773 a 1793 pel català Antoni Palau i Verdera, que havia format part de la Conferència Físico-Matemàtica. Tots dos personatges van traduir al castellà i van adaptar l'obra de Linneus, que va ser publicada el 1784 per la Imprenta Real. Palau va pertànyer a les acadèmies mèdiques de Madrid i de Sevilla, i va ser també «individuo de mérito» de la Sociedad Económica Matritense Amigos del País.³¹

També va treballar en el Jardí Botànic, a finals dels anys vuitanta, el català Josep Garriga (nascut el 1765), que el 1791 va ser admès com a corresponent a l'Acadèmia de Ciències de Barcelona. Era una personatge de variada obra, un advocat que publicà sobre temes jurídics i polítics, però que també es va interessar per la botànica i la meteorologia i va escriure una *Uranografia o descripción del cielo*, publicada per la Imprenta Real (1793). Com deia Fèlix Torres Amat, va ser «sujeto muy verado en las ciencias naturales, jurisprudencia y humanitzades». No s'ha de confondre amb un altre Josep Garriga (i Bach), també científic, però uns deu anys més jove. Tots dos afrancesats, per dificultar més la identificació.³²

31. FRANCISCO JAVIER PUERTO SARMIENTO, *La ilusión quebrada. Botánica, sociedad y política científica en la España ilustrada*, CSIC/Serbal, Barcelona-Madrid, 1988.

32. FÈLIX TORRES AMAT, *Vida del Excmo. Sr. D. Fèlix Amat...*, Madrid 1835, p. 78. Tanmateix els dos Garriga queden ben diferenciats en el *Diccionari* de Torres Amat.

Un petit grup de catalans formà part de la Sociedad Económica Matritense de Amigos del País. Alguns pertanyien a l'Ajuntament de Barcelona, com el regidor Francesc de Novell (que també era acadèmic de Bones Lletres), i el síndic personer Josep Francesc Camps (1805), que va ser membre de la «clasa de artes y oficios». A aquesta mateixa «clase» pertanyia el beneficiat de la catedral de Tortosa Francesc Vidal i Cabacés, autor d'unes *Conversaciones instructivas* sobre el regadiu.³³ També van ser socis el botànic Barnades, Joan Pau Canals i l'advocat Josep Antoni Lafarga (1777), el pare del qual va ser nomenat segon protometge el 1784. Ell va ser magistrat a la Chancillería de Valladolid.³⁴

És ben conegut el paper dels catalans en la fundació de col·legis de cirurgia a Espanya. Pere Virgili, nascut a Vilallonga del Camp, va ser el fundador del Real Colegio de Cirugía de Cadis, vinculat a la Armada Real (1748). El 1754 se li va concedir privilegi de «hidalgúia» i el 1758 fou nomenat primer cirurgià de cambra. Va ser el fundador del Col·legi de Cirurgia de Barcelona (1760), del qual va ser catedràtic el seu deixeble Antoni Gimbernat i Ambrós (1734-1816). Gimbernat va ser també primer cirurgià de cambra del rei i primer director del Colegio de Cirugía de San Carlos de Madrid (1787). El 1790 va obtenir privilegi de noblesa, al mateix temps que Francesc Canivell i Vila (1721-1796), deixeble i parent de Pere Virgili, cirurgià major de l'Armada i director del col·legi de Cadis. Un deixeble d'aquest, Carles Francesc Ametller (Barcelona 1785-Cadis 1835), va ser successivament catedràtic (1783), secretari i per fi director del col·legi, des de 1805 fins a la seva mort. També va ocupar els càrrecs de vicepresident del Protomedicato i va ser membre de la Sociedad Bascongada de Amigos del País. També era català el primer director de la nova escola de veterinària, fundada el 1792. Segimon Malats havia nascut el 1750 a Santa Eugènia de Berga i s'havia format en diferents viatges per Europa. També ell va rebre un privilegi d'hidalguia (1793).³⁵

33. Antonio Manuel MORAL RONCAL, *Gremios e Ilustración en Madrid (1775-1836)*, Editorial Actas, Madrid 1998, p. 183, nota 25.

34. Guadalupe ALBI ROMERO, *El Protomedicato en la España ilustrada*, Valladolid 1982, p. 82. Sobre el magistrat, Archivo Histórico Nacional, Consejos suprimidos, Leg. 13.318, núm. 30.

35. José Manuel PÉREZ GARCÍA, «Segismundo Malats y Codina (1750-1826)», dins *Semblanzas veterinarias*, III, León 1973, p. 53-65.

ACADÈMIES PROFESSIONALS

Alguns dels metges que fundaren la Conferència Físico-Matemàtica el 1764 organitzaren, sis anys més tard, en companyia d'altres col·legues, una Acadèmia Médico-Práctica. Els principals impulsors d'aquesta nova institució científica foren els doctors Güell i Esteve, ambdós pertanyents al Protomedicato. Els fundadors de l'Acadèmia de Medicina estaven relacionats per una densa xarxa familiar. Les primeres reunions varen tenir lloc a finals de 1769 a la casa del doctor Joan Esteve, tinent de Protometge de Catalunya. Güell era el primer examinador del Protomedicat. Proposaren mantenir reunions setmanals «para tratar de materias relativas a su facultad». Esteve va morir al cap de poc temps i les reunions es celebraren a la casa del doctor Josep Ignasi Santpons Cabanes, el germà gran de Santpons i Roca. Güell va ser elegit president de la corporació.³⁶

Els metges esmentats demanaren el permís del capità general per celebrar «juntas y conferencias médicas», però l'Acadèmia va tenir un procés de consolidació difícil. A la primera junta sols assistiren tretze metges, i es va produir una forta reacció per part dels professionals que eren oposats a les innovacions i, en paraules d'un coetani, «procuraron desacreditar la Academia». El 1779 l'Acadèmia va obtenir un local de l'Ajuntament i el doctor Bonells, que es trobava a Barcelona, va pronunciar un discurs sobre la necessitat i la utilitat de la corporació. El 1784 va aparèixer la primera publicació de l'entitat, un dictamen a l'Ajuntament, signat per Bonells, sobre la freqüència de morts sobtades i apoplexies a Barcelona. Santpons havia publicat el 1777 una dissertació sobre les morts aparents. El 1786 la corporació va rebre el títol de reial i a principis del segle XIX, malgrat les dificultats, els metges acadèmics dominaven les principals institucions sanitàries: la Junta de Sanitat, l'Hospital General, l'Hospici, la Galera i la Casa de Misericòrdia.³⁷

Ja m'he referit a alguns metges que tingueren un paper important a l'Acadèmia de Ciències i Arts. Ara m'ocuparé de l'obra relacionada amb

36. Juan SEMPERE GUERINOS, *Ensayo de una biblioteca de los mejores escritores del reinado de Carlos III*, Madrid 1788 (1969), II, p. 102-107.

37. Alfons ZARZOSO, *Medicina i Il·lustració a Catalunya. L'Acadèmia mèdico-pràctica de Barcelona*, Fundació Noguera, Barcelona 2004.

les ciències de la salut. Salvà i Campillo, que era fill de metge, ingressà a l'Acadèmia el 1773. Quatre anys més tard es manifestà ferm partidari de la inoculació de la verola. El 1797 va ser nomenat catedràtic de Medicina pràctica. El 1802 es casà amb la filla del doctor Rafael Esteve, i a partir de 1804 es concentrà en l'activitat mèdica, deixant en segon terme la seva anterior dedicació a la Física. Precisament, el 1800 havia estat afectat de febres pútrides, «no valent-li tota sa Física experimental», havia comentat amb sarcasme el conservador baró de Maldà. Aquest mateix personatge ens informava que Salvà havia disposat el seu enterrament en un cementiri, institució de la qual era un decidit partidari.³⁸

Santpons i Roca havia estat premiat el 1787 per l'Académie nationale de médecine de París. Va presentar diferents memòries a l'Acadèmia sobre malalties tropicals i magnetisme animal. Martí i Franques, que no era metge, va ser admès a l'Acadèmia després de llegir una dissertació sobre el sexe i la fecundació de les plantes. Carbonell Bravo havia estat admès a la Real Academia de Medicina Matritense el 1791, als 23 anys. El 1795 va entrar a formar part de la de Barcelona, en la qual impartia un curs de Química general i aplicada a la Medicina. Va traduir al castellà el discurs de Fourcroy sobre la unió de la Química i la Farmàcia.

També va tenir una finalitat de perfeccionament professional l'Acadèmia de Jurisprudència, que es va formar pels voltants de 1776. Quatre advocats presentaren un memorial en el qual proposaven «perfeccionarse en el orden judicial que se observa en este Principado y en Derecho que en ellos rige». Un dels impulsors de l'Acadèmia era Vicent Domènech i Sabater, el qual va redactar el 1779 un text sobre el *Origen y naturaleza de las leyes que componen y forman el código provincial del Derecho de Cataluña*.³⁹

La nova corporació va ser posada sota la protecció d'un jutge de l'Audiència, Miquel de Magarola i Clariana, qui ja era membre de l'Acadèmia de Bones Lletres. Magarola va publicar el 1789 l'obra titulada *El abogado perfecto*. El mateix Domènech havia dissertat sobre les obligacions de l'advocat (1779) i Francesc Sans de Monrodon sobre les

38. *Calaix de sastre*, V (1994), p. 24-27.

39. Carlos Antonio GARRIGA ACOSTA, «La historia del derecho catalán según el abogado Vicente Domènech (Academia de Jurisprudencia de Barcelona, 1780)», *Initium. Revista Catalana d'Història del Dret*, 17 (2012).

«excel·lències» del jutge (1780). El seguí el 1781 el vilafranquí Manuel Barba i Roca (1752-1824) amb un discurs sobre els plets (1781). Barba i Roca va ingressar el 1786 a l'Acadèmia de Ciències, però era més freqüent que els membres de l'Acadèmia de Jurisprudència ho fossin també de la de Bones Lletres. Aquest fou el cas de Magarola, Antoni d'Elies i Robert (1787), Josep de Calasanç Sisó i Vasalo (1796), Ramon de Vedruna (1803) i el mateix Vicent Domènech (1804). Sisó proclamà també, en un discurs de 1788, la importància del Dret català, al qual es referia amb el nom de «dret municipal» o «constitució particular», mentre criticava el Dret romà com a «foraster». Un altre acadèmic va ser Antoni Francesc Puig i Gelabert, traductor i comentador dels *Elementos generales de Policía*, de l'alemany Justi.⁴⁰ Sisó confirmava que l'Acadèmia s'havia creat per a l'estudi de la pràctica del Dret. El 1783 s'ordenà que els aspirants a advocats havien de cursar quatre anys a l'Acadèmia, i el 1797 es concedí a la institució el títol de reial. Però a diferència de l'Acadèmia de Medicina, la de Jurisprudència no va superar la crisi de principis del segle XIX i va haver de ser refundada el 1840.⁴¹

ELS ORÍGENS DE L'ACADÈMIA DE BELLES ARTS

Diferent va ser l'origen i l'organització dels estudis que portaren, temps després, a la creació d'una Acadèmia de Belles Arts. Es tractava de les escoles organitzades i finançades per la Junta de Comerç de Barcelona, creada el 1758. La seva finalitat era la formació tècnica i artística, amb una finalitat immediata: disposar de bons pilots per a la navegació, mediterrània i també atlàntica, i de bons dissenyadors per a la nova indústria de les indies o teixits estampats en cotó, en la qual estaven interessats bona part dels membres de la Junta. Però sense negar la intencionalitat utilitària d'aquestes escoles, la mateixa dinàmica de la institució les va anar orientant vers la recerca bàsica.

40. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya, 1760-1840*, Edicions 62, Barcelona 1973, p. 76-79.

41. Laureà PAGAROLAS, *Història de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya*, Barcelona 2000, p 19 i ss.

La Junta de Comerç havia proposat ja el 1763 la conveniència d'establir una escola de pilotatge. La proposta no havia obtingut de moment l'aprovació superior. Per aquesta raó va acollir amb entusiasme el projecte presentat alguns anys després, dirigida pel pilot Sinibald de Mas, natural de Torredembarra (1736). Mas havia navegat per l'Atlàntic i el Mediterrani amb diversa fortuna, s'havia format amb l'Armada reial a Cartagena i el 1761 havia obtingut el títol de «pilot d'altura». Presentà el seu projecte d'escola nàutica i després d'un seguit de negociacions en fou nomenat director. L'escola fou aprovada el 1770, i després d'uns anys s'establí en el mateix edifici de la Llotja del Mar.⁴² Va començar les classes amb 24 alumnes. El 1773 es va celebrar un examen públic, en el qual els alumnes demostraven els seus coneixements en cosmografia i astronomia. L'escola estigué molt vinculada a la figura de Mas, el qual desitjava deixar la direcció al seu fill. Se li van concedir graus d'oficial de marina, fins obtenir el de tinent de fragata (1794). Va morir el 1806 i el succeí en la direcció de l'escola el trinitari Agustí Canyelles, que pertanyia a l'Acadèmia de Ciències i que el 1816 va publicar uns *Elementos de Astronomía Náutica... para utilidad de los que se dedican a la Navegación científica*.⁴³

Des dels anys quaranta els germans pintors Manuel i Francesc Tramulles, deixebles d'Antoni Viladomat, desitjaven crear una Acadèmia de Belles Arts, en paral·lel i en relació amb la de Nobles Arts de San Fernando, fundada a Madrid el 1751 i de la qual Francesc Tramulles era acadèmic supernumerari (1754), i després de mèrit (1761). Durant deu anys els Tramulles maldaren per aconseguir el seu propòsit. Havien reunit en el seu taller fins a una quinzena d'artistes, però no tenien suport institucional, com va tenir-ho l'Acadèmia de Sant Carles de València per part de l'Ajuntament de la ciutat (1764). Per fi va intervenir la Junta de Comerç (1769), i oferint el finançament adequat aconseguí crear, no una acadèmia, sinó una escola de dibuix, gratuïta com la de nàutica, orientada a la formació de tècnics per a l'estampat d'indianes. El 1772 els germans

42. Robert FERNANDEZ i Elena SIERCO, «Ensenyament professional i desenvolupament econòmic. L'Escola de Nàutica de Barcelona», *Recerques*, 15 (1984), p. 7 i ss. També la tesi doctoral de Juan José RIOS DELGADO a la Universitat Politècnica de Catalunya (2009).

43. Carles PUIG PLA, «Agustí Canyelles i Carrera, astrònom impulsor de la navegació científica a Catalunya», *Ausa*, 2009, p. 49-83.

Tramulles acceptaren l'orientació de la Junta. Manuel, que no era acadèmic, va acceptar ser professor de dibuix a l'Escola de Nàutica, i Francesc va morir l'any següent. Es va nomenar director de l'escola el gravador valencià Pere Pasqual Moles, que sí gaudia de la condició d'acadèmic (1775). La solució de l'escola de dibuix ja havia estat suggerida, contra l'opinió dels Tramulles, pel comerciant i industrial Joan Pau Canals, que era acadèmic de mèrit de San Fernando i a qui aquesta havia adreçat el projecte d'Acadèmia. Tampoc tirà endavant la idea del capità general comte de Ricla d'establir una escola d'arts i oficis depenent de l'Acadèmia de Ciències.⁴⁴

Malgrat la clara intenció utilitària de la Junta al prendre la decisió d'establir l'escola de dibuix, aquesta es va convertir en un centre de difusió de l'estètica neoclàssica, al marge dels gremis, i fou una de les preferides de la Junta de Comerç.⁴⁵ Ja en el seu text fundacional es declarava la intenció de «promover el buen gusto en las artes y oficios», donant preferència a «las formas sencillas y naturales a las extravagantes», és a dir al Barroc. Moles aconseguí des de 1779 introduir disciplines artístiques, i el 1789 l'escola adoptà la denominació de Nobles Arts. Els següents directors, Pere Pau Muntanya (1797) i Salvador Gurri (1803) eren també acadèmics supernumeraris o de mèrit de San Fernando. El becari i pensionat més famós de l'Escola, l'escultor mataroní Damià Campeny, va viure el suficient per esdevenir acadèmic quan es va fundar l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi el 1851. El 1816 havia estat nomenat professor i director de la secció d'escultura, però va rebre més honors fora de Barcelona: escultor de cambra del rei (1820) i acadèmic de les tres acadèmies de San Fernando, San Carlos i San Luis. El 1838 va ingressar a l'Acadèmia de Ciències.⁴⁶

Però mentrestant, en els primers anys del segle XIX, la Junta havia creat una nova generació de càtedres que ampliaven la recerca científica i es preocupaven pel desenvolupament econòmic general. En certa manera culminava la creació el 1814 d'una càtedra d'economia política. Els directors

44. Sobre els Tramulles vegeu l'excel·lent article de Rosa Maria SUBIRANA REBULL al *Diccionario Biográfico Español*, de la Real Academia de la Historia.

45. Manuel RUIZ ORTEGA, *La escuela gratuita de diseño de Barcelona, 1775-1808*, Barcelona 1999.

46. Carlos CID PRIEGO, *La vida y la obra del escultor Damian Campeny i Estrany*, Barcelona 1998.

de les càtedres científiques i tècniques solien ser membres de l'Acadèmia de Ciències, que pronunciaren importants discursos programàtics.⁴⁷

El 1803 es creà la nova càtedra de «Química aplicada a las artes», és a dir, a la indústria. El seu titular era Francesc Carbonell i Bravo (1768-1837). Fill d'un apotecari, havia estudiat en el Jardí Botànic de Madrid i s'havia graduat en Medicina per la Universitat d'Osca (1795). Tornà a Madrid a treballar amb químics estrangers i el 1796 publicà en llatí uns *Farmaciae Elementa Chimicae*, que foren traduïts al castellà el 1802. El 1805 pronuncià el discurs inaugural de la nova càtedra.⁴⁸

Després es crearen les càtedres de Taquigrafia (1805) i comerç (1806), i el cicle es tanca abans de la Guerra del Francès amb la inauguració, i el gener de 1808, d'una escola de Mecànica. La dirigia Francesc Santpons i Roca, amic de molts anys d'experiments amb Salvà i Campillo, metge i acadèmic de Ciències. Havia publicat uns *Principios de Mecánica*, com a obra útil per artesans, fabricants i també hisendats. Les classes van començar a la sala de l'Acadèmia de Ciències.⁴⁹

La guerra va deturar, però no estroncar, el moviment científic endegat per la Junta de Comerç. El mateix any 1814 es posaren en marxa tres noves càtedres. La ja citada d'Economia Política, la de Física experimental i la d'Agricultura i Botànica. La primera fou encomanada a un eclesiàstic, Eudald Jaumeandreu, i les altres dues a dos professionals procedents de la sanitat militar. Al mateix temps els estudis de Farmàcia, que fins aleshores s'havien mantingut en un nivell gremial, assolien una situació superior amb la creació del Col·legi de Sant Victorià.⁵⁰

El nou catedràtic de Física experimental era Pere Vieta i Gibert (1779-1856), nascut a Llavaneres, d'una família que havia donat apotecaris, cirurgians i metges. Havia estat deixeble de Salvà, de qui continuà les observacions meteorològiques, i d'Antoni Cibet, qui abans de la guerra

47. *Fàbrica, taller i laboratori. La Junta de Comerç de Barcelona. Ciència i Tècnica per a la indústria i el comerç*, Cambra de Comerç, Barcelona 2009. Santiago RIERA i TUEBOLS i FÈLIX VILLAGRASSA, *Discursos inaugurals de les institucions científiques catalanes dels segles XVIII i XIX*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2007.

48. Publicat el 2005 amb un estudi introductori de Nieto Galán i Balari Jovany, p. 73-84.

49. *Calaix de sastre*, VIII (1996), p. 7-8.

50. Ana Maria CARMONA, *De l'apotecari al farmacèutic. Els farmacèutics catalans dels segles XVIII i XIX*, Universitat de Barcelona 1983.

havia proposat la formació de la mateixa càtedra. Vieta va ingressar el 1816 a l'Acadèmia de Ciències, a la qual va pertànyer durant quaranta anys. En va ser president, com també de l'Acadèmia de Medicina (1843-1848).⁵¹

La càtedra d'Agricultura i Botànica fou confiada a Joan Francesc Bahí i Fonseca (Blanes 1775), que havia estat secretari del doctor Masdevall i havia esdevingut metge militar des de 1795. Havia ingressat a l'Acadèmia de Ciències el 1806, i el 1816, a la de Bones Lletres. El 1821 va haver de fer front a l'epidèmia de febre groga, que li va valer posteriorment la creu de cavaller de l'orde de Carles III.⁵²

APÈNDIX. EL JARDÍ BOTÀNIC DEL MARQUÈS DE CIUTADILLA⁵³

En el discurs inaugural de l'Escola de Botànica, Bahí va fer constar el deute de la ciutat envers el marquès de Ciutadilla, pels seus esforços en pro de la formació d'un Jardí Botànic, trenta anys abans. Antoni de Meca, marquès de Ciutadilla, havia exercit el càrrec de síndic procurador general de l'Ajuntament de Barcelona durant el trienni 1776-1779.⁵⁴ Sembla haver estat un personatge una mica extravagant, com va deixar palès en les seves disposicions funeràries (1788). També el projecte de Jardí Botànic tingué la seva part d'exhibicionisme. Com deia en el seu memorial, havia decidit dotar un Jardí per tal que la ciutat tingués memòria de la seva persona.

Meca va presentar el seu projecte a la ciutat el 1781. Seguint el tràmit habitual, la proposta va passar a la Reial Audiència, la qual li va demanar que concretés el mètode, dotació i plànols. Va fer-ho el 10 de gener de 1782, i va obtenir facilitats per a la compra de terrenys. El marquès es dedicà al seu nou projecte amb el mateix entusiasme amb el qual havia inspeccionat els mercats durant el seu mandat de síndic. El baró de Maldà

51. Manuel ESCUDÉ i AIXELÀ, «Pere Vieta i Gibert, president de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona», dins *Revista de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya*, 23 (2008), p. 23-28.

52. Pasqual BERNAT, *Ciència, tècnica i agricultura a la Catalunya de la Il·lustració*, Girona 2008, p. 84-88.

53. Jaume CARRERA PUJAL, *La Barcelona del segle XVIII*, Barcelona 1951, II, p. 196-199.

54. Sobre el marquès, Pere MOLAS, *L'alta noblesa*, p. 135. Sobre el càrrec de síndic procurador general, Josep M. TORRAS RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim*, Barcelona 1983, p. 331-337.

ens el presenta anant al Jardí «fet un foll, a les sis del matí, que en estos mesos d'hivern no s'hi veu». ⁵⁵

Però el marquès no sabia exactament en què consistia un jardí botànic. Ell pensava més aviat en un hort de plantes medicinals que es poguessin donar de franc als pobres. Antoni Sala, corresponent del Jardí de Madrid a Barcelona, informava Palau i Verdera que l'entusiasme del marquès s'havia esvaït. El terreny estava sembrat de verdures. Sembla que tampoc hi havia mètode en les edificacions. El 1784 l'Audiència va ordenar la suspensió de les obres. Aleshores es va descobrir que el marquès de Ciutadilla havia subrogat el Jardí al Col·legi de Cirurgia, cosa que no podia fer. Finalment el Col·legi de Cirurgia es va fer càrrec del Jardí i el 1797 van començar les classes, però amb molta modèstia (1797). El baró de Maldà ens informa que es celebraven «en la caseta destinada als testos amb plantes medicinals». Els historiadors de la Botànica consideren que el Col·legi va descuidar el jardí, i ja abans de 1808 l'intendent Blas de Aranza, que era en virtut del seu càrrec president de la Junta de Comerç, i a més, membre de l'Acadèmia de Ciències (1805), havia suggerit que se'n confiés la direcció a Bahí, com així es va fer després de la Guerra del Francès. ⁵⁶

55. *Calaix de Sastre*, I, p. 98.

56. Miquel de GARGANTA i FÀBREGA, «L'antic Jardí Botànic de Barcelona...», *Institució catalana d'Història Natural*, XXXVII (1937-1949).

JOSEP MARIA SANS I TRAVÉ

Acadèmics estudiosos de l'orde del Temple

INTERÈS PEL PASSAT DE L'ORDE DEL TEMPLE

Si bé és cert que en aquests darrers anys han proliferat els estudis i els escrits sobre l'orde del Temple, no es pot negar que des del segle XVIII hi ha hagut historiadors i erudits que han dedicat les seves recerques sobre aquest tema del nostre passat. En aquesta tasca no hi ha estat al marge la nostra Acadèmia, que ha donat els millors especialistes en cada segle: en el segle XIX emergeix la figura del prevere Mateu Bruguera i Lladó (1818-1882), mentre que en el segle XX n'és el màxim exponent el benemèrit Joaquim Miret i Sans (1858-1919), i a l'actualitat Josep Maria Sans i Travé.¹ A banda de les aportacions dels esmentats tres autors, no es poden obviar els estudis de recerca que altres membres de l'Acadèmia han ofert sobre aquest mateix tema i que analitzarem en aquest treball.

1. Sobre la historiografia del Temple a la província catalana podeu veure Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Historiografia posterior a Miret i Sans referida a les províncies catalanes dels ordes del Temple i l'Hospital (1910-2005)», a Joaquim Miret i Sans, *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya. Aplec de noves i documents històrics*, (Introducció de Josep Maria Sans i Travé), Col·lecció Els ordes militars, Pagès editors, Lleida, 2006, p. XXIII-CXLI; Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Estudi de la qüestió sobre l'orde del Temple a Catalunya: realitat i perspectives», a *Templers i Hospitalers: ordes militars a Catalunya: actes de la XXXVII Jornada de Treball (Barbens, 2006)*, Lleida, 2008, p. 11-62

Per comprendre les aportacions de cada acadèmic, els hem distribuït de forma cronològica i temàtica, en el sentit que hem fet la distinció entre els que han publicat obres generals i els que s'han cenyit a una o unes poques contribucions.

I. OBRES GENERALS SOBRE L'ORDE DEL TEMPLE

Tot i no prodigar-se els acadèmics en obres de síntesi sobre l'orde del Temple, sigui en general o bé cenyides al nostre país, cada segle ha pogut disposar com a mínim d'un estudiós que n'ha publicat alguna. Per al segle XIX cal esmentar les contribucions de Vicent Joaquim Bastús i Carrera (1799-1873), i del ja esmentat Mateu Bruguera i Lladó (1818-1882). Pel que fa al segle XX, tot i haver-se donat un impuls important en la recerca sobre l'orde del Temple, només hem trobat dos estudiosos que han dedicat els seus treballs a exposar el passat de l'orde en general, i més particularment cenyits a l'àmbit territorial català. Es tracta dels acadèmics Joaquim Miret i Sans i Josep Maria Sans i Travé, que si bé el primer ocupa en part els finals del segle XIX, el segon cal considerar-lo també del segle actual.

Coherentment amb el que hem anunciat, tractarem, doncs, cronològicament els acadèmics que han publicat obres generals o de síntesis sobre l'orde del Temple:

I. Joaquim Bastús i Carrera (1799-1873)

L'acadèmica Margalida Tomàs Vidal ha presentat una síntesi de la vida i activitat d'aquest personatge del segle XIX en el *Diccionari biogràfic* d'acadèmics, que segueixo en aquesta breu nota biogràfica.² No he descurat, d'altra banda, la informació aportada per Josep Rafel Carreras i Bulbena en el nostre butlletí,³ i també he tingut present l'extensa i acurada *Biogra-*

2. M[argalida] T[OMÀS] V[IDAL], «Bastús i Carrera, Vicent Joaquim», a *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Reial Acadèmia de Bones Lletres/Fundació Noguera, Barcelona, 2012, p. 69-70.

3. Joseph Rafel CARRERAS BULBENA, «Estudis biogràfics d'alguns benemèrits patricis qui il·lustren aquesta Acadèmia (continuació)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. [VI], 14 (1930), núm. 106, p. 283-286.

fia personal e intel·lectual de V.-J. Bastús i Carrera que precedeix la reedició de la seva obra sobre declamació, elaborada per Guadalupe Soria Tomás i Eduardo Pérez-Rasilla.⁴

Bastús va néixer a Tremp l'any 1799. Per tradició familiar cursà els estudis de farmàcia, que acabà l'any 1820. Poc després hagué de fugir a França per les seves idees liberals, no retornant a la pàtria fins l'any 1832. Professionalment es dedicà a diversos aspectes científics, com ara la literatura, l'arqueologia i la història, així com també a l'anàlisi d'alguns temes del teatre, com la declamació. En aquest sentit publicà una de les seves obres més destacades, el *Curso de declamación o arte dramático*,⁵ que tingué diverses edicions.

L'any 1835 ingressà a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, on hi tingué una destacada participació a través de la presentació de comunicacions i memòries. Així, presentà l'any 1837 una comunicació sobre l'ensenyament d'història aplicada a les belles arts, i l'any següent un informe sobre el mateix tema, en què denunciava els errors en matèria d'història per part dels professors de belles arts. Hi presentà altres temes relacionats amb l'origen dels Jocs Florals, refranys, modismes i costums, entre d'altres.

Formà part d'altres acadèmies i associacions culturals o científiques, com ara l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, l'Accademia dei Filodrammatici de Milà, l'Institut de France, la Societat Filomàtica de Perpinyà, l'Acadèmia Cesària de Ciències de Viena, etc.

Com bastants acadèmics de la seva època, Bastús també feu les seves incursions en la política: els anys 1844-1845 fou diputat a Corts per Lleida, i els anys 1845-1846 per Barcelona. L'any 1849 li fou concedida la Creu de Comanador de la Reial Orde d'Isabel la Catòlica.

De la mateixa manera que la *Historia de los templarios*,⁶ algunes de les seves obres han tingut reedicions ben actuals, com ara el *Diccionario his-*

4. Guadalupe SORIA TOMÁS i Eduardo PÉREZ-RASILLA (introducción y notes de), *Vicente Joaquín Bastús y Carrera, Tratado de declamación o arte dramático, edición*, Editorial Fundamentos, Colección Arte, Madrid, 2008, p. 11-48.

5. Vicente Joaquín BASTÚS Y CARRERA, *Curso de declamación o arte dramático*, Barcelona, 1848.

6. Vicente Joaquín BASTÚS Y CARRERA, *Historia de los templarios*, Barcelona, 1834.

tórico enciclopédico,⁷ la primera edició del qual fou els anys 1828-1831, i la darrera ha estat de l'any 2021. Li seguí un suplement l'any 1833.⁸ Una altra obra seva ha tingut també una edició actual, ha estat el *Tratado de declamación o arte dramático*, publicada l'any 2008.⁹

Va escriure una exposició del passat dels templers en castellà titulada *Historia de los templarios*. L'any 1832 Bastús va sol·licitar l'autorització del Consell Reial per publicar aquesta obra. Passada la petició a l'Academia de la Historia de Madrid aquesta la considerarà no publicable, de manera que el Consell Reial va decidir el 23 de desembre de 1832 denegar el permís de publicació. Bastús reclamà el 29 de desembre de l'esmentat any el manuscrit per fer-hi les modificacions suggerides relatives al contingut i també al llenguatge. El 21 de febrer de l'any següent, havent fet les correccions exigides, tornà a demanar al Consell Reial la llicència per publicar el treball. Això possibilità que l'any 1834, editat a Barcelona per la impremta de J. Verdaguer, sortís a la llum aquest llibre.

Tot i que el contingut de la *Historia de los templarios* de Bastús és molt sintètic i resumit, la seva exposició abasta els aspectes fonamentals relacionats amb l'orde del Temple i els seus membres. A través de les pàgines de la primera edició l'autor sintetitza la història de l'orde. Hi afegeix en apèndix la relació dels mestres majors i dels mestres provincials de Castella i Lleó, d'Aragó i Catalunya, i a continuació edita la *Regla de los pobres comilitones de Cristo y Templo de Salomón de la Santa Ciudad de Jerusalén*, que conté 72 articles.

Quant a la història de l'orde comença exposant els seus orígens a Jerusalem l'any 1118 –actualment tots els autors consideren la fundació l'any 1120–, promogut per Hug de Payens i altres vuit cavallers francesos, que professaren els tres vots religiosos davant de Gormand, patriarca de la ciutat. Afegeix que el rei Balduí II els donà una residència al costat del temple de Salomó, del qual adoptaren el nom, tal com explicava Zapater en la seva obra *El Cister militante*. Així mateix, cita el famós bisbe de Meaux

7. Vicente Joaquín BASTÚS Y CARRERA, *Diccionario histórico enciclopédico*, 4 vols., Barcelona, 1828-1831.

8. Vicednre Joaquín BASTÚS Y CARRERA, *Suplemento al diccionario histórico enciclopédico*, Barcelona, 1833.

9. SORIA TOMÁS, i PÉREZ-RASILLA, *Vicente Joaquín Bastús y Carrera, Tratado de declamación o arte dramático*, op. cit.

Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704) en referència al nom que reberen els religiosos, és a dir, «soldats de Crist», «Milícies del Temple de Salomó i germans del Temple», entre d'altres. Explica també l'objecte i la finalitat de l'associació, «desembarazar los caminos que conducían a Jerusalén..., de manera que los peregrinos que iban en romería a visitar los Santos lugares de la Palestina no fuesen molestados por los infieles». Segueix exposant que l'any 1127 els nou cavallers van sol·licitar al patriarca Esteve una regla a la qual adaptar la seva vida religiosa, de manera que el prelat passà la petició al papa Honori II i aquest al concili de Troyes, al qual entre d'altres conciliaris hi assistí l'abat Bernat de Claraval. Continua afirmant que aquesta reunió d'eclesiàstics va tenir lloc, «según la opinión más recibida», el 1127, tot i que cal rectificar l'any, ja que fou el mes de gener de 1129.

També afirma que el concili va encomanar a Bernat –oncle o parent de Payens– la redacció de la Regla, que la va dividir en setanta-dos articles, i que per lliurar-la a l'assemblea va pronunciar el discurs, sense esmentar-lo pel seu nom, contingut en el *De laude* –cal rectificar també aquest aspecte, ja que fou amb posterioritat quan sant Bernat escrigué aquest opuscle a petició del mestre Hug de Payens.

Tot seguit passa a explicar les cerimònies d'ingrés a l'orde, de la professió dels tres vots monàstics i de la forma específica que es trobava manuscrita a l'abadia de Claraval.

A continuació dedica un capítol al mestre major i a les altres dignitats de l'orde, els mestres provincials, els preceptors, els visitadors i els comandadors. La fórmula que prometien aquests dignataris la treu de la que feien els mestres provincials de Portugal. I un altre capítol dedicat a l'hàbit –el dels cavallers consistia en una túnica blanca, semblant a la de «los antiguos cistercienses»–, al qual el 1146 el papa Eugeni III va afegir una creu en teixit vermell damunt les seves capes blanques i també en els seus estandarts. En relació a la creu de l'orde, explica que són diverses les opinions dels autors, malgrat que no en cita el nom de cap. Alguns diuen que a l'inici de l'orde no portaven cap creu i que la primera que van utilitzar fou la patriarcal de color vermell, és a dir, amb dos travessers, cosida a la capa damunt l'espatlla esquerra; d'altres opinen que la creu era octogonal.

Bastús creu com Campomanes que els templers d'Espanya portaren una creu senzilla, com la que portaven els croats. Sobre l'hàbit dels templers

explica les disputes entre aquests, els hospitalers i sobretot els teutònics. Els templers van aconseguir del papa Innocenci III (1198-1216) que prohibís als teutònics l'hàbit blanc, però fou el patriarca de Jerusalem qui va manar que la creu afegida, la dels templers, fos de color vermell i la dels teutònics de color negre. Tot seguit Bastús exposa que els templers portaven el cabell curt, el mateix que les melenes i la barba. Quant al vestit afegeix que els templers utilitzaven camisa i calçotets que no s'havien de llevar ni per dormir. Continua amb la prohibició de portar elements d'or i argent, i que només podien tenir tres cavalls i un criat per tenir cura de les seves armes.

Quant a l'alimentació, explica que els templers només podien menjar carn tres dies a la setmana, i que servaven abstinència de carn els dilluns, dimecres i dissabtes. Acostumaven a menjar de dos en dos en una mateixa taula. Així mateix, aclareix que sense el permís del responsable de la comunitat no podien escriure ni rebre cartes.

Tot i que contradiu el vot de pobresa, Bastús, en base del capítol 61 de la Regla que tenia a les mans i que publica al final de la seva obra, afirma que era «lícit als cavallers professos posseir terres, cases, homes i pagesos, podent governar-los per ells mateixos», i que per aquesta raó «els permetia tenir delmes».

Finalment, en aquest capítol exposa que els servidors dels templers havien d'usar vestits negres o de color fosc, tal com prescriu l'article 21 de la Regla, i que, així mateix, a l'orde hi podien haver germans i cavallers casats, tot i que a aquests darrers no els era permès de viure a la mateixa casa on habitaven els que servaven castedat.

En el capítol següent, Bastús dedica tot un apartat als sacerdots que servien l'orde i que considerava com a membres de la institució, d'acord amb l'article 4 de la Regla.

El següent apartat està dedicat a l'estandart i als segells de l'orde. Respecte del primer aspecte afirma que «era una especie de pendón cuadrilongo, dividido de arriba a bajo en dos colores, blanco y negro..., al que dieron varios nombres. Los más comunes fueron los de balza, baucan, beauceant o bien parecida». Al mig, continua, segons alguns autors hi havia una creu igual a la que portaven les seves capes, i també les paraules del psalm 113: «Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam». Per justificar un dels segells de l'orde, on apareixien dos cavallers «puestos en un solo

caballo en señal de humildad y de su primitiva pobreza, con la leyenda *Sigillum militum Christi*», l'autor explica els orígens pobres i humils de l'orde, de manera que algunes vegades dos cavallers havien de muntar en un sol cavall per acompanyar els pelegrins des dels ports de la costa fins a la ciutat de Jerusalem.

En el següent capítol Bastús exposa aspectes militars de l'institut religiós, concretament destaca la importància del balçà i la heroïcitat dels cavallers templers, ja que eren els primers a combatre l'enemic i els darrers en retirar-se del camp de batalla. Així mateix, exposa el càstig que infligia l'orde als cavallers que palesaven poca valentia en la batalla, entre els quals l'expulsió de la comunitat o de l'orde o obligar-los a menjar a terra.

Després de dedicar un capítol a la santedat de vida dels primers templers, recull els elogis que sant Bernat va fer a l'orde en la seva obreta *Ad milites Milicie Templi*, sense citar-ne la font, l'epístola que dedicà al mestre Everard des Barres (1147-1151) Pere el Venerable, abat de Cluny (1122-1156), el sermó que fra Humbert de Romans, que presidí l'orde dels dominics entre 1254 i 1263, i de la crònica del prior vosiense Gaufridio, que treu del llibre *Dissertationes históricas del orden y cavalleria de los Templarios*, de Pedro Rodríguez de Campomanes, publicat a Madrid l'any 1747.

En un dels capítols més llargs de la seva obra, Bastús analitza les distincions i privilegis concedits als templers i l'època en què s'instal·laren a la península. Esmenta d'entre els privilegis el de poder celebrar els oficis litúrgics, una vegada l'any, en tems d'interdicte canònic, malgrat la prescripció del canon 13 del concili de Londres de l'any 1200 (hauria de ser de 1102). Esmenta també l'exempció de pagar delmes per un privilegi concedit pel papa Adrià IV l'any 1156, ratificat l'any 1170 pel papa Alexandre III, dirigit a l'arquebisbe de Tarragona. Destaca, així mateix, la immunitat personal de què gaudien els templers, atesa la seva pertinença a la vida religiosa. Acaba aquesta primera part del capítol exposant els privilegis que els papes i els reis van concedir a l'orde del Temple, destacant en aquest sentit el paper de Jaume I. A la segona part del capítol analitza les primeres donacions al regne d'Aragó, així com el testament d'Alfons I el Bataller i la solució acordada per Ramon Berenguer IV. No s'oblida de recordar que el pare d'aquest comte, Ramon Berenguer III, va professar el 14 de juliol de 1130 –hauria de ser l'any 1131– a l'esmentat orde. Exposar que l'actuació

dels templers a la península ibèrica s'acordà a una reunió a Girona el 27 de novembre de 1143, a la qual va assistir Ramon Berenguer IV, el llegat apostòlic el cardenal Guido, molts nobles i prelats, així com un petit grup de templers i que, així mateix, el comte els concedí importants privilegis i propietats i dominis. Acaba el capítol dient que va ser entre els anys 1140 i 1143 que els templers s'instal·laren a França, Itàlia, Alemanya, Hongria i Anglaterra, i d'altres països cristians.

Al capítol següent l'autor s'ocupa de les actuacions i serveis militars dels templers a la Palestina i als diversos regnes catòlics europeus, especialment a la península ibèrica i, concretament, a la corona catalano-aragonesa.

Continua exposant que els templers participaren a la majoria de les batalles que els monarques hispànics entaularen contra els sarraïns en temps d'Alfons I de Catalunya: destaca que van participar vers 1160 en les conquestes d'Aliaga, Martín, Alfambra i Casp, i que en temps de Pere I el Catòlic i del mestre provincial Pere de Montagut col·laboraren en les conquestes dels castells d'Ademur, Castellfabib i Sortella. Que vers l'any 1176 van participar ajudant el monarca castellà Alfons VIII en la conquesta de la ciutat de Conca, i que van col·laborar en la batalla de les Navas de Tolosa l'any 1211 –erra en la data, ja que fou el 16 de juliol de 1212. No deixa d'exposar la col·laboració dels templers catalans en les conquestes de Mallorca i de València, així com els beneficis que la seva participació suposà per a l'orde.

L'autor segueix la seva exposició amb la contribució dels frares en la presa de la ciutat de Sevilla, ajudant el rei castellà el dia 23 de novembre de 1248. Fa esment també de la col·laboració dels templers catalans, dirigits per Pere de Queralt, lloctinent del mestre provincial, en la rendició de Múrcia, quan es rebel·là contra el rei de Castella Alfons X el Savi. Destaca també la missió diplomàtica que Jaume I va encarregar a fra Antoni de Castellnou, el qual, acompanyat del seu germà i del bisbe de Barcelona, s'encaminaren a França per sol·licitar la llibertat del comte de Foix. Aquest mateix frere templer va assistir, segons Bastús, al concili que se celebrà a Lió, on es tractà del tema de la unificació de les esglésies grega i llatina. Acaba el capítol fent referència a les bandositats de finals del segle XIII, entre els Montcada i els Entença, en temps del mestre provincial Pere de Montcada, durant el regnat Alfons II de Catalunya (1285-1291), havent abraçat el partit dels seus parents Guillem i Pere de Montcada, senyor d'Aitona.

A partir d'aquest capítol l'obra de Bastús fa un canvi radical ja que deixa d'exposar les actuacions de l'orde per centrar-se, fins al final del treball, dels epígons de l'orde i del procés que varen sofrir a les diverses nacions i indrets de la Cristiandat medieval. Comença aquesta part amb el capítol dedicat a les causes que van motivar la ruïna moral de les persones dels templers i la seva relaxació en front de l'estimació, d'altra banda, motivada per les victòries que havien obtingut contra els enemics de la fe cristiana. El progrés de l'orde és esmentat, segons Bastús, pels cronistes Mateu de París, qui afirmà que aconseguiren el nombre de tres mil cavallers, molts servidors o escuders i unes nou mil cases o convents. Fou, exposa aquest autor, la seva immensa riquesa que els apartà del camí inicial i que caigueren en la relaxació més profunda. També van influir en la seva perdició els interessos econòmics de Felip IV de França, que cobejava d'apoderar-se de les riqueses dels templers.

Segueix un nou capítol sobre les acusacions tot exposant, segons un tal Gerardo Castel (no hem trobat aquest autor), que dos cavallers templers, Montfocon, prior de Montfalcon –per Esquiú de Floyran, prior de Montfaucon–, a la província de Tolosa, i el florentí Noffo Dei, van fugir de les presons, on els havia condemnat el mestre a la pena capital, i varen descobrir a Felip el Bell els greus delictes comuns a tot l'orde «tales que ni los oídos los oyeron, ojos los vieron ni en corazón de hombre se pusieron». Continua l'autor explicant que Felip el Bell va manifestar al papa, quan els dos coincidiren a la ciutat de Poitiers, el contingut de la denúncia dels dos expresoners, de manera que Climent V expedí una butlla, el 13 d'agost de 1306, on manifestava que tenia la intenció de dur a terme una inquisició sobre les sospites de què eren objecte els templers. Amb tot, Bastús rectifica la data d'expedició de l'esmentada butlla, que la situa el dia «14 dels dits mes i any». Així mateix, publica al castellà el contingut de l'esmentada butlla, on hi diu que el mestre de l'orde del Temple li va demanar de fer una investigació sobre els càrrecs de què eren acusats els templers i que, si tal com creien els frares, resultaven innocents dels càrrecs que falsament els imputaven, que conseqüentment fossin absolts, i si eren trobats culpables, que fossin condemnats i subjectes a la justícia canònica. A més, el pontífex comunicava al monarca que el proper divendres seria a Poitiers, on pensava amb els cardenals iniciar l'examen dels frares. Al mateix temps el papa

pregava al rei que l'informés sobre les actuacions que el sobirà havia dut a terme contra els esmentats religiosos. El monarca francès, però, no feu cas de la petició del pontífex i inicià de la seva banda les actuacions contra els templers. El 14 de setembre de 1307 va dirigir ordres secretes als seus batlles i governadors territorials perquè detinguessin i tinguessin presos els templers de la seva demarcació el proper dia 13 d'octubre a primera hora de l'albada. L'operació, tal com s'havia programat i previst, tingué un resultat total, ja que, llevat de molts pocs, tots els templers del regne de França foren detinguts i engarjolats. Al mateix temps, el rei francès comunicava als altres monarques cristians europeus les disposicions que havia pres i els animava a seguir el seu exemple en els seus respectius regnes.

Bastús, que coneixia molt bé els clàssics catòlics francesos, afegeix una altra versió sobre la causa contra els templers, que treu del cistercenc pare Claude Fleury (1640-1723), la qual dissenteix en petits aspectes de l'anterior. En tot cas recull aquestes opinions de les quals destaca que la detenció fou la nit del dia 13 al dia 14 dels mateixos mes i any, i que es va prometre als que voluntàriament confessessin els delictes dels quals eren acusats la vida i rendes suficients per viure amb dignitat, mentre que, per altra banda, als que neguessin els càrrecs se'ls aplicarien cruels turments. Que en base d'aquesta promesa molts comanadors i frares, i el mateix mestre major –fos per interès o per por als turments–, van confessar part dels delictes, per bé que un grup important de frares es va mantenir ferma malgrat les promeses i amenaces.

Al final del capítol Bastús no dubta a afirmar, si bé equivocadament, que «Aquellos que constantes en el tormento no quisieron confesarlos [els crims] fueron quemados vivos y se añade que murieron sin confesión».

Bastús no té cap problema en relacionar les principals acusacions que s'imputaven als templers, que desenvolupa en el capítol següent. Exposa que el seu contingut es pot llegir a la llista de càrrecs que acompanya la butlla *Faciens misericordiam*, donada a Poitiers el dia 12 d'agost de 1308, en la qual el papa establí el procediment que s'havia de seguir contra els templers. I sobretot, ho justificava per les disposicions que voluntàriament havien fet els principals jerarques de l'orde i altres frares representatius de la institució. En aquest capítol, l'autor fa una breu referència a la famosa confessió de Chinon del mestre major Jacques de Molay, Geoffroy de

Charney, preceptor de Normandia, Guffroy de Gonneville, preceptor de Poitou i d'Aquitània, Heogues de Pairaud, visitador de França, i Raimabu de Caron, preceptor de Xipre. Tots ells foren interrogats per tres cardenals delegats pel papa, els dos francesos Bérenger Fredol i Etienne de Suissy, i l'italià Landolfo Brancacci. Els interrogats confessaren els seus greus delictes i humilment demanaren el perdó del papa, que els fou concedit pels seus delegats, els tres purpurats, i la seva reconciliació amb l'Església.

Bastús continua exposant que mentre tot això passava a França, el papa va disposar que als altres regnes cristians es procedís a discernir la veritat o falsedat de les acusacions que pesaven contra els templers. I eliminant altres aspectes, explica la convocatòria dels diversos concilis que s'havien d'ocupar d'interrogar els frares de cada circumscripció en base de sis articles que contenien els principals càrrecs dels delictes de què eren acusats. A més, segons Bastús, per a l'examen particular de cada frare s'envià un altre interrogatori que contenia catorze articles.¹⁰

Tot seguit, l'autor enumera alguns dels principals càrrecs que s'imputaven als frares: que els novicis en ingressar a l'orde blasfemaven de Déu, de Crist, de la Mare de Déu i dels sants; que escopien damunt la creu i que xafaven amb els peus la imatge de Jesucrist, tot afirmant que Crist havia estat un fals profeta i que no havia estat sacrificat per a la redempció del gènere humà; que quan veneraven un cap que semblava humà, que tot i no ser de cap sant, estava adornat amb cabells negres i encrespats i amb ornaments d'or al coll, al qual se li resaven certes oracions i que passaven per aquella testa cingols que després se cenyien al cos dels frares. Se'ls acusava també que els sacerdots templers ometien a la missa les paraules de la consagració; que els cavallers usaven torpement dels novicis i que entre ells «cometían mil sucias abominaciones». Que sota jurament prometien no revelar a ningú el que executaven a l'alba o a primeres hores de la matinada. A aquests càrrecs s'hi afegien algunes preguntes que havien de respondre, com ara si creien que el mestre major de l'orde podia absoldre els pecats, malgrat no tenir les ordres sacerdotals, i si realment això ho portava a la pràctica; si creien que les coses ocultes en els seus estatuts eren injurioses

10. En aquest aspecte l'autor s'equivoca, ja que els interrogatoris oficials es feren abans del concili general de Viena i dels concilis provincials, i no en base d'enquestes de sis articles relatius a l'orde i un altra de catorze articles referents a les persones dels frares.

a l'ortodòxia de l'Església romana; si quan feien l'ingrés a l'orde juraven el seu progrés fins i tot si s'obtenia il·lícitament; si havien adorat un gat, ídol o simulacre semblant durant la celebració dels capítols o bé si havien esperat d'ell riqueses i béns per a l'orde.

Bastús relaciona en els capítols que segueixen els concilis que als diversos regnes europeus se celebraren així com, ni que sigui succintament, les providències que van adoptar en favor o en contra dels templers. Comença per Anglaterra: exposa que foren detinguts i empresonats els frares d'aquest regne l'any 1308, i que el 25 de novembre de l'any següent l'arquebisbe metropolità de Canterbury va convocar un concili a l'església de Sant Pau de Londres per tractar el tema dels templers. Continua afirmant que, tot i que no es conserven les seves actes,¹¹ alguns autors com el pare Natal Alejandro afirmen que foren reus dels delictes que els imputaven, mentre que d'altres opinen que només hi hagué una sospita contra els templers, de manera que foren reclosos perpètuament en monestirs, on varen viure santament. D'altres autors, afirma Bastús, creuen que hi hagué una gran diferència entre els templers de York i els de Londres ja que els primers varen negar els delictes que els imputaven mentre que alguns de la segona ciutat van acceptar la culpabilitat. Malgrat el que acaba d'exposar l'autor, opina que a Anglaterra no es va justificar legalment cap acusació sinó que només hi hagué una presumpció.

Quant als templers d'Alemanya, diu Bastús que foren examinats per un concili reunit a Magúncia l'any 1310.¹² Durant la seva celebració s'hi presentà Hug, comte de Silvestris i del Rin, mestre dels templers alemanys, que vivia a Grumbach, a prop de Mesehein, acompanyat de vint frares abillats amb l'hàbit de l'orde i ben armats. L'arquebisbe que presidia l'assemblea donà la paraula al mestre per tal d'exposar davant els conciliars el que li semblés més oportú. Els mestre explicà que els frares havien entès que la

11. Han estat publicades i estudiades modernament les inquisicions a les illes britàniques per Helen J. NICHOLSON, «The Trial of the Templars in the British Isles», a Anthony Luttrell and Francesco Tommasi (ed.), *Religiones militares: Contributi allà storia degli Ordini religioso-militarinel medioevo*, Città di Castello, 2008, p. 131-154; Helen J. NICHOLSON, *The Knights Templar on Trial: The Trial of the Templars in the British Isles (1308-1311)*, The History Press, 2011.

12. Segueix gairebé a la lletra el relat de François Juste Marie RAYNOUARD, *Monumens Historiques, Relatifs à la Condemnation des Chevaliers du Temple*, París, 1813, p. 268-270.

reunió a la qual participaven els conciliars havia estat convocada pel papa amb la finalitat de destruir el seu orde, imputant als seus germans crims enormes i inaudits, essent condemnats, d'altra banda, sense haver-se pogut defensar, motiu pel qual apel·laven davant l'assemblea i davant del proper pontífex, tot protestant públicament que els que pels suposats delictes haguessin estat condemnats en altres parts al foc i cremats vius, havien negat i sofert mort en la confessió. El mestre fa afegir que durant aquests suplicis mortals es va operar un miracle espectacular que palesava la seva innocència, atès que Déu no va permetre que els hàbits blancs ni les creus vermelles dels seus vestits fossin consumits pel foc. El prelat els va prometre que parlaria amb el papa del tema, essent enviats els frares a la seva casa forta de Grambach. L'arquebisbe, d'altra banda, va absoldre els frares i va declarar la seva innocència pronunciada mitjançant sentència del primer de juliol de 1311. Acaba aquest capítol exposant que la major part dels béns dels templers d'aquest regne passaren a l'orde Teutònic.

En el capítol següent l'autor explica el procés a Itàlia. D'entrada exposa que la innocència dels frares en aquesta península no fou tan manifesta i que la causa dels frares de les províncies eclesiàstiques de la Llombardia, la Marca Trevisana, la Toscana i la Dalmàcia fou encomanada pel papa a Rinaldo di Concorezzo, arquebisbe de Ravenna (1303-1321).¹³ El prelat va celebrar un concili provincial al seu palau episcopal, que es va reunir, amb la presència d'altres prelats i els tres inquisidors el 17 de juny de 1310, al qual van citar quatre cavallers templers, els quals, previ jurament, foren interrogats en base del qüestionari tramès per la Santa Seu. Després de diverses incidències que detalla l'autor, al dia següent els conciliars van absoldre els frares, per bé que decidiren que els culpables fossin castigats dins mateix de l'orde després d'haver abjurat la seva heretgia. Pel que fa referència als seus béns es va disposar que fossin reservats per als innocents en el cas que fossin aquests majoria dins l'organització religiosa.

Pel que fa als templers de las Llombardia i Toscana que anteriorment havien confessat els seus delictes davant l'arquebisbe de Pisa, del bisbe de Florència, d'un canonge de Verona i dels inquisidors nomenats pel papa

13. L'actitud d'aquest prelat en relació amb el procés dels templers en aquesta part d'Itàlia ha estat estudiada, entre d'altres, principalment per Renzo CARAVITA, *L'arcivescovo di Ravenna Rinaldo da Concorezzo*, Ravenna, 2008.

—els quals començaren el seu comès el 20 de setembre de 1308 i acabaren el 23 d'octubre del mateix any—, resultà que alguns confessaren els crims dels quals havien estat acusats, mentre que d'altres es declararen innocents. Les actes dels interrogatoris foren tramesos al papa tot ignorant-se si el concili de Ravenna tractà de la seva sort.

A continuació Bastús dedica unes pàgines al procés dels templers a França, el que fou el més sonat de tots els que es dugueren a terme. S'inicià quan el monarca el 13 d'octubre de 1307 detingué i empresonà tots els frares del seu regne i després foren interrogats per tres cardenals delegats, com s'ha exposat més amunt, per procedir al seu interrogatori. El jerarques van confessat els delictes que els imputaven, segons resulta del contingut de la butlla *Regnans in coelis*, de 12 d'agost de 1308, de convocatòria d'un concili general que hauria de decidir la sort de l'orde i dels seus membres en general. En canvi, el concili provincial que havia d'ocupar-se dels templers francesos se celebrà a París el 1310, presidit per l'arquebisbe de Sens Philippe de Marigny, el germà d'Engerrand, ministre i superintendent de Felip el Bell. El 6 de maig de 1310 el concili determinà que alguns frares fossin expulsats de l'orde, d'altres que fossin empresonats perpètuament, d'altres que complissin la penitència que els havia estat imposada (p. 82), que d'altres fossin emparedats (?) i finalment, que alguns, considerats relapses d'heretgia, fossin degradats pel bisbe i lliurats al braç secular. Exposa que hi ha autors que han escrit que els templers després que fossin interrogats el 6 de maig de 1310 per l'arquebisbe de Sens i els seus sufraganis en el concili provincial de París de 1310, foren sentenciats d'acord amb les seves declaracions com a impenitents, tot i que la seva major part es varen retractar del que havien confessat durant els judicis, al·legant que només ho havien fet per temor i violència dels turments. D'altres autors afirmen que els frares van confessar els delictes atribuïts a l'orde, essent condemnats a presó perpètua.

Bastús continua la seva narració amb la descripció de l'escena de la confessió final del mestre Jacques de Molay davant la façana de Notre Dame quan es va retractar, juntament amb els principals jerarques de l'orde, de la seva confessió, tot reconeixent la innocència del seu institut. Els jutges davant aquell inesperat esdeveniment, es retiraren de l'escenari per tal de deliberar, però el rei de França va manar que dos dels dignataris fossin

cremats immediatament. Era la nit del 19 de març de 1314. Segueix Bastús exposant que en aquella ocasió foren cremats vius quaranta-nou cavallers prop de l'abadia de Sant Antoni de París, tots els quals protestaren la seva innocència i es retractaren de les confessions que els hi havien arrencat quan havien declarat mentre estaven sotmesos als turments.

Bastús afegeix que els mestre major i altres dignataris havien estat empresonats mentre se'ls formava el procés en el qual foren examinats fins a 2.321 testimonis. Que quan el mestre major va comparèixer carregat de cadenes davant els vuit jutges comissionats perquè es ratifiqués en les seves declaracions, va manifestar que l'havien deixat tan pobre que no podia pagar la seva defensa, de manera que sol·licità que li assignessin alguns advocats perquè se n'ocupessin, petició que li fou negada, atès que podia recordar el que li preguntaven sense necessitat dels advocats. Quan li van llegir novament la declaració el mestre va restar tan sorprès que va persignar-se amb el senyal de la creu dues vegades tot queixant-se, a més, del que li havien preguntat.

Bastús especifica que l'historiador francès Jean Maurice Verdot (1807-1871) explica que per incriminar encara més el mestre major va afegir a la declaració alguns elements agreujants i que per la raó de tot fou condemnat a morir foc lent. Quan fou portat al cadafal, el botxí començà a preparar la foguera per tal d'atemorir-los, mentre se'ls hi tornava a llegir la causa, les primeres declaracions i la nova sentència que els moderava el càstig en una presó perpètua si confessaven públicament els seus delictes. El mestre major, però, va exclamar en veu alta davant tots els presents; «Diré la veritat ja que fa tant de temps que l'amago amb mentides. Juro que tot el que s'imputa als templers és fals i que l'orde ha estat catòlica, justa i ortodoxa, i que si he parlat malament ha estat a instància dels jutges i per evadir-me dels dolors que em feien sentir en aplicar-me els turments. Ara me'n penedeixo de tot. Veig el foc de la foguera que es prepara en contra meu, em resigno a acceptar tots els turments com a expiació de l'ofensa que he fet als meus germans, a la veritat i a la religió».

El mestre Jacques de Molay i el seu company Geoffroy de Charney, preceptor de Normandia, que van persistir en la seva retractació, foren lligats d'espatlla al mateix pal i els hi fou aplicat lentament el foc començant pels peus. Malgrat el suplici varen mantenir-se en la darrera confessió, tot protestant la seva innocència. Diversos parisencs van presenciar l'espectacle i

fins i tot van recollir ossos i cendres dels dos màrtirs. Era la nit del 18 al 19 de març de 1314, davant la catedral de París, a la plaça del Delfí, al mateix lloc que ara ocupa l'estàtua eqüestre d'Enric IV. Continua Bastús exposant que els altres comanadors que no es van retractar de la primera confessió foren perdonats i tractats amb benignitat. Aquest autor recull el tradicional emplaçament davant el tribunal de Déu que el mestre major va fer en aquesta ocasió al papa Climent V i al rei de França, els quals van morir dins l'any, per bé que Bastús aclareix que molts autors opinen que aquesta predicció es va originar amb posterioritat a l'esdeveniment esmentat.

Continua Bastús que cap dels instigadors del procés va acabar bé, ben al contrari, perquè alguns fins i tot van acabar la seva vida penjats a la forca. Afegeix també que bona part dels historiadors que publiquen treballs sobre els templers creuen que en aquest procés hi hagué més avarícia i venjança que justícia.

Bastús conclou aquest capítol esmentant els concilis de Senlis, a la província de Reims, celebrat el mateix any que el de París (1310), l'altre concili provincial que s'ocupà de la sort dels templers. Aquesta assemblea lliurà també nou frares al braç secular, el qual s'ocupà d'executar-los cremats a la foguera. També a Ruan se celebrà un concili provincial, on varen ser condemnats els templers de la circumscripció. Com a colofó d'aquest capítol Bastús escriu: «Que no hubo apenas un templario en aquella nación (França) que no resultase cómplice o reo de los delitos que generalmente se les acusava.»

En el següent capítol Bastús s'ocupa llargament dels templers de la península ibèrica especificant que «en ningún país fue tan manifiesta y justamente comprobada la inocencia de los templarios como en España y Portugal». Continua dient que la seva causa es va ventilar en els concilis de Tarragona i Salamanca, on foren declarats lliures i innocents dels crims que els imputaven.¹⁴

Per complir les disposicions del manament que l'any 1308 la Santa Seu envià als sobirans europeus i a tots els prelats de la Cristiandat, els reis de Castella Ferran IV i de Portugal Don Dionís van procedir a confiscar els

14. He tractat aquest tema a Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Les inquisicions contra els templers dels diversos regnes de la península ibèrica (1307-1311)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 80 (2007), p. 33-76.

béns dels templers dels seus respectius regnes. El papa, d'altra banda, el 31 de juny de 1308 va encomanar als arquebisbes de Toledo i Santiago perquè juntament amb l'inquisidor apostòlic Aymerich i amb altres prelats prenguessin declaració als templers castellans i al seu mestre Rodrigo Yáñez.¹⁵ El 15 d'abril de 1310 foren citats per l'arquebisbe de Toledo, Gonzalo, i després que s'haguessin formalitzat els processos corresponents, es va convocar un concili provincial. Mentre, el monarca Ferran IV va assegurar-se de les persones dels templers i va segrestar els seus béns i propietats. Diversament, va esdevenir a Portugal perquè si bé el bisbe de Lisboa i altres prelats foren considerats per inquirir contra els templers, no varen decretar el seu empresonament, disposició que diversos autors atribueixen a Don Dionís, convençut de la innocència dels templers portuguesos, els quals, per altra banda s'havien distingit en la defensa de les fronteres del seu regne.¹⁶

Formats els processos contra els templers de Castella i Portugal –continua Bastús– es convocà l'any 1310 un concili a Salamanca, al qual van assistir l'arquebisbe de Santiago, juntament amb altres bisbes de Portugal i de la província, els quals, després d'haver inquirit als que es suposaven reus, per unanimitat van declarar lliures els templers de Castella i Portugal dels càrrecs que els imputaven, tot reservant, però, al papa la determinació final. D'aquesta manera restaren tots els templers d'aquests regnes lliures i mai més, com afirma el pare Mariana, tornaren a ser molestats.

Finalitza aquest capítol amb el procés que sofriren els templers d'Aragó, Catalunya i València. Al respecte Bastús exposa que Jaume II, estant a València, el dia primer de desembre, després de rebre la carta del Felip el Bell de França del dia 15 d'octubre, on li explicava l'afer dels templers i les disposicions que havia adoptat, l'exhortava a seguir el seu exemple i fes detenir els templers dels seus regnes i confiscar els seus béns, va ordenar la seva detenció en els seus regnes. Els templers, de la seva banda, sabedors del

15. Hem publicat l'interrogatori que es conserva a l'Arxiu Apostòlic Vaticà (abans Archivum Secretum Vaticanum), a Josep Maria SANS I TRAVÉ, «L'inedito processo dei Templari in Castiglia (Medina del Campo, 27 aprile 1310)», a F. Tommasi (ed.), *Aciri 1291. La fine della presenza degli ordini militari in Terra Santa e i nuovo orientamenti nel XIV secolo*, Perusa, 1996, p. 227-264.

16. Vegeu Mario FARELO, «Pro defensionibus iuris regis, Les relations entre la Couronne portugaise et le pape Clément V à la lumière du procès des Templiers», a José Albuquerque Carreiras (ed.), *A Extinção da Ordem do Templo*, Tomar, 2012, p. 63-109.

que havia esdevingut als seus germans de França, van decidir fer-se forts en els castells que dominaren tot motivant que el monarca català els assetgés per la força i que els reduís, fet que va esdevenir, segons refereix Çurita, l'any 1308 quan era provincial fra Bartomeu Bellvís, castellà de Montsó.¹⁷

Detinguts i empresonats a diversos llocs els templers de la província catalana de l'orde van demanar a l'arquebisbe de Tarragona Guillem de Rocabertí que convoqués un concili perquè fallés la seva causa. Finalment, el prelat va convocar el 10 d'agost de 1312 aquest concili, al qual van assistir els prelats sufraganis i que el 4 de novembre del mateix any va proclamar solemnement la innocència de tots els templers dels regnes de Jaume II. Segons les actes d'aquest concili, publicades pel cardenal Aguirre «los templarios fueron absueltos por definitiva sentencia de todos los delitos, errores e imposturas de que eran acusados, y se mandó que nadie se atreviera a infamar-los ... cuya sentencia fue leída en la capilla del Corpus Christi del claustro de la Iglesia metropolitana de Tarragona el día 4 de noviembre de dicho año de 1312 por Arnaldo Cascón,¹⁸ canónigo de Tarragona, estando presentes el arzobispo y demás prelados». Acaba l'exposició afirmant que tot i que entre els conciliars n'hi havia que, malgrat que el pontífex ja havia ordenat la supressió de l'orde, dubtaven què resoldre, i que finalment el concili va determinar que de les rendes que havien estat dels frares s'assignés a cada u, d'acord amb el seu rol dins l'orde, una determinada quantitat de diners perquè poguessin viure amb dignitat, per bé, però, que sotmesos a l'obediència, correcció i visita dels seus respectius bisbes.

Segueix al capítol dedicat a la supressió universal de l'orde pel papa Climent V durant la celebració del concili de Viena. Per la butlla *Regnans in coelis*, de 12 d'agost de 1308, el papa va convocar el XV concili ecumènic per celebrar el dia 1 d'octubre de 1310 a la ciutat de Viena del Delfinat. Per diverses circumstàncies després l'assemblea es va ajornar un any, a la

17. El castellà de Montsó es deia Berenguer, no Bartomeu, i el mestre provincial era fra Ximén de Lenda, empresonat a València. Dirigí, d'altra banda, la resistència dels templers catalans en els castells on es feren forts fra Ramon de Saguàrdia. Aquests aspectes del procés els he tractat en el llibre Josep Maria SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, Col·lecció Els ordes militars, núm. 10, Pagès editors, Lleida, 2008, 484 pàgines.

18. Es tractava del canonge barceloní Arnau Cescomes, no Cascón. (Vegeu J. M. SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, Col·lecció Els ordes militars, núm. 10, Pagès editors, Lleida, 2008, p. 318).

qual foren invitats a assistir-hi personalment els prínceps cristians europeus, els quals van declinar la invitació, presentant-se només Felip IV el Bell de França i el seu fill, rei de Navarra. També hi assistiren molts prelats de la Cristiandat, entre els quals, l'arquebisbe de Tarragona i el bisbe de València, L'assemblea obrí la seva primera sessió el dia 10 d'octubre de 1311, on el papa va exposar les tres principals causes que havien determinat la seva convocatòria, és a dir, el tema dels templers, el socors a Terra Santa i la reforma dels costums i disciplina eclesiàstica. D'entre les negociacions entre el pontífex i els conciliars en relació amb l'assumpte dels templers una part important d'aquests darrer opinava que abans de procedir segons dret contra els frares se'ls havia de donar l'oportunitat de poder-se defensar. Es varen examinar els continguts de les diverses actes de les inquisicions que s'havien fet a totes les Parts de la Cristiandat contra els frares, però els conciliars o la seva major part creien que no es podia suprimir un orde aprovat per l'Església sense abans haver escoltar els seus individus. En mig d'aquesta incertesa es presentà el rei de França i el 22 de març de 1312, en un consistori secret, en el que hi van participar els cardenals, el pontífex va suprimir per la butlla *Vox in excelso*, per via de providència i no de condemna, l'orde del Temple, tot reservant-se a la seva ulterior disposició els béns i les persones del templers. Bastús resumeix els aspectes més importants de la butlles d'extinció i resumeix les diverses actuacions de l'Església contra els templers al llarg del procés i justifica amb arguments la provisió del papa. Quant a les persones el papa per la butlla *Considerantes dudum*, del 6 de maig de 1312 les assignava a disposició del concilis provincials, llevat del mestre major, el visitador de França, els grans preceptors de Terra Santa, Normandia, Aquitània i de les províncies de Poitiers i Provença i de fra Oliverio de Pena, que se'ls reservava directament el pontífex. L'autor especificava que els concilis provincials haurien de procedir segons ho exigia la condició de cada frare. A més, volia que els que havien estat absolts se'ls donés el que necessitessin per mantenir-se decentment; en canvi, amb els reus confessos manava que els concilis actuessin amb prudència i misericòrdia, mentre que als relapses se'ls havien d'aplicar el rigor de les penes canòniques. Als fugitius se'ls concedia un any per presentar-se davant el seus ordinaris sota pena d'excomunió. Als extemplers se'ls havia de permetre residir en els seus antics convents o bé en altres monestirs.

El darrer capítol el dedica el nostre autor a la destinació dels béns que havien estat dels templers. Per la butlla *Ad providam*, del dia 2 o 10 de maig de 1312 –la data correcta és la primera– el papa assignava de manera general el patrimoni templer a l'orde de Sant Joan de Jerusalem, llevat dels diversos regnes hispànics la disposició dels quals es reservava la Santa Seu. El monarca català després de llargues negociacions amb la cúria pontifícia va aconseguir que els béns que els templers tenien al regne de València passessin a l'orde de Montesa, que era creat de nou per la butlla *Ad fructus uberes*, de 10 de juny de 1317, mentre que la resta de béns situats als seus dominis fossin transferits a l'esmentat orde de l'Hospital de Sant Joan. Així mateix esdevingué amb el patrimoni extempler del regne de Mallorca, que va ser transferit també a l'orde de l'Hospital, per bé que aquest orde s'obligà a pagar anualment una important quantitat de diners al monarca mallorquí.

A Castella, segons exposa Bastús, l'orde disposava de 24 batllies o comandes i més de divuit poblacions de molta consideració de tot el qual s'apoderà Ferran IV en el començament del procés, quedant-se la corona una part i donant una altra part als ordes de San Jaume i Calatrava.¹⁹ Durant el regnat del seu fill Alfons XI la corona continuà disposant dels béns dels templers ja que el 1344 va concedir al seu fill don Fadrique, mestre de Santiago, i el seu orde les viles de Caravaca, Ceheguín i Bullas, que havien estat del Temple. També alguns castells de frontera que havien estat abandonats pels templers durant el procés foren ocupats per nobles i altres ordes militars, per evitar que caiguessin en mas de sarraïns. El papa Joan XXII, successor de Climent V, per tal que fossin lliurats els béns que havien estat dels templers als hospitalers comissionà per aquesta tasca al prior de

19. Per al coneixement dels templers d'aquest regne, vegeu A. JAVIERRE DE MUR, «Aportación al estudio del proceso contra los templarios en Castilla», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 69 (1961), p. 47-100; Gonzalo MARTÍNEZ DíEZ, *Los templarios en la Corona de Castilla*, Colección «Piedras angulares», núm. 4, Editorial La Olmeda, Burgos, 1993; Gonzalo MARTÍNEZ DíEZ, *El proceso de disolución de los templarios: su repercusión en Castilla*, «Románico digital», Fundación Santa Maria la Real. Curiosament aquest autor no cita a la bibliografia utilitzada el meu treball sobre l'interrogatori dels templers castellans de Medina del Campo de 27 d'abril de 1310, conservat a l'Arxiu Apostòlic Vaticà, quan efectivament en el text en fa esment; vegeu Josep Maria SANS I TRAVÉ, «L'inedito processo dei Templari in Castiglia (medina del Campo, 27 aprile 1310)», *op. cit.*, p. 227-264; Gonzalo MARTÍNEZ DíEZ, «Actas del proceso contra los templarios (1308)», *Cistercium. Revista cisterciense*, 248-249 (2007), p. 469-478.

Castella d'aquest orde. En no aconseguir el seu objectiu aquest responsable hospitaler reclamà al papa, qui donà nova comissió a l'arquebisbe de Santiago, el qual trobà moltes dificultats per aconseguir el que se li havia manat. Els béns dels templers situats al regne de Navarra, on governava Lluís el Tossut, fill de Felip el Bell de França, no suposaren cap dificultat per ser lliurats als hospitalers.

Un cas bastant diferent esdevingué al regne de Portugal, on el rei Dionís aconseguí també del papa la creació d'un orde nou anomenat «Milícia de Jesucrist en els regnes de Portugal i l'Algarve», per a la defensa del territori portuguès, principalment del meridional.²⁰ El rei donà a l'esmentat orde la vila de Castro Marim, on residí inicialment el mestre, passant més tarda a Thomar, que havia estat la seu provincial de l'orde suprimit a aquell regne.²¹ Acaba aquests capítol explicant que les butlles *Vox in excelso* i *Considerantes dudum* havien estat oblidades pels historiadors i que va ser el pare Jaume Caresmar el primer en donar notícia de l'esmentat primer document papal, al qual va dedicar un discurs, que havia trobat en l'arxiu de l'església abacial d'Àger. Aquesta butlla i la segona esmentada, segueix afirmant Bastús, foren publicades després pel pare Joaquín Lorenzo Villanueva en el seu *Viaje literario a las Iglesias de España*, que va copiar d'un registre dels templers format en aquell temps i que es guardava a l'Arxiu Reial de Barcelona.

Bastús remata la seva obra amb una «Conclusión» en la què en primer lloc disculpa l'actitud de Climent V qui «lejos de apoyar la orden por sus crímenes, declaró que no podía fundarla en los procesos». L'autor suposava que les acusacions contra els templers eren absurdes atès que era difícil de creure que tots els individus d'una milícia religiosa fossin ateus i heretges, que profanessin la imatge de Jesús crucificat i que adressin un cap de fusta

20. Vegeu Giulia ROSSI VAIRO, *The dissolutions of the order of the Temple and the creation of the order of Christ in Portugal, a Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders*, XXI (2016), p. 43-60; Giulia ROSSI VAIRO, «A extinção da Ordem do Templo e a criação da Ordem de Cristo à luz das fontes arquivísticas», *Cadernos de estudos leirienses*, 14 (2017), p. 35-55; Mario FARELO, «Pro defensionibus iuris regis. Les relations entre la Couronne portugaise et le pape Clément V à la lumière du procès des Templiers», a José Albuquerque Carreiras (ed.), *A Extinção da Ordem do Templo, Stucium Cistercium et Militarium Ordinum*, Instituto Politécnico de Tomar e a Associação Portuguesa de Cister, Convento de Cristo, Tomar, 2012, p. 63-109.

21. Saul António GOMES, «A Extinção da Ordem do Templo em Portugal», *Revista de História da Sociedade e da Cultura*, 11 (2011), p. 75-116.

amb una llarga barba. Les confessions que els hi arrencaren mitjançant la tortura només provaven la despietat de l'ús del turment.

El procurador general de l'orde fra Pere de Bolonya va fer present al tribunal en diverses ocasions que no tenia cap lògica que els templers reneguessin de la religió en què havien nascut per adorar un ídol en especial, sense que els obligués cap motiu d'interès. També deia el procurador que era increïble que els que es presentessin per entrar a l'orde no s'horroritzen en presenciar actes tan abominables i no els revelessin. Va manifestar també que Felip el Bell havia promès per escrit la llibertat, la vida i bones recompenses econòmiques als frares que voluntàriament es reconeguessin culpables i que aquells que no cedissin a aquestes promeses se'ls aplicarien turments molt cruels. Continuava el procurador fra Pere de Bolonya que molts frares caigueren malalts en les presons i que a l'hora de la mort protestaren de les seves declaracions manifestant que eren falses i que les havien fet per lliurar-se del tracte cruel que se'ls oferia. Finalment Pere de Bolonya afirmà que en cap dels regnes on els templers foren interrogats ni un sol frare va declarar les abominacions que a França els imputaven, on estava preparada abans de tot la seva perdició i destrucció.²²

Bastús en la defensa de la innocència dels templers esmenta l'opinió d'un historiador francès del qual amaga el nom que diu que «mai no creurà que un mestre major i tants cavallers, entre els quals hi havia alguns prínceps, tots ells dignes de major respecte per la seva edat i grans serveis, fossin autors dels absurds i abominables delictes que els hi imputaven. No és possible que un orde sencer de religiosos renegués a Europa de la religió cristiana per la qual combatia i vessava la seva sang a Àsia i Àfrica, tenint encara molts dels seus cavallers que gemegaven en dur captiveri en poder dels turcs i sarraïns, preferint morir en aquelles masmorres que renegar de la seva religió». I afegeix el que diu l'historiador i acadèmic francès l'abat

22. Sobre aquests personatge podeu veure Giampiero BAGNI, *Templari a Bologna. Sulle tracce di frate Pietro*, Penne e Papiri, Toscana, 2012; Giampiero BAGNI, «I Templari a Bologna e frate Pietro, il difensore dell'Ordine: nuove fonti», a *Atti del XXXII Convegno di Ricerche Templari*, Perusa, 2014, p. 7-28; i especialment Francesco TOMMASI, «Fratres quondam Templi: per i Templari in Italia dopo il concilio di Vienne e il destino di Pietro da Bologna», a Karl Borhardt, Karoline Döring, Philippe Josserand and Helen Nicholson (eds.), *The Templars and their sources*, Rotledge, Londres & Nova York, 2020, p. 248-306.

Claude François-Xavier Millot «había fuertes razones para extinguir una orden que se había hecho inútil a la Iglesia, gravosa al público, peligrosa por su mucho poder y escándalos. Pero cuanto más justa era la causa en sí, tanto más sorprende el modo cómo se hizo».

L'autor continua exposant quins foren a criteri seu els delictes dels templers, el major dels quals foren les seves riqueses, la independència de qualsevol govern i algunes sedicions sorgides a França amb motiu d'haver augmentat el rei Felip el Bell el valor nominal de la moneda. D'altra banda, se'ls acusava també d'haver facilitat suport econòmic a Bonifaci VIII (1294-1303) en la seva particular lluita contra el rei de França. Bastús opina, així mateix, que va contribuir en la desfeta del Temple el caràcter implacable i venjatiu del monarca francès, com ho palesa l'odi que tingué contra Bonifaci VIII, que conservà fins després de la mort del pontífex, arribant a l'extrem de voler que fos condemnada la seva memòria i cremades les seves restes mortals. Segons afirma Feijoo «si a aquest monarca no li faltaren quaranta testimonis contestes per calumniar tan atroçment a un pontífex, consideris si li faltaven homes malvats per als delictes dels templers per falsos que fossin». L'abat Joan Trittemius (1462-1516) «atribueix també l'extinció dels templers a la malfiança amb què els prínceps catòlics, principalment el rei de França Felip el Bell, miraven el poder i riqueses d'aquest orde». Seguidament el nostre autor fa una relació dels historiadors i cronistes que defensaren la innocència dels templers, entre els quals esmenta Villani, Bocaccio, sant Antoni de Florència i Papirio Mason, entre d'altres.

Malgrat aquestes reflexions positives en favor dels templers, recolzades pel parer d'importants historiadors, Bastús confessa que els templers havien degenerat de les virtuts dels seus pietosos fundadors i que els vots monàstics no eren per a molts res més que paraules buides de sentit. Les seves riqueses els feren arrogants i orgullosos de manera que no només refusaren l'obediència al patriarca de Jerusalem sinó que actuaren igualment sobre les tetes coronades, arribant a fer-los la guerra, saquejant terres de cristians. Alguns historiadors opinen que fins i tot s'alinearen amb els infidels per batre o destruir regnes cristians. L'abat Manuel Marin Ducreux afirma que els templers no van trigar en fer-se rics i poderosos i els seu primer fervor va disminuir molt aviat, tot oblidant el servei de la religió per pensar només en

engrandir-se per mitjà de les conquestes i obtenir rendes a costa de cristians i infidels. Abusaven dels privilegis que havien obtingut, tot menystenint els bisbes, no fent cas de les seves recomanacions, sota el pretext de no estar subjectes a la seva jurisdicció. Tampoc al papa al qual obeïen en allò que els era favorable. No observaven els tractats amb els infidels, actitud que provocava molt sovint represàlies funestes. El pare Enrique Flórez opina que els templers foren extingits pels seus enormes crims que varen ser comprovats. Havien alarmat els reis catòlics europeus i el seu orde necessitava una reforma. Continua dient Bastús que l'assignació dels béns dels templers als santjoanistes no es va complir del tot a França ja que el rei es va quedar amb els diners que segons es diu s'elevaven a dues-centes mil lliures, que en aquella època era una quantitat exorbitant. El seu fill Lluís va exigir després seixanta mil lliures més als hospitalers, tot obligant-los a cedir els dos terços dels diners dels templers, els mobles de les seves cases, els ornaments de les esglésies i totes les rendes vençudes des del 13 d'octubre de 1307 fins l'any 1314, època del suplici dels darrers frares.

Bastús opina que altres historiadors creuen que va determinar l'extinció dels templers la seva resistència a acceptar la unió dels tres ordes del Temple, l'Hospital i el Teutònic, tal com va intentar Gregori X en el concili de Lyon el 1274 i Nicolau IV (1288-1292), qui després de la caiguda de Sant Joan d'Acre (1291) va insistir novament en la necessitat de dita unió, objectiu que tampoc va reeixir. Bonifaci VIII (1294-1303) insistí, sense aconseguir-ho, en el mateix projecte. Finalment opina Bastús que el faust i l'esplendidesa en què vivien els templers, dissipant els béns destinats a Terra Santa, podien haver inclinat el papa Climent V a posar-los en mans dels hospitalers. D'altra banda, els delictes atribuïts als templers, malgrat no haguessin estat provats, donaven un motiu raonable per extingir-los.

Acaba aquest autor afirmant que aquest fou el primer orde de cavalleria i que només va sobreviure cent noranta-quatre anys des de la seva fundació l'any 1118 a Jerusalem fins que Climent V el va suprimir a Viena del Delfinat el 22 de març de 1312, tot i que erra en el dia ja que va escriure que era el dia 12 de l'esmentat mes.

L'obra de Bastús aporta diversos apèndixs dedicats als catàlegs dels mestres majors de l'orde –certament amb alguns errors–, dels mestres provincials de Castella i Lleó, de Catalunya i Aragó i també la regla de

l'orde que conté setanta-dos capítols, probablement copiada del llibre de Rodríguez de Campomanes, *Dissertaciones históricas del orden y cavalleria de los templarios* (Madrid, 1749). No tenim present les aportacions en edicions posteriors d'altres afegitons, com ara la de Josep Brossa (Ediciones Alcántara, Madrid, 1998).

A la península ibèrica les primeres obres senceres dedicades als templers foren teatrals, ens referim concretament a *Los templarios*, de Juan Pérez de Montalbán, publicada a Madrid l'any 1635, on hom troba referències a les històries generals dels diversos regnes de la península, com ara als *Anales de la Corona de Aragón*, de Jerónimo Zurita, obra escrita entre 1562 i 1580, *Los XL libros del Compendio historial de las chronicas y universal historia de todos los reynos de España*, de Esteban de Garibay, escrita entre 1556 i 1566 i impresa la primera edició a Amberes l'any 1571, i una posterior a Barcelona l'any 1628; la *Historia General de España*, del pare Juan de Mariana, publicada en Madrid l'any 1780. Tots aquests autors dediquen unes pàgines a l'orde del Temple i a les activitats dels seus membres, essent les seves opinions ben diverses, tot i que en general no volen qüestionar el veredicte del papa i del concili ecumènic.

Fou Pedro Rodríguez de Campomanes amb la seva obra ja esmentada *Dissertaciones históricas del orden y cavalleria de los templarios*, publicada en Madrid l'any 1747,²³ qui primer elaborà a la península ibèrica un estudi dedicat totalment a l'orde del Temple. Cada «disertación» representa un capítol sobre l'esmentat institut religiós. Els quatre primers capítols s'ocupen dels orígens de l'orde, del seu establiment a la península ibèrica, de la col·laboració amb la reconquesta i de les gestes d'alguns templers famosos. A partir del capítol cinquè i la resta estan dedicats al procés; concretament, el cinquè a les causes i delictes que s'imputaven als templers; el sisè als diversos concilis provincials que es van celebrar per ventilar la causa dels frares; el setè als diversos concilis celebrats al respecte als diversos regnes hispànics, el vuitè a la supressió de l'orde al concili de Viena del Delfinat; el novè a la distribució dels béns que havien estat dels

23. PEDRO RODRÍGUEZ DE CAMPOMANES, *Dissertaciones históricas del orden y cavalleria de los templarios o resumen historial de sus principios, fundación, instituto, Progressos, y extinción en el Concilio de Viena, y un apéndice o suplemento, en que se ponen la Regla de esta orden*, Madrid, 1747 (reedició: El Albir, Barcelona, 1975).

templers i dels nous ordes creats a la corona catalano-aragonesa i Portugal, i, finalment, el desè recull observacions, addicions i correccions del text després que hagués estat escrita l'obra. Completa el treball de Campomanes un llarg apèndix de quinze documents, gairebé tots publicats per primera vegada. El primer es refereix a la Regla de la cavalleria de l'orde dels templers, el segon sobre el veritable institut dels templers, el tercer recull el testament d'Alfons I el Bataller; al quart i el cinquè s'analitzen els diversos aspectes d'aquest testament; el sisè està dedicat al document que enregistra la professió de Ramon Berenguer III a l'orde del Temple; el setè a l'important donació que Ramon Berenguer IV va fer als templers a Girona el 27 de novembre de 1143, en presència de representants de l'orde i de l'aristocràcia civil i religiosa catalana; la donació de Fregenal i altres pobles a l'orde; el canvi entre Alfons X el Savi i l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, al qual se li donà tota la terra de Quiroga, per les viles de Mora, Morón i Serpe, que pertanyien a l'esmentat orde; als furs concedits a la vila de Cehegín atorgats per Rodrigo Yáñez, darrer mestre provincial de Castella i Lleó; el privilegi d'Alfons XI en què inserta la butlla de Joan XXII sobre l'adquisició dels béns del templers a Castella per l'orde de Sant Joan; diversos privilegis en favor dels hospitalers a Castella i un privilegi dels Reis Catòlics en favor de les comandes de l'orde de Sant Joan de Jerusalem de Dincio i Puerto Martín, en Galícia. Segueix el catàleg dels mestres majors de l'orde del Temple tret del mot *Templarii* del *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, de Carles du Fresne, senyor du Cange i que sumen trenta-dos. I un segon catàleg tret de *Las repúblicas del mundo*, de l'agustí Jerónimo Román, d'on n'aplega disset; i un tercer, tret del *Cister Militante*, del pare Miguel Ramón Zapater, on en recull nou. Segueixen diversos catàlegs dels mestres provincials de Castella i Lleó, Portugal, Catalunya (el més extens, amb vint-i-quatre noms), de França i d'Alemanya, i a continuació relaciona els mestres de Montesa i de Sant Jordi d'Alfama.

Al cap d'uns anys el pare Joaquin Lorenzo Villanueva (1757-1837) publicava l'any 1803 el primer volum de l'obra magna *Viage Literario a las Iglesias de España*, on en el seu volum V, a la carta XLV, editat a València l'any 1821, dedicat a l'església de Tortosa, recollia extractes de diversos documents relatius als templers de la corona catalano-aragonesa que va trobar el seu germà Jaime

en els registres de Jaume II a l'Arxiu Reial de Barcelona, i concretament del llibre manuscrit titulat *Regestum templariorum*, on «se extendían las órdenes reales, cartas y demás documentos que se expedían o recibían: libro autentico quanto necessita la historia». Suposem que fa referència al registre 291 de Cancelleria de l'Arxiu Reial de Barcelona i que l'arxiver Pere Miquel Carbonell l'any 1506 va anomenar «Regestum super negotiis templariorum», conegut també com a «Varia 5 de Jaume II. Processum contra magistrum militesque Milicie Templi i també Armario 23. Templarios, extra sacos, nº 107».

D'entre els documents que publica destaca l'acord entre fra Martín Pérez de Oros, castellà d'Amposta, i fra Ramon d'Empúries, prior de Catalunya, sobre el que cada un havia de pagar als quòndam templers dels seus districtes, on s'especifica els frares que vivien a cada lloc. A la Castellania hi residien a Saragossa quatre frares, a Alfambra tres frares, a València quatre frares, a Albocàsser cinc frares, a les Coves quatre frares, a Orta un frare, a Gandesa dos frares, a Montsó catorze frares, i a Osca cinc frares. Al Priorat de Catalunya hi havia a les següents cases els religiosos que es detallen: A Gardeny onze frares, a Barbens dos frares, a Granyena dos frares, a Barberà onze frares, a Tortosa, cinc frares, al Masdèu setze frares, i a Mallorca nou frares. En total es pagaven als extemplers de la Castellania d'Amposta 40.000 sous barcelonesos anuals, mentre que al Priorat de Catalunya les pensions als religiosos de l'orde suprimit s'elevaven a 96.500 sous barcelonesos, implicant entre les dues circumscripcions la suma total de 136.500 sous barcelonesos.²⁴

A banda recull d'altres instruments relatius a les negociacions entre el lloctinent Ramon de Saguàrdia, responsable dels templers resistents en els seus castells, i Jaume II, i la butlla de supressió de l'orde del Temple anomenada *Vox in excelso*, de 22 de març de 1312.²⁵

Per aquesta època, abans del llibre de Bastús, va aparèixer l'obra *Historia y tragèdia de los templarios*, de Santiago López, impresa a Madrid l'any 1813, que dedicà a Juan Martín Díez, el Empecinado, ja que la degué escriure a finals de la guerra que España lliurava contra les tropes

24. Sobre aquests aspecte es pot veure el meu llibre, J. M. SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, op. cit., p. 379-393.

25. La versió catalana d'aquesta butlla es troba a J. M. SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, op. cit., apèndix, núm. 6, p. 423-433.

de Napoleó (1808-1814). Aquest autor segueix, per bé que no el cita, el discurs de Campomanes. Com a aspecte original destaca el paral·lelisme que fa entre els templers, cavallers que consagraren la seva vida en defensa de la Cristiandat, i els militars espanyols que s'ocupen de defensar la seva pàtria davant les maldats dels francesos que volen ocupar la península. De la mateixa manera que Campomanes, per bé que López ho fa al començament, publica els setanta-dos capítols de la Regla del Temple, si bé amb alguns errors força notables. El treball va acompanyat de la traducció espanyola de l'obra francesa *Les Templiers, tragedie en 5 actes*, editada l'any 1805, de l'occità i acadèmic Francès Rainouard (1761-1836), versió feta per Santiago López. Aquesta traducció, però, no fou la primera perquè a Madrid ja s'havia representat amb una certa regularitat l'obra de Rainouard en versió castellana l'abril de 1807, tal com afirma Inés L. Bergquist en el seu treball *Imágenes de los Templarios*, que exposa que entre 1807 i 1813 es feren deu representacions.²⁶ Segons aquesta autora van llegir tan l'obra de teatre com l'estudi històric que després la va acompanyar Enrique Gil y Carrasco i Joan Cortada.

Es tracta de l'obra *Monumens historiques relatifs à la condamnation des chevaliers du Temple et à l'abolition de leur Ordre*, Paris, 1823. També a Barcelona es feu una traducció de la tragèdia de Rainouard, en dues edicions diferents de l'editor Piferrer.²⁷

Amb aquests precedents francesos i espanyols havien de passar encara uns anys perquè es publicqués a Catalunya una obra dedicada a estudiar els templers. No fou en el nostre cas una obra de teatre ni tampoc una novel·la com va passar a Espanya amb Enrique Gil y Carrasco amb la seva obra *El señor de Bembibre*, publicada el 1844 a Madrid, sinó un petit tractat la primera edició del qual, en octau, fou publicada l'any 1834 per l'impremta de J. Verdaguer, amb 192 pàgines i un gravat d'un cavaller templer portant l'estàndard de l'orde. Ens referim, naturalment, a la *Historia de los templarios* de Vicent Joaquim Bastús.

Més amunt ja hem analitzat el contingut d'aquesta obreta —que ha tingut moltes edicions. Només volem afegir alguns aspectes que complementen

26. Inés L. BERGQUIST, «Imágenes de los templarios del siglo de oro al romanticismo», *Medievalismo*, 7 (1997), p. 151-186 i, especialment, p. 161.

27. *Ibid.*

el que ja hem exposat com ara els autors i les fonts que ha utilitzat Bastús. En primer lloc. Diversament del que fa Santiago López, que silencia les seves fonts, Bastús no té cap problema en indicar els autors espanyols o estrangers que en fa ús. El seu discurs i estructura del treball segueix a Campomanes tot i que en molts aspectes també en l'autoritat d'altres historiadors. D'entre els espanyols esmenta obres i fins i tot judicis o parers del pare Miguel Ramón Zapater, en la seva gran obra *Cister militante*, impresa a Saragossa l'any 1662, l'*España Sagrada*, del pare Enrique Flórez, iniciada la publicació l'any 1747, al jesuïta pare Juan de Mariana (1536-1624), en la seva *Historia General de España*, publicada en Toledo l'any 1601 (de la qual se'n feren diverses edicions), els *Anales de la Corona de Aragón*, de Jerónimo Zurita, publicats a Saragossa entre 1562 i 1580, el pare Jaume Caresmar i Alemany (1717-1791), al *Viage Literario a las Iglesias de España*, del pare Joaquin Lorenzo Villanueva (1757-1837) i el seu germà Jaime (1765-1824), las *Cartas erudites y curiosas*, del benedictí Benito Jerónimo Feijoo Montenegro (1676-1764), publicades en cinc volums entre 1742 i 1760.

Bastús utilitza també fons estrangeres, especialment autors francesos que han tractat el tema dels templers, entre dels quals esmenta el cronista i monjo benedictí anglès Mateu de París (1200-1259), de l'intel·lectual francès Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704), de l'abbé historiador Claude François Xavier Millot (1726-1785), especialment la seva obra *Eléments de l'histoire de France, depuis Clovis jusqu'à Louis XV*, publicada entre 1767-1769, l'italià Cesare Baronio (1538-1607), especialment la seva obra *Annales ecclesiastici* (1538-1607), de l'alemany Johann von Heidenberg o Iohannes Trithemius (1462-1516), la famosa *Historia General o Siglos del chistianismo*, publicada en espanyol entre 1743 i 1790 a Madrid per Benito Cano, i d'una manera destacada l'escriptor occità Francés Rainouard o en francès François Just Marie Raynouard (1761-1836), de qui consultà les dues obres relatives als templers, la teatral *Les Templiers*, representada per primera vegada en el Théâtre Français par les Comédiens Ordinaires de l'Empereur el 14 de maig de 1805, i al cap de poc temps també a Madrid; i el seu treball d'anàlisi històrica sobre l'ocàs de l'orde titulat *Monumens historiques relatifs à la condamnation de leur Ordre*, que apareix com a apèndix a l'obra teatre, a l'edició de 1823.

2. Mateu Bruguera i Lladó (1818-1882)

Va néixer a Mataró l'any 1818, fill de Jaume Bruguera i Teresa Lladó. Fou eclesiàstic, exercint de rector de la parròquia de Sant Miquel de la Barceloneta, mentre que l'any 1862 fou nomenat protonotari apostòlic, i gaudí també del títol de benemèrit de la Santa Seu i individu dels «quirites» romans. L'any 1871 ingressà en la nostra acadèmia, havent estat abans «honorari» des de gener de l'any 1867. A partir de 1880 consta com a corresponent a Marsella. Morí l'any 1882 a Barcelona.

Destacà per les seves aportacions històriques, entre les quals destaquen *Cronicon de Barcelona*, publicat a Barcelona l'any 1861²⁸ i *Historia del Memorable Sitio y Bloqueo de Barcelona y Heroica Defensa de los Fueros y Privilegios de Cataluña en 1713 y 1714*, publicat a la dita ciutat en dos volums els anys 1871 i 1872.²⁹

Pel que fa a l'orde del Temple l'any 1882 publicà el primer volum de la seva *Historia General de la religiosa y militar orden de los caballeros del Temple des de su origen hasta su extinción. Obra escrita segon documentos originales*, Barcelona, 1882.³⁰ Tingué tant d'èxit aquesta obra que al cap de pocs anys, el 1889, Francesc A. Rierola i Masferrer en dirigí una nova edició, també en tres volums.³¹

El primer tom està dedicat a oferir una visió general sobre els orígens de l'orde del Temple a Jerusalem i als primers nou mestres i les seves activitats a Terra Santa. El segon tom que havia de continuar amb la biografia dels següents mestres de l'orde, no fou editat en vida de l'autor, de manera que el continuador, l'esmentat Rierola i Masferrer, l'edità, després d'un capí-

28. MATEO BRUGUERA, *Cronicón de Barcelona: historia de la invicta y memorable bandera de Santa Eulalia*, Barcelona, 1861 (reedició: recurso en línea, Fundación Ignacio Larramendi, Madrid, 2020; HardPress Publishing, 2020).

29. M. BRUGUERA, *Historia del Memorable Sitio y Bloqueo de Barcelona y Heroica Defensa de los Fueros y Privilegios de Cataluña en 1713 y 1714*, 2 vols., Barcelona, 1871-1872 (reedicions Wenworth Press, 2018; HardPress Publishing, 2019).

30. M. BRUGUERA, *Historia General de la religiosa y militar orden de los caballeros del Temple des de su origen hasta su extinción. Obra escrita segon documentos originales*, Barcelona, 1882.

31. M. BRUGUERA, *Historia General de la religiosa y militar orden de los caballeros del Temple des de su origen hasta su extinción. Obra escrita segon documentos originales y refundida por D. Francisco de A. Rierola y Masferrer*, 3 toms, Barcelona, 1889 (reedició en facsímil, Librerías París-Valencia, València, 1995).

tol dedicat a les croades, tractant la situació del papat i de l'orde durant el temps previ del procés, especialment les relacions entre la monarquia francesa i el papat, i més concretament, els papes Bonifaci VIII i Climent V, per passar tot seguit a analitzar els primers moments del procés, tant en les actituds del rei de França Felip IV el Bell com les del papa Climent V i la Santa Seu, i així mateix exposa els primers interrogatoris que, després de la detenció als dominis del monarca francès el 13 d'octubre de 1307, dels frares dels seus dominis, varen fer-se a París al mestre i altres dignataris, les seves declaracions, i també els interrogatoris que posteriorment els varen fer a Chinon i a altres grups de frares. El tercer tom està dedicat completament a exposar i analitzar el contingut dels diversos interrogatoris realitzats als templers a França, extrets i resumits de l'obra de Jules Michelet,³² així com també els dels frares del Rosselló.³³

En conclusió, l'aportació de Mateu Bruguera al coneixement de l'orde del Temple fou important a la seva època, tot i la parcialitat que en va publicar. Però la seva obra, basada en documents de primera mà, va resultar la més extensa i millor sobre els templers en territoris hispànics fins a l'aparició dels treballs de Miret i Sans, perquè no tracta només dels templers francesos, sinó que dona informació sobre els processos que aquests religiosos patiren a altres llocs de l'Europa cristiana, sense obviar la província catalana de l'orde. Com a colofó dedica un capítol als enemics de l'orde i el final infeliç que varen tenir, tan els civils, començant pel rei Felip IV el Bell i els seus ministres, com els eclesiàstics, entre els quals el papa Climent V i alguns cardenals.

3. Joaquim Miret i Sans (1858-1919)

Tot i que alguns acadèmics que segueixen van néixer a la segona meitat del segle XIX, cal considerar-los també del segle XX perquè la seva producció historiogràfica va veure la llum principalment en aquesta segona centúria.

32. J. MICHELET, *Le procès des Templiers*, II vols., París, 1841-1851 (reedició anastàtica, Les Éditions du C.T.H.S., París, 1987).

33. J. MICHELET, *Le procès des Templiers*, vol. II, p. 421-515.

A banda d'alguns autors acadèmics contemporanis que han fet especials aportacions a l'estudi i obra dels templers, l'acadèmic que fins avui ha excel·lit més en l'anàlisi de la història dels templers a casa nostra ha estat Miret i Sans sobretot amb el seu llibre *Les cases dels templers y hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrics*, publicat a Barcelona l'any 1910, treball al qual van precedir dues breus i interessants recerques sobre el monestir de monges santjoanistes de l'Alguaire, publicat l'any 1899, i el cartoral de les comandes de Gardeny i Barbens, publicat el mateix esmentat any, els dos a Barcelona.

Avui coneixem la vida d'aquest acadèmic gràcies principalment als treballs de Philip D. Rasico³⁴ i Maria-T. Ferrer i Mallo³⁵ i l'etapa de la seva formació universitària per l'estudi de Jordi Vidal i Palomino.³⁶ Certament que n'havien ja parlat amb motiu sobretot del seu traspàs Francesc Carreras i Candi,³⁷ Ferran Valls i Taberner³⁸ i Ferran Soldevila.³⁹ També Enric Pujol Casademont i Pere Molas Ribalta n'han elaborat una bona síntesi, el primer en el *Diccionari d'Historiografia Catalana*,⁴⁰ i el segon en el *Diccionari biogràfic* dels acadèmics de Bones Lletres,⁴¹ i jo mateix he resumit aquest aspecte en la introducció a la reedició de *Les cases de templers i hospitalers*, publicada per Pagès editors de Lleida l'any 2006.⁴²

34. Philip D. RASICO, *Cafè i quilombo: els diaris de viatge de Joaquim Miret i Sans, 1900-1918*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2001.

35. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Semblança biogràfica de Joaquim Miret i Sans*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2003.

36. Jordi VIDAL [PALOMINO], «Joaquim Miret i Sans. Els anys de formació acadèmica i les seves repercussions», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 30 (2019), p. 243-255.

37. Francesc CARRERAS I CANDI, «En Joaquim Miret y Sans», *Catalana* (28 de febrer de 1921), p. 78-79; F. CARRERAS I CANDI, «En Joaquim Miret y Sans (17 abril 1858-30 desembre 1919)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, X (1921-1922), p. 39-57.

38. Ferran VALLS I TABERNER, *Joaquim Miret i Sans a l'Institut d'Estudis Catalans: els seus primers XXV anys*, IEC, Barcelona, 1935, p. 59.

39. Ferran SOLDEVILA, «Miret i Sans», *La Publicitat* (31 desembre 1919).

40. Enric PUJOL CASADEMONT, «Miret i Sans, Joaquim», a A. Simon Tarrés (dir.), *Diccionari d'Historiografia Catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2003, p. 317-318.

41. P[ERE] M[OLAS] I R[IBALTA], «Miret i Sans, Joaquim», a *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Reial Acadèmia de Bones Lletres/Fundació Noguera, Barcelona, 2012, p. 267-268.

42. Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Introducció», a Joaquim Miret i Sans, *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya. Aplech de noves i documents històrics*, Col·lecció Els ordes militars, núm. 9, Pagès editors, Lleida, 2006, p. VII-XXI.

Joaquim Miret i Sans va néixer a Barcelona, al barri de la Mercè, el 9 d'abril de 1858. El seu pare, l'advocat Antoni Miret i Nin, era fill del Vendrell, d'una família originària de la Pobla de Segur, i la seva mare, Maria del Roser Sans i Cabot, ho era de Sarrià. El matrimoni va tenir tres fills més, Tomàs, Manuel i Maria. De família benestant, estudià el Batxillerat al Col·legi de Guillem Lluís Galavotti, cursant després els estudis de Dret a la Universitat de Barcelona, entre els anys 1874 i 1880, tot i una certa oposició de la família que el volia decantar cap a l'art per les especials aptituds que va demostrar per la pintura i pel prestigi que en aquest camp havia obtingut el seu oncle matern, Francesc Sans i Cabot, qui destacà, a més de per la seva pintura de contingut històric, per dirigir el Museu del Prado des del 1873 a 1881. Miret l'any 1882 es doctorà a la Universitat de Madrid en dret civil i canònic amb una tesi sobre els Usatges de Barcelona.

Durant els deu anys següents a l'acabament de la seva carrera, Miret es dedicà a la gestió dels negocis familiars i a recórrer gran part d'Europa, el pròxim Orient i el Nord d'Àfrica. El primer aspecte sobre la gestió immobiliària, el posà en contacte a partir de 1888 amb Francesc Carreras i Candi, a través de la participació dels dos en l'Asociación de Propietarios de las Fincas Urbanas de Barcelona y su zona de Ensanche, entitat a la qual pertanyien els pares dels dos. Carreras va influir perquè Miret a partir de 1892 es dediqués a la tasca de recerca històrica, malgrat les mancances de formació que anà superant gràcies al seu interès i la seva força de voluntat. El seu primer treball fou en col·laboració i sota la direcció de Carreras i Candi sobre l'antic comtat de Pallars, que tot i haver iniciat l'any 1894, no va veure mai la llum. L'any 1897 publicava el seu primer treball de recerca, que li fou reconegut l'any 1900 amb l'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, a proposta de Carreras Candi. Al cap d'un any exercia de secretari i va tenir un paper destacat per posar en marxa i assegurar la seva continuïtat del *Boletín* d'aquesta corporació.

Quan Enric Prat de la Riba creà l'any 1907 l'Institut d'Estudis Catalans, nomenà membre fundador Miret, pels seus estudis històrics, capacitat organitzativa i relacions internacionals. Així mateix, Miret elaborà informes sobre les mancances culturals a Catalunya i sobre la conservació

d'arxius –amb Jaume Massó i Torrents–⁴³ i biblioteques –Antoni Rubió i Lluch.⁴⁴

Fou soci del Centre Excursionista de Catalunya, de l'Associació Artístico-Arqueològica Barcelonesa i de l'Ateneu Barcelonès, on redactà bona part dels seus treballs i on participà en una de les seves tradicionals «penyes».

El seu prestigi com a historiador fou reconegut per diverses institucions acadèmiques que l'acolliren en el seu si a través del nomenament d'acadèmic corresponent, com ara la Real Academia de la Historia de Madrid, la Real Academia Sevillana de Buenas Letras i la Sociedad Almeida Garrett de Lisboa. Així mateix, la República Francesa l'honorà amb el títol d'«Officier de l'instruction publique».

Miret va morir a la ciutat de Barcelona el 30 de desembre de 1919, essent enterrat el dia següent. A les seves exèquies hi assistiren les personalitat més destacades de la intel·lectualitat del moment com també de les institucions a les quals pertanyia, com ara el president de la Mancomunitat de Catalunya, senyor Josep Puig i Cadafalch, el president de l'Institut d'Estudis Catalans, senyor Pompeu Fabra, president de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, senyor Francesc Carreras i Candi, a més dels membres de les esmentades corporacions.

En el seu testament, atorgat el 14 de març de 1914, a banda de distribuir la seva herència entre els seus dos germans Maria i Tomàs, féu llegats a les institucions a les quals pertanyia i la part dels pergamins i manuscrits a la Biblioteca de Catalunya, substituïda per la Reial Acadèmia de Bones Lletres i la Biblioteca Arús.

Maria Teresa Ferrer i Mallol, d'acord amb les descripcions dels coetanis de Miret n'ha elaborat un retrat físic i moral on destaca en primer lloc la seva figura elegant, alt i ben plantat, que en la seva època universitària era conegut per «l'anglès» i quan ja era gran se'l denominà pel seu aspecte senyoriu el «Don Quixot erudit». Alguns dels seus coetanis en varen destacar la

43. «Informe que l'Institut d'Estudis Catalans va traslladar a l'Excel·lentíssim Senyor President de la Diputació de Barcelona, sobre l'estat d'alguns arxius de Catalunya y la conveniència de la seva millor instal·lació», a *Anuari 1909-1910: Any III*, IEC, Barcelona, 1911, p. 25-34.

44. «Memòria presentada per l'Institut d'Estudis Catalans a l'Excel·lentíssima Diputació de Barcelona sobre la conservació i catalogació d'arxius i biblioteques d'interès històric», a *Anuari 1913-1914: Any V*, IEC, Barcelona, 1915, p. XXII-XXVII.

seva passió pels viatges,⁴⁵ la seva aversió pel matrimoni i les seves relacions amb la «bona societat» barcelonina de l'època.

Maria Teresa Ferrer i Mallol ha estudiat exhaustivament l'activitat historiogràfica de Miret i Sans en la *Semblança* publicada per l'Institut d'Estudis Catalans.⁴⁶ Segons aquesta autora, Miret i Sans escriví un total de cent vint-i-cinc articles i llibres, cent vint dels quals en vida i els cinc restants, pòstums. De tot aquest conjunt, vuit foren llibres, quatre, monografies, i la resta, articles de revistes, a més d'algunes col·laboracions en diaris i setmanaris. Encetava la seva singladura en el món de la història amb diversos articles publicats l'any 1897 a la *Revista de la Associació Artístico-Arqueològica Barcelonesa* i al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. A partir d'aquest moment la seva signatura començà a aparèixer a les revistes més prestigioses d'història i cultura del nostre país, com ara la *Revista de Bibliografia Catalana*, el *Boletín de la Real Acadèmia de Buenas Letras de Barcelona*, els *Estudis Universitaris Catalans*, l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, l'*Anuari de la Societat d'Heràldica* o la *Revista Jurídica de Catalunya*. A través de les seves relacions amb personalitats estrangeres, especialment franceses, publicà també recerques en les seves revistes, com ara la *Revue Hispanique* —on hi participà amb dotze articles—, la *Le Moyen Age*, el *Boletín de la Real Academia de la Historia*, els *Études Juives* o l'*Archivio Storico Sardo*, entre d'altres.

Tot i que la temàtica historiogràfica de Miret és molt ampla hi destaquen les seves recerques per l'època medieval, el català antic, sobre el qual aportà gran quantitat de documents —recordem que fou el descobridor de les *Homilies d'Organyà*—, les biografies de personatges, entre els quals alguns monarques i prínceps catalans, l'expansió de diverses cases comtals catalanes a Occitània, els jueus a Catalunya, l'esclavitud a la Catalunya medieval, sobre obres en l'edifici de la Generalitat i els ordes religioso-militars del Temple i de l'Hospital.

Fins avui Miret i Sans ha estat l'autor que ha fet més aportacions al coneixement dels esmentats ordes, i va ser, amb els precedents que ja hem

45. Philip D. RASICO, *Cafè i quilombro. Els diaris de viatge de Joaquim Miret i Sans (1900-1918)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2001.

46. Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Semblança biogràfica de Joaquim Miret i Sans*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2003.

indicat, pioner en aquesta línia de recerca, tot aportant, així mateix, la transcripció i edició de molts documents d'aquestes dues organitzacions religioses, que fan que la seva obra tingui encara avui un interès especial i sigui de gran utilitat per als investigadors actuals.

El cartoral dels templers de les comandes de Gardeny y Barbens

La primera obra que interessa analitzar d'aquest autor referida a l'orde del Temple és la titulada *El cartoral dels templers de les comandes de Gardeny y Barbens*, publicada per l'Avenç, a Barcelona, l'any 1899.⁴⁷

L'autor descriu el manuscrit que va trobar a l'Arxiu del Gran Priorat de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, que en aquells moments es conservava al convent de les monges santjoanistes de Sant Gervasi de Cassoles. Segons l'autor constava de 111 folis en pergamí, de 38 per 25 centímetres, escrit probablement en el segle XIII i relligat posteriorment en el segle XVII, conegut per *Llibre vert del armari 10*, tot i que en la portada duia aquest títol *Liber diversarum donationum, emptionum, venditionum ac instrumentorum aliorum concessarum et factarum Domui Militiae Templei Salomonis*. Respecte a l'origen d'aquest manuscrit, l'autor afirma que va ingressar a l'Arxiu del Priorat de l'Hospital en ésser suprimit l'orde del Temple, igualment que els altres dos cartularis dels templers conservats a l'*Archivo Histórico Nacional* de Madrid i descrits per Magallón en el «*Boletín de la Real Academia de la Historia*», procedents de la Castellania d'Amposta.⁴⁸

L'autor comença l'estudi amb una descripció codicològica sumària del manuscrit del qual afirma que està incomplet ja que acaba en el foli 111, en la quarta línia del document número 265. Quan es relligà al segle XVII s'hi afegiren alguns fulls de paper blanc, on el comanador santjoanista fra Felicià Sayol va manar escriure l'any 1692 la rúbrica o índex dels 264 documents integrants de la col·lecció. La lletra és de transició del romànic al gòtic (carolina librària), escrit a una sola columna amb les inicials amb tinta vermella i petits ornaments blaus. L'enquadernació és de fusta,

47. Joaquim MIRET I SANS, *Cartoral dels templers de les comandes de Gardeny y Barbens*, Tipografia l'Avenç, Barcelona, 1899.

48. Manuel MAGALLÓN, «Los termplarios de la Corona de Aragón. Índice de su cartulario del siglo XIII», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 32 (1898), p. 451-462.

coberta de cuir verd, amb grossos claus i cantoneres de coure. Els set primers folis foren afegits procedents d'un altre cartulari, essent els seus documents més moderns, del segle XIII, mentre que els del cartulari de Gardeny són d'entre els anys 1180 i 1190. L'autor fa un resum d'aquests documents afegits.

Pel que fa al contingut del nucli central del cartulari que s'inicia al foli 8 i que acaba al foli 103, ja que opina que des del foli 104 fins al 111 procedeixen d'un altre cartulari que hi fou afegit.

D'aquesta manera resulta que els documents de la part específica del cartulari corresponen al segle XII, llevat d'un —que enregistra el conveni entre el comte de Barcelona i Bernat Isarn (doc. 38, de 2 calendes d'agost de l'any XII del rei Felip/31 de juliol de 1071). L'autor continua resumint el contingut de les vint-i-dues cartes comtals o reials, tot especificant que algunes han estat ja publicades per altres autors procedents d'altres fonts, com ara dels fons de pergamins de Cancelleria de l'Arxiu Reial de Barcelona, referenciant en nota a peu de pàgina l'autor i el títol de la publicació. Seguidament, Miret assenyala i resumeix els documents atorgats o referits als comtes d'Urgell (nou instruments) i de Pallars (dos instruments) i transcriu el document atorgat per la vescomtessa Talesa de Bearn en favor dels templers de diverses propietats a Saragossa l'any 1182 de l'era hispànica (1144 de l'era comuna). Segueix l'anàlisi de sis concòrdies entre l'orde del Temple i diverses institucions o entitats, entre les quals destaquen els acords, després de llargues qüestions, entre els bisbes de Lleida en relació amb el tema dels delmes i l'abat de Poblet referent als drets que el Temple tenia a Vimbodí i Tàrraga (18 de setembre de 1182). A continuació l'autor fa un repàs dels principals documents que enregistren relacions entre els templers i particulars, destacant les referides a nissagues nobiliàries com ara els Anglesola, Ribelles, Santa Fe, Torroja, Cervera, Ponts i Jorba, entre d'altres.

Conclou l'estudi amb una relació dels comanadors de les cases de Gardeny i de Corbins i amb la transcripció de diversos documents o fragments que es trobaven a l'armari 11 del Gran Priorat, corresponent a la casa de Gardeny, que pel seu interès valia la pena de referenciar. En aquest sentit aplega, amb la seva transcripció i edició, un inventari-descripció de la casa de Barbens, elaborat per fra Miquel de Torrelles, prior de Catalunya, durant

la visita que feu a la comanda l'any 1660. Una part important d'aquests documents han estat publicats per Ramon Sarobe i Huesca.⁴⁹

Una altra aportació de Miret sobre els templers catalans fou la publicació d'un inventari de la situació econòmica de les diverses cases de la província catalana de l'orde l'any 1289.⁵⁰ Aquest document ha estat utilitzat per bona part dels historiadors de l'orde del Temple a Catalunya, com ara l'anglès A.J Forey⁵¹ i Sans i Travé, que en analitzar els queviures i les armes que en l'esmentada data disposaven les cases de templers de la província catalana, republicà el document tot corregint alguns petits errors de transcripció de Miret.⁵²

Les cases de Templers i Hospitalers a Catalunya

L'obra més important de Miret sobre els templers és sense cap mena de dubte la titulada *Les cases de templers y hospitalers a Catalunya. Aplech de noves y documents històrichs*, publicada l'any 1910 a Barcelona, a la Casa de la Caritat, amb 619 pàgines, i diverses fotografies i il·lustracions. Tot i que està feta amb una metodologia de principis del segle passat, per avui representa l'obra més extensa publicada a Catalunya sobre els dos ordes militars dels templers i hospitalers, amb la particularitat que inclou una munió de documents transcrits que la fan veritablement excepcional, primer pel temps en què va ser publicada i en segon lloc pel seu contingut i els documents que publica.

Precisament pel seu interès actual per als investigadors dels ordes militars al nostre país, i més concretament dels dos esmentats, Pagès editors de

49. Ramon SAROBE I HUESCA, *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Vol. I i II, Col·lecció Diplomataris, núms. 16 i 17, Fundació Noguera, Barcelona, 1998; utilitzats a Ramon SAROBE I HUESCA, *Història de Rosselló de Segrià. Vol. I. El temps dels templers (1149-1307)*, Ajuntament de Rosselló de Segrià, Lleida, 2011.

50. Joaquim MIRET I SANS, «Inventaris de les cases del Temple de la Corona d'Aragó en 1289», *Boletín de la Real Acadèmia de Buenas Letras*, 6 (1912), núm. 42, p. 61-75.

51. Especialment a A. J. FOREY, *The Templars in the Corona de Aragón*, Oxford University Press, University of Durham Publications, Londres, 1973.

52. Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Armes, queviures i bestiar d'algunes comandes del Temple a Catalunya, Aragó i València, segons uns inventaris de 1289 (primera part)», *Sacra Militia. Rivista di storia degli Ordini Militari*, III (2002), p. 47-88.

Lleida la va reeditar l'any 2006, amb el volum 9 de la col·lecció «Els ordes religiosos i militars», amb una introducció de Josep Maria Sans i Travé sobre la figura de l'autor i una anàlisi de la historiografia posterior a l'edició de l'esmentada obra, és a dir, des dels anys 1910 fins al 2005, amb un total de 135 pàgines de text i 973 notes a peu de pàgina.⁵³

Les cases de templers i hospitalers fou l'obra més estimada per l'autor que, tot i portar la data de 1910, no es publicà fins l'any 1913, tal com afirma Maria-T. Ferrer i Mallol en la semblança d'aquest autor que pronuncià a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans el 17 de juny de 2002.⁵⁴ Fou l'obra més extensa que publicà i la que més estimà, ja que no endebades la dedicà als seus pares Antoni Miret i Nin i Maria del Roser Sans i Cabot.

La intenció de l'autor se cenyia a elaborar una obra gairebé exhaustiva sobre els esmentats dos ordes a Catalunya i per assolir aquest objectiu ja disposava de bona part de la documentació que l'interessava aplegada a l'Arxiu del Gran Priorat que es conservava a la casa de les santjoanistes de Sant Gervasi de Cassoles, a la qual volia afegir la documentació d'altres arxius, principalment la de l'Arxiu Reial de Barcelona i l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, a més d'altres més petits però també amb documentació interessant. El fet, però, d'haver d'acabar altres projectes que tenia entre mans motivà que renunciés al projecte inicial i que publicés els materials que ja tenia recollits de manera que veiessin la llum els documents perquè poguessin servir a altres investigadors. Així, a més d'oferir una visió sobre l'establiment dels dos ordes al nostre país i la seva organització territorial basada en les diverses comandes que hi organitzaren al llarg d'Aragó, Catalunya, València, Mallorca i el Rosselló, amb els documents que aportava els investigadors podrien trobar les fonts per a l'elaboració de les seves monografies locals sobre poblacions, castells, personalitats i institucions. També destaca com a aportació especial la relació dels responsables provincials de les diverses circumscripcions així com els responsables que al llarg dels anys tingué cada casa o comanda.

53. JOAQUIM MIRET I SANS, *Les cases de templers i hospitalers a Catalunya. Aplec de noves i documents històrics. Introducció de Josep Maria Sans i Travé*, Col·lecció Els ordes militars, núm. 9, Pagès editos, Lleida, 2006.

54. M. T. FERRER I MALLOL, *Joaquim Miret i Sans. Semblança biogràfica*, op. cit., 2003, p. 27.

Tot i que Miret fa el seu estudi amb documents que la major part exhaureix per primera vegada, quan cal utilitza també fonts secundàries de treballs d'altres autors, nacionals, estatals i estrangers, destacant pel que fa a l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem i el Temple Joseph Delaville Le Roulx.⁵⁵

Malgrat que l'orde del Temple no ha estat el tema central d'altres estudis de Miret, aquest autor s'hi ha referit en altres treballs de recerca, sigui esmentant documents o transcrivint-los, especialment procedents de l'arxiu del Gran Priorat de Sant Joan de Jerusalem. Referències tangencials es poden trobar en les seves obres sobre *Los vescomtes de Bas en la illa de Sardenya*⁵⁶ i *Los vescomtes de Cerdanya, Conflent y Bergadà. Memoria llegida en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona los dies 28 de Març y 18 d'Abril de 1901 per l'acadèmich de número D. Joaquim Miret y Sans*.⁵⁷ En aquests estudis Miret utilitza pergamins de l'esmentat arxiu del gran Priorat conservats en els armaris de Cervera, l'Esplugu de Francolí, Gardeny, Barberà.

D'altra banda, en el seu treball anomenat *Pro sermone plebeico*,⁵⁸ que palesa juntament amb altres treballs, la seva important aportació al coneixement de la història de la nostra llengua, tal com han ressaltat Philip D. Rasico⁵⁹ i Jesús Alturo, s'hi troben també transcrits documents relatius als templers.⁶⁰ En el primer lliurament d'aquest article Miret publica les transcripcions de

55. Joseph DELAVILLE LE ROULX, *Cartulaire générale de l'Ordre de Saint Jean de Jérusalem, 1100-1310*, 4 vols., París, 1894-1906; J. DELAVILLE LE ROULX, «Les Archives de l'Ordre de l'Hôpital dans la péninsule ibérique», *Novelles Archives de Missions Scientifiques et Littéraires*, 4 (1893), p. 1-283; J. DELAVILLE LE ROULX, «Bulles por l'ordre du Temple tirées des archives de S. Gervasio de Cassolas», *Revue de l'Orient Latin*, 11 (1905-1908), p. 405-439; J. DELAVILLE LE ROULX, «La supression des templiers», *Revue des Questions Historiques*, 48 (1890) p. 29-62.

56. Joaquim MIRET I SANS, *Los vescomtes de Bas en la illa de Sardenya. Estudi històrich sobre los jutges d'Arborea de raça catalana*, Estampa «La Catalana», Barcelona, 1901.

57. Joaquim MIRET I SANS, *Los vescomtes de Cerdanya, Conflent y Bergadà. Memoria llegida en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona los dies 28 de Març i 18 d'Abril de 1901*, Barcelona, 1901.

58. Joaquim MIRET I SANS, «Pro sermone plebeico», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 7, (1914), núm. 49, p. 30-41; núm. 50, p. 90-101; núm. 51, p. 163-185; núm. 52, p. 229-251; i núm 53, p. 275-280.

59. Philip D. RASICO, «Joaquim Miret i Sans i la filologia catalana», a *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Montserrat, 1992, p. 101-117; Philipo D. RASICO, «Joaquim Miret i Sans i el Patrius sermó: a la recerca del català medieval popular», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 45 (1996), p. 9-27

60. Jesús ALTURO PERUCHO, «Joaquim Miret i Sans, historiador de les contrades pirinenques, recopilador dels més primitius testimonis de la parla catalana», *Estudis Romànics*, 44 (2022), p. 279-293.

dos documents referits precisament als templers, el datat el 27 de novembre de 1179 a Girona,⁶¹ i el datat el gener de 1184 entre el comte-rei Alfons I i els templers sobre els seus respectius drets i possessions a la ciutat de Tortosa. En publica dels dos la seva transcripció en llatí de pergamins originals conservats a l'Arxiu Reial de Barcelona i la seva versió catalana enregistrada en un manuscrit conservat a l'esmentat arxiu amb el títol de *Varia 2* d'Alfons I. Així mateix, publica dues butlles papals, una del papa Alexandre IV, datada a Anagni el 15 de juliol de 1254, i una segona del papa Urbà IV, datada a Viterb el 9 de juliol de 1261, amb les seves corresponents traduccions al català. També publica el capbreu de les rendes que posseïen els templers a la Cerdanya⁶² i que edità novament el treball titulat *Antics documents de llengua catalana*.⁶³ Així mateix, a l'esmentat butlletí de l'Acadèmia publicà un altre document que feia referència a una querimònia que enfrontava els templers de Barberà amb un noble de segona categoria de la contrada, un tal Arnau de Guàrdia.⁶⁴

Hom troba també referències sobre els templers en el seu treball sobre els vescomtes de Bas en la illa de Sardenya.⁶⁵ Miret esmenta documents relatius als senyors de l'Espluga de Francolí Sobirana –particularment de Simó de Palau, de la seva vídua Geralda, vescomtessa de Bas, i de llur filla Sibilla de Palau–, que havia pogut consultar en l'arxiu del Priorat de Catalunya de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem que es conservava encara en el convent de les religioses santjoanistes de Sant Gervasi de Cassoles i d'altres que es conservaven en el fons de pergamins de Cancelleria Reial corresponents al regnat de Jaume I i que anaven entre els anys 1247 i 1263.

61. Sobre la importància d'aquest document per a l'assumpció de la península ibèrica com a objecte de l'actuació militar de l'orde del Temple, vegeu Josep Maria SANS I TRAVÉ, *Els templers catalans. De la rosa a la creu*, Col·lecció Els Ordes Militars, núm. 9, Pagès editors, Lleida, 1999, 2a edició, p. 90-95.

62. J. MIRET I SANS, «Pro sermone plebeico», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 7, fasc. 51 (1914), p. 163-164.

63. J. MIRET I SANS, *Antics documents de llengua catalana i reimpressió de les Homilies d'Organyà*, Barcelona, 1915, p. 32-33. Sobre aquest document vegeu Philip D. RASICO, «Un capbreu dels templers a la Cerdanya (c. 1184), edició filològica i comentari lingüístic», *Llengua i Literatura*, 8 (1987), p. 57-75.

64. J. MIRET I SANS, «Pro sermone plebeico», *op. cit.*, vol. 7, fasc. 51 (1914), p. 165-167.

65. J. MIRET I SANS, *Los vescomtes de Bas en la illa de Sardenya. Estudi històric sobre los Jutges d'Herborea de raça catalana*, Barcelona, 1901, especialment p. 40-42.

4. Josep Maria Sans i Travé (1945-)

Nascut a Solivella (Conca de Barberà). Estudià a la Universitat de Barcelona, on es llicencià en Història i Geografia (secció d'Història Medieval). Amplià estudis a Prato, a l'Istituto Francesco Datini, sobre història econòmica, i a Bolonya, on, becari al Col·legi de Sant Climent dels Espanyols, preparà la seva tesi doctoral sobre història econòmica italiana en el segle XIV, que presentà l'any 1973, obtenint la màxima qualificació i el Premi Extraordinari, en «Lettere e filosofia», Vittorio Emmanuele II, l'any 1974.

S'especialitzà en la història dels ordes militars a Catalunya, obtenint beques per a la seva elaboració del Consejo Superior d'Investigacions Científiques i de la Universitat de Barcelona, centre al que fou contractat, a partir de 1972, primer com a encarregat de curs, després com a adjunt i posteriorment com a agregat, acabant les seves activitats docents en aquest centre el 20 de novembre de 1980, en què passà a dirigir el Servei d'Arxius del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1980-1992), l'Arxiu Nacional de Catalunya (1992-2015) i entre els mesos de maig del 2003 i el gener de 2004, exercí de director general del Patrimoni Cultural. Posteriorment, reemprengué la tasca docent universitària, entre els anys 1998 i 2007 a la Universitat Internacional de Catalunya, i a partir del 2016 a l'Ateneu Universitari Sant Pacià, a la facultat d'Antoni Gaudí. Fou becari, a més de les institucions esmentades, de la Scuola Spagnola d'Archeologia e Storia di Roma i del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo.

A banda de l'arxivística, les seves línies de recerca s'ha dedicat als estudis monàstics, especialment els tres monestirs cistercencs de Poblet, Santes Creus i Vallbona, la reconquesta i repoblació de la Catalunya Nova, la història de la Generalitat Medieval i Moderna i els seus presidents, el notariat català, i principalment els ordes militars amb actuació a Catalunya, els del Temple i l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. Quant al primer, el seu interès vingué marcat per la seva tesi de llicenciatura sobre els primers anys de la casa del Temple de Barberà, presentada el setembre de 1971, dirigida pel professor Emilio Sáez. Seguiren després molts articles sobre aquest tema, entre els que destaquen els dedicats a aquesta comanda,⁶⁶

66. Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà», *Quaderns d'Història Tarraconense*, 1 (1977), p. 9-59.

a les sotscomandes que en depengueren de Vallfogona,⁶⁷ el Rourell⁶⁸ i l'Espluga de Francolí.⁶⁹

Així mateix, preparà i edità la *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Barberà (945-1212)*, obra publicada l'any 1997 i que recull els documents, a més dels pergamins que es troben al fons de Cancelleria Reial i al fons d'ordes militars de l'Arxiu Reial de Barcelona, copiats al Cartulari de la casa del Temple de Barberà, conservat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona.⁷⁰

Ha incidit sobretot en el final de l'orde en els dominis de Jaume II, sobre el que, a banda de diversos articles, ha publicat l'any 2008 el llibre titulat *La fi dels templers catalans*,⁷¹ on analitza detalladament el procés que sofriren els frares de la província catalana de l'orde entre els anys 1307 i 1312 i la subsegüent situació de cada religió, després que el papa Climent V suprimís l'institut religió per provisió apostòlica.

Ha impartit conferències sobre els templers en el nostre país, sobre els seus orígens, la implantació en els comtats catalans i la supressió de l'orde. Així mateix, ha presentat ponències i comunicacions en congressos nacionals, estatals i internacionals i ha col·laborat en exposicions sobre l'orde, destacant l'organitzada pel Museu d'Història de Catalunya de l'any 2017.⁷² I ha publicat diversos llibres de divulgació sobre aquest orde, entre els quals el dedicat a donar una visió ample sobre els seus orígens, evolució i final, titulat *Els templers catalans. De la rosa a la creu*.⁷³

67. J. M. SANS I TRAVÉ, «La comanda de Vallfogona de Riucorb. Primera part: la creació i formació del patrimoni (segles XII i XIII)», *Quaderns d'Història Tarraconense*, 2 (1980), p. 7-54.

68. J. M. SANS I TRAVÉ, «El Rourell, una preceptoria del Temple al Camp de Tarragona (1162-1248)», *Bulletí Arqueològic*, època IV, fasc. 133-140, anys 1976-1977, p. 133-202.

69. J. M. SANS I TRAVÉ, «Dos intents de compra de l'Espluga de Francolí per part de Poblet», *Arrels. Miscel·lània d'Aportacions Històriques i Documentals de l'Espluga de Francolí*, 1 (1980), p. 59-100; Josep Maria SANS I TRAVÉ, «Huguet de Cervelló, feudatari de l'Espluga de Francolí (s. XIII)», a *Miquel Coll i Alentorn. Miscel·lània d'homenatge en el seu vuitantè aniversari*, Fundació Jaume I, Barcelona, 1984, p. 193-220.

70. J. M. SANS I TRAVÉ, *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Barberà (945-1212)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1997.

71. J. M. SANS I TRAVÉ, *La fi dels templers catalans*, Col·lecció Els ordes militars», Pagès editors, Lleida, 2008.

72. J. M. SANS I TRAVÉ, «El procés dels templers», a *Templers. Guerra i religió a l'Europa de les croades*, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 2017, p. 99-115.

73. J. M. SANS I TRAVÉ, *Els templers catalans. De la rosa a la creu*, Col·lecció Els ordes militars, 4, Pagès editors, Lleida, 1996 (2a edició 1999).

2. ALTRES ACADÈMICS QUE HAN REALITZAT APORTACIONS PUNTUALS SOBRE
ELS TEMPLERS

1. Joan Cortada i Sala (1805-1868)

El segon acadèmic que cronològicament dedicà un treball a l'orde del Temple fou Joan Cortada.

La seva vida i obra foren objecte de la necrològica que li dedicà Josep Rafel Carreras i Bulbena en el butlletí de la nostra corporació⁷⁴ i del discurs d'ingrés a la nostra Acadèmia per Caietà Vidal i de Valenciano (1834-1893) el dia 7 de gener de 1870 amb el títol *Cortada: en vida, sus obres. Discurso escrito para ser leído en el acto de su recepción pública en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, editat a Barcelona, a la impremta de Jaume Jepús, l'any 1872. Avui, però, sabem molt més d'aquest acadèmic gràcies a la tesi que presentà el juny de 1992, que obtingué el Premi Extraordinari de Doctorat el curs 1991-1992, i la posterior publicació per l'Abadia de Montserrat, a la Col·lecció Biblioteca Serra d'Or, l'any 1995, d'Albert Ghanime i Martínez, amb pròleg del director de la tesi Jordi Casassas Ymbert, titulat *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*.⁷⁵ Aquest autor, al mateix temps que analitza la producció literària de Cortada, exposa els diversos aspectes de la seva vida, de manera que ofereix una excel·lent biobibliografia del personatge. D'altra banda, en Jordi Casanovas i Miró n'ha elaborat una excel·lent entrada en el diccionari d'acadèmics de la nostra corporació.⁷⁶

Nascut a Barcelona l'any 1805, orfe de pare als dotze anys, tingué cura de la seva formació un oncle canonge de Tarragona. Estudià Dret a les universitats de Tarragona, Saragossa i Barcelona. L'any 1828 fou nomenat *agent fiscal del crim* de l'Audiència de Barcelona (ajudant del fiscal), un càrrec que exercí fins l'any 1840. Va col·laborar en els periòdics la *Gazeta de Barcelona*, *Diario de las familias*, *El telégrafo* i el *Diario de Barcelo-*

74. Joseph Rafel CARRERAS BULBENA, «Estudis biogràfics d'alguns benemèrits patricis qui il·lustren aquesta Acadèmia (continuació)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XIV, fasc. 106 (1930), p. 280-283.

75. Albert GHANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, [Barcelona], 1995.

76. J[ordi] C[ASANOVAS] I M[IRÓ], «Cortada i Sala, Joan», a *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Reial Acadèmia de Bones Lletres/Fundació Noguera, Barcelona, 2012, p. 128-129.

na,⁷⁷ utilitzant sovint pseudònims, com ara Benjamín i Abén Abulema. Fou professor d'Institut i universitari. Precisament en aquest darrer sentit va pronunciar la lliçó inaugural del curs 1848-1849 amb el títol *Utilidad del estudio de la historia*. Morí a Sant Gervasi de Cassoles l'any 1868.

Fou membre de la Societat Econòmica dels Amics del País (1837), que presidí l'any 1839. L'any 1835 ingressà a la nostra acadèmia, exercint de secretari segon al cap d'un any. Presentà diversos informes i memòries. Fou important la seva col·laboració en la salvació dels restes de materials que havien quedat en alguns monestirs i esglésies després dels trasbalsos de 1835, així com també de les muralles de la ciutat i del Palau Reial Menor, entre d'altres, que en bona part foren dipositats a l'Acadèmia, on exercí com a director-conservador del museu que s'hi estava organitzant.

La seva obra més important va ser la *Historia de España, desde los tiempos más remotos hasta 1839*, en tres volums, publicada a Barcelona entre els anys 1841 i 1839.⁷⁸ Al cap de poc temps en va fer una síntesi destinada a l'ensenyament secundari amb el títol de *Lecciones de Historia de España*, que publicada la primera edició a Barcelona l'any 1845, va tenir diverses reedicions –la quarta l'any 1867, encara en vida de l'autor– i una altra de darrera de l'any 2012 per Nabu Press.⁷⁹

Bona part de les seves novel·les foren de contingut històric, algunes de les quals tingueren diverses edicions, fins a l'actualitat. Destaca *El rapto de Doña Almodis, hija del Conde de Barcelona D. Berenguer III*, publicada la primera edició l'any 1836 i basada en el text que el 17 de maig d'aquest any havia llegit a la Acadèmia de Bones Lletres. Modernament se n'han fet també noves edicions, com ara la de Hardpress Publishing (any 2019) o Wentworth Press (2019).

Però l'obra que està relacionada amb l'orde del Temple és la novel·la anomenada *El templario y la villana. Crónica del siglo XIV*, publicada en dos volums a Barcelona l'any 1840.⁸⁰ Tot i tractant-se d'una novel·la també de

77. Albert Ghanime, «Aben-Abulema (Joan Cortada) y el *Diario de Barcelona* (1838-1841)», a *Obra Periodística-Hemeroteca Digital de Autores*, Universitat Pompeu Fabra, núm. 3, 2012.

78. Juan CORTADA [SALA], *Historia de España desde los tiempos más remotos hasta 1839*, 3 toms, 2 vols., Imprenta A. Brusí, Barcelona, 1841-1842

79. Juan CORTADA I SALA, *Lecciones de Historia de España*, Nabu Press, 2012.

80. Juan CORTADA [SALA], *El templario y la villana. Crónica del siglo XIV*, 2 vols., Imprenta de Brusí, Barcelona, 1840.

contingut històric, no deixa d'oferir una bona informació sobre l'orde del Temple a Catalunya. Així mateix presenta una història d'amor desgraciada, que seguint els ideals romàntics, implica la mort dels dos protagonistes. A través de la seva amistat amb Pròsper de Bofarull (1777-1859) aleshores director de l'Arxiu Reial de Barcelona, pogué accedir a la informació històrica que representà el marc medieval en què es desenvolupa l'acció. En aquest sentit té un interès especial l'aportació de documents originals a l'apèndix de la novel·la. Per a la seva redacció, Cortada cercà, a banda de l'original de l'arxiu català, com veurem tot seguit, la bibliografia sobre el tema que havia estat publicada, tan catalana i aragonesa com estrangera. Així, utilitzà el primer volum de Zurita, i trobà referències en Mariana, Diago, Feliu i altres. Defensor del bon nom de l'orde, no obvia criticar un dels autors l'obra del qual en aquell moment va tenir força èxit: em refereixo a Joseph von Hammer i el seu llibre sobre la veneració dels templers a Bafomet.⁸¹ Aquest autor vienès defensava que dins l'orde hi havia una doctrina secreta a la qual s'accedia a través de la iniciació, centrant-se principalment en l'adoració per part dels frares d'un ídol, anomenat Baphomet, descrit de diferents formes, de manera que arriba a la conclusió que els templers ratllaven l'heretgia, aspecte aquest que refusà vigorosament Cortada.

Quant a la utilització de la documentació de l'Arxiu Reial de Barcelona, Cortada a les *Notas* que afegí al primer volum de la novel·la hi copià i publicà diversos documents que va trobar al registre que s'anomenava «Varia 5. Proceso de los Templarios», que deu correspondre a l'actual registre 291 de la Cancelleria Reial. També feu ús de la documentació que es trobava a l'«Armario 23 de los Templarios, saco núm. 23», que segons l'autor contenia «el proceso sustanciado en Francia, remitido a D. Jaime 2º por Felipe el Hermoso». Quan al segon volum afegí també després del text de la novel·la unes «Notas», que de fet només se ceneixen a publicar l'acord de lliurament del castell de Montsó per part dels responsables que el defensaven al lloctinent del procurador reial d'Aragó, el noble Artal de Luna, subscrit el 24 de maig de 1309. Es tracta del pergami «número 2.653» de Cancelleria Reial de Jaume II.

81. Joseph von HAMMER-PURSTALL, *Baphomet, Actenstücke zu dem durch des Herm Hofrathes... Mysterium Baphometis revelatum wieder Angeregten Prozesse gegen die Tempelherren*, Viena, 1820.

Quant a la utilització de bibliografia, feu ús principalment de les traduccions castellanes de la seva època, com ara el volum 9 de la *Historia de las cruzados* de Joseph François Michaud⁸² i les obres sobre els templers de François Just Marie Raynouard.⁸³

Alguns autors han relacionat aquesta novel·la de Cortada amb, a més d'altres fonts, la d'*El señor de Bembibre*, d'Enrique Gil y Carrasco, publicada a Madrid l'any 1844.

Cal destacar, per acabar, que Cortada tracta també dels templers en les altres novel·les històriques que va escriure: en *El rapto de dona Almodis, hija del Conde de Barcelona D. Berenguer III: Narración histórica*,⁸⁴ on a banda de narrar els amors desgraciats d'Almodis amb Ponç de Cervera, situa com a amic d'aquest cavaller el templer no especialment virtuós i molt ambiciós –no endebades intentarà esdevenir mestre major de l'orde– Eustaqui de Requesens, l'altra novel·la històrica de Cortada, publicada al cap d'un any de l'anterior, titulada *Lorenzo*,⁸⁵ tot i que l'acció se situa en els anys 1339 i 1340, i per tant després de la supressió de l'orde del Temple, aquest autor introdueix algunes referències sobre els templers quan narra el papat d'Avinyó, i concretament quan escriu de Climent V, a qui a més d'atribuir la supressió de l'orde afirma que la seva mort sobtada fou causada per la maledicció de Molay, el darrer mestre major de l'orde. Així mateix, situa el protagonista del trobador Lorenzo i el seu mestre en una fortalesa que havia estat dels templers a la ratlla d'Aragó i que en aquella època posseïen els hospitalers. D'altra banda, l'astròleg jueu anomenat Macabeu, que habitava l'esmentat castell, havia estat al servei dels templers a Xipre, d'on hauria arribat després a terres catalanes.⁸⁶

82. La traducció castellana que degué utilitzar fou Joseph François MICHAUD, *Historia de las cruzadas*, tom 9, Madrid, 1832.

83. Joseph François RAYNOUARD, *Los templarios. Tragedia en cinco actos escrita en francés por...*, traducida al castellano y arreglada a nuestro teatro, Madrid, 1813; J. F. RAYNOUARD, *Monumens historiques relatifs à la condamnation des chevaliers de l'Ordre du Temple et à l'abolition de leur ordre*, París, 1813.

84. Juan CORTADA, *El Rapto de Doña Almodis, Hija del Conde de Barcelona D. Berenguer III. Narración Histórica*, Barcelona, 1836.

85. J. CORTADA, *Lorenzo*, Barcelona, 1837.

86. Una referència a aquests aspectes que resumeixo es pot veure a Inés L. BERGQUIST, «Imágenes de los templarios del siglo de oro al romanticismo», *Medievalismo*, 7 (1997), p. 163-167.

2. Francesc Carreras i Candi (1860-1937)

Aquest historiador va néixer a Barcelona el 4 de juliol de 1862, al carrer de l'Argenteria, on el seu pare, Gaietà Carreras i Aragó, hi tenia un negoci sobre aquesta matèria. La seva mare, Agnès Candi i Casanovas, era filla de Castelló d'Empúries. Es llicencià en dret a la Universitat de Barcelona l'any 1882. El seu interès per la ciència abastà moltes facetes, entre les quals la història, la geografia, l'excursionisme, el periodisme, l'arqueologia i la filatèlia.⁸⁷ Morí l'any 1937 a Barcelona.

Ingressà a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona l'any 1898 –amb un discurs titulat *Hegemonía de Barcelona en Cataluña durante el siglo XV*–, de la qual en fou president des de 1918 fins a l'any 1931 i de 1934 a 1937. L'any 1901 va impulsar, juntament amb Joaquim Miret i Sans, la creació del butlletí d'aquesta institució, on hi va publicar molts estudis. Va ser acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi des de 1920 i corresponent de la Real Academia de la Historia des de 1897, de la Real Academia de Buenas Letras de Sevilla des de 1899 i de la Real Academia Galega des de 1926. Com a docent, va impartir lliçons sobre història de Catalunya als *Estudios Universitarios Catalans* i a l'*Ateneu Enciclopèdic Popular*. Amb motiu del setè centenari del naixement del rei Jaume I va promoure l'any 1908 el *Primer Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*.

Com afeccionat excursionista ingressà el 1881 a l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, on exercí càrrecs de responsabilitat, essent també el director en els seus inicis del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. Publicà articles en els principals diaris i butlletins de les entitats a les quals pertanyia. Entre els primers, cal destacar *La Vanguardia*, *Las Noticias*, *La Ilustración catalana*.

Es dedicà també a la política ciutadana, aconseguint ser regidor de Barcelona per la Lliga Regionalista entre 1891 i 1893 i novament tornà ser elegit l'any 1910. Des d'aquest càrrec impulsà la publicació de documents inèdits de l'arxiu municipal, importants per a la història de Barcelona,

87. Una bona síntesi biogràfica sobre Carreras Candi es pot trobar al *Diccionari biogràfic*, elaborada per Pere Molas. (Vegeu P[ere] M[OLAS] i R[IBALTA], «Carreras Candi, Francesc», a *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Reial Acadèmia de Bones Lletres/Fundació Noguera, Barcelona, 2012, p. 104-105.

com *Manual de novells ardots, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, –iniciada la publicació l'any 1892 a càrrec dels regidors Frederic Schwartz i Luna i Francesc Carreras i Candi–⁸⁸ i les *Rúbriques de Bruniquer* –editat a partir de l'any 1912 per Francesc Carreras i Candi.⁸⁹

Va ser director dels sis volums de la Geografia General de Catalunya, dels quals un està dedicat a Catalunya, quatre a cada una de les «províncies» i el darrer a la ciutat de Barcelona que va elaborar ell mateix.⁹⁰

Obra. A banda de les referències a l'orde del Temple que apareixen a la seva monografia sobre la ciutat de Barcelona i en altres treballs de recerca, on utilitza documents relatius als templers, té una col·laboració força extensa dedicada a les disputes entre aquests frares i els Entences a les muntanyes de Prades a final del darrer quart del segle XIII que representa la única aportació d'un tema poc conegut i que no deuria ser infreqüent a l'època: les baralles feudals fins a arribar a les armes entre un grup religiós i uns nobles poderosos pel domini d'alguns territoris la possessió dels quals reivindicava cada part a la vegada. Amb el títol d'«Entences y templers en les muntanyes de Prades (1297-1300)»⁹¹ publicà un treball on analitza el plet que enemistà els templers i els Entença a les terres de l'Ebre a finals del segle XIII, que amb el títol de Legajo «1º, 2º i 3º de la col·lecció de processos de 1291 a 1303 es conservava a l'Arxiu Reial de Barcelona».

Carreras i Candi enceta l'estudi exposant qui eren els templers i el gran patrimoni territorial que per donació dels monarques catalans principalment van adquirir en aquesta banda meridional de Catalunya. I fa el mateix amb la família noble d'origen aragonès dels Entença, que els seus

88. FREDERICH SCHWARTZ Y LUNA i FRANCESC CARRERAS Y CANDI, *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní. Volum Primer, comprenent los volums originals del I al IX. Anys 1390-1446, publicat per acord i a despesa de l'Excm. Ajuntament Constitucional y iniciat per los il·lustres senyors regidors ... en comissió del mateix Excelentíssim Ajuntament*, Barcelona, 1892.

89. *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonials dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona. Volum Primer. Colecció de Documents històrics inèdits dl Arxiu Municipal de la Ciutat de Barcelona, publicat per acord i a despesa del Excm. Ajuntament Constitucional e iniciat per los il·lustres senyors regidors D. Francesch Carreras i Candi i D. Bartomeu Gunyalons y Bou en comissió del mateix Excelentíssim Ajuntament*, Barcelona, 1912.

90. F. CARRERAS CANDI, *Geografia General de Catalunya. La Ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1915.

91. F. CARRERAS I CANDI, «Entences y templers en les muntanyes de Prades (1297-1300)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 13 (gener-març de 1904), p. 217-257.

hereus tradicionalment utilitzaven el nom de pila de Berenguer i que alguns membres s'havien emparentat amb la casa reial catalana. Així mateix, aquest autor s'explana en exposar la participació de la nissaga en les campanyes de guerra dels monarques catalans. D'aquest llinatge se'n distingien dues branques, l'aragonesa i la catalana, representada aquesta darrera a finals del segle XIII per Berenguer d'Entença, propietari de diversos llocs de l'actual Ribera d'Ebre i del castell de Montornès, en l'actual Vallès.

Les desavinences entre els templers i els Entença començaren l'any 1279 arran de la prohibició que l'Entença feu als seus homes de Mora de travessar el riu Ebre a Ascó, on els templers hi tenien un pas de barca, i que només ho havien de fer a Mora, on el tribut el rebia l'esmentat noble.⁹² L'agost del dit any el comanador templer d'Ascó es queixà al monarca, de manera que Pere II el Gran (1276-1285) manà a l'Entença que no posés impediments al pas de la barca d'Ascó, perquè, pel contrari, encomanaria al «sobrejuntero» de Saragossa que actués en defensa del comanador i dels homes d'Ascó. L'any 1281 es troben novament enfrontats els Entença i els templers de Miravet, de manera que la situació obligà el sobirà a intervenir novament, amb una ordre del 13 de juliol de 1281 adreçada a l'Entença comminant-lo a no cometre cap damnatge als templers.

Al cap de dos anys, el 1283, el monarca hagué d'intervenir de nou per posar fi a la desavinença, tot encomanant el cas al veguer de Vilafranca Guillem de Castellolí perquè fes tornar a cada part els homes, bèsties i objectes apressats. Malgrat això, els Entença l'any següent entraven en diverses ocasions a mà armada al terme de Miravet capturant gent i prenent bestiar, i aquest mateix any de 1284, a darreries de setembre, repetiren aquestes accions a Vinebre i les Camposines, que pertanyien a la batllia templera d'Ascó. Els desperfectes ocasionats foren valorats en la quantitat de 60.000 sous jaquesos.

Alguns presoners dels Entença foren traslladats a Mora, d'on només podien ser alliberats si es pagaven 300 sous de rescate.

92. Modernament ha estudiat aquest aspecte Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX): comandes de Miravet, d'Orta, d'Ascó i de Vilalba i baronies de Flix i d'entença*, 2 vols., Col·lecció Estudis, 25 i 26, Fundació Noguera, Barcelona, 2000.

El comanador d'Ascó, d'altra banda, atès que els Entença havien cremat i destruït Vinebre, cercà un nou emplaçament que substituís la població destrossada, una mica més allunyada del riu Ebre, que s'anomenà Vilanova.

A començament de 1285 Berenguer d'Entença, amb la col·laboració dels paers de Lleida i alguns pròcers d'aquesta ciutat, formà una host per anar contra Pere de Montcada i entrar al terme de Serós, malgrat que el monarca intentà d'evitar-ho.

Es donaren també a finals d'aquest segle diversos episodis de violència i lladronicis, entre els quals el nostre autor destaca per part dels Entença la detenció d'alguns veïns i el robatori de bestiar de Riba-roja, l'entrada a Berrús i el pillatge de bestiar i també la damnificació que gent de Falset i de Mora feren al lloc de la Mata, pertanyent a la batllia del Temple de Cantavella.

Amb motiu de la guerra d'Alfons el Franc (1286-1291) contra el regne de Mallorca, que afectà principalment els actuals territoris de la Cerdanya i el Ripollès, el monarca apel·là l'ajut de Berenguer d'Entença i el seu fill primogènit Guillem, els quals aplegaren i prepararen la seva host a Mora. D'altra banda, els templers i els Montcada reuniren també els seus homes i vassalls per anar contra els territoris dels Entença. A punt de sortir l'exèrcit d'Alfons II des de Lleida, l'Entença envià un missatger perquè comunicés al monarca que Berenguer no podia assistir a la campanya ja que s'havia de defensar dels templers i els Montcada. El rei, en conseqüència, envià cartes al mestre provincial de l'orde fra Berenguer de Sant-just i als Montcada per tal d'evitar les destrosses als dominis dels Entença. Així mateix, el sobirà, el 5 d'agost de 1289, manà als litigants que establissin treves fins a la festa de Tots Sants de l'any següent.

Tot i això, Berenguer d'Entença reunia la seva host, integrada per un contingent de més de vuitanta cavallers, amb els corresponents peons auxiliars, i s'adreçava, a integrar-se a l'exèrcit reial, objectiu que complí el 15 d'agost de l'esmentat any en arribar al campament que el rei català tenia posat junt a la vila de Puigcerdà, població que pertanyia al rei de Mallorca. L'objectiu immediat fou la presa del castell de Ribes. Mentre es posava setge a aquesta població arribà a Berenguer d'Entença la notícia que els templers i els Montcada havien penetrat novament en les seves terres, defensades des de Mora per la seva esposa na Gaubes, havien entrat en aquesta població i havien talat el seu territori.

Amb la carta de la seva esposa a les mans Berenguer entrà a la tenda del monarca per comunicar-li que deixava l'exèrcit reial i tornava als seus dominis per tal de defensar-los de les agressions dels templers i els Montcada. El rei no acceptà l'eixida de Berenguer de l'exèrcit fins que s'hagués ocupat Ribes. A primers de setembre, aconseguí l'objectiu, el monarca llicencià l'exèrcit. Si el fill de l'Entença, Guillem, es dirigí cap a Mora, el pare, Berenguer, acompanyà el monarca fins a Barcelona i després a Montsó on s'havien de celebrar corts generals el mes de setembre de 1289.

La tercera part del treball de Carreras Candi està dedicada a la formació el mes de setembre de 1289 de les hosts dels templers i els Montcada i la seva actuació contra els dominis dels Entença, especialment la població de Mora. La primera correguda contra aquest lloc la dirigí el dia 11 d'agost de l'esmentat any el mestre provincial fra Berenguer de Santjust amb quaranta cavallers i tres mil peons armats, als quals s'uniren els dels Montcada i els de les poblacions del Temple de les muntanyes de Prades i Ribera d'Ebre. Hi havia gent de Gandesa, Corbera, Ascó, Orta, Miravet, Batea, Villalba, Riba-roja, la Fatarella i fins i tot de Cantavella, de l'Aragó. Se saben els noms d'alguns frares del Temple que també hi participaren, entre els quals fra Ximén de Lenda, comanador de Cantavella, fra Ramon de Bell-lloc, comanador de València o Tortosa, Pere de Redorta, Guerau de Clariana, el comanador d'Ascó, fra Puignauler, el comanador de Miravet, fra Pere de Tous, fra Albanell, fra Castellet, fra Jaume de Vilalba, fra Arnau de Torruella, fra Dalmau de Timor, fra Roderic de Liçana, fra Simó de Blanes, fra R. Berenguer, fra R. Oliver, fra A. de Camporells, fra Galceran Desguals, fra Berenguer de Cardona, fra Banyuls, fra Miralles i fra Santdaniel, comanador de Xivert.

L'acció de càstig de Mora tingué lloc el dissabte 13 d'agost de 1289: es va assetjar la vila i es talà tota l'horta del voltant, mentre el dia següent es continuà amb la mateixa actuació. Al llarg de vuit dies seguiren les accions de càstig sense que els assaltants poguessin entrar dins la població.

Després els atacants passaren a repetir el mateix al lloc de Tivissa, que era també dels Entença. Aquestes actuacions s'esdevingueren a finals d'agost i es perllongaren entre vuit i deu dies el setge i les tales. Així mateix, els de la part dels templers atacaren també la vila de Banyoles, al costat de Tivissa i a tocar de l'Ebre.

A les acaballes de setembre, atès que molts dels assaltants havien d'anar a veremar, es llicencià la host per bé que a Benissanet hi restà una guarnició de vint cavallers dels Montcada i quatre dels templers, els quals, quan els semblava bé, atacaven la població de Mora. El dia 8 de novembre, però, es dissolgué aquesta colla.

Per aquesta època, d'altra banda, arribà Guillem, el fill de Berenguer d'Entença, per liderar la defensa dels seus dominis.

El monarca hagué d'intervenir davant la situació desoladora que havia provocat la bandositat: camps erms, arbres tallats i collites malmeses.

Quan, però, Berenguer d'Entença, després d'assistir a les corts de Monsó, retornà a Mora, no s'hi veieren més els enemics.

Alfons II, volgué castigar els templers i els Montcada perquè no havien obeït els seus mandats d'aturar les actuacions de càstig contra els dominis de Berenguer d'Entença mentre estigués en servei del sobirà, d'acord amb l'usatge LXXIII titulat *Auctoritate et rogatu* «Per autoritat e prechs», que punia els que envaïen i damnaven les propietats i béns dels que participaven en actuacions militars del príncep. En conseqüència, inicià un procés delegant a finals de 1289 en dos jutges perquè comencessin a prendre declaració dels testimonis que coneixien les actuacions de les dues parts. La mort, però, del monarca el dia 18 de juny de 1291 motivà la suspensió dels interrogatoris i l'aturada del procés.

La quarta i darrera part del treball de Carreras Candi incideix novament en les desavinença entre templers i Entences ja que aquests darrers sembla que feren les paus amb els Montcada. Tot i que a la mort, tal com hem dit, del monarca s'aturà el procés, els Entença van continuar damnificant els dominis del Temple. Així, atacaren Miravet l'any 1291, la Fatarella l'any 1292, i Ascó i de nou Miravet l'any 1293. La primera actuació contra Miravet durà tres dies pel temps pasqual, quan els germans Guillem i Berengueró d'Entença dirigiren l'escomesa. Amb la col·laboració d'almogàvers, expugnaren la torra, cremaren algunes cases, i malmeteren les collites de l'horta. A les Camposines prengueren 1.220 caps de bestiar amb dos pastors. Feren també diversos presoners pels quals demanaren rescat per alliberar-los.

El mestre provincial fra Berenguer de Santjust que es trobava seguint la cort del nou monarca Jaume II (1291-1327) li presentà queixa i es comprometé a acceptar el resultat del procés que novament s'estava formant. El

primer que ordenà el nou monarca fou manar els Entences que deixessin de damnificar els templers i els seus dominis i béns. Malgrat el manament reial els nobles continuaren les seves actuacions violentes contra els frares. L'any següent de 1292, amb deu cavallers i diversos peons armats del lloc de Mora entraren a la Fatarella aconseguint robar cent animals grossos i mil vuit-cents de petits.

Quan arribà la notícia a Ascó el comanador va fer pregonar el so de «via fos» per congregar els homes de la comanda per tal d'atacar els malfactors.

Fra Berenguer de Cardona, el mestre provincial del Temple, l'estiu de 1293 havia de participar en el capítol general que s'havia de celebrar a Montpeller de manera que en la seva absència confià els béns de l'orde a Jaume II. A l'esmentat capítol s'hi havia d'aprovar, tal com de fet esdevingué, el canvi de Tortosa, propietat del Temple, per Peníscola i altres castells propietat del monarca. Això motivà, d'altra banda, que el mestre major de l'orde Jacques de Molay es desplaçés a Catalunya per signar el document de permuta.⁹³

Mentrestant els Entença, sots el lideratge de Berengueró, l'estiu de 1293, amb l'ajut de diversos nobles aragonesos, envaiïen la batllia d'Ascó. En aquest temps, d'altra banda, tingué també lloc la brega de Corbera que comportà diverses morts de combatents a aquesta població i a Ascó i Vilalba. Hi hagueren també altres actuacions contra diversos llocs del Temple, com ara Benissanet, les Camposines i Gandesa.

Jaume II intervingué novament ordenant als Entença satisfer els mals causats i a aturar les seves actuacions contra els templers. Així mateix, cominà als seus homes de les muntanyes de Prades a cessar en el seu suport als nobles. Tot i això, l'obra militar dels Entença prosseguí l'any 1294. Mentrestant s'estava elaborant el procés, que al final obtingué sentència reial ja que el mes d'abril de 1301 el monarca condemnà els Entença a lliurar als templers la suma de 200.000 sous jaquesos.

93. Sobre aquests fets es pot veure Laureà PAGAROLAS I SABATÉ, «La fi de l'orde del Temple a Tortosa. La permuta de 1294», *Anuario de Estudios Medievales*, 28 (1998), p. 269-291. Els documents preparatoris es poden veure a Laureà PAGAROLAS I SABATÉ, *Els templers de les terres de l'Ebre (Tortosa). De Jaume I fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312)*, 2 vols., Diputació de Tarragona, 1999 (especialment als documents de l'Apèndix del volum II).

3. Ramon d'Alós i de Dou (1885-1939)

L'acadèmic Ramon d'Alós-Moner i de Dou va néixer a Barcelona l'any 1885 i morí a aquesta mateixa ciutat l'any 1939. De família amb títols de noblesa pontifícia –marquesos de Dou– va estudiar Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona i va ser alumne d'Antoni Rubió i Lluch als Estudis Universitaris Catalans. Com a tal formava part del grup integrat, a més d'ell mateix, per Ferran Valls i Taberner, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Manuel Raventós, Jordi Rubió i Balaguer i Francesc Martorell. Amb aquests dos darrers precisament va publicar l'article que comentarem, titulat *Inventaris inèdits de l'orde del Temple a Catalunya*, en l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans de l'any 1907.⁹⁴

En aquest any, d'altra banda, va ingressar a l'Institut d'Estudis Catalans com a secretari redactor. Entre 1907 i 1913, becat per l'IEC i la Junta para la *Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas*, va viure a Roma, on es formà com especialista en literatura italiana medieval, destacant per l'aplec de bibliografia lul·liana i la seva especialització sobre Dante Alighieri. El 1912 es casà amb la napolitana Maria Malteses, amb la qual tingué dos fills. Retornat a Barcelona el 1913 es va instal·lar en una masia familiar del Guinardó –coneguda per Can Garcini– on hi formà una biblioteca important que el 2010, havent-se venut els seus descendents la finca a un constructor, els seus llibres foren donats per parts a diverses institucions culturals catalanes. L'any 1917 es doctorà a Madrid amb una tesi que tenia per títol *Los catálogos lulianos, contribución al estudio de la obra de Ramon Lull*, que es publicà a Barcelona l'any 1918. Com a primeres tasques a l'IEC destaquen l'ordenació dels fons Aguiló i de Jacint Verdaguer i sobretot dels fons de pergamins que havia adquirit la institució.

Quan Jordi Rubió i Balaguer assumí la direcció de l'incipient biblioteca de Catalunya se li va encarregar a Alós l'arxiu històric que conservava la institució. Entre 1915 i 1916 els dos van ordenar l'Arxiu Capitular de la Seu de Tortosa, l'inventari del qual es publicà al *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* (anys 1918 i 1919), la part de llibres i manuscrits per Jordi Rubió i Balaguer i la de documents d'arxiu per Ramon d'Alós.

94. Jordi RUBIÓ, R. D'ALÓS i FRANCISCO MARTORELL, «Inventaris inèdits de l'orde del Temple a Catalunya», a *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, I (1907), p. 385-407.

Al Col·legi del senyor Miró del carrer de mercaders va coincidir i va tenir de companys Jordi Rubió i Francesc Martorell, amb els quals va publicar el treball que tot seguit comentarem Després de ser alumne del Col·legi dels Jesuïtes de Sarrià es matriculà a la Universitat de Barcelona amb el propòsit de fer-se advocat, però les classes d'Antoni Rubió i Lluch el decantaren cap a la història de la cultura catalana. L'any 1906, acabada la llicenciatura en Filosofia i Lletres, tot seguit col·laborà amb el seu mestre en la recerca documental en els arxius, principalment a l'Arxiu Reial de Barcelona. L'any següent, tan d'Alós com Jordi Rubió entraren de secretaris redactors de l'IEC mentre que entre les tasques que li foren assignades a d'Alós fou la d'ordenar els fons Aguiló i els de Jacint Verdaguer, així com els fons de pergamins propietat de la institució.

El primer treball el publicà a la *Veu de Catalunya*, el 30 de gener de 1906, amb el nom de «Les comarques. Ripollés. Ripoll», al qual va seguir la «Col·lecció de documents relatius a Arnau de Vilanova», publicat a la revista dels *Estudis Universitaris Catalans* entre 1909 i 1912. El treball que ens interessa analitzar el publicà al cap de poc temps, amb col·laboració amb Jordi Rubió i Francesc Martorell, al primer volum de l'*Anuari* de l'Institut d'Estudis Catalans (1907, p. 385-407).

L'any 1910 l'Institut d'Estudis Catalans i la Junta para la Ampliación de los Estudios e Investigaciones Científicas van fundar conjuntament l'Escola Espanyola d'Història i Arqueologia a Roma, on hi anà com a becari d'Alós juntament amb Francesc Martorell, entre els anys 1911 i 1913. A aquesta ciutat, a la Biblioteca Apostòlica Vaticana i a l'Arxiu Secret dels papes, d'Alós pogué encaminar-se en els estudis lul·lians que molt aviat donaren fruit amb la publicacions de diversos treballs. Al mateix temps aquesta estada romana va motivar que d'Alós esdevingués un especialista en literatura medieval italiana. Quan el 1921 se celebrà a Barcelona la commemoració del sisè centenari de Dante en fou un dels principals propulsors de manera que aconseguí la distinció italiana de Cavaller de la Corona d'Itàlia.

Aquesta estada a Roma, d'altra banda, propicià que a l'Enciclopedia italiana la participació de diverses entrades relatives a la cultura catalana i que, a més, que fos elegit membre de l'Acadèmia de l'Arcadia de Roma i de l'Academia Pontificia de Nàpols i que fins i tot a la Universitat de Barcelona fos designat professor encarregat de curs de Literatura Italiana.

També aquest temps que va passar a Roma va propiciar el seu matrimoni amb la jove napolitana Maria Malteses l'any 1912, que facilitaria sovint els viatges d'Alós a Itàlia per continuar les seves recerques.

Per aquesta època preparà la seva tesi, que defensà el maig de 1917 a Madrid amb el títol de *Los catálogos lulianos*, aconseguint el premi extraordinari en Lletres a Barcelona el 9 de novembre de 1918. Tot seguit fou publicada, i també aquest mateix any als trenta-tres anys, fou elegit membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

Quan s'obrí al públic a la primavera de 1914 la Biblioteca de Catalunya, Jordi Rubió i Balaguer en fou nomenat director i Ramon d'Alós Adjunt Primer, encarregant-se específicament del seu arxiu històric. En aquesta època també els dos treballaren en l'ordenació de l'Arxiu Capitular de Tortosa, tal com resta fixat en la publicació que feren al cinquè volum del *Butlletí* de la Biblioteca de Catalunya.

Pel que fa a l'orde del Temple, aquests dos acadèmics juntament amb Francesc Martorell i Trabal van publicar al volum primer de l'*Anuari* de l'Institut d'Estudis Catalans, de l'any 1917, l'article sobre els inventaris inèdits de l'orde del Temple a la província catalana.⁹⁵

El treball de Rubió, d'Alós i de Martorell va ser especialment interessant per a l'època de la seva publicació, a començament del segle xx, i sobretot pel seu contingut, atès que van publicar divuit documents, compresos entre l'any 1308 –després de la detenció dels templers en els dominis de Jaume II, iniciada a partir del primer de desembre de 1307–, i l'any 1326, quan Jaume II ja havia lliurat feia temps, el primer de desembre de 1317, l'administració del patrimoni templer per manament de la Santa Seu a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem. Aquests documents enregistren principalment béns mobles que els oficials reials van trobar a les cases del Temple després d'haver-les ocupat i que poden ser des de diners comptants, passant per objectes litúrgics fins a llibres, armes i altres elements de valor. En algunes ocasions són els oficials que exposen al monarca allò que hi havien trobat, mentre que en altres és el monarca qui mana lliurar-ne als seus oficials, a altres comunitats religioses o a esglésies o persones de la seva família. En

95. Jordi RUBIÓ, R. D'ALÓS i FRANCISCO MARTORELL, «Inventaris inèdits de l'orde del Temple a Catalunya», a *op. cit.*, I (1907), p. 385-407.

resum, aquests instruments donen una idea objectiva de la cura que aquests frares tenien de les capelles dels seus convents, amb els seus objectes litúrgics elaborats amb materials nobles i amb incrustacions de pedres precioses, dels llibres que integraven les seves biblioteques, de les armes personals i col·lectives de què disposaven, dels diners que hi havia en algunes comandes i també dels esclaus que posseïen. Fins a la publicació recentment per la Fundació Noguera de la tesi doctoral de Maria Vilar Bonet,⁹⁶ aquest treball era indispensable per al coneixement dels aspectes que hem destacat.

4. Antoni Pladevall i Font (1934-)

Mossèn Antoni Pladevall i Font va néixer l'any 1934 a Taradell (Osona). Formà part del grup de vigatans formats a redós del seminari de Vic que han excel·lit principalment pels seus treballs i aportacions historiogràfiques. Deixeble i col·laborador de Mn. Eduard Junyent, treballà a l'Arxiu Diocesà de Vic i dirigí també un temps l'Arxiu Municipal de Vic. L'any 1964 treballà com a assessor artístic del Servei de l'Inventari del Patrimoni Artístic del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona, transferit l'any 1980 a la Generalitat de Catalunya, al Departament de Cultura, on dirigí com a responsable la Secció de l'Inventari del Patrimoni Artístic fins a la seva jubilació l'any 1999. En aquest mateix departament exercí com a Director General del Patrimoni Artístic entre els anys 1984 i 1986. A banda de la seva extensíssima obra sobre Vic i diversos aspectes de les poblacions de la comarca d'Osona, publicats en llibres o en articles en revistes del territori, entre les quals principalment *Ausa* i *Taradell*, la història de l'Església i el monaquisme han estat altres línies destacades de la seva recerca. Ha col·laborat com a redactor en obres generals, com ara la *Gran Enciclopèdia Catalana*, la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, el *Diccionari d'Història de l'Església de Catalunya*, i ha dirigit la *Catalunya Romànica*, (1984-1988), en 24 volums, i l'*Art Gòtic a Catalunya* (2002-2009). És membre de l'Institut d'Estudis Catalans, de la Secció Històrico-Arqueològica (1990), de la Reial Acadèmia de Bones

96. Maria VILAR BONET, *Els béns del Temple a la Corona d'Aragó en suprimir-se l'orde (1300-1319)*, Fundació Noguera, Col·lecció Estudis, núm. 28, Lleida, 2000.

Lletres de Barcelona (1994) i de la Reial Acadèmia Catalana de Sant Jordi (1998). Ha estat reconegut amb la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (1994) i amb la Medalla d'Or de la Generalitat de Catalunya (2009). En la seva qualitat de sacerdot catòlic, adscrit a la diòcesi de Vic, entre altres responsabilitats ha exercit de rector a les parròquies de Tona i de Sant Quinze de Safaja.

Sobre el tema de la nostra anàlisi, a banda d'algunes referències en obres generals, destaca la seva monografia dedicada al mestre provincial, titulada *Guillem de Mont-rodon, mestre del Temple i tutor de Jaume I*, publicat a la Col·lecció Els Ordes Militars de Pagès editors, a Lleida l'any 1993. En aquest treball, l'autor exposa una breu introducció sobre els ordes militars i més concretament sobre el Temple a Catalunya i a continuació analitza la nissaga dels Mont-rodon, tot dedicant la part central de l'estudi a explicar els aspectes principals de la biografia de Guillem, des del seu ingrés a l'orde del Temple l'any 1203 fins a assumir la responsabilitat de dirigir la comanda de Gardeny des de 1207 fins a 1211 o al principi de 1212 i la seva designació a final de 1213 o començament de l'any següent com a mestre de Catalunya, Aragó, Provença i algunes parts d'Hispania. L'autor exposa finalment les actuacions del mestre provincial durant la minoria d'edat de Jaume I, la seva entrevista amb el papa Innocenci III (1198-1216), la recuperació de l'infant Jaume a Narbona l'any 1214 de mans de Simó de Montfort, l'exercici de la seva responsabilitat com a tutor del futur rei al castell de Montsó, seu provincial aleshores de l'orde a la circumscripció catalano-provençal, així com els serveis i suport que fins probablement l'any 1225, data de la seva mort, va oferir al monarca català, de qui, a més, va ser conseller molt estimat.

Bona part d'aquestes notícies han estat aplegades a la seva obra posterior titulada *Mont-rodon. Passat i present d'un gran llinatge i d'un casal osonenc*, publicat a Vic l'any 2001 per l'Editorial Diac.

5. José Enrique Ruiz Domènec (Granada, 1948-)

Ni que sigui una aportació puntual i breu, d'entre els acadèmics que han dedicat treballs als templers s'hi compta el medievalista i escriptor José Enrique Ruiz Domènec, nascut a Granada l'any 1948. Doctor en Història

medieval ha estat catedràtic d'aquesta matèria i director de l'Institut d'Estudis Medievals de la Universitat Autònoma de Barcelona. És també membre supernumerari de la Reial Acadèmia Europea de Doctors Barcelona 1914, on ingressà l'any 2001, mentre que uns anys abans, el 29 de febrer de 1996 ingressà a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona amb un discurs titulat *A propósito de Alfonso, rey de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza*, que fou contestat pel seu mestre Frederic Udina i Martorell. En aquesta institució ha format part de la Junta de Govern exercint el càrrec de Bibliotecari des dels anys 1998 fins al 2019.

L'aportació de Ruiz Domènec al tema que ens ocupa fou l'article titulat «Primeros pasos de la orden militar del Temple en Cataluña», publicat a l'*Anuario de Estudios Medievales*, al volum 28 de l'any 1998, a les pàgines 263-268. Aquest volum i el següent foren dedicats a la memòria de la Dra. Regina Sáinz de la Maza, finada el 13 d'agost de 1997, destacada especialista dels ordes religioso-militars, motiu pel qual els esmentats volums de la revista recullen treballs sobre aquesta temàtica, en la qual s'insereix el treball del professor Ruiz Domènec. En concret aquest autor analitza la importància que l'arquebisbe de Tarragona sant Oleguer va tenir en acceptar el 14 d'abril de 1134 els ordes militars a Catalunya. A continuació destaca el paper de Ramon de Montcada, el Gran Senescal, el qual integrà el grup de deu homes de confiança de Ramon Berenguer IV que es van comprometre a viure durant un any en una casa del Temple, compromís que, segons l'autor, va determinar que l'esposa Beatriu sol·licités el divorci a l'arquebisbe, que el va concedir. Al mateix temps destaca el paper desenvolupat pel senescal Guillem Ramon de Montcada en l'acceptació dels ordes militars en el comtat de Barcelona i exposa la donació que Bernat Ramon de Maçanet va fer el 24 d'abril de 1134 a l'esmentat orde tot concedint-li la meitat de les seves cases, amb torres, hort i pou que tenia al costat de la muralla de la ciutat de Barcelona, a tocar amb el castell de Regomir, que amb ampliacions posteriors va esdevenir la comanda que els templers tingueren a la capital.

6. Tomàs de Montagut i Estragués (1952-)

Va néixer a Campelles, la Vall de Ribes l'any 1952. Llicenciat en Dret l'any 1975 i en Filosofia i Lletres (Secció d'Història Medieval) l'any 1977 a la

Universitat de Barcelona. Amplià estudis relatius a les dues carreres a l'estranger, a Itàlia i a Edimburg, a Escòcia. Alumne del professor Josep Maria Font i Rius, inicià la seva carrera docent universitària en el departament d'Història del Dret de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, de la qual fou professor titular. L'any 1991 guanyà la càtedra d'aquesta assignatura a la Universitat de Santiago de Compostel·la, i l'any 1993 a la Universitat Pompeu Fabra, de la qual, així mateix, en fou vicerector (2000-2009). És membre de l'Institut d'Estudis Catalans des del 2001 i corresponent de la Real Academia de Córdoba de Buenas Letras, Bellas Artes y Nobles Ciencias des del 2007. Des del 2009 forma part com a numerari de la nostra Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Les seves línies principals de recerca són la història de les institucions polítiques i financeres de la Corona d'Aragó i Catalunya, les biografies de juristes catalans i les anàlisis de les seves doctrines. Aquest professor en els seus estudis i recerques sobre el patrimoni reial dels monarques catalans i la seva administració –en part objecte de la seva tesi doctoral, publicada per la Fundació Noguera l'any 1987 amb el títol el *Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*–,⁹⁷ va fer una incursió especialment destacable i pionera en el passat de l'orde del Temple en el nostre país, durant el període en què Jaume II tingué cura de l'administració dels seus béns, mentre durà el procés i uns anys després, en el període que anà des de finals de 1307 fins a l'any 1317, en què, d'acord amb la llarga negociació entre Jaume II i la Santa Seu sobre la destinació del patrimoni templer en els seus dominis, foren lliurats a l'orde de Sant Joan de Jerusalem o, en el regne de València, al de Montesa. Tornà a incidir més directament en l'esmentada temàtica en una col·laboració presentada a les Primeres Jornades sobre els ordes religioso-militars als Països Catalans, celebrades a Montblanc l'any 1985, publicades les actes l'any 1994.⁹⁸

97. Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó, 1283-1419*, Fundació Noguera, Barcelona, 1987.

98. Tomàs de MONTAGUT I ESTRAGUÉS, «El Reial Patrimoni i els béns del Temple (1307-1317)», a *Actes de les Primeres Jornades sobre els ordes religioso-militars dels Països Catalans (segles XI-XIX)*, Montblanc, 8-10 de novembre de 1985, Tarragona, 1994, p. 140-153.

3. ACADÈMICS QUE HAN TRACTAT MOLT TANGENCIALMENT L'ORDE DEL TEMPLE

Al costat dels acadèmics que han fer aportacions al coneixement de l'orde del Temple, sigui amb obres generals, sigui amb aspectes concrets d'aquest institut religiós, no podem obviar els estudiosos de la nostra corporació que en els seus estudis s'han referit, ni que sigui molt tangencialment, al present tema, entre els quals podem esmentar els que segueixen:

1. Ferran Valls i Taberner, Barcelona (1888-1942)

Jurista, arxiver, historiador i polític, primer de la Lliga Regionalista i després de la passada guerra civil, del règim franquista. La seva abdicació de l'incipient catalanisme restà plasmat en aquell article titulat «La falsa ruta», publicat a *La Vanguardia*, el 15 de febrer de 1939. L'any 1918 ingressà a l'Institut d'Estudis Catalans i el 1920 a la nostra corporació, de la qual en fou president a partir de 1939 fins a la seva mort. Professor universitari, dirigí en diverses temporades l'Arxiu Reial de Barcelona. En els seus estudis historico-jurídics, va publicar «Els costums de la batllia de Miravet»⁹⁹ a la *Revista Jurídica de Catalunya* l'any 1926. Ha tingut diverses edicions posteriors.

2. Jesús Ernest Martínez Ferrando, València (1891-1965)

Arxiver, historiador i escriptor. Format a la Universitat de València, quan acabà els estudis ingressà en el cos estatal d'arxivers i bibliotecaris. Havent treballat a les biblioteques universitària de Barcelona i a la provincial de Girona, passà l'any 1920 a l'Arxiu Reial de Barcelona del qual l'any 1936 en fou director accidental. Col·laborà amb Agustí Duran i Sanpere en el salvament documental i arxivístic durant el període de la passada guerra civil. Destituït després del conflicte, fou rehabilitat i el tornà a dirigir des de l'any 1940 fins a la seva jubilació l'any 1961. Ingressà a la nostra corporació el 6 de juliol de 1941.

La seva relació amb passat de l'orde del Temple rau principalment en els treballs que va dedicar a la figura del monarca català Jaume II, durant el

99. Ferran VALLS I TABERNER, «Els costums de la batllia de Miravet», *Revista Jurídica de Catalunya*, 32 (1926), p. 52-76.

regnat del qual s'esdevingué el procés contra l'orde i l'assignació dels seus béns a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem i a l'orde de Montesa, creada a iniciativa del monarca català en el regne de València. En aquest sentit, doncs, cal assenyalar *Jaime II de Aragón, su vida familiar*,¹⁰⁰ publicat l'any 1948, *Els fills de Jaume II*,¹⁰¹ publicat l'any 1950, *Jaume II*,¹⁰² publicat l'any 1954, i *Jaume II o el seny català*,¹⁰³ publicat l'any 1956.

3. Jaume Massó i Torrents, Barcelona (1863-1943)

Editor, filòleg i historiador de la llengua catalana. L'any 1881 fundà la revista *L'Avenç*. Políticament participà dins el catalanisme de començament de segle xx. Presidí el Centre Excursionista de Catalunya i l'Ateneu Barcelonès. Fou membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans, on exercí el càrrec de bibliotecari (1907). Donà classes als Estudis Universitaris Catalans i a l'Escola de Bibliotecàries. L'any 1934 li fou concedit per la Universitat Autònoma de Barcelona el «doctorat honoris causa». Dues vegades proposat per a membre de la nostra Acadèmia, no arribà a ser-ne numerari per no haver presentat el discurs.

La seva aportació en el coneixement de l'orde del Temple al nostre país està relacionat exclusivament amb el catàleg de manuscrits de la Biblioteca Nacional de Madrid, on cita alguns còdexs relatius als templers catalans.¹⁰⁴

CONCLUSIÓ

Un cop d'ull a la producció historiogràfica sobre l'orde del Temple palesa que els seus primers estudiosos al nostre país formaren part de la nostra corporació, i, així mateix, que el seu interès fou pioner i precursor de tre-

100. J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón, su vida familiar*, 2 vols., CSIC, Barcelona, 1948.

101. J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Els fills de Jaume II*, Editorial Aymà, Barcelona, 1950.

102. J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, «Jaume II», a *Els descendents de Pere el Gran; Alfons el Franc, Jaume II, Alfons el Benigne*, Teide, Barcelona, 1954, p. 55-146.

103. J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaume II o el seny català*, Aedos, Barcelona, 1956 (2a edició, 1963).

104. JAUME MASSÓ I TORRENTS, *Catàleg dels manuscrits catalans de la Biblioteca Nacional de Madrid*, L'Avenç, Barcelona, 1896.

balls d'altres investigadors que seguiren el camí traçat pels acadèmics. Que aquestes afirmacions, d'altra banda, tenen validesa no només per al segle XIX sinó que també per a la següent centúria i per a l'actualitat.

Finalment, cal destacar que, fins al moment, ha estat un acadèmic, en Joaquim Miret i Sans, qui va publicar més documents inèdits procedents dels arxius de l'orde del Temple al nostre país i qui, així mateix, va elaborar la primera monografia moderna sobre aquest institut religiós a casa nostra, tot posant de manifest l'ingent quantitat de documentació que en els arxius catalans es conserva sobre aquesta temàtica.

MANUEL JORBA

Activitat poètica dels joves acadèmics del Trienni Liberal

VIDA LITERÀRIA CORPORATIVA

Acabada la Guerra del Francès, l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, el 13 de juliol de 1815, reprenia l'activitat corporativa interrompuda el 1807 i, entre 1816 i 1818, «seguint majoritàriament el model del segle anterior, d'una corporació de cavallers i clergues», incorporava 24 nous membres.¹ En aquesta mateixa línia, el 1818, el marquès de Casa Cagigal, Fernando José de Cagigal de la Vega y Mac Swing, militar de professió, conegut per l'anagrama *Gil Gaca* en la seva activitat literària, en fou nomenat membre honorari² i l'any següent hi llegí el poema «A la elocuencia», imprès el

1. Veg., en aquest mateix volum, Pere MOLAS, «L'Acadèmia de Bones Lletres durant el Trienni Liberal», p. 237-254; veg. també el capítol «Reorganización y revolución en la Real Academia (1815-1823)» dins Martí de RIQUER, «Breve historia de la Real Acadèmia de Buenas Letras de Barcelona», a *Historia y labor de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona desde su fundación en el siglo XVIII*, Real Academia de Buenas Letras, Barcelona, 1955, p. 19-21. Fora de les citacions textuals, dono el nom i cognoms (o només el primer cognom) dels membres de l'Acadèmia segons les entrades respectives de Pere MOLAS, Eulàlia DURAN i Josep MASSOT (ed.), *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Reial Acadèmia de Bones Lletres / Fundació Noguera, Barcelona, 2012. Regularitzo l'ortografia dels textos citats, però no la dels títols en les referències bibliogràfiques de les notes, en les quals, però, restitueixo els accents gràfics que no acostumaven a posar a les majúscules i a les versals.

2. Veg. Ernest MOLINÉ BRASÉS, «Apéndice», a Joaquim MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 69 (1918-1920), p. 362. Sobre Cagigal (Hoz de Aneró, Cantàbria, 1756-Barcelona, 1824), veg. l'estudi, amb dades biogràfiques, de Salvador GARCÍA CASTAÑEDA, «Moralidad y reformismo en las comedias del marqués de Casa Cagigal», a Hans Juretschke et al., *Romanticismo I. Acti del II Congreso sul Romanticismo spagnolo e ispanoamericano. Aspetti e problemi del teatro romantico*, La Quercia Edizioni, Gènova, 1982, p. 25-34. Cagigal no és inclòs, d'acord amb els criteris d'edició, al *Diccionari biogràfic* citat a la nota anterior.

1820.³ Per contra, l'any anterior, l'11 de gener de 1817, «no se admitió a D. Narciso Font, notario de Gerona, por no ser noble ni graduado».⁴

Segons l'evocació que Ramon Muns i Serinyà feia de la situació una vintena d'anys després, l'Acadèmia,

restablecida la paz en 1814, convaleció apenas en la época siguiente, muertos o ausentes la mayoría de sus socios [...] hasta que el alzamiento liberal del año 1820 vino a reanimarla llenando sucesivamente sus bancos con una porción de ilustres literatos y jóvenes entusiastas de la gloria, tales como los *Altés y Gurena*, los *Aribau*, los *Medrano*, los *López Soler*, los *Manzano*, los *Ayguals* y muchos otros que su modestia no me permite referir, proporcionándole un lugar propio para reunirse, y augurándole con la protección de unas autoridades ilustradas días de incremento y de prosperidad [...].⁵

Val a dir, però, que ja coetàniament es tenia consciència que és a l'inici i al llarg del Trienni Liberal, d'ara fa dos-cents anys, que es produïa la renovació més eficaç de la institució acadèmica, tant per la incorporació de nous membres, com per la modificació dels estatuts en un sentit il·lustrat i operatiu:

3. *A la elocuencia. Canto leído por su autor el Excmo. Señor Marqués de Casa-Cagigal en la Junta de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en 29 de noviembre de 1819*, impreso por acuerdo de aquella, en la Oficina de Garriga, y Aguasvivas, [Barcelona], 1820. Altés i Casals se li adreçaria com a «conocedor *Gaca*, | Panegirista de hermosas | Sin embargo de tus canas» (signat *Selta Rúnega*: FRANCESC ALTÉS I CASALS, «Romance», *Diario de Barcelona*, 23 gener 1821) (Fig. 1).

4. MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 69, p. 360.

5. RAMON MUNS I SERINYÀ, [«Memoria acerca del origen, vicisitudes, trabajos literarios y actual estado de la Academia»], *Academia de Buenas Letras de Barcelona. Sesión pública del día 2 de julio de 1842...*, Imprenta de A. Brusi, Barcelona, 1842, p. 9. Prenc el títol de l'«Extracto de la sesión pública de adjudicación de premios celebrada por la Academia en el día 2 de julio de 1842» (*Ibid.* p. 3; veg. també Joaquim MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 67 (1917), p. 183). Vegeu les entrades respectives a l'esmentat *Diccionari biogràfic*. Els anys del Trienni Liberal, Muns i Serinyà devia versificar només esporàdicament, segons Altés i Casals: «Ven, por fin, *Montano* amigo, | Que, aun en lo poco que cantas, | Se trasluce que las musas | Te mimaron en la infancia» (veg. el «Romance» citat a la n. 3, en el qual invita els seus amics poetes, en clau bucòlica, «No a los juegos y a las danzas, | Sino a una empresa gloriosa | Que eternice nuestra fama [...]. | A libertar de la *Envidia* | Los prados y las cabañas. [...]. | Circuyamos su guarida, | Preparémosle emboscadas | Y hasta quitarle el aliento | No repongamos [*sic*, per *depongamos*] las armas [...]).

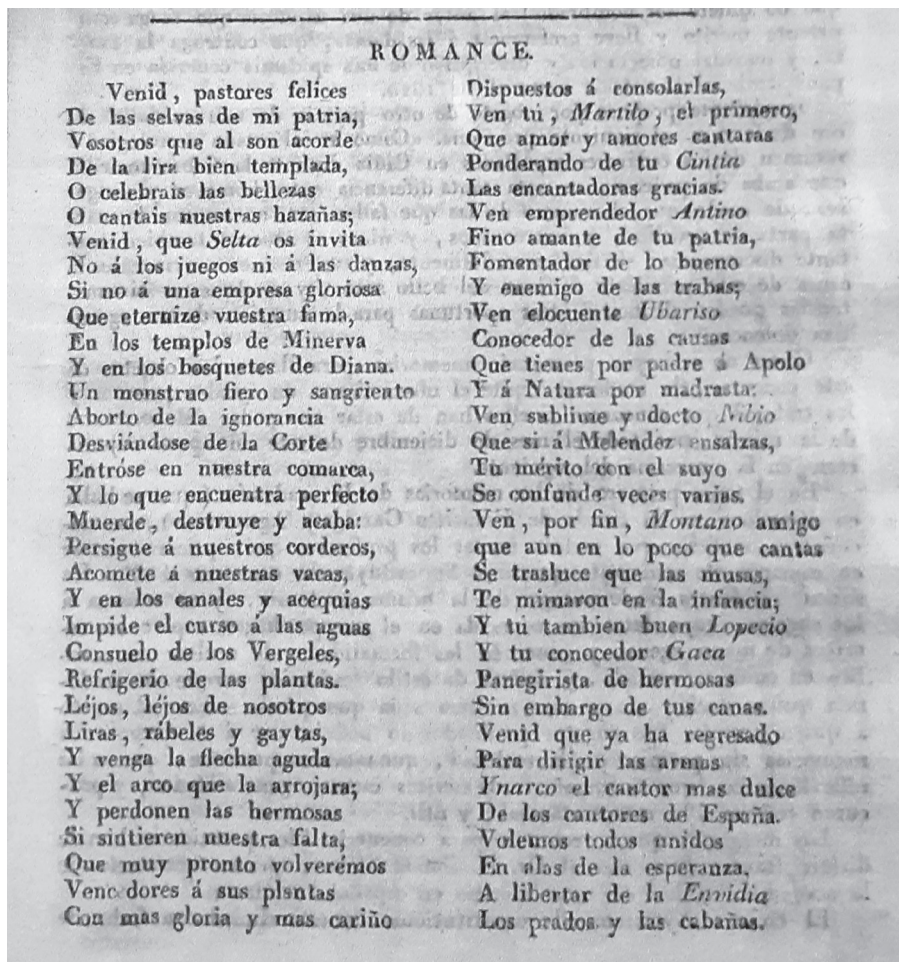

Fig. 1. Romance.

Fragment inicial del «Romance» signat per *Selta Rúnega*, publicat al *Diario de Barcelona* el 23 de gener de 1821, en el qual anima poetes del cercle més pròxim i d'altres a implicar-se en la poesia posada al servei de la causa liberal.

En mayo de 1820 introdujo novedades esenciales en su organización interior [...]. En efecto, se ocupó en discutir el proyecto de sus estatutos hasta mediados de 1821. En ellos fijó para su objeto todo lo concerniente a la ilustración de sus individuos y demás ciudadanos en todos los ramos de la literatura; pero particularmente la continuación de los trabajos para formar la historia de Cataluña, que había sido hasta entonces el fin principal de su instituto.⁶

El 26 d'abril de 1820 hi ingressaren Francesc Altés i Casals i Joan Làrios de Medrano,⁷ que es troben entre els assistents a la sessió del 25 d'abril de 1821, la primera sessió de 1821 de què hi ha acta conservada: hi consta Aribau, assistent regular de les sessions successives fins, com a mínim, el 29 d'abril de 1822, que hi presentava un fragment del seu ambiciós poema «La Economía Política».⁸

Un altre dels membres més significats en el camp literari, Ramon López Soler, hi ingressava el 4 de juny de 1821, i en diferents sessions de 1822 hi foren admesos diversos professionals de renom o emergents, alguns d'ells, però, de nul·la o escassa obra literària donada a conèixer durant el Trienni Liberal (Ignasi Santponç, Joaquim Llaró i Wenceslau Ayguals d'Ízco,

6. [Bonaventura Carles ARIBAU], «Revista de Barcelona en estos últimos años», *El Europeo* (Barcelona) 12 (31 desembre 1823), p. 380. (Tot i que al final de l'article no hi ha la signatura habitual, A., d'Aribau, l'hi atribueixo, com Lluís GUARNER, *El Europeo (Barcelona, 1823-1824)*, Instituto «Miguel de Cervantes» del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1953, p. 14-33. La mateixa atribució escau a l'article citat a la n. 25; veg. el facsímil d'*El Europeo* a Paula A. SPRAGUE, *El Europeo (Barcelona 1823-1824): Prensa, Modernidad y Universalismo*, Iberoamericana / Vervuert, 2009), Madrid / Frankfurt del Main. El 30 d'abril de 1821 se simplifica la composició de la junta de govern, el 7 de maig s'unifiquen les classes de soci i el 19 de juliol s'estableix «el tratamiento de usted para todos» (MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 67, p. 184-185).

7. *Ibid.*, p. 183.

8. A la «Revista de Barcelona...» esmentada, Aribau es refereix a la vida precària de la institució, que suspèn les sessions entre juliol de 1821 i març de 1822 per causa de la febre groga, i que, bé que repeses les sessions, «los disturbios se hicieron más sensibles en aquella época, distrajeron los individuos» (p. 380). D'altra banda, la manca de fons, de què ja es lamentava Pròsper de Bofarull en la sessió de 7 de març de 1822, «ha sido otra de las causas de no haber podido levantar a esta Sociedad de su decadencia» De 1823 només es conserva acta d'una sessió, del 13 de gener, que Aribau suposa que va ser l'única de l'any (*ibid.*). Làrios de Medrano, en un cant patriòtic formalment diferent (quartetes de versos de dos *hexasilabos*) dels més característics (m'hi referiré més endavant), lamentava estar «separado por fiero destino | De la gran Favencia, mi patria infeliz» (signat *Martilo*: Joan LÀRIOS DE MEDRANO, «El 4 de noviembre de de 1821. Cántico Patriótico», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, 14 novembre 1821).

nascuts respectivament el 1795, el 1796 i el 1801). Juntament amb els ja acadèmics Làrios, Aribau i López Soler, respectivament de 1792, 1798 i 1799, i amb Altés i Casals,⁹ eren dels «jóvenes entusiastas» elogiats per Muns a la *Memoria* esmentada de 1842, i, els quatre darrers, els més actius al si de l'Acadèmia i més encara en d'altres plataformes literàries o amb continguts també literaris, com a poetes, com ara interessa de remarcar, però també, alguns, si no tots, com a crítics i teòrics de la literatura, i com a publicistes culturals i polítics.

Aribau i López Soler¹⁰ havien pertangut des dels inicis a la Sociedad Filosófica, creada i regulada, el 1815, per un grup de professors, estudiants i estudiosos multidisciplinaris que publicaren un *Periódico Erudito* manuscrit de contingut il·lustrat, tant en el vessant científic com en el literari.¹¹ Participaren en les sessions de la Sociedad en una línia que cercava la projecció pública i la justificació «filosòfica» de la creació literària, dins la literatura espanyola, com a escriptors que, més enllà del clos acadèmic, voldran urgir-ne la modernització, amb la voluntat d'obviar l'amateurisme, tanmateix insuperable per manca de possibilitats d'una real professionalització fora de l'administració pública, de les grans empreses industrials i financeres i, més precàriament, de la premsa i de l'ensenyament.¹²

9. Nat a «Barcelona en la última decena del siglo pasado», segons la necrologia publicada per Aribau a *El Corresponsal*, el 6 de juliol de 1839 (reproduïda per Manuel de MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1936, p. 324).

10. Joan Làrios de Medrano i Francesc Altés i Casals no consten entre els signants dels estatuts de 1815 ni en els reformats de l'any següent. Làrios (*Martilo*), però, llegí a la Sociedad, el 22 de maig de 1820, «A mi Musa. Oda»; hi dedicà, en una data no precisada a la bibliografia, una oda «A la llegada de Selta Rúnega», que deixava «[...] de las Cortes | el tumulto y bullicio, | y de los palaciegos | el trato fementido» (veg. MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, p. 264 i 252-254, respectivament). En uns *endecasílabos* lliures, al·lusius a la jura reial de la Constitució (10 de març de 1820), Altés rememorava l'estada recent a Madrid: «[...] ;Quién me dijera, | Cuando no hace dos lunas defendía | La causa de la industria de Barcino, | Allá cerca del río Manzanares | Do estaba entronizado el despotismo! [...]» (Signats *Selta Rúnega*: Francesc ALTÉS I CASALS, «Desahogo poético», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, 27 març 1820).

11. Veg. Cosme PAPPALÀ I MARQUÈS, *Antecedentes de la Escuela Filosófica Catalana del siglo XIX*, Im. Comas y Portavella, Barcelona, 1914, p. 41-70 i pàssim, MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, p. 225-282, i Carles PUIG-PLA, «La Societat Filosòfica de Barcelona (1815-1821)» (<https://upcommons.upc.edu/handle/2117/177014>).

12. Veg. Joan-Lluís MARFANY, «L'escriptor català, de l'Antic Règim a la societat capitalista», a Ramon Panyella (ed.), *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*, Punctum & Grup d'Estudis de la Literatura Catalana Contemporània, Lleida, 2007, p. 54.

DINS EL PARNÀS ESPANYOL

L'adopció generalitzada de la llengua castellana per a la creació literària es relacionava amb el fet de voler-se sentir en una estructura nacional i cultural reconeguda, encara que el domini de la llengua que li era inherent fos confessadament treballós de molts anys abans:

[...] un corresposnal d'en Salvà [i Campillo] resident a Madrid prevenia el metge barceloní contra «la desgràcia que tenim els catalans quan al nostre talent, aplicació i instrucció adquirida no podem afegir la fluïdesa i la propietat de l'idioma espanyol, sense el qual no podem emprendre res. El coneixement que en tinc, l'he anat adquirint a força de desenganys, de vergonyes i de censures d'èmulos o d'enemics...».¹³

Els amics editors dels *Ensayos poéticos* d'Aribau, de 1817,¹⁴ deixaven constància, entre altres referències pròpies de la *captatio benevolentiae*, que l'autor «a su corta edad de 18 años reúne la dificultad común a nuestra provincia de poseer con perfección el idioma nacional».¹⁵

El darrer terç del segle XVIII la llengua castellana era la pròpia de la «literatura» del moment,¹⁶ és a dir la reconeguda dins la «república de les lletres», no tant com a llengua primera de comunicació interacadèmica dins l'àmbit europeu, en què privaven la llengua llatina i la francesa, sinó com a llengua «nacional» d'una nació aleshores tan sospirada, en determinats

13. Enric MOREU-REY, *El pensament il·lustrat a Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1966, p. 16. No he pogut identificar i localitzar la carta original.

14. Bonaventura Carles ARIBAU, *Ensayos poéticos de D. Buenaventura Carlos Aribau*. Dánse á luz por algunos amigos del autor, En la Imprenta de Dorca, Barcelona, 1817. Aribau dedicà un poema «A los editores de mis poesías», llegit a la Sociedad Filosófica el 12 d'octubre de 1817 (veg. MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, p. 281, i <https://arxiu.boneslletres.cat/document/societat-filosofica-de-barcelona-1006>, p. 1392). Darrerament ha ingressat a la Biblioteca de Catalunya el «tomo primero» d'un manuscrit de *Poesias de D. Buenaventura Carlos Aribau*, al·lògraf, relligat d'època en pergami, datat el 1816 i sense text introductori. Al final, després de l'índex del volum, i de mà diferent, hi ha un «Índice del tomo impreso». Només tres dels tretze poemes del manuscrit foren inclosos a l'edició de 1817, que en conté cinc.

15. M[ONTANO], «Introduccion», a Aribau, *Ensayos poéticos*, p. 13; veg. altres referències a aquesta qüestió a Manuel JORBA, *A propòsit de la primeríssima recepció de «La pàtria» d'Aribau*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2013, p. 27.

16. August RAFANELL, *La llengua silenciada: Una història del català, del Cinccents al Vuitcents*, Empúries, Barcelona, 1999, p. 116.

medis, com inexistent. En aquell temps, tanmateix, la creació literària no tenia la presència i el prestigi que en temps passats havia tingut, i Antoni de Capmany ho proclamava amb un èmfasi propi de l'home il·lustrat:

El siglo pasado era la edad de la imaginación: así abundó en poetas, y preocupaciones. Este es el de la razón, en el cual brillan las ciencias exactas; reina la Filosofía; se restablecen los derechos respectivos de la humanidad, hasta aquí poco atendida; se descubre la naturaleza; se anatomiza el hombre; se busca la verdad, y se conoce la libertad de decirla [...].¹⁷

En plena activitat de la Sociedad Filosófica, Aribau trencava la llarga absència de llibres unitaris de poesies castellanes d'autor català i propiciava una nova dimensió pública que anava més enllà de la simple inclusió de poemes en volums ocasionals, commemoratius o de celebració d'efemèrides diverses, o de la difusió en fullets o a través de manuscrits. La introducció dels esmentats *Ensayos poéticos*, sorgits del «general despertamiento de las letras», constata el mal concepte que s'havia anat interioritzant de la poesia:

¿Qué mucho que algunos hombres sensatos y filósofos, a vista de tanta degradación de los poetas, graduasen de frívolo, inútil y aun perjudicial un arte que, en sus primeros albores, concurrió al bien y a la ilustración de la Sociedad?¹⁸

Es tractava ara de prestigiar de nou la literatura tornant-li la finalitat primera, efectiva abans «de la degradación del espíritu humano», que era la de contribuir «al bien y utilidad de sus conciudadanos», a través de la creació literària i de la reflexió sobre l'ofici d'escriure, tot sabent i assumint que per a això havien de pertànyer a les lletres castellanes i de contribuir-hi, de manera compatible amb el fet que, a Catalunya, no es va renunciar mai de manera radical i àmplia a l'ús corrent de la llengua catalana, inclosa en part la llengua escrita, sota una molt estricta diglòssia, amb el convenciment que era irreversible i que calia actuar de manera conseqüent. La percepció

17. Antoni de CAPMANY, «Discursos analíticos sobre la formación, y perfección de las lenguas, y sobre la castellana en particular, M.S.», a Juan SEMPÈRE Y GUARINOS, *Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reinado de Carlos III*, II, En la Imprenta Real, Madrid, 1785, p. 143 (veg. també MOREU-REY, *El pensament il·lustrat a Catalunya*, p. 34; s'hi tradueix per *prejudicis* la paraula *preocupaciones* de l'original).

18. M[ONTANO], «Introducción», a ARIBAU, *Ensayos poéticos*, p. 9; les referències anteriors i les que segueixen, p. 8, 5 i 9, respectivament.

de la realitat actual i del contrast amb la històrica explicarien el sentiment de pèrdua que es reflecteix en la carta d'Aribau a Muns i Serinyà del 12 de febrer de 1817, coetània, doncs, dels seus *Ensayos poéticos*, en la qual lamenta, com si hi volgués posar remei, l'abandó o la degradació de l'ús de la llengua: «Yo tengo empezada una composició en catalán, la cual, «Plorant la vergonyosa decadència | en què vui jau la catalana faula», será en breve dirigida al abate Montano». ¹⁹

La interacció dels interessos polítics propis de la situació actual i els interessos professionals, en una situació en què les capes socials mitjanes podien emergir i competir, en certa manera avantatjosament, amb les dominants de l'Antic Règim, imposa l'adhesió a una espanyolitat sincera que, bé que peculiar, condicionava totalment la llengua de la república de les lletres;²⁰ a desgrat que, per molt que hi ha una certa continuïtat en determinats i acotats usos cultes de la llengua catalana, ningú no es podia proposar, com a conseqüència d'una convulsa història recent, els anys a què m'estic referint, de modernitzar la literatura catalana. Qui volia ser escriptor amb projecció pública havia d'intentar-ho fent literatura castellana.

Si és propi de les literatures estables fruir de continuïtat en l'espai i en el temps, cal concloure que no és aquest exactament el cas de la literatura catalana, en què es dona una molt peculiar situació tant en qualitat com en quantitat, donat el «procés de plebeïtzació i de marginalització socio-

19. Veg. MAREFANY, «L'escriptor català ...», p. 44, n. 23, i JORBA, *A propòsit de la primeríssima recepció...*, p. 31.

20. «Marfany [...], quan diu que tota aquesta gent eren «nacionalistes espanyols» ve a dir que no ho eren de la mateixa manera que [llurs] coetanis castellans, perquè «aquest nacionalisme espanyol pot al mateix temps acceptar i absorbir aquesta catalanitat fonamental, amb el record del passat independent», i perquè «la indústria i el proteccionisme» té un «paper bàsic [...] en la manera com s'articulen catalanitat i nacionalisme espanyol» (JORBA, *A propòsit de la primeríssima recepció...*, p. 16). La llengua, «que no havia estat un element d'identificació ni en els anys de la guerra de Successió» (Josep FONTANA, *La revolució liberal a Catalunya*, Pagès Editors-Eumo Editorial, Lleida-Vic, 2000, p. 177), tampoc no ho podia ser ara; ho era, ara, l'ideari i el sentiment liberal, i per això Antoni Puigblanch, quan constata que «se n'ha anat en orris el sistema constitucional d'Espanya», opta, ni que sigui retòricament, per prescindir d'Espanya: «Lo que deseo con respecto a la suerte de Cataluña es que verifique su agregación en toda la izquierda del Ebro con Francia, de la cual hay bastantes aparatos. Jamás he sido adicto a los franceses, pero habiendo llegado las cosas a este extremo, lo tengo todo por menos malo que ser españoles» (citat per ARNABAT, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, p. 341).

cultural» que l'afecta, i per a la qual es continuen proposant, en ple segle XIX, uns referents en bona part aliens als gustos i a les pautes que la nova societat liberal s'havia imposat.²¹

Amb data de 1821, però aparegut poc o molt abans d'acabar l'any 1823,²² i amb el mateix títol, *Ensayos poéticos*, que el recull unitari d'Aribau, els amics de Làrios de Medrano publicaven un primer recull de poemes, i únic publicat o conegut,²³ la majoria sota els epígrafs d'«Anacreónticas», «Letrillas con estribillo», «Letrillas sin estribillo», «Traducciones», «Idilios» i «Epigramas». El segon volum preveia incloure, segons el pròleg,

romances, sonetos, odas y otras composiciones más serias, cerrando la colección con un cuaderno en que se reunirán las poesías patrióticas que han inspirado al autor los últimos gloriosos acontecimientos de la península.²⁴

A part el títol i el fet de ser editats pels amics, que devien coincidir si més no en part amb els editors dels *Ensayos poéticos* d'Aribau, tots dos reculls poètics són precedits d'una introducció: el d'Aribau és signada amb una inicial, M., que correspondria a *Montano*, nom arcàdic del seu amic

21. Veg. Joan-Lluís MARFANY, «La vida literària i la literatura catalana, de la crisi de l'Antic Règim a l'ordre liberal», a Enric Cassany i Josep M. Domingo, *Història de la literatura catalana*, v. *Literatura contemporània (1): El Vuit-cents*, Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino i Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2018, p. 51.

22. Al darrer número de 1823 *El Europeo* informava de la publicació dels *Ensayos poéticos* de Làrios de Medrano, dels quals «desgraciadamente se tuvo que interrumpir la impresión por la epidemia del 1821, cuando no comprendía sino algunas composiciones fugitivas [...]. Es de esperar que cuando las circunstancias lo permitan se complete la colección» (p. 398). Al primer paràgraf del pròleg s'explicava que volien publicar el llibre just «cuando sobrevino la feliz regeneración política de nuestra nación» (p. v). López Soler també havia tingut intenció de publicar un recull de poemes: «La epidemia de Barcelona me ha dado materia para dos diversas composiciones, en prosa la una y en verso otra [...]. Si el público las recibe bien me aninaré a continuarla entera en la colección de mis ensayos poéticos, que no creo tardar mucho tiempo en ofrecerle» (nota introductòria a «Poesía. Fragmentos de una Elegía a la epidemia de Barcelona», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelonal*, 9 novembre 1821).

23. Joan LÀRIOS DE MEDRANO, *Ensayos poéticos de Don Juan Larios de Medrano* (Danlos á luz sus amigos), 1, Por Ignacio Estivill, Barcelona, 1821.

24. Làrios de Medrano, a més de les cançons i altres poemes patriòtics, publica al *Diario Constitucional* diversos poemes lírics inclosos al primer volum i d'altres que devien anar destinats al segon. Sobre Làrios de Medrano, veg. Joan ALEGRET, «Joan Làrios de Medrano: Poemes», *Els Marges*, 18-19 (1981), p. 79-95.

i corresponsal Ramon Muns i Serinyà, actiu a la Sociedad Filosófica, com Aribau, des dels inicis. La del recull de Làrios de Medrano, que degué ser escrit o enllestit poc abans de la publicació del volum, no va signat, però hi és probable la intervenció d'Aribau, notòriament, però no únicament, en aquest passatge: «Hay dos dialectos en todas las lenguas: uno habla al entendimiento, otro al corazón, y no todos los poseen a ambos», que seria desenvolupat a *El Europeo*:

Todas las lenguas tienen más o menos un dialecto particular para la poesía: es decir, palabras, frases y construcciones propias absolutamente del verso y extrañas y repugnantes a la prosa, al paso que otros modos de hablar se hallan proscritos del idioma de las musas.²⁵

PER LA LLIBERTAT, CONTRA LA TIRANIA

En aquell mateix pròleg s'insisteix en les urgències de l'actualitat política, que limita i orienta unidireccionalment les activitats literàries perquè té «las prensas ocupadas exclusivamente, como las plumas, en eternizar la gloria de los héroes que habían procurado nuestra salvación, y en proponer planes de útiles mejoras en la sociedad», i endarrerien, per tant, les oportunitats de «dar al parnaso español el conocimiento de un poeta nuevo, que no deja de ser un fenómeno de algunos años a esta parte».²⁶

Aribau confessa que, tot just començada la seva carrera poètica, es va veure afectat per

las felices circunstancias que mudaron la faz de nuestra nación magnánima y, llegado el tiempo de abandonar la vida privada y el tranquilo comercio con las musas para contribuir a la consolidación de la grande obra, tuve que dejar la mía [«La Economía Política»] en embrión [...].²⁷

25. [Bonaventura Carles ARIBAU], «Sobre el dialecto poético de cada lengua y en particular sobre el de la castellana», *El Europeo*, 10 (13 març 1824), p. 301; (GUARNER, *El Europeo...*, p. 38).

26. «Prólogo» a Làrios de Medrano, *Ensayos poéticos*, p. vi.

27. Veg. l'edició del poema que s'hi esmenta a Joan ALEGRET, «Aribau i el seu poema sobre l'economia política», a Joan Alegret et al., *La Renaixença: Cicle de conferències fet a la Institució cultural del CIC de Terrassa, curs 1982/83*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1986, p. 15-16; abans, a Joan Alegret i Ernest Lluç, «*La Economía Política*: Poema didáctico de B. C. Aribau», *Hacienda Pública Española* (Madrid), 27 (1974), p. 193.

Uns versos d'Altés i Casals resumeixen la situació:

Ni a Talía, ni a Euterpe, ni a Apolo
 La marcial juventud se aficiona,
 Solo el templo de Marte y Belona
 Frecuentados hoy día se ven;
 Ni ese mismo Cupido travieso
 Que los fuertes varones postrara
 Con acierto sus flechas dispara
 Y olvidado se mira también.²⁸

El pròleg dels *Ensayos poéticos* de Làrios de Medrano mostra confiança en la possibilitat d'esmerçar temps «para los pacíficos frutos de las horas ociosas», com quan «el joven aplicado se juzgaba libre en el seno de la esclavitud, y cantaba, como canta el galeote, acompañándose con el son de sus cadenas».²⁹

La poesia patriòtica, doncs, s'hagué d'emportar una bona part de l'esforç poètic del autors (amb predomini de la forma emfàtica d'himne apresada de Jovellanos),³⁰ divulgada principalment a través de la premsa i a través també

28. Signat *Selta Rínega*: FRANCESC ALTÉS I CASALS, «Á los milicianos voluntarios de Cataluña. Cancion patriótica», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (15 juny 1820). Mesos més tard, Altés i Casals es referia a la mateixa situació amb nous versos: «Lejos, lejos de nosotros | Liras, rábeles y gaitas, | Y venga la flecha aguda | Y el arco que la arrojara; | Y perdonen las hermosas | Si sintieran nuestra falta, | que muy pronto volveremos | Vencedores a sus plantas, | Con más gloria y más cariño, | Dispuestos a contentarlas» (veg. el «Romance» citat a la n. 3).

29. «Prólogo» a LÀRIOS DE MEDRANO, *Ensayos poéticos*, p. VI.

30. Gaspar Melchor de JOVELLANOS, «Canto guerrero para los asturianos», *Poesías*, Instituto de Estudios Asturianos, Uviéu, 1961, p. 328-33. Havia estat publicat el 1812 per Manuel José Quintana al *Semanario Patriótico* de Cadis (*Ibid.*, p. 328; veg. també Rudolf BAEHR, *Manual de versificación española*, Editorial Gredos, Madrid, 1969, p. 128 i 133, i T. NAVARRO TOMÁS, *Métrica española: Reseña histórica y descriptiva*, Ediciones Guadarrama-Labor, Madrid-Barcelona, 1974, p. 327). Són cançons disposades, segons el model, en octaves de versos ritmats amb accent a la tercera síl·laba, a la sisena i a la novena, *decasílabos* anapèstics (o dactílics amb anacrusi), de vegades amb una tornada de quatre versos (dita «coro» alguna vegada) i amb diferents solucions de rimes, la major part de vegades deixant lliures els versos imparells; però se n'hi poden trobar, entre les quals una de López Soler i una d'Aribau, d'octaves agudes. I n'hi ha un bon nombre de versos *endecasílabos*: silves, estrofes alirades, romanços heroics, sonets, octaves i sextets reials, etc. entre la poesia patriòtica escampada en publicacions diverses, especialment, però, al *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, i també, si més no de Làrios de Medrano, Altés i Casals i López Soler, al *Diario de Barcelona*; a més, en menor mesura, hi ha versos *heptasílabos*, a manera de *romancillo*, i d'altra mena.

de fulls solters i ben segur que de còpies manuscrites, i de recopilacions coetànies.³¹

UN CORPUS DE POESIA PATRIÒTICA

Des dels inicis del Trienni Liberal, hi ha cançons patriòtiques signades per *Selta Rúnega* (Altés i Gurena, és a dir, Altés i Casals), *Martilo* (Làrios de Medrano), *Lopecio* (López Soler) i *Ubariso* (Aribau), que signen conjuntament la «representación dramática patriótica» *La libertad restaurada*,³²

31. Vegeu-ne referències diverses a Francesc CORTÈS; Josep-Joaquim ESTEVE, *Músicas en tiempos de guerra: Cancionero (1503-1939)*, Edicions UAB, Bellaterra, 2012, pàssim. N'hi ha una extensa recopilació en un manuscrit no datat (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), ms. A-303, f. 1r-46r i 52r.), però de l'època o poc posterior. S'hi copien consecutivament, fins al f. 46, i de la mateixa mà, 29 himnes; al f. 52r hi ha, de mà diferent, l'inici d'una «Canción patriótica» d'*heptasilabos*. N'hi ha de signats pels joves acadèmics, quatre per *Selta Rúnega*, dos per *Martilo*, dos per *Lopecio* i un per *Ubariso*; la resta són signats per noms poètics que no identifico o, la majoria, anònims. Al *Diario Constitucional*, on col·laboren assíduament els acadèmics, n'hi ha també de signats per autors que no identifico i d'anònims. Sobre la possible influència de l'acadèmic i professor de retòrica i poètica Cristòfol Marcé en l'adopció de noms poètics arcàdics, veg. Joan-Lluís MARFANY, «L'escriptor català, de l'Antic Règim a la societat capitalista», p. 49-50, n. 31.

32. Bonaventura CARLES ARIBAU, JOAN LÀRIOS DE MEDRANO i RAMON LÓPEZ SOLER; FRANCESC ALTÉS I GURENA, *La libertad restaurada. Representacion dramatica patriótica escrita para ejecutarse en el Teatro de Barcelona, en el memorable dia 2 de mayo por los ciudadanos Ubariso, Martilo, Lopecio y Selta Runega*, Imprenta constitucional de Dorca, Barcelona, 1820 (edició inclosa a MAX CAHNER i JOAN TRES, *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1780-1849): Notes d'història de la llengua i de la literatura catalanes*, IV. *El Trienni Constitucional (1820-1823)*, Curial, Barcelona, p. 395-403). Làrios de Medrano és autor també de *La víctima de la Inquisición*, representada el 15 i el 16 de maig de 1820, i defensada per López Soler (*Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelonal*, 23 maig 1820, i (segons JOSEP M. SALA VALLDAURA, «El teatre entre 1789 i 1859», a ENRIC CASSANY i JOSEP M. DOMINGO, *Història de la literatura catalana*, v, p. 145) de *Las esperanzas de los serviles, o El plan cachifollado*, «pieza patriótica nueva en un acto» que va ser representada en set ocasions, entre l'agost de 1822 i el gener de 1823 (veg. MARIA TERESA SUERO, *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, III, Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, Barcelona, 1990, p. 169 i 233-251). Altés tenia una certa experiència teatral anterior: havia estrenat, el 25 de novembre de 1816, la tragèdia *El conde de Narbona*, representada de nou el 17 gener de 1820, poc després de l'estrena, el 3 de gener, de *Gonzalo Bustos de Lara*, representada també els dos dies següents i els dies 16 i 17 d'abril de 1822 (veg. MARIA TERESA SUERO, *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, III, p. 25, 155-156 i 222). El 1823 traduí *La mort de César*, de Voltaire, a l'edició de la qual se'n destaca intencionadament una intervenció de Casio: «Padres, hijos, hermanos, todos caigan | El día que tiranos aparezcan» (acte segon, escena quarta) (representada el 30 i 31 maig, 1 de juny, i 24 i 25 setembre 1823 (MARIA TERESA SUERO, *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, III, p. 271, 288-289).

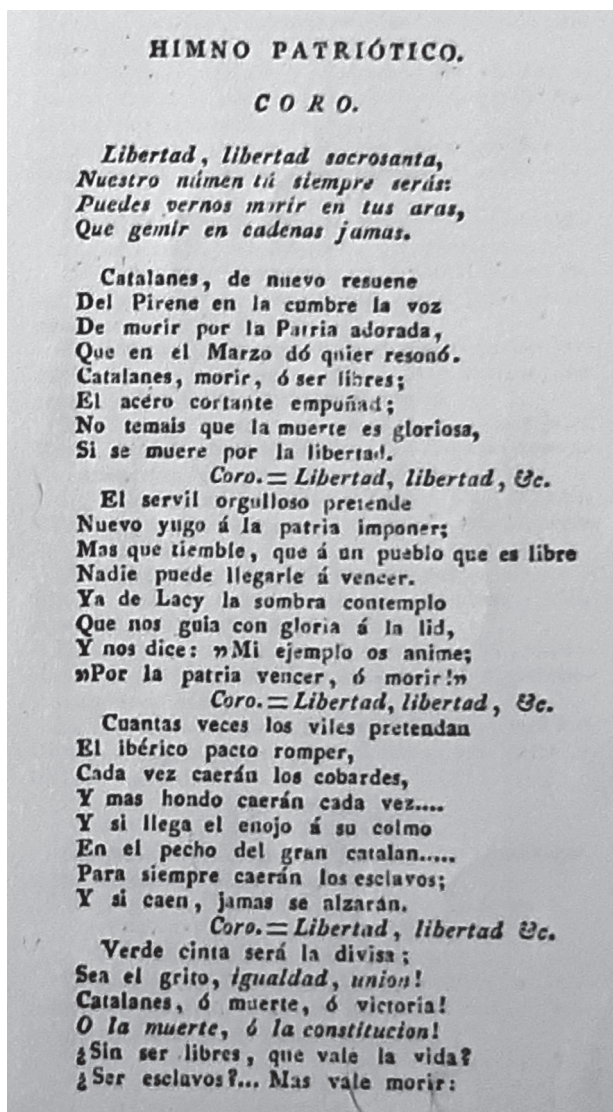

Fig. 2. *Himno patriótico ... Libertad, libertad sacrosanta.* (p. 11).

Tornada i primeres estrofes de la primera versió de l'himne patriòtic musicat per Ramon Carnicer, publicat al *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, el 29 de novembre de 1820, continuadament renovat conservant la mateixa tornada. La darrera versió coneguda, de març de 1822, va ser copiada en part al ms. A-303 de l'AHCB.

les característiques i finalitats genèriques de totes elles es poden resumir en les que Aribau indica per a la «Canción patriótica» d'Altés i Casals que comença «Avanzad, avanzad, compañeros», un himne «que, arreglado a una música dura de entusiasmo y a un compás de carga de infantería, animaba al jornalero en su trabajo, al soldado en sus marchas y a los espectadores en las funciones patrióticas». ³³ Aquesta himnodia, al costat de l'activitat professional política o periodística, situava tots quatre acadèmics en una posició d'«intel·lectuals orgànics» del liberalisme, o dels liberalismes, del Trienni. ³⁴

Un «Himno patrótico» musicat per Ramon Carnicer esdevingué l'himne patriòtic per antonomàsia:

Libertad, libertad sacrosanta,
 Nuestro numen tú siempre serás:
 Puedes vernos morir en tus aras,
 Que gemir en cadenas, jamás. ³⁵

33. Veg. la referència de la necrologia citada a la n. 9. Per a la cançó, signada *Selta Rínega*: Francesc ALTÉS I CASALS, «Cancion Patriótica», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (11 abril 1820). Una cançó anònima indicava clarament la finalitat proselitista: «Ilustrados un día los hombres, | Liberales querrán todos ser» («Himno patriótico dispuesto por el M. I. Ayuntamiento Constitucional de la Ciudad de Vich [...]», AHCB, ms. A-303, f. 26bisv).

34. Sobre la trajectòria d'Aribau, amb la seva intervenció al *Diari Constitucional* i en la d'altres plataformes liberals, veg. Amadeu-J. SOBERANAS, «Aribau i el guiatge de Fèlix Torres i Amat», a *Fundació Jaume I: Commemoració de la Renaixença: En ocasió del 150è aniversari de l'oda La patria, d'Aribau (1833-1983)*, Fundació Jaume I, Barcelona, 1982, p. 25-40; sobre López Soler, veg. Dolores THION SORIANO-MOLLÁ, «Ramón López Soler y el *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, antecedentes de *El Europeo*», a José María Ferri Coll i Enrique Rubio Cremades (coord.), *La península romàntica: el Romanticismo europeo y las letras españolas del XIX*, Genuève Ediciones, Palma, 2014, p. 49-71; més en general, Antoni-LLUC FERRER, *La patrie imaginaire. La projection de «La pàtria» de B.C. Aribau (1832) dans la mentalité catalane contemporaine*, 2 vols., Université de Provence, Ais de Provença, 1987, i, per ser llegida com el que és, una novel·la amb la visió versemblant, potser un poc esbiaixada, d'alguns dels personatges històrics, *El bastió de la llibertat* (Proa, Barcelona, 2000).

35. No signat: «Himno patriótico», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (29 novembre 1820) (Fig. 2). Va ser cantat el 24, 25 i 26 de novembre al teatre públic, segons la nota que precedeix l'edició.

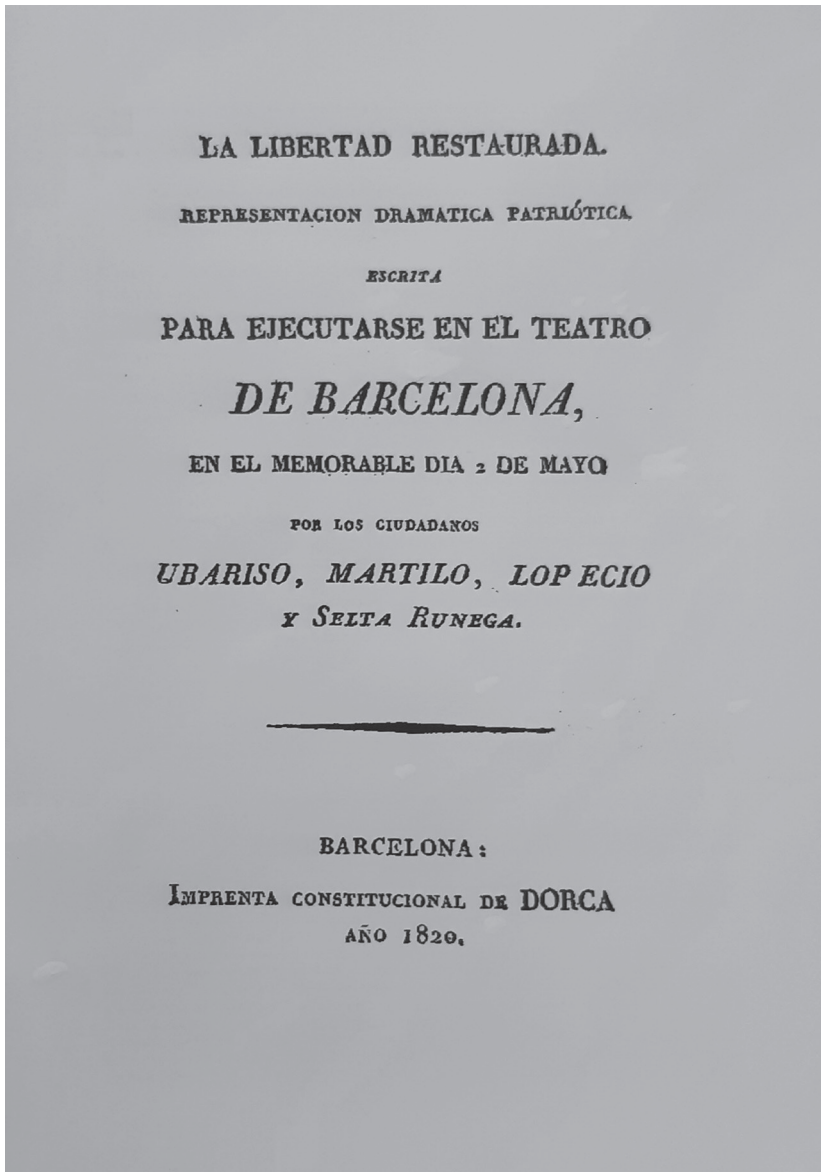

Fig. 3. *La libertad restaurada*.
Portada de l'edició de la peça teatral patriòtica deguda a Aribau,
Làrios de Medrano, López Soler i Altés i Casals, estrenada el 2
de maig de 1820 i representada altra vegada el 13 de juliol.

Ha estat atribuït habitualment a Aribau,³⁶ però a *La Voz del Pueblo* l'atribuïen a Altés i Casals: «Entiende de poesía, como que es el autor del celebrado himno de «*Libertad, libertad sacrosanta*» [...]».³⁷ Tanmateix, no hi ha només una cançó patriòtica amb la tornada, o «Coro», que acabo de reproduir, sinó diverses, publicades al *Diario Constitucional*.³⁸

Era una literatura de circumstàncies, amb molts aspectes compartits amb d'altres formes de poesia patriòtica, d'autors que prenién partit amb una implicació que tingué el seu punt àlgid en les representacions de *La libertad restaurada*, estrenada el 2 de maig de 1820 i representada altra vegada el 13 de juliol.³⁹ Era editada per Dorca, l'editor del *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, que en propicià l'estrena i en què s'anà publicant bona part del cançoner patriòtic, en el qual esmerçaven recursos

36. Veg. Manuel de MONTOLIU, *Aribau i la Catalunya del seu temps*, p. 11-12, citant Manuel Angelon («Biografía de Buenaventura Carlos Aribau, leída en el Ateneo Barcelonés el día 22 de junio de 1877 por D. Manuel Angelon, en la velada dedicada á honrar la memoria de aquel insigne escritor, *Boletín del Ateneo Barcelonés*, Barcelona, 7, gener, febrer, març de 1881, p. 215), abans publicada a la *Revista Histórica* (Barcelona), 39-41 (juliol-setembre 1877), p. 208. El segon vers de la tornada constant, «Nuestro numen tú siempre serás», hi passa a ser «Nuestro numen por siempre serás».

37. «Semblanzas. Don Francisco Altés y Gurena», *La Voz del Pueblo* (Barcelona), 21 (9 agost 1822), p. 21. No he vist que li fos atribuïda enlloc més: ni, per exemple, per J. P., «Necrología. El literato D. Francisco Altés i Gurena», *Diario de Barcelona* (10 desembre 1838), ni per Antoni ELIAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX (Apuntes y datos)*, 1, Imprenta de Fidel Giró, Barcelona, 1889 [facsimil: Georg Olms, Hildesheim-Nova York, 1972], p. 37-48.

38. Després de la primera i més extensa versió, la del 29 de novembre de 1820 (veg. la n. 35), d'onze estrofes i el «coro», es publicaren, amb el mateix «coro», noves estrofes, sempre sense indicació d'autor, els dies 22 de febrer i 18 de març de 1821, i 23 de gener i 14 de març de 1822 (les quatre estrofes del dia 14 de març són copiades a AHCB, ms. A-303, f. 32r-33r). Els autors de la primera versió, la del 29 de novembre, devien ser Aribau i López Soler (veg. Francesc CORTÈS i Josep-Joaquim ESTEVE, *Músicas en tiempos de guerra*, p. 324), que en una nota a un altre poema havien precisat que, «aunque no indicamos con nuestras firmas los discursos que insertamos en nuestro periódico, bajo el supuesto de que reconocemos por producciones nuestras los que no llevan firma ninguna, no procederemos sin embargo de este modo con los versos en los que siempre irán suscritos nuestros nombres poéticos de *Ubariso* o *Lopezio*» (nota al poema signat per *Lopezio*: «Sócrates á Platon», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, 8 d'agost de 1820). Aquesta indicació potser autoritza a creure que la cançó era d'ambdós; en tot cas, cal dir que les altres versions d'aquesta cançó tampoc no van signades i que altres cançons patriòtiques que no van signades potser eren realment anònimes.

39. Veg. Maria Teresa SUERO, *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, III, p. 167 i 173 (Fig. 3).

literaris adients a una volguda grandiloqüència i a un efectisme eficaç. Altés hi confessa haver fet un canvi de registre poètic amb plena consciència que havia de fer poesia culta competitiva:

Tú [Ferran VII] mis versos inflama y eleva;
 Que a este fin, cuando libre me vi,
 Deseché los cantares humildes
 Y el rabel y la gaita rompí.
 Con la trompa me avengo en el día,
 Que al servil amedrenta su son,
 Y sus ecos rasgando los vientos
 Vigorizan la heroica Nación.⁴⁰

El 1836, Manuel Milà i Fontanals, quan era un jove liberal que denunciava que les «actuales cortes [...] no representan la voluntad de sus representados, porque estos quieren progreso, no retrogradismo»,⁴¹ recordava irònicament les marques del temps que pesaven sobre les maneres i els tòpics de la literatura patriòtica del Trienni Liberal:

El *Enrique III de Castilla* [...] dióse de nuevo a luz en el teatro del Carmen, para que quedase oscurecido por siglos de siglos; el bello argumento está encajonado dentro las unidades aristotélicas; el drama, henchido de ideas del siglo XVIII, contiene la voz *libertad* las veces necesarias para proveer tres

40. Signada *Selta Rúnega*: Francesc ALTÉS I CASALS, «Al Sr. Don Fernando Séptimo de Borbon. Cancion Patriótica», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (14 maig 1820; no el 15 de maig, com es diu per error a Max CAHNER i Joan TRES, *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1780-1849)*, IV, p. 379). El dia 15, una extensa nota signada per *Selta Rúnega* acaba dient: «A ti [al mes de maig de 1820] las bendiciones de los buenos, a ti los primores de Euterpe, a ti los melifluos versos de Ubariso, Martilo y Lopecio, a quienes uniré los toscos suyos este humilde trovador de Favencia» (Francesc ALTÉS I CASALS, «Al mes de mayo de 1820», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (15 maig 1820). Un sentit semblant expressen uns versos signats per *Martilo*, d'un càntic ja citar: «Mi lira que un tiempo amores cantara, | También inflamada de nimen [sic, per numen] mayor | Cantó de Barcino la noble constancia [...]» (Joan LÀRIOS DE MEDRANO, «El 4 de noviembre de 1821. Cántico Patriótico»).

41. [Manuel MILÀ I FONTANALS], «El pueblo y sus representantes», *El Nuevo Vapor* (Barcelona) (5 desembre 1836). Per a l'atribució d'aquest article i del de la nota següent a Milà, veg., respectivament, Manuel JORBA, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època: Trajectòria ideològica i professional*, Curial Edicions, Barcelona, 1984 [1985], p. 42, n. 36, i Manuel JORBA, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1989, p. 34, n. 85.

códigos constitucionales, pero, a pesar de tan raras dotes, logró del público una frialdad completa, y no creo que fuese fácil hacerle tragar por tercera vez los 4 o 5 centenares de endecasílabos de la apocada tragedia que nos ocupa.⁴²

I Aribau, en un dels primers articles inserits a *El Europeo*, exposava els peylls que una literatura d'aquestes característiques comportava per als autors:

El deseo de la popularidad, el ansia de hacer méritos con el vencedor, y conseguir su privanza y sus favores; el interés, la ambición, la venganza arrastran casi siempre a una multitud de escritores a lisonjear rastreramente a los que consideran como depositarios del poder [...].⁴³

I per això consideraven irrenunciable que el poeta pogués escriure en llibertat, en època de llibertat conquistada: «Yo pretendo cantar a los libres, | Que no en vano soy libre y cantor», escrivia Aribau;⁴⁴ i Altés, als *endecasílabos* lliures esmentats:

Y libre hablé, y con riesgo, en tiempo esclavo.
Entonces las verdades más amargas
So dulces versos ocultar solía,
La grata consonancia entrelazando;
Ora que el pueblo libertad publica,
Aun en el metro esclavitud desprecio
Y libres como yo mis cantos sean.⁴⁵

Atenent els mitjans orals i escrits més habituals de difusió d'aquesta himnòdia i de les produccions poètiques i teatrals afins, i els medis en què aquesta difusió es produïa, els destinataris primers eren gent alfabetada. En tot cas, la llengua castellana, les formes, el referents culturals i els recursos expressius dels autors formaven part del bagatge adquirit per via escolar i per lectures formatives.

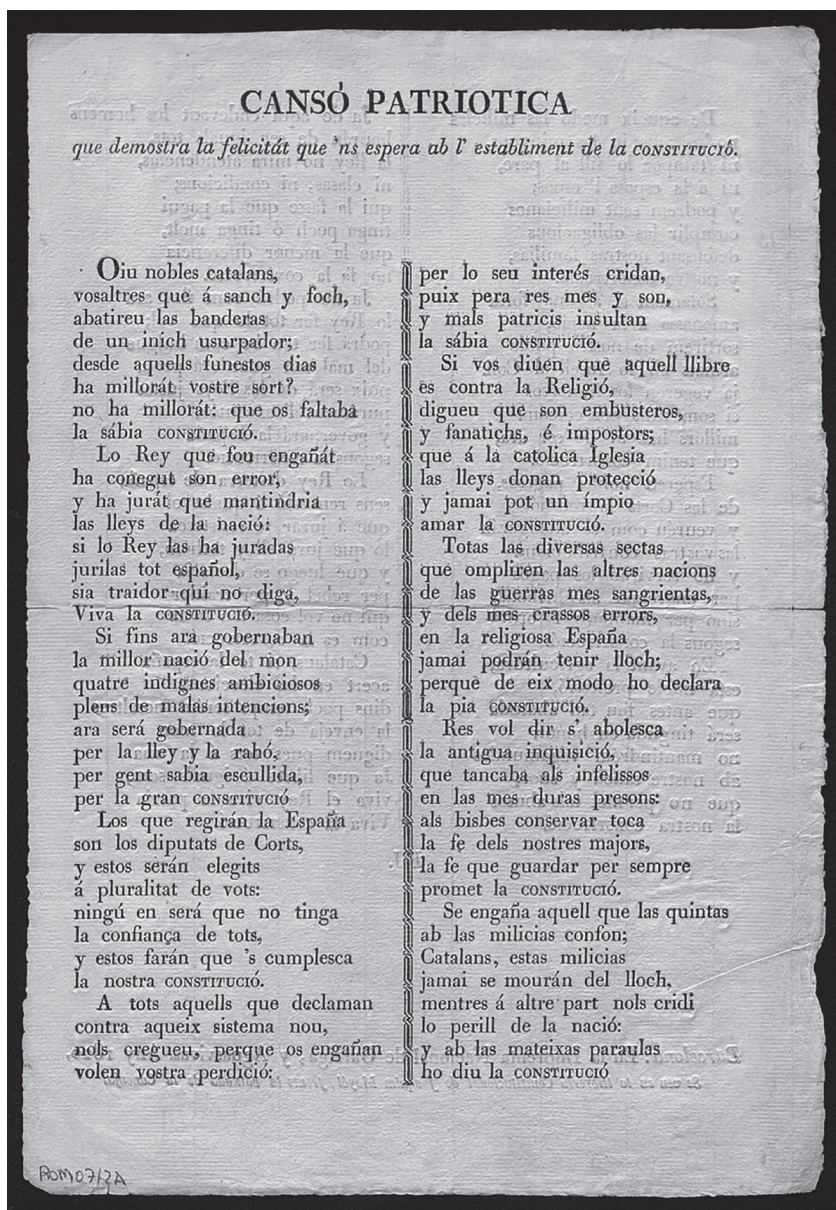
Fins a quin punt aquests himnes i poemes de propaganda liberal no tenien un consum limitat, dintre, a més, del nucli ja reduït de les capes socials alfabe-

42. [Manuel MILÀ I FONTANALS], «Teatro del Carmen. Noche del 19 y 20 del corriente [Enrique III de Castilla]», *El Nuevo Vapor* (22 novembre 1836).

43. [Bonaventura Carles] A[RIBAU], «Deber de los escritores en los tiempos inmediatos a las mudanzas políticas, en que las pasiones están exaltadas», *El Europeo*, 6 (22 novembre 1823), p. 188.

44. Signat *Ubariso*: Bonaventura Carles ARIBAU, «A Mr. Benjamin Constant», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (27 juny 1820).

45. Veg., a la n. 10, la referència a «Desahogo poético».

CANÇÓ PATRIÒTICA

que demostra la felicitat que 'ns espera ab l'establiment de la constitució.

Oiu nobles catalans,
vosaltres que á sanch y foch,
abatireu las banderas
de un iníich usurpador;
desde aquells funestos dias
no ha millorat: que os faltaba
la sábia constitució.

Lo Rey que fou engañat
ha conegut son error,
y ha jurat que mantindria
las lleys de la nació:
si lo Rey las ha juradas
jurilas tot español,
sia traidor qui no diga,
Viva la constitució.

Si fins ara governaban
la millor nació del món,
quatre indignes ambiciosos
plens de malas intencions;
ara será gobernada
per la ley y la rahó,
per gent sábia escullida,
per la gran constitució.

Los que regiran la España
son los diputats de Corts,
y estos serán elegits
á pluralitat de vots:
ningú en será que no tinga
la confiança de tots,
y estos farán que 's cumplesca
la nostra constitució.

A tots aquells que declaman
contra aqueix sistema nou,
nols cregueu, porque os engañan
volen vostra perdició.

per lo seu interés cridan,
puix pera res mes y son,
y mals patricis insultan
la sábia constitució.

Si vos diuen que aquell llibre
es contra la Religió,
diguen que son embustersos,
y fanatichs, é impostors;
que á la catolica Iglesia
las lleys donan protecció
y jamai pot un ímpio
amar la constitució.

Totas las diversas sectas
que ompliren las altres nacions
de las guerras mes sangrientas,
y dels mes crassos errors,
en la religiosa España
jamai podrán tenir lloch;
perque de eix modo ho declara
la pia constitució.

Res vol dir s' abolesca
la antigua inquisició,
que tancaba als infelissos
en las mes duras presons:
als bisbes conservar toca
la fe dels nostres majors,
la fe que guardar per sempre
promet la constitució.

Se engaña aquell que las quintas
ab las milicias confon;
Catalans, estas milicias
jamai se mourán del lloch,
mentres á altre part nols cridi
lo perill de la nació:
y ab las mateixas paraulas
ho diu la constitució.

ROM072A

Fig. 4. *Cançó patriòtica.*

Recto del full solt de la cançó patriòtica de factura culta destinada a la propaganda liberal en medis populars, datada el 1820.

titzades, és difícil d'escatir; segons Max Cahner, «arribaren a fer-se populars».⁴⁶ Cal suposar que a través de la recitació als teatres públics (algunes peces teatrals els incorporaven al final de l'obra, com és el cas de *La libertad restaurada*), en casernes i en diversos llocs públics i concorreguts arribava a diferents capes de la població. Segons Aribau, l'esmentada «Avanzad, avanzad, compañeros», d'Altés i Casals, era un «famoso himno popular que, en la época de 1819 a 1823, andaba en la boca de todos»,⁴⁷ i Altés mateix l'al·ludia i incorporava el vers clau, «Libertad, libertad, libertad» (d'altra banda compartit per altres himnes, d'ell mateix i d'altres autors), en una altra «Canción patriótica»:

Y mi canto impondrá a los inicuos,
Pronunciando la amarga verdad,
Cual impuso cantando hace poco
«Libertad, libertad, libertad».⁴⁸

Val a dir que el fet de publicar-se a la premsa i no, o no només, en fulls solters o en plec solts, molt més exposats a una vida efímera, per descurança o per intencionalitat repressiva, n'ha facilitat la preservació, molt més problemàtica en el cas de la propaganda liberal més estrictament popular.⁴⁹ N'és un bon exemple la cançó patriòtica, un romanç distribuït visualment en octavetes, de després de la jura de Ferran VII, de la qual Max Cahner

46. Max CAHNER i Joan TRES, *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1780-1849)*, IV, p. 377.

47. Veg. la necrologia esmentada a la n. 9.

48. Signada *Selta Rúnega*: Francesc ALTÉS I CASALS, «Cancion Patriótica», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (13 agost 1820). Altés era vicesecretari de l'Ajuntament de Barcelona i als versos anteriors d'aquesta mateixa estrofa, la darrera de la cançó, fa al·lusió a les seves ocupacions i a la voluntat de continuar contribuint a la causa de la llibertat amb noves cançons: «Mil tareas me cercan y ocupan; | Mas con lengua que al canto avecé, | Un momento que libre me reste | Para el bien emplearlo sabré [...]» Uns mesos abans, «aunque no me sobra tiempo», havia volgut complaure uns amics que li havien enviat uns versos per glossar («Variedades», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, 1 de maig de 1820). Setmanes més tard, el 28 de maig, insereix una octaveta no política: «No todo sea constitucional, vaya un Epigrama amoroso».

49. Veg., tanmateix, Joaquim MARCO, *Literatura popular en España en los siglos XVIII i XIX: (Una aproximación a los pliegos de cordel)*, II, Taurus Ediciones, Madrid, 1977, p. 525-563; Ramon ARNABAT, «Liberals i reialistes en la literatura de canya i cordill durant el Trienni Liberal (1820-1823)», a Josep M. Solé i Sabaté (coord.), *Literatura, Cultura i Carlisme: III Seminari sobre Carlisme organitzat per la Fundació Francesc Ribalta i celebrat a Solsona els dies 18 i 19 de març de 1993*, Columna, Barcelona, 1995, p. 50-87.

dona simple notícia, presa de Palau.⁵⁰ En dono la primera estrofa, la vuitena, la dotzena i la dissetena i darrera:

Oïu, nobles catalans,
vosaltres que a sang i foc
abatíreu les banderes
d'un inic usurpador;
des d'aquells funestos dies,
ha millorat vostra sort?
No ha millorat: que us faltava
la sàvia CONSTITUCIÓ.

[...]

Res vol dir se abolesca
l'antigua inquisició,
que tancava als infeliços
en les més dures presons;
als bisbes conservar toca
la fe dels nostres majors,
la fe que guardar per sempre
promet la CONSTITUCIÓ.

[...]

Esperau, nobles pagesos,
de les Corts la reunió,
i veureu com s'allegeren
les vostres contribucions:
i no serviran los pagos
per engreixar als bribons,
sinó per mantenir l'ordre
segons la CONSTITUCIÓ.

[...]

Catalans, si té l'Espanya
acert en les eleccions,
dins poc temps serem nosaltres
l'enveja de tot lo món.

50. Max CAHNER i Joan TRES, *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1780-1849)*, IV, p. 392. La cita també Marià AGUILÓ, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860 por Mariano Aguiló y Fuster*, Sucesores de Rivadeneyra (S. A.), Madrid, 1923, núm. 2989, p. 714, però no l'he localitzada als fons de reserva de la Biblioteca de Catalunya.

Diguem, pues, tots a la una,
ja que llibres i iguals som,
«viva el Rei, viva la pàtria,
viva la CONSTITUCIÓ».⁵¹

La segona estrofa de les ací reproduïdes exemplifica que, per contrarestar la capacitat d'influència del clero absolutista entre les classes populars, ací concretades en els «nobles pagesos», es posa l'accent en la defensa de la compatibilitat de la vida religiosa, les creences i les pràctiques que comportaven amb el que disposava la Constitució, presentada com a garant de la salvaguarda de la fe catòlica.⁵²

Al ritme del calendari commemoratiu, de l'estricta actualitat bèl·lica, militar i social del territori i de la forana que l'afecta més o menys direc-

51. *Cansó patriòtica que demostra la felicitat que 'ns espera ab l'establiment de la CONSTITUCIÓ*, En la Imprenta Nacional de Garriga, y Aguasvivas, Barcelona, 1820. Vegeu-la a l'Arxiu J. Amades (<http://calaix.gencat.cat/handle/10687/120857>) (Fig. 4). Agraïxo a Joan Solé Bordes aquesta informació i les gestions, fallides, per localitzar l'exemplar que n'hi havia a l'arxiu de la família Benach-Olivella, de Vilafranca del Penedès, del qual vaig obtenir fa anys una fotocòpia.

52. Una insistència semblant en aquesta defensa es troba al *Catecisme polític* del clergue acadèmic Albert Pujol i Gurena: hi dedica el capítol segon a la qüestió «De la religió» sota el règim constitucional, que garanteix que «amb lo zel i santes instruccions dels eclesiàstics, amb l'obediència del poble a la sana doctrina, se conservarà pura la Religió de Jesucrist» (ALBERT PUJOL I GURENA, *Catecisme polític al objecte de instruir als catalans en los drets, privilegis y ventatjes quels proporciona la Constitució Política de la monarquia espanyola y las obligaciones quels imposa, arreglat per lo P[are] A[lbert] P[UJOL] A[gustinia]*, En la Imprempta Nacional de Garriga, y Aguasvivas, Barcelona, 1820, p. 20). Els rectors de parròquia, al costat dels pares de família i els mestres, han d'instruir «degudament als pobles» per fer visible «la gran diferència que hi ha del govern absolut al constitucional», tot defensant el principi que «amant i complint lo que mana la Religió Catòlica, Apostòlica Romana, no perdent de vista que sent la Religió única de l'estat, quant més practicarem lo que ella ensenya, tant més justificarem ser bons constitucionals» (*Ibid.*, p. 103-104). L'abril de l'any següent, adreçant-se als destinataris habituals d'un sermó de compromís, i doncs en llengua castellana, insistia en la idea que «todos los que nos preciamos de españoles católicos debemos manifestar a los sencillos que la Constitución que hemos jurado no es incompatible con la Religión que profesamos; y en particular los oradores evangélicos, por el ascendiente que nos da sobre las conciencias nuestro sagrado carácter, debemos digo, hacer la apología de las leyes por las ventajas que nos ofrecen en orden a la Religión que protegen» (ALBERT PUJOL I GURENA, *Las ventajas que resultan á la nacion española el prohibir su Constitucion el egercicio de cualquiera otra religion que no sea la católica. apostólica, romana, y la obligacion de todo español de aplicar su celo para conservarla. Sermon que en la iglesia de Santa Mónica de PP. Agustinos descalzos el 10 de abril de 1821, dijo el P. Lr. Jubilado Fr. Alberto Pujol [...]*, En la Imprenta de Garriga y Aguasvivas, Barcelona, 1821, p. 4-5. La cursiva del text reproduït és meva, MJ).

tament i immediata, els poetes acadèmics esmentats, compositors com Ramon Carnicer i rapsodes i cantants del teatre públic proporcionen o canten himnes i declamen poemes que exalcen persones, esdeveniments i idees favorables a la Constitució, al rei i a les altes autoritats que l'han jurada i que la fan efectiva (i en blasmen les contràries), després de sis anys de govern absolut:

Tras seis años de llanto y de penas,
Españoles, miramos lucir
Más brillante que nunca la aurora
De este día precioso y feliz.⁵³

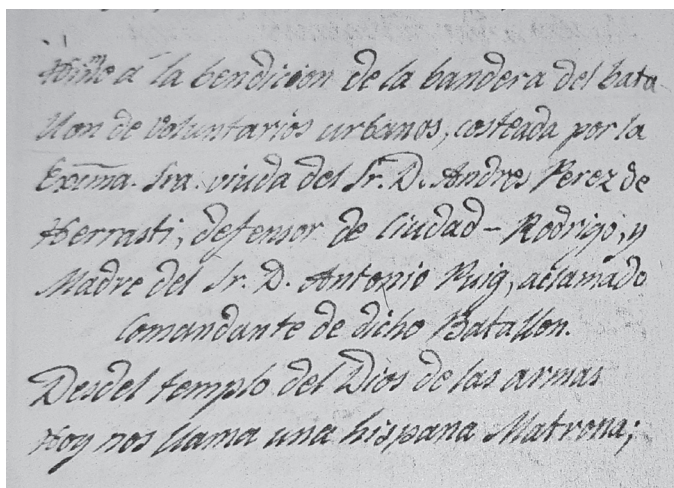
La jura reial de la Constitució, el 10 de març de 1820 (ratificada a les Corts el 9 de juliol), és presentada com un triomf contra els plans dels absolutistes (*viles* i *serviles*, «de pecho alevoso», «infame alevoso», «cobarde»), que són punt de referència negatiu principal. Així la interpreta, la jura, Francesc Altés i Casals, autor d'un bon nombre de cançons patriòtiques:

Ya juró: se frustraron los planes
Del que vil se complace en servir:
Ya juró: ya no hay más esperanza;
¡Egoístas!... ceder o morir.
Ya juró: ¿lo esperabais, ingratos? [...] ⁵⁴

En el conjunt del cançoner patriòtic destaquen com a referents els antics pobles ibèrics i, metafòricament, la Ibèria actual, i el panteó estrictament castellà, originàriament si més no: el penó morat de Castella, Numància,

53. Signat *Martilo*: Joan LÀRIOS DE MEDRANO, «En la celebridad de los augustos dias de D. Fernando VII de Borbon, Rey constitucional de las Españas. Himno», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelonal* (30 maig 1821). El primers poemes patriòtics de Làrios de Medrano havien estat publicats molt abans al *Diario de Barcelona*: un «Canto patriótico» de to bucòlic, de nou octavetes agudes, en què convoca els «hijos de Apolo» a cantar «la patria libertad» i a coronar, les «del Lobregalio zagalejas amables, las sienes respetables | del héroe [...]» (13 març 1820), i un «Himno» dedicat «A los jóvenes voluntarios que forman la milicia provisional de esta plaza [Favencia o Barcino]», en el metre que seria més habitual («A las armas corred, Patriotas, | Los arneses bizarros ceñid») i, com l'anterior, amb referències al «código santo» i a altres temes i tòpics recurrents (6 abril 1820). López Soler publicà al *Diario de Barcelona* (9 abril 1820) potser el seu primer poema patriòtic, polimètric, amb motiu de jurar els catedràtics de la Universitat de Cervera «una erudita ley», propiciada per «un Rey bondadoso de su patria amigo».

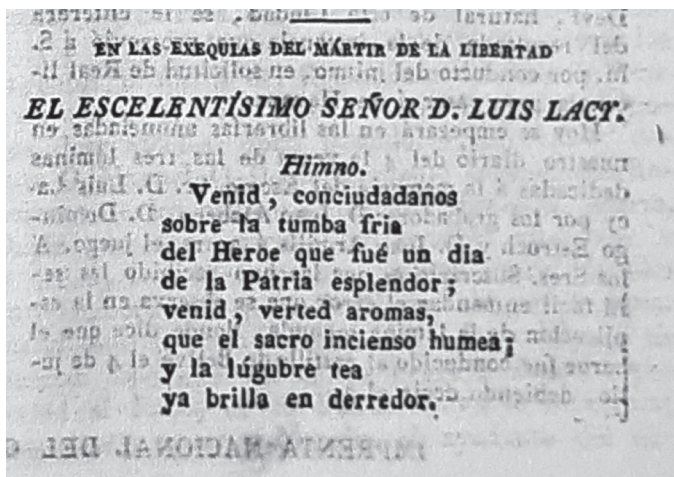
54. Veg. la primera referència de la n. 48.

Himno a la bendición de la bandera del bata-
llón de voluntarios urbanos, costeada por la
Excmo. Sra. viuda del Sr. D. Andrés Pérez de
Herrasti, defensor de Ciudad-Rodrigo, y
Madre del Sr. D. Antonio Muig, abanderado
comandante de dicho Batallón.
Del templo del Dios de las armas
¡ay nos llama una hispana Materna;

Fig. 5. Himno a la bendición de la bandera...

El títol i els dos primers versos de l'himne patriòtic signat per Ubariso, publicat al *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* el 14 de gener de 1821, segons la còpia del ms. A-303 de l'AHCB.

EN LAS EXEQUIAS DEL MÁRTIR DE LA LIBERTAD
EL ESCELENTÍSIMO SEÑOR D. LUIS LACY.
Himno.
Venid, conciudadanos
sobre la tumba fría
del Heroe que fué un día
de la Patria esplendor;
venid, verted aromas,
que el sacro incienso humea;
y la lúgubre tea
ya brilla en derredor.

Fig. 6. En las exequias...

Primers versos d'un dels diversos poemes amb què Joan Làrios de Medrano participà en les exèquies del general Lacy, el juliol de 1820, publicats al *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*.

Pelayo, el Cid, els Comuners (principalment Padilla), Daoíz, Velarde, Riego i Lacy, entre altres.⁵⁵ I com a recurs de prestigi literari, al costat de la incorporació d'imatges com la molt utilitzada de la lira abandonada o recuperada, les de la història i la mitologia grecollatines: l'ús metafòric de Bàrcino (de fet, Barcino) i Favència per referir-se a Barcelona;⁵⁶ al·lusions a l'«invicto espartano», a Tarquí i a Brut; versos horacians com «¡Oh cuán dulce es morir por la Patria!»; el recurs a Mart, el «Dios de las armas», i a Bel·lona, en avinença o en oposició a Talia, Euterpe, Apol·lo, inspirador dels versos bèl·lics que porten a la victòria, i Tirteu, que els canta:

Con su ejemplo y su canto sonoro,
 Pues Apolo le inspira su arte,
 A los campos del bélico Marte
 Os guiará vuestro excelso adalid.
 Venceréis entonando sus himnos;
 Pues vencieron los griegos un día,
 Cuando al fuerte escuadrón conducía
 Con sus cantos Tirteo a la lid.⁵⁷

Les milícies urbanes, cossos d'exèrcit, la població civil patriòtica espanyola en general i la més pròxima, la catalana, en particular, són els destinataris dels himnes més arquetípics i dels himnes i poemes també patriòtics d'altra

55. Veg. les observacions sobre aquestes i altres freqüents referències simbòliques a Joan-Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat (1789-1859): Cap a una revisió de la Renaixença*, Edicions 62, Barcelona, 2017, p. 186-187. Una marcada transculturació generacional, amb el desconeixement i la menysvaloració de la pròpia història, no queda desmentida per la referència d'un himne anònim a imprecises gestes catalanes medievals: «Vuestros Padres mirad, catalanes, | Cual modelo y brillante ejemplar; | Cuando noble renombre adquirieron, | Vencedores por tierra y por mar» («Himno patriótico dispuesto por el M. I. Ayuntamiento Constitucional de la Ciudad de Vich [...]» (AHCBC, ms. A-303, f. 26v).

56. També Marfany ha assenyalat que es tracta d'un ús que, bé que documentat el darrer decenni del segle XVIII i els dos primers del XIX, és molt propi de «la nova poesia patriòtica», amb una «forta connotació patriòtico-política» (MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat (1789-1859)*, p. 189 i 191).

57. El vers horacià, al poema signat *Martilo*: Joan LÀRIOS DE MEDRANO, «Himno. De los jóvenes guerreros», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (18 juliol 1821). L'esment del «Dios de las armas» i els vuit versos reproduïts, al poema signat *Ubariso*: Bonaventura Carles ARIBAU, «Himno á la bendicion de la bandera del batallon de voluntarios urbanos [...]», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (14 gener 1821) (Fig. 5).

mena que els de ritme anapèstic, que, tanmateix, devien ser considerats els més adequats per ser llegits o sentits, i rebuts amb implicació sentimental, tant en diades assenyalades com en d'altres només episòdicament significatives: jura reial de la Constitució, aniversari i onomàstica del rei, commemoració de l'aprovació i de la publicació de la Constitució, acollida, comiat o trasllat de comandaments, benedicció de banderes, exèquies, festes cíviques i festes i accions militars (concretament de Barcelona, Santa Coloma de Queralt, Sallent i Cervera). Destaco la «Canción» que Aribau dedica «A los valientes patriotas Barceloneses | Por la generosa acogida | Hecha al General Pepé [*sic*] y demás | Napolitanos, | Filántropo Filoparto»,⁵⁸ i el desplegament poètic amb motiu de les exèquies de Luis Lacy, el juliol de 1820, en les quals participà Làrios de Medrano.⁵⁹

La Constitució, «código santo», és presentada com a garantia de la llibertat, i la llibertat, «sacrosanta», «santa y feliz», com una conseqüència treballosa de la pau basada en la llei: «Paz de amores sentada en la ley», com Altés proclama.⁶⁰

58. Signada *Ubariso Faventino* (Bonaventura Carles ARIBAU, «Cancion», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (1 maig 1821), amb la versió italiana acarada, «Canzonetta», no signada, però ara encapçalada per *Filántropo Filopatrita*. El general carbonari Guglielmo Pepe havia partit de Nàpols el dia 19 d'abril de 1821 per «non dare a gli Austriaci il piacere d'avermi tra le loro mani, e di conservare la mia vita per la patria stessa, poiche sì giusta causa non poteva perdersi per sempre», i desembarcava a Barcelona l'endemà, on «il generale Villa Campa, il capo politico, et l'intiera popolazione, dolenti de' disastri de' Napoletani, lo accolsero con que' sentimenti di patriotissimo [*sic*] che distinguono i Catalani» (Guglielmo PEPE, *Relazione delle circostanze relative agli avvenimenti politici e militari in Napoli nel 1820 e nel 1821 diretta a S. M. Il Re delle Due-Sicilie*, París, Dalla Stamperia di Crapelet, 1822, p. 73 i 138; vegeu-ne una succinta nota biogràfica a Alberto Gil-Navales (dir.), *Diccionario biográfico del Trienio Liberal*, Ediciones El Museo Universal, Madrid, 1991, p. 513).

59. El *Diario Constitucional* reproduïx diversos poemes de Làrios, octavetes agudes i sonets; veg. Max CAHNER; i Joan TRES, *Literatura de la revolució i la contrarevolució (1780-1849)*, IV, p. 376 (Fig. 6).

60. Signada *Selta Rúnega*: «Al Sr. Don Fernando séptimo de Borbon. Cancion patriotica», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (14 maig 1820). Per a la Constitució considerada com a garantia de la religió, distingint-la de la clerecia, veg. Ramon Arnabat, *Revolució i contrarevolució a Catalunya durant el Trienni Liberal (1820-1823)*, Tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, citada per Manuel Alvargonzález Fernández, *José María de Torrijos y Uriarte más allá del cuadro de Gisbert*, Sílex Ediciones, Madrid, 2021, p. 204.

Llibertat i pau són mútuament necessàries i al seu favor s'alineen la voluntat popular, la lleialtat institucional, el rei constitucional i l'abolició de privilegis, amb la fi del despotisme:

Paz, y paz; y la paz sus olivos
A los Pueblos extienda también.
[...]
Olvidemos pasadas injurias;
De la ley es Fernando el sostén...
El que fuere a las leyes perjuro
Que sucumba al rigor de la ley.
De los buenos, Fernando, es el voto,
El que escuchas dictado por mí:
¡Plegue al cielo lo cumplas, y entonces
Serás siempre un Monarca feliz!⁶¹
Privilegios no existen agora;
En España no son menester.⁶²
Esos grandes que nobles se llaman
Porque así lo ha querido el azar,
Las virtudes ejerzan primero
Y el respeto podrán alcanzar.
Todo conde o marqués nace un hombre;
Sus dictados llegaron después;
Por sus prendas al hombre estimemos,
No tan solo por conde o marqués.⁶³

Destaco la també constant apel·lació, per al manteniment de la llibertat, i per tant de la Constitució, a la unió de tots els espanyols en la seva defensa (que degué afavorir l'afirmació entusiasta de pertinença a una nació espanyola liberal), com una causa patriòtica necessària, «que debe salvar a la España de sus enemigos»:

Cuantas veces los viles pretendan
El ibérico pacto romper,
Cada vez caerán los cobardes,

61. Veg. la referència de la n. 53.

62. Veg. la referència de la n. 60.

63. Signada *Selta Rúnega*: Francesc ALTÉS I CASALS, «Cancion Patriótica» *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (11 abril 1820).

A LA MILICIA VOLUNTARIA

DE CERVERA.

HIMNO.

Coro.

Nuestra union al contrario amedrenta,
Pues primero en sus lucos el Sol
Faltará, que la eterna constancia
En el pecho de un buen español.

El fervor cantaré con que ahora,
Juventud Cervariense, prefieres
A tus blandos y propios placéres,
Al clamor de la patria acudir:

Escuchaste el bellisono acento,
Que a sus hijos intrépidos llama,
Y tu pecho valiente se inflama,
Y se atreve y se ofrece á sufrir.

¡ A sufrir! ¡ Sufrimiento sublime!
Sufrimiento de un ánimo grande,
Quien á tal sacrificio se ablande
De su patria merezca el amor:

Y á la Europa su patria lo muestre.
Satisfecha del bien que posea,
Y ensalzado su nombre se lea
En los versos de insigne cantor.

Quien tal vez de la patria en desdo
Contemplamos en plácida huelga,
Ya el acero occidado desenelga
Y se place en hacerlo brillar:

Y vistiéndose el traje de Marte
En la fila inmortal se coloca,
Y al servil en silencio provoca,
Que lo mira entre angustia y pesar.

Fig. 7. *A la Milicia voluntària de Cervera.*
Inici de l'himne patriòtic signat per *Lopezio*, publicat al
Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona el 7
d'abril de 1822, i copiat al ms. A-303 de l'AHCB.

Y más hondo caerán otra vez...⁶⁴
 Ved que nunca descansan los viles,
 Que nos quieren de nuevo humillar;
 Desunirnos pretenden, que, unidos,
 Abatirnos jamás lograrán.
 [...]
 Sus falaces astucias burlemos
 Y, enlazados con nudos de amor,
 Opongamos la fuerza a la intriga,
 A la negra discordia la unión.⁶⁵
 Nuestra unión al contrario amedrenta,
 Pues primero en sus luces el Sol
 Faltará, que la eterna constancia
 En el pecho de un buen español.⁶⁶

Enfront de la Constitució s'alça un perill interior, que radica en l'ascendent del clero obscurantista i en la capacitat de maniobra de la resta dels absolutistes recalcitrants, emparats per factors externs, que constitueixen el perill exterior, concretat en França i la Santa Aliança, i en la memòria de Napoleó:

Este suelo de España es sagrado:
 ¡Oh francés!, no te internes; atrás,
 Del Pirene no pasa el esclavo;
 Cuando libre, treparlo podrás [...]⁶⁷
 La llegada de huestes extrañas,
 Falsa voz del cobarde o traidor,

64. No signat: «Himno patriótico», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (29 novembre 1820); veg. les n. 35 i 38,

65. No signat: [«Himno patriótico»], *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (14 març 1822); la tornada comença: «Libertad!, libertad sacrosanta», també a AHCB, ms. A-303, f. 32v; veg. la n. 38.

66. Signat *Lopezio*: Ramon LÓPEZ SOLER, «A la milicia voluntaria de Cervera. Himno», *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (7 abril 1822) (Fig. 7). El 26 de gener de 1822 datava a Cervera un escrit adreçat al «M. I. Sr. Cancelario y Claustro de la Universidad Nacional de Cervera» denunciant els insults i agressions que havia sofert, com d'altres estudiants, «expuestos a los rencores de un pueblo bárbaro por su ignorancia, y frenético por su superstición», reproduït i contestat solemnement i extensament pel «M.I Ayuntamiento Constitucional» el 2 de març següent (*Demonstracion de la calumnia con que se ha pretendido amancillar el honor de los ciudadanos de Cervera...*, En la Imprenta Nacional de la Universidad, Cervera, 1822).

67. Veg. la primera referència de la n. 48.

¿Qué podrá producir en nosotros
Si no encono, constancia y valor?...
Con unión y virtudes vencimos
Cuando el corso nos quiso rendir [...]»⁶⁸

«LA LIBERTAD RESTAURADA»

Escrita per a ser representada el 2 de maig de 1820 («Día glorioso en que la hispana gente | Recuerda las proezas de sus hijos»), *La libertad restaurada*⁶⁹ té com a punt de referència «obligat» els avatars i el desenllaç de la Guerra del Francès, en relació amb la situació actual, concretats en els personatges Daoíz, Velarde i Lacy, en diàleg amb el mític Pelayo i el simbòlic, més o menys calderonià, «Genio español», que es troba encadenat pels descendents de Pelayo, per culpa del «cortesano fementido» i el «vil adulador», com en temps del «traidor don Julián», i com en moltes ocasions històriques («No es mal de España | De un año, ni de un Rey»). Després que «[...] Fernando burló nuestros esfuerzos | Por la infame lisonja seducido», i gràcies als «valientes [...] | Que, ardiendo en ira contra el vil, juraron | o vivir libres o morir conmigo», arriba la fi de l'absolutisme preconitzada per Luis Lacy, afusellat al Castell de Bellver, de Palma, el 1817:

[...] ¡Oh Patria amada!
¡Libre estás: perecieron los inicuos!
El ídolo cayó de los tiranos...
Y eterna libertad es tu destino.
¡Qué grata metamórfosis es esta!
¿Quién podrá el gran suceso referirnos?

68. Signat *Selta Rúnega*: Francesc ALTÉS I CASALS, [«Himno Patriótico»], *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* (12 juliol 1821). Ramon López Soler dedica tot un himne «A la Francia: después de haber leído en uno de sus periódicos un artículo contra la independencia española», que inclou referència hostil a l'«ultra ministro Pasquier» (*Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona*, 18 de juny de 1820).

69. Veg. la primera referència de la n. 32. Per a l'obra i el context teatral en què es produïa l'estrena, veg. Guadalupe SORIA TOMÁS, «Héroes para la libertad: escenificaciones de Andrés Prieto (1820-1826)», *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo. Revista Digital del Grupo de Estudios del Siglo XVIII* (Cadis), 26 (2020), p. 165-187 (http://dx.doi.org/10.25267/Cuad_Ilus_romant.2020.126.07). Agraïeix a l'autora i a Biel Sansano les informacions i documentació que m'han facilitat.

I, «rotas las cadenas», el Genio español proclama que «España ha renacido»:

Ya es digna de vosotros: no hay tiranos,
Se hundieron para siempre en el abismo
[...]
¡Ay, qué mudanza, Iberos! ¡Gloria y gloria!
Juró Fernando, el Pueblo lo ha querido,
Y juró... es vuestro Rey; antes no lo era,
Porque tan mal premió vuestros servicios;
Mas ya que los Iberos generosos
No cuentan los errores por delitos,
Clamemos a una voz «Viva Fernando,
Y el Pueblo Soberano a un tiempo mismo;
Vivan los Padres que la ley dictaron:
Viva la ley que célebres nos hizo».

A LES PORTES DE LA DÈCADA OMINOSA

L'activitat literària, inclosa la poètica, dins una Acadèmia amb domicilis provisionals i precaris, molt limitada de recursos i molt condicionada per la situació política i sanitària, i que havia esmerçat diverses sessions principalment per a la renovació jurídica i organitzativa, va ser més aviat escassa: a la sessió del 7 de març de 1822 es fa constar que no hi havia hagut sessió d'ençà del 19 de juliol de 1821 «por causa de la pandèmia». Aleshores s'acordava de tenir sessió cada dues setmanes i s'insistia en el projecte de proveir-se d'impremta i de publicar un periòdic «para proporcionarse algún dinero», i la sessió següent, del 28 de març de 1822, tenia un contingut més pròpiament acadèmic, amb aportacions documentals històriques de Pròsper de Bofarull, i poètiques d'Altés i Casals i de Làrios de Medrano, de marcada actualitat política.⁷⁰

Aribau va donar a conèixer a l'Acadèmia, el 29 d'abril de 1822, un poema sobre «La Economía Política» que continuava el «genero didáctico o didascálico», de reflexió filosòfica, dominant als seus *Ensayos poéticos* de 1817, en el qual volia tractar literàriament los preceptos de los conocimientos públicos; [...] de los que se dirigen inmediatamente al bien estar de una sociedad política. [...]; y habiendo aprendido sus elementos de la boca de

70. Veg. MIRET I SANS, «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 67, p. 180.

nuestro consocio el P. [Eudald] Jaumeandreu, me propuse amenizar con la poesía la aridez de sus principios [...].⁷¹

Després de l'activa participació en el *Diario Constitucional*, Aribau i López Soler tingueren un paper principal a *El Europeo*, que continuava en certa manera el *Periódico Universal de Ciencias, Literatura y Artes*,⁷² en el qual Aribau havia publicat ja moltes pàgines de temes de teoria i de crítica literàries, i apareixia el mes d'octubre de 1823, quan l'activitat corporativa de l'Acadèmia feia mesos que havia cessat,⁷³ se signava l'armistici a Barcelona i el Cent Mil Fills de Sant Lluís impedièn o atenuaven de moment l'aplicació d'una repressió més cruenta, que arribaria més endavant.⁷⁴

71. Segons l'edició, ja citada, de Joan ALEGRET, «Aribau i el seu poema sobre l'economia política», p. 15; i, abans, a Joan ALEGRET i Ernest LLUCH, «*La Economía Política*: Poema didáctico de B. C. Aribau», p. 193 (veg. també Pere PUIG BASTARD, «Aribau i Farriols, Bonaventura Carles», a *Diccionari d'economistes catalans*, Societat Catalana d'Economia, Barcelona, 2020, p. 63).

72. Veg. Ramon ARNABAT, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, Eumo Editorial, Vic, 2001, p. 149, i, amb informació més extensa, «La prensa del Trienio Liberal en Cataluña (1820-1823)», *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo. Revista Digital del Grupo de Estudios del Siglo XVIII*, 26, p. 655 (https://doi.org/10.25267/Cuad_Illus_romant.2020.i26). *El Europeo* remarcava que en el *Periódico Universal*, «a más de los ramos generales de conocimientos humanos, concurrían particularmente a su objeto la historia y antigüedades, particularmente del reino de Aragón y principado de Cataluña» ([ARIBAU], «Revista de Barcelona en estos últimos años», p. 401).

73. Veg. la n. 8.

74. Veg. ARNABAT, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, p. 337-341. Ayguals d'Izco, novell acadèmic, no degué tenir ocasió d'estrenar-se al si de l'Acadèmia, però al teatre de Barcelona, el 29 d'octubre de 1822, se'n llegia una extensa silva, «Poesía en honor del general Mina y demás valientes que militan bajo sus órdenes», el 20 de gener de 1823 unes «Quintillas», «con motivo de la española dignidad con que nuestro Gobierno ha contestado a las notas que le pasaron los ministros de las potencias reunidas ha poco en Verona», el 19 de març la «cantata o loa» titulada «El triunfo de la Libertad», per celebrar «el feliz aniversario de la promulgación de la Constitución política de la Monarquía», i el 24 de setembre «El grito de Barcino, mientras las huestes enemigas amenazarán sus muros». En reproduceix les dues primeres Maria Teresa SUERO, *El teatre representat a Barcelona de 1800 a 1830*, III, respectivament p. 240-242 i 251-252; a les p. 260 i 288, la referència als altres dos poemes, no publicats al *Diario de Barcelona*, del «decidido patriota W. A.»: els textos reproduïts per Maria Teresa Suero i les notícies provenen del *Diario de Barcelona*, en el qual Ayguals col·laborà si més no a partir del 15 d'agost de 1820 amb un «Sueño» moral; el 23 de novembre hi publicava un sonet «A los milicianos voluntarios» i el 29 de novembre una extensa silva «A la Constitución», i d'altres poemes patriòtics al llarg de 1821 i 1822, i al principi de 1823; hi feu també crítica teatral, segons Rubén BENÍTEZ, *Ideología del folletín español: Wenceslao Ayguals de Izco (1801-1873)*, Ediciones José Porrúa Turanzas, S. A. Madrid, 1979, p. 15, i Xavier ANDREU MIRALLES, «La filla d'un jornaler i la civilització espanyola. Nació i mite romàntic en Ayguals de Izco», *Afers* (Catarroja), 86 (2017), p. 47.

¿Qui podia imaginar-se que, deu anys després, les plomes de *Lopezio*, *Ubariso* i la d'un tercer poeta «patriòtic», *W.A. de I.*, el també acadèmic Wenceslau Ayguals d'Izco, havien de coincidir a la mateixa edició d'*El Vapor* de Barcelona corresponent al 24 d'agost de 1833? No em sembla inoportú recordar les quatre ratlles de la cèlebre nota inspirada al primer d'ells per un poema, ara en un català modèlic, que havia de capgirar tantes coses. S'iniciava una nova etapa, la que combinava la «llibertat restaurada» amb una «llengua recuperada»; una etapa en la qual la lectura i l'exegesi continuades del poema d'Aribau van tenir una importància decisiva. Però aquesta és tota una altra història:

Esta composición, escrita para celebrar los días del Sr. D. Gaspar Remisa, es obra de la selecta pluma de D. Buenaventura Carlos Aribau. La presentamos a nuestros lectores con el patriótico orgullo con que presentaría un escocés los versos de sir Walter Scott a los habitantes de su patria.⁷⁵

75. A continuació de «La pàtria. Trobes», Ayguals d'Izco signava *W. A. de I.* l'article «El patriotismo en ciencias y artes». Agraïxo a Antoni-Lluc Ferrer les observacions i correccions que m'ha indicat, i molt especialment el suggeriment d'incorporar el darrer paràgraf. No cal indicar que el responsable final de qualsevol error o desencert és de qui signa.

PERE MOLAS RIBALTA

L'Acadèmia de Bones Lletres durant el Trienni Liberal¹

El Trienni constitucional (1820-1823) va modificar la composició de l'Acadèmia, obrint els seus rengles a joves de procedència burgesa i idees liberals. Malgrat la seva curta durada, les línies que es van marcar durant aquella etapa van ser continuades després de la fi definitiva de l'absolutisme, a la mort de Ferran VII.

ELS INTEGRANTS DE L'ACADÈMIA

Al començar l'any 1820 encara formaven part de l'Acadèmia alguns membres anteriors a 1808. La institució havia estat renovada amb noves admissions a partir de 1816, però seguint majoritàriament el model del segle anterior, d'una corporació de cavallers i de clergues. Aquell any van ingressar a la institució cinc nobles, onze eclesiàstics i quatre, diguem-ne, burgesos.² Els nobles incloïen el marquès de Villed i comte de Darnius, Joan Antoni de

1. Aquest article es basa fonamentalment en el treball de Joaquim MIRET i SANS «Dos siglos de vida académica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, vol. IX, fasc. 67 (1920), p. 183-189, i en el *Diccionari biogràfic d'acadèmics de Bones Lletres*, Barcelona 2012, que reuneix les referències bibliogràfiques fins aquella data.

2. Pere MOLAS, «Els acadèmics al segle XVIII», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, LIV (2013-2014), p. 221-222. Enric MOLINÉ i BRASES, «Apéndice a [Miret i Sans, "Dos siglos de vida académica"]», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IX (1918-1919-1920), p. 358 i ss.

Fiveller, que va ser elegit president de l'entitat,³ el baró d'Eroles, futur cap dels absolutistes catalans, el comte de Llar, i Rafael d'Amat i Amat, que va ser segon baró de Maldà. Cal afegir-hi un ennoblit, Marià Josep de Cabanes i Escofet (Solsona 1775), propietari rural i regidor de l'Ajuntament absolutista de Barcelona (1815). El seu pare havia estat membre de l'Acadèmia de Ciències (1769) i havia assolit consecutivament les dignitats de ciutadà honorat (1774) i cavaller (1781). Ell havia obtingut la superior de «noble» el 1795 i el 1815, la creu de cavaller de l'orde de Carles III (1817). Havia estat nomenat corresponent de la Real Academia de la Historia per una important troballa numismàtica. Estava casat amb Eulàlia Girona, pintora i acadèmica de Sant Carles de València.⁴ Ja tindrem ocasió de referir-nos a la notable projecció de Cabanes en la política municipal.

Els eclesiàstics eren més de la meitat membres d'ordes religiosos. El més important va ser Fèlix Torres Amat, nomenat canonge de la catedral de Barcelona el 1817, futur bisbe d'Astorga (1834) i autor del famós *Diccionari d'escriptors catalans*, publicat el 1836.⁵ També cal mencionar l'agustinia Albert Pujol i Gurena (1789-1847), que posteriorment es va exclaustrar i va ser rector de la Universitat de Barcelona. Quatre dels nous acadèmics eclesiàstics eren professors del Seminari episcopal.⁶

Els cinc «burgesos» inclouen dos membres de l'Audiència, el magistrat Ramon Pintó i el relator Francesc Banús, i dos científics, els quals, per la seva condició de metges militars, gaudien d'alguna mena de privilegi. Es tractava de Joan Francesc Bahí i Fonseca i Pere Vieta. Tots dos pertanyien a l'Acadèmia de Ciències, Bahí des de 1806 i Vieta des de 1815. Bahí va obtenir més endavant la creu de l'orde de Carles III, cosa que en principi suposava la condició de noble. També el nou president, el marquès de Villel

3. Pere MOLAS, *Comte de Darnius, marquès de Villel, duc d'Almenara Alta*, Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona 1999.

4. Una recent aportació biogràfica sobre Cabanes, a Maria Àngels PÉREZ MARTÍN, «Eulalia Girona de Cabanes, pintora. Mujeres en el academicismo literario en España», *Dossiers feministes*, 19 (2014), en concret p. 196 i ss.

5. *Diccionari* que en realitat recollia la tasca anterior de diversos acadèmics, entre ells el del seu germà Ignasi Torres Amat, que va ser acadèmic de 1803 fins a la seva mort el 1811.

6. Joan BADA, *L'Església de Barcelona en la crisi de l'Antic Règim, 1808-1833*, Facultat de Teologia, Editorial Herder, Barcelona 1986, p. 438. Segismon Arquer, Narcís Bas, Joan Calva i Cristòfol Marcer.

pertanyia a l'Acadèmia de Ciències, en aquest cas des de 1786. Els pocs ingressos que es van produir a l'Acadèmia fins a 1820 confirmaven la pauta establerta pel que feia a la procedència social dels membres de la institució.

El 1842, el secretari de l'Acadèmia, Ramon Muns i Serinyà, en la seva Memòria de la vida corporativa, va sintetitzar l'impacte que en la vida de la corporació va suposar el canvi polític de 1820. «El alzamiento liberal –deia– vino a reanimar la desfallcida Academia, llenando sucesivamente sus bancos con una porción de ilustres literatos y jóvenes entusiastas de gloria». Tanmateix, el canvi no va ser immediat. L'ingrés de socis el 26 d'abril de 1820 marca un cert equilibri entre les pautes tradicionals de provenença dels acadèmics i les noves tendències triomfants. Entre ells es trobava el magistrat de l'Audiència (des de 1816) Víctor José de Oñate, natural de Logronyo, que havia estat catedràtic de la Universitat de Valladolid (1805). També ingressaren dos canonges de la catedral. Un d'ells, Agustí de Fiveller i Bru, era germà del fins aleshores president, el marquès de Villel, i estava ben relacionat a la Cort. Només va assistir a una sessió, el 25 d'abril de 1821. L'altre canonge era Josep Maria de Prat de Cervera, natural de Mojà, catedràtic de Teologia del Seminari (1818-1831), i el 1826 cavaller de l'orde de Carles III.

També va ingressar a l'Acadèmia el nou governador militar de la plaça, el brigadier d'artilleria Pedro Ruiz de Porras (Madrid 1762-Barcelona 1830), un home de tendència liberal, que havia estat professor de matemàtiques per a artillers a Mallorca durant la Guerra del Francès. Un altre militar liberal era Joan Larios de Medrano (1792-1842), que pertanyia a la Societat Filosòfica, una agrupació fundada el 1815 per una colla de joves inquiets.⁷

Al costat d'aquests nobles i militars, hi havia homes de procedència més burgesa, com l'arxiver reial Pròsper de Bofarull (Reus 1777-Barcelona 1859), de família de comerciants ennoblits, que havia estudiat Dret a Cervera i havia conegut Antoni de Capmany a Cadis. Havia estat nomenat per dirigir l'Arxiu Reial de Barcelona pel govern constitucional el 1814 i confirmat en el seu càrrec pel govern absolut de Ferran VII.⁸

7. Cosme PARPAL i MARQUÈS, *Antecedentes de la escuela filosófica catalana del siglo XIX*, Barcelona 1914. Carles PUIG PLA, *La Societat Filosòfica de Barcelona (1815-1821)*, upc.commons.

8. Manuel MILÀ i FONTANALS, *Notícia de la vida i escritos de D. Próspero de Bofarull*, Barcelona 1860.

Encara responien més al nostre concepte de burgesia l'advocat Ramon Muns i Serinyà, nascut el 1793, i el periodista, escriptor i autor teatral Francesc Altés i Casals, nascut el 1780 (que signava els seus treballs literaris com Altés i Gurena). Muns i Altés eren amics de Larios de Medrano i de Bonaventura Carles Aribau, i com ell pertanyien a la Societat Filosòfica. També va ingressar a l'Acadèmia el prevere Joaquim Llaró i Vidal (1796-1824), un dels fundadors de l'esmentada Societat. Perfil especial ofereix l'advocat i polític Antoni Barata (Matadepera 1772), que havia tingut un paper important durant la Guerra d'Independència com a membre de la Junta del Principat, i de 1811 a 1818 com un dels dirigents del Crèdit Públic. El 1820 va ser elegit diputat i el 1821 fou, durant uns mesos, ministre d'hisenda. La seva activitat acadèmica, però, fou nul·la. Muns i Serinyà havia estudiat Dret a la Universitat de Cervera, però també Física, Química i Matemàtiques a les escoles de la Junta de Comerç, on havia estat deixeble de Pere Vieta. Ell i Llaró havien ingressat el 1816 a l'Acadèmia de Ciències, als vint anys i escaig.

Una renovació més important dels integrants de l'Acadèmia va tenir lloc a la sessió de 4 de juny de 1821, amb l'ingrés de vint-i-un nous membres. Un d'ells de gran significació cultural, però de nul·la presència a l'Acadèmia: Nicolás Fernández de Moratín, que havia tornat a Barcelona des del seu exili a França. L'estament militar estava representat pels tinent coronels Francisco Ocaña, Ventura de Mena i Antoni Puig i Lucà. Aquest darrer, nascut a Barcelona el 1779, fill d'un corredor de canvis, era el 1820 el sergent major de la Ciutadella i el 1822 va ser nomenat tinent de rei de la plaça. També ingressà Baltasar Domènech, secretari de la Capitania general, el qual va assistir a les sessions amb regularitat. Així mateix va entrar a formar part de l'Acadèmia un important grup de religiosos. Destacaven els agustins calçats, amb Josep Mestres, Fèlix Torà i Mercer (Olot 1788) i Eudald Jaumeandreu (Barcelona 1774), que el 1822 va deixar l'orde. Jaumeandreu era membre de l'Acadèmia de Ciències (1803) i catedràtic d'Economia de la Junta de Comerç (1814).⁹ Només va assistir a quatre sessions de l'Acadèmia. El seu germà Agustí, de l'orde dels teatins, també va ser acadèmic en la mateixa

9. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840)*, Edicions 62, Barcelona 1973.

promoció. Poc temps va pertànyer a l'Acadèmia l'oratorià Raimon Ferrer (1777-1821), que havia estat vicari de la parròquia de Sant Just i Pastor, redactor de la *Barcelona cautiva*, el dietari de l'ocupació napoleònica, i corresponent de la Real Academia de la Historia (1816). Va morir aquell mateix any víctima de l'epidèmia de febre groga. L'ancià jesuïta Bonaventura Prats i Martí (Tarragona 1749-Manresa 1825), conegut com a hel·lenista, fou presentat a l'Acadèmia per Pròsper de Bofarull i Fèlix Torres Amat. Fèlix Illas, canonge de la col·legiata de Santa Anna i professor de la universitat, assistí regularment a l'Acadèmia durant els anys 1821-1822. En canvi, un altre dels elegits, Miquel Amblàs, de l'orde dels mínims, no sembla que prengué part de la vida acadèmica.

Al costat d'aquest important grup d'eclesiàstics, la petita noblesa urbana ofereix dos casos: Gaietà de Dou, regidor de l'Ajuntament, que va morir aquell mateix any víctima de la febre groga, i Joan Sans i Barutell (1756-1822). El cas d'aquest darrer era ben especial. La família Sans havia estat present a l'Acadèmia durant el segle XVIII. Després d'haver-se doctorat en lleis a Cervera, Joan Sans va ser tinent de marina i durant molts anys arxiver del ministeri del ram a Madrid. El 1779 havia estat nomenat acadèmic supernumerari de Bones Lletres. També va ser acadèmic supernumerari de la Real Academia de la Historia (1802). Havia rebut de Josep Bonaparte la «orden real de España», i el 1812 va tornar a Barcelona, on vivia retirat. L'abril de 1821 va ser nomenat acadèmic numerari de Bones Lletres i el 1822 vicepresident de l'Acadèmia. Va morir aquell mateix any. Era amic personal de Torres Amat.¹⁰

Davant aquest conjunt de clergues i petits nobles tenim els advocats. Ramon López Soler (Manresa 1799), fill d'un militar, estudiant a Cervera, havia estat un dels fundadors de la Societat Filosòfica, i cinquè amic del grup format per Larios, Muns, Altés i Aribau. Antoni Monmany i Alborns, batxiller en Drets, pertanyia des de 1819 a l'Acadèmia de Ciències. Ramon Salvató i Esteve (nascut el 1784), advocat (1806), havia estat pres per liberal durant dos anys a Tortosa.¹¹ Només va assistir a una sessió acadèmica. Com

10. Fèlix TORRES AMAT, *Diccionario*, Madrid 1836 (reedició facsímil 1873), p. 587 i ss.

11. Stephen JACOBSON, *Els advocats de Catalunya. Dret, societat i política a Barcelona, 1759-1900*, Col·lecció d'Estudis d'Història del Dret, núm. 6, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2015, p. 128.

«hisendats» figuren en altra documentació els nous acadèmics Joan Ros i Manuel Lasala. El primer havia estat regidor de l'Ajuntament constitucional el 1820. Lasala, que era un dels majors arrendataris de drets senyorials a Catalunya, va ser diputat a les Corts el 1813, el 1820 i el 1822 (aquesta vegada per Aragó). No coneixem la professió de Nicolás Mariezcurrena, que va assistir regularment a les sessions de l'Acadèmia.

La presència burgesa s'incrementà al llarg de l'any 1822. Gairebé tots els acadèmics que assistiren a la sessió del 7 de març eren posteriors a 1820 (llevat de Marià Josep de Cabanes i el secretari Raimon de Vedruna). A continuació ingressaren cinc nous acadèmics. Andreu Rubiano era secretari del «Jefe Político» (antecedent del governador civil). L'advocat Genís Quintana i Ferrer, originari de la població de Colomers, al Baix Empordà, havia participat en la defensa de Girona contra els francesos i havia estat secretari de la Junta provisional de govern el 1820. Era diputat a Corts (1820-1822), i no va participar gaire a la vida acadèmica. Altres nous acadèmics eren professionals destacats. Agustí Yáñez i Girona (1789) pertanyia des de 1816 a l'Acadèmia de Ciències, i era catedràtic del Col·legi de Farmàcia de Sant Victorià (1816). Havia estudiat a les càtedres de l'Acadèmia de Ciències i de la Junta de Comerç.

L'advocat Ignasi Santpons i Barba (1795-1846), fill del metge i acadèmic de Medicina i Ciències Francesc Santpons i Roca, fou funcionari de l'Ajuntament constitucional i professor de la restaurada Universitat. Havia assistit a les càtedres de la Junta de Comerç i de la Societat Filosòfica.¹² Diferent era la procedència de Francesc Renart i Arús (1783), mestre de cases amb estudis, que el 1830 va obtenir el títol d'arquitecte i a més era autor de sainets i comèdies.¹³ En canvi va ser rebutjada la proposta del corredor de canvis Tomàs Bruguera (15 d'abril). En aquesta sessió Yáñez va ser admès per unanimitat, Renart per majoria i Bruguera va tenir nou vots en contra sobre un total de quinze.¹⁴

12. Tomàs de MONTAGUT, *El jurista Ignasi de Santpons i Barba (1795-1846) i el Dret català*, Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona 2014.

13. Gabriel SANSANO, «Francesc Renart i Arús (1783-1853) i els orígens del teatre català vuitcentista», *Catalan Review*, 24 (2010), p. 171-188.

14. Pot tractar-se del mateix Tomàs Bruguera, que va ser «Jefe Político» de Girona i de Ciudad Real durant la regència d'Espartero (1840-1843).

El 15 de novembre de 1822 es va acceptar a l'Acadèmia una nova promoció de set persones. Aquesta vegada només dos eren eclesiàstics. El mercedari Manuel Casamada i Comelles (1772) era catedràtic de Literatura i Història de segon ensenyament i col·laborador de Bonaventura Carles Aribau en el periòdic moderat *El eco de la ley*. Ramon Torra era catedràtic de Dret Canònic a Cervera, i significativament de Constitució Política durant el Trienni.¹⁵ Josep Salat i Mora (Cervera 1762-Igualada 1837) era un advocat i propietari rural, assessor del duc de Medinaceli a Catalunya, que havia reunit una bona col·lecció numismàtica, fet que li havia valgut el títol de corresponent de la Real Academia de la Historia. També havia publicat el 1820 les poesies del Rector de Vallfogona. El jurista Domènec Maria Vila era síndic de l'Ajuntament de Barcelona, director de l'Institut de segon ensenyament i rector de la Universitat. Francesc Subirats i Ferrer era secretari de la Junta de Sanitat. Julián Manzano era funcionari.¹⁶ Wenceslao Aiguales de Izco, nascut a Vinaròs, de 21 anys, gairebé no pogué prendre part de la vida de l'Acadèmia. Aquesta va acceptar el 8 de desembre dos nous membres: l'enginyer naval Joaquim Simon Ferrer, i l'irlandès i professor d'idiomes Guillem Casey Moore (1797-1857), que havia estat professor a Madrid i a Maó. Fou presentat per López Soler.

D'un perfil més tradicional i conservador era Joaquim Rei Esteve, nascut el 1775 a la població de Montui, al Pallars, de la qual era baró. Havia estat als 30 anys catedràtic de Dret de la Universitat de Cervera, i el 1821 n'era rector. Durant la Guerra d'Independència havia estat membre de la Junta Superior de Catalunya pel corregiment de Talarn. Havia estat diputat a les Corts ordinàries de 1813-1814 i tornà a ser-ho a les de 1821-1822. Fou proposat per Pròsper de Bofarull.¹⁷

Com hem vist, el grup més actiu i significat dels nous acadèmics provenia de la Societat Filosòfica. Entre ells hi havia eclesiàstics com Llaró i Jaumeandreu, militars literats, com Larios de Medrano, graduats en Dret com Muns, López Soler, Santpons i Monmany, o científics com Yáñez Girona. També cal destacar els nous acadèmics que eren membres de l'Acadèmia

15. El 1822 es va secularitzar, com també van fer Eudald Jaumeandreu i Albert Pujol i Gurena.

16. Segons Muns i Serinyà, el 1841 feia anys que vivia a Madrid com a funcionari de Correus, «però dedicat igualment al cultiu de la literatura».

17. TORRES AMAT, p. 534.

de Ciències. Tres d'ells eren eclesiàstics: Eudald Jaumeandreu (1803), Llaró i Vidal (1816) i Pujol i Gurena (1820). Algun d'aquests bi-acadèmics arribaren a ser presidents de l'Acadèmia de Ciències: Pujol Gurena i Muns i Serinyà, així com el metge i botànic Bahí i Fonseca.

Una reflexió sobre l'edat dels acadèmics que ingressaren a la corporació durant el Trienni. Els més vells eren el jesuïta Bonaventura Prats, de més de 70 anys, i l'oficial de marina Sans de Barutell, de més de 60. En tenien més de cinquanta el militar Ruiz de Porras i l'hisendat Salat i Mora. En el decenni de 1770 havien nascut els eclesiàstics Prat i Cervera, Raimon Ferrer, Eudald Jaumeandreu, Fèlix Torres Amat, Casamada, el militar Puig i Luca, els juristes Rei Esteve i Gaietà de Dou i el ministre Barata. Eren dels anys vuitanta del segle XVIII el baró d'Eroles, els juristes Salvatò i Santpons, el químic Yáñez, l'escriptor Altés i l'eclesiàstic Fèlix Torà. En el darrer decenni del segle havien nascut els amics Muns, Larios, Llaró i López Soler, i també Ignasi Santpons i Casey Moore. Per últim, Aiguals de Izco havia nascut el 1801.

Molts acadèmics foren catedràtics de segon i de tercer d'ensenyament en la reforma impulsada pels liberals. Entre els científics hi trobem Bahí, Vieta i Yáñez. Jaumeandreu s'ocupà d'Estadística i d'Economia. Entre els juristes tenim Santpons i Barba i Vila, així com els eclesiàstics Albert Pujol i Fèlix Illas, que s'encarregaren del Dret Canònic, mentre Llaró ho feia de la Sagrada Escripura i Manuel Casamada de Literatura i Història. Molts d'aquests acadèmics tornaren a ser catedràtics quan la universitat tornà definitivament a Barcelona el 1837. Pujol i Gurena en fou rector (1838-1841), però fou cessat després del triomf progressista de 1840. El mateix succeí a Pere Vieta, Santpons i Roca i Fèlix Illas, mentre en sentit invers Domènec Vila esdevenia rector.

És interessant considerar el grau d'assistència dels acadèmics a les sessions corporatives durant els anys 1821-1822. En primer lloc, amb setze casos trobem un dels joves del Trienni, Muns i Serinyà, ensems amb un acadèmic més antic, l'advocat i regidor Raimon de Vedruna. Els seguien, amb dotze sessions, Pròsper de Bofarull i el canonge Prat. Amb nou tenim els eclesiàstics Bru Casals i Pujol i Gurena (tots dos anteriors a 1820), i el magistrat Oñate. Amb vuit, tres nous acadèmics: Larios de Medrano, el metge Vieta i Mariezcurrena. Amb cinc assistències tenim el magis-

trat Miquel de Castells (anterior a 1808) i Sans de Barutell. Sis vegades assistiren homes del Trienni, com el president Ruiz de Porras, el també militar Puig i Luca, els eclesiàstics Agustí Jaumeandreu i Llaró i l'advocat Monmany. Amb cinc trobem el regidor Cabanes i els eclesiàstics Illas, Torà i Mestres. Quatre vegades assistí el científic Bahí, l'honorari marquès de Casa Cagigal, l'advocat López Soler i l'eclesiàstic Mayet (anterior a 1808). Només assistiren a tres sessions el jurista Banús, el religiós Gutiérrez (tots dos anteriors a 1820), el funcionari Rubiano i el regidor Ros. Amb dos assistències trobem l'advocat Antoni Abadal (anterior a 1808), el canonge Fiveller i tres liberals: l'arquitecte Renart, el químic Yáñez i l'economista Eudald Jaumeandreu. Només assistiren a una sola sessió tres acadèmics anteriors a 1820 (els eclesiàstics Pere Joan Avellà i Manuel dels Dolors i el jurista Benet de Magarola), i quatre dels posteriors (el regidor Dou, mort de la febre groga, el liberal Salvató, el coronel Ocaña i l'enginyer naval Joaquim Simon Ferrer). Com veiem, molts dels joves acadèmics liberals no es distingiren per la seva dedicació a la vida acadèmica. En total van ser cinquanta els acadèmics que assistiren a alguna sessió durant el Trienni, d'ells dotze anteriors a 1808.

L'ORGANITZACIÓ DE L'ACADÈMIA

El 25 d'abril de 1821 es va reunir la junta general de l'Acadèmia convocada per l'alcalde constitucional primer, Marià Josep de Cabanes, que també era acadèmic. Es tractava de decidir si l'Acadèmia, «atendido su estado de decadencia», havia de figurar o no a la *Guía de Forasteros* de Barcelona que estava en curs d'impressió. Assistiren set dels nous acadèmics (Oñate, Fiveller, Prat, Bofarull, Muns, Medrano i Aribau) i tres dels anteriors. Aquests darrers eren el magistrat de l'Acadèmia Miquel de Castells (acadèmic des de 1793), l'advocat Ramon de Vedruna, regidor de l'Ajuntament absolutista (acadèmic des de 1803) i l'eclesiàstic Bru Casals (acadèmic des de 1804). Atesa la inassistència de molts acadèmics, i la renúncia del vicepresident, Ramon Ignasi de Sans i de Rius (un canonge que exercia el càrrec des de 1817), es convocà una altra junta dos dies després per procedir al nomenament de càrrecs, entenent-se que els acadèmics que no assistissin renunciaven a la plaça. La sessió del dia 27 fou presidida per

Miquel de Castells com a acadèmic més antic. En realitat encara assistiren menys acadèmics que a l'anterior, només tretze. S'admeté la renúncia del vicepresident Ramon de Sans i en lloc seu fou elegit Pròsper de Bofarull (que havia ingressat a l'Acadèmia l'any anterior). Tot seguit es llegiren els nous estatuts, que havien estat redactats per una comissió. De moment es decidí la supressió del càrrec de revisors. Aquesta fou la darrera sessió en què actuà com a secretari Benet de Magarola (que ho era des de 1816). En la sessió de 30 de abril s'acordà quins serien els «empleos» de l'Acadèmia, que formarien la junta directiva o de govern: president, vicepresident, zelador¹⁸ i dos secretaris. Foren elegits president Ruiz de Porras, vicepresident Bofarull, zelador Albert Pujol, secretari primer Vedruna i secretari segon Altés. Bofarull i Oñate s'oferiren a recollir la documentació de l'Acadèmia, que estava a la casa Dalmasas des del segle anterior. El 28 de maig la «junta general» passà a denominar-se «sessió ordinària».

Els estatuts als quals ens hem referit devien ser provisionals, perquè el 7 de maig continuava la seva discussió. Es decidí que no hi hagués les categories de residents, honoraris i corresponsals, si no que tots els acadèmics fossin iguals. La presidència seria biennal i un dels dos secretaris canviaria cada any (14 maig). A l'Acadèmia no hi hauria distincions de jerarquia, ni més tractament que el de vostè (19 juliol). El zelador (Albert Pujol) va fer observar que alguns socis no havien assistit a la sessió de 1820, en la qual es va jurar la Constitució. Es decidí que ho fessin com a prova d'adhesió al sistema, com s'havia fet a totes les corporacions científiques.

El 4 de juny s'aprovà que l'Acadèmia tindria vacances de juliol a setembre. Però el que arribà el mes de juliol fou la terrible epidèmia de febre groga, que va impedir que es celebressin sessions durant molts mesos, i durant la qual van morir dos dels nous acadèmics: el pare Raimon Ferrer i el ciutadà honrat Gaietà de Dou.

L'activitat acadèmica es va reprendre el 7 de març de 1822. Es decidí que se celebrarien sessions cada quinze dies. A la del 28 de març es tractaren diversos temes històrics i literaris. La del 15 d'abril fou presidida com «antiquior» per Sans i Barutell. El 26 de juny es renovà la Junta. Bofarull

18. Sobre aquest càrrec, així com del de revisor, Mireia CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia de Bones Lletres en el segle XVIII*, Barcelona 2006, p. 96 i ss.

en fou elegit president, Fèlix Illas zelador i secretari segon López Soler. Aquest fou substituït el 14 de novembre per Larios de Medrano, per estar absent. El 13 de gener de 1823 Domènec Vila fou elegit vicepresident per mort de Sans i Barutell.

Dins l'afany de canvis propi de la nova situació política, l'Acadèmia s'esforçà per obtenir un local propi. El juliol de 1821 va demanar un espai a les «cases de l'Audiència», és a dir al palau de la Generalitat, que anava a ser ocupat per una nova Diputació provincial. Aquesta havia manifestat la seva voluntat d'acollir «establecimientos literarios». L'espai havia de comprendre sala de sessions, arxiu i habitació del porter. Els secretaris presentaren un projecte de despeses per a la instal·lació de l'Acadèmia i secretaria, que importava 2000 rals. La Diputació va presentar el tema a les Corts i es va nomenar una comissió. Finalment la Diputació cedí un local, el que ocupava un dels fiscals de l'Audiència. Pel que feia al porter es demanà una subvenció anual de 300 rals a l'Ajuntament per poder pagar-lo. Per la seva banda el llibreter Josep Oliver, porter de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, demanà ser-ho també de l'Acadèmia, cosa que es concedí. Per fi el 15 d'abril de 1822 el secretari presentà als acadèmics la clau del local i se'ls demanà un avançament mentre s'obtenia una subvenció de l'Ajuntament. L'acadèmic Antoni Monmany trobà perillós deixar l'Ajuntament, on fins aleshores es celebraven les sessions, sense haver obtingut la subvenció. Tanmateix s'acordà el trasllat, la subvenció i agrair a l'Ajuntament per l'acolliment que havia donat a l'Acadèmia. Tres dies després, el 18 d'abril de 1822, tingué lloc la primera sessió a la Diputació. Hi assistiren president, vicepresident, i els acadèmics Sans de Barutell, Pere Joan Avellà (ho era des de 1804), Prat, Aribau, Muns, Illas, Mariezcorrena, Monmany, Domènech, Torà i Vedruna. Sans llegí una dissertació. L'acadèmic Genís Quintana, secretari de la Diputació (i futur acadèmic), que tenia habitació al mateix edifici, demanà a l'Acadèmia un dels nous locals, perquè el que li havien assignat era massa reduït. No s'acceptà aquesta petició perquè s'havia d'allotjar el porter. Aquesta estada de l'Acadèmia al palau de la Generalitat no va superar els fets de 1823, i quan la corporació va reprendre les seves activitats, deu anys més tard, es tornà a plantejar la qüestió del local.

LA TASCA DE L'ACADÈMIA

No disposem de gaire informació sobre la tasca cultural de l'Acadèmia durant aquest període.¹⁹ Sabem que el 14 de maig de 1821, Pròsper de Bofarull va presentar, sota el pseudònim de Fèlix Floralbo, un text imprès sobre els prejudicis que produiria el projecte de centralització d'arxius a Madrid. Seguint la línia de «continuar la Historia de Catalunya», que era l'objectiu que s'havia assignat l'Acadèmia, es convidà els acadèmics a presentar memòries soltes o prendre per tema la Història dels comtes de Barcelona (14 juny 1821). El 28 de març de 1822, Bofarull llegí un projecte de col·lecció diplomàtica alfabètica de «notícies històriques y curioses de totes classe», procedents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Sans de Barutell, que també era arxiver, va llegir un treball, que ja havia presentat a la Real Academia de la Historia, criticant la llegenda de les quatre barres. Sobre història més recent, la guerra contra l'ocupació napoleònica, intervingueren el 28 de març els militars Francesc Xavier Cabanes (germà de Marià Josep i considerat «soci», encara que residia a Madrid) i Felip de Baldrich, i el 29 d'abril Agustí Jaumeandreu. També s'acordà demanar al convent de Sant Felip Neri un exemplar de la *Barcelona cautiva*, del pare Raimon Ferrer, que havia mort l'any anterior, així com els seus papers i notes, i un diccionari dels carrers de Barcelona. Una petició similar, de lliurament de materials, s'adreçà als familiars de Sans i Barutell. El 28 de març de 1822, Larios de Medrano llegí un cant sobre la sortida dels francesos de Barcelona el 1814. En la sessió inaugural de l'any 1823, el 13 de gener, després del discurs del president, l'acadèmic Mariezcurrena va llegir una «Oda a la Història». El 29 d'abril anterior s'havia llegit un poema de Bonaventura Carles Aribau i es va discutir si el publicaria l'Acadèmia.

Una iniciativa interessant va ser la proposta que l'Acadèmia tingués impremta i una publicació pròpia. El 19 de juliol de 1821 el secretari Vedruna, que era regidor de l'Ajuntament, informà l'Acadèmia que s'havien nomenat dos regidors per tractar el tema. Es pensava també que una publicació periòdica podia proporcionar algun ingrés a la corporació. L'Acadèmia designà l'eclesiàstic Fèlix Torres Amat i el militar Puig i Luca per tractar

19. Ferran SOLDEVILA, *Barcelona sense Universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona (1714-1837)*, Barcelona 1938, p. 154-156.

el tema. Però, com sabem, es tardà molt de temps abans que l'Acadèmia publicés un butlletí.

L'ACTIVITAT POLÍTICA DELS ACADÈMICS²⁰

Alguns acadèmics tingueren un paper polític durant el Trienni. Quan triomfà el moviment constitucional, el president de l'Acadèmia, marquès de Vil·lel, que era el regidor degà de l'Ajuntament absolutista des de 1806, fou obligat a sortir de Barcelona. En canvi, altres acadèmics formaren part de la nova junta d'autoritats, que es formà l'onze de març de 1820. Eren el canonge Torres Amat, el vicari general de la diòcesi, Pere Joan Avellà, el regidor Raimon de Vedruna i el marquès de Casa Cagigal, un militar i escriptor que havia estat nomenat acadèmic honorari el 1818 i que també pertanyia a l'Acadèmia de Ciències.²¹ En juntes posteriors apareixen futurs acadèmics que havien estat o serien diputats: Manuel Lasala i Genís Quintana. Aquest darrer havia format part de la junta clandestina que havia preparat el moviment, i seria diputat provincial i a Corts (1820-1822), on figuraria entre els «exaltats». El 1822 fou nomenat «Jefe Político» de les Illes Balears. Tant ell com Muns i Serinyà foren secretaris de la nova Diputació provincial.

Pel que fa a l'Ajuntament constitucional, resulta una mica sorprenent trobar com a alcalde primer, el 1821, Marià Josep de Cabanes, regidor de l'Ajuntament borbònic, i com a alcalde quart Gaietà de Dou, que havia estat nomenat regidor el 1819. Tots dos compliren amb el seu deure davant l'epidèmia,²² i el segon hi perdé la vida. També el regidor del règim anterior, Raimon Vedruna, continuà amb el sistema constitucional, al menys fins 1822. Per aquesta col·laboració, ni Cabanes ni Vedruna foren restablerts en les seves regidories amb el retorn de l'absolutisme. Els seus col·legues regidors acusaren Cabanes per les seves proclames com a alcalde

20. Jordi ROCA VERNET, *La Barcelona revolucionària i liberal. Exaltats, milicians i conspiradors*, Fundació Noguera, Estudis, 60, Barcelona 2011. Ramon ARNABAT, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, Eumo 2001.

21. La seva *Oda a la elocuencia*, llegida a l'Acadèmia el 1819, va ser publicada per la institució el 1820.

22. El 1842 Muns i Serinyà es referia als «servicios en favor de la patria y de la humanidad doliente».

constitucional, que trasllüien «una cierta energia criminosa, una decisi3n exaltada y un amor excesivamente exaltado hacia la independencia..., que era entonces el grito de la infidencia».²³

Altres regidors acadèmics foren l'hisendat Joan Ros i l'arquitecte Renart i Arús. En el càrrec de síndic més aviat hi trobem persones «progressistes», com Ramon Salvató, el 1822, i Domènec Vila, el 1823. Yáñez i Girona va ser alcalde tercer el 1823. Altés i Antoni Monmany foren secretaris de la corporació municipal (1821-1822).

Pel que feia a diputats a Corts ja hem parlat de Genís Quintana i d'Anton Barata. A la segona legislatura foren elegits Salvató i dos futurs acadèmics, Josep Melcior Prat i Ramon Bussanya, notari de Moià. Enfront aquests «progressistes», el catedràtic Joaquim Rei oferia un perfil conservador, defensant les formes més conservadores de propietat. Manuel Lasala havia estat ja diputat a les Corts de 1813 i va tornar a ser-ho el 1820 i el 1822.

La immensa majoria dels acadèmics formaren part de la societat secreta dels «anilleros», de tendència moderada. Precisament hi trobem a faltar alguns dels progressistes, com Quintana i Vila. Alguns acadèmics es trobaven entre els moderats que foren detinguts i bandejats el 6 de setembre de 1822. Eren els eclesiàstics Pere Avellà, vicari general de la diòcesi, Agustí Fiveller, Bru Casals i Narcís Bas, els magistrats Miquel Castells i Oñate, els militars Ventura de Mena i Puig i Luca i el funcionari Rubiano. També l'escriptor Altés i Gurena. El 15 de març de 1823 foren bandejats el prior de convalescència de l'Hospital de la Santa Creu, Cristòfol Marcer (un dels acadèmics de 1816), i l'antic acadèmic i conegut Josep Vega i Sentmenat, senyor de les Olujes Altes, a la Segarra, que havia estat diputat a les Corts de Cadis, on va mantenir posicions fortament conservadores.²⁴

23. Jaime CARRERA PUJAL, *Historia política de Cataluña en el siglo XIX*, Barcelona 1957, II, p. 96-98.

24. Quintí CASALS BERGÉS, «Los parlamentarios catalanes en las Cortes de Cádiz», *Manuscrits*, núm. 31 (2014), p. 220, 225 i 228.

ELS ACADÈMICS DESPRÉS DE 1823

Els acadèmics es dispersaren amb el retorn de l'absolutisme. Les sessions acadèmiques foren suprimides per reial ordre de 23 de setembre de 1824. Els més compromesos amb el liberalisme s'exiliaren, com Eudald Jaumeandreu i Altés Gurena, o foren perseguits. Domènec Vila estigué empresonat nou mesos (també ho havia estat en els darrers mesos del règim constitucional). El diputat Genís Quintana morí el 1828 a Veracruz, al Mèxic independent. La persecució va afectar també els liberals moderats. El militar Puig i Luca, que el 1822 havia estat detingut pels exaltats, dos anys més tard fou confinat al Penedès i no es reintegrà a la vida militar fins a la mort de Ferran VII.²⁵ Ruiz de Porras aconseguí ser «purificat» el 1826 i l'any següent va tornar a Barcelona, on morí el 1830. També el sacerdot i catedràtic Fèlix Illas fou subjecte de confinament. El temps, però, amorosí la situació d'alguns. Bahí i Fonseca s'havia exiliat el 1823, però sis anys més tard rebia la creu de cavaller de l'orde de Carles III.

El catedràtic de Dret Joaquim Rei, que havia estat diputat moderat a Corts, perdé la càtedra i, «reducido a clase de particular», s'hagué de dedicar a l'advocacia. Això no el privà de demanar la jubilació en atenció a 36 anys de serveis i «a sus padecimientos bajo el ominoso sistema constitucional», que l'havia detingut el 1823. De la mateixa manera, quan ja era magistrat constitucional, després de la mort de Ferran VII, blaslava el règim absolutista.²⁶

El procés de restauració de l'Acadèmia a partir de 1833 ens dona perspectiva per comprendre millor els fets de deu anys abans. L'Ajuntament absolutista, també en procés de transició, va proposar que l'Acadèmia participés en les festes de proclamació de la futura Isabel II com a princesa d'Astúries. Va ser Raimon de Vedruna, el darrer secretari de l'Acadèmia, i restablert en el càrrec de regidor el 1832, qui va proposar que l'antic president, marquès de Villel, convoqués la corporació. Però Villel, que ja

25. Antonio BUXERES, *Elogio del teniente coronel don Antonio Puig i Luca...*, Barcelona 1849, p. 26; «impurificado por la cegüedad de una nueva intolerancia..., autoridades vehementes lo confinaron a un pueblo del Penedés».

26. Archivo Histórico Nacional, Fondos Contemporáneos, Ministerio de Justicia, Leg. 4734, núm. 7070.

s'acostava als 80 anys, i tenia proclivitats carlines, es va excusar per raons de salut. Encara més, per a ell la corporació s'havia extingit l'any 1820. Aleshores l'Ajuntament va encarregar la gestió al mateix Vedruna, el qual va declarar que calia «regenerar» l'Acadèmia «sobre bases y estatutos que no estanquen las luces». El 16 de desembre es va nomenar una comissió integrada per tres regidors acadèmics, el mateix Vedruna, Marià Josep de Cabanes (restablert també el 1832) i el baró de Foixà (acadèmic de 1818 que no havia comparegut durant el Trienni), i un quart acadèmic, Ramon Muns i Serinyà, que era el secretari de la corporació municipal.²⁷ Així es tornà a reunir l'Acadèmia el desembre de 1833. Assistiren a aquella sessió, a més de Cabanes i de Vedruna, tres acadèmics de 1816, els dos científics Bahí i Fonseca i Pere Vieta, i l'eclesiàstic Joan Calva, professor del Seminari (que no havia assistit a cap sessió durant el Trienni), i sis acadèmics del Trienni, Muns i Serinyà, Larios de Medrano, Eudald Jaumeandreu, Fèlix Illas, Prat i Cervera i Baltasar Domènec. El trinitari Bru Casals, que el 1833 havia guardat els segells corporatius, els tornà a l'Acadèmia. Un altre dels eclesiàstics de 1816, Josep Mestres, presentà els primers mesos de 1834 una dissertació sobre el temple de Minerva.

La reincorporació dels acadèmics del Trienni a les tasques de la corporació va ser parcial. López Soler va assistir a la sessió de 28 de febrer de 1834, però ja no va reaparèixer. Quelcom semblant va succeir amb Larios. Aquest i Fèlix Illas van ser donats de baixa per inassistència el 1838. En canvi Muns i Serinyà va ser el secretari de l'Acadèmia i com a tal va redactar el famós informe de 1842, en el qual feia un resum de l'evolució de l'entitat durant el primer terç del segle XIX. També fou constant la presència de Manuel Casamada, que el 1835 havia esdevingut canonge de la col·legiata de Santa Anna. Puig i Luca es reincorporà a la tasca acadèmica a partir de 1838, essent governador de la ciutadella. Entre 1839 y 1842 llegí en vàries sessions el poema èpic *Balearica*, escrit durant la residència forçosa a Mallorca que li havien imposat els exaltats. A la seva mort llegà a l'Acadèmia dos retrats de sengles governadors militars de Barcelona: el de Ruiz de Porras i el d'un antecessor, Pérez de Herrasti, que havia estat el padastre del propi Puig.

27. Antonio de la TORRE, «Datos para la Historia de la Academia en 1833», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XIV, fasc. 103 (1930), p. 139-144.

Alguns acadèmics reprengueren l'activitat política. Marià Josep de Cabanes tornà a ser alcalde en moment de predomini dels «moderats» i en 1836 fou elegit per Lleida per el «estamento de procuradores», establert per l'Estatut reial de 1834, de la mateixa manera que Santpons i Barba, elegit per Barcelona. El científic Yáñez i Girona fou diputat provincial (1837, 1845) i alcalde segon de Barcelona (1839). Salvató i Esteve fou elegit diputat el 1836 i el 1837, i durant aquest any fou breument ministre de justícia (el primer català que va ocupar el càrrec). El progressista Domènec Vila fou diputat tres vegades a partir de 1836 i succeí Pujol i Gurena com a rector de la Universitat. Al seu torn fou succeït pel moderat Joaquim Rei, que a partir de 1835 havia seguit una carrera de magistrat i el 1839 havia esdevingut senador. Fou rector de la Universitat de 1846 a 1850. El 1837 havia estat elegit vicepresident de l'Acadèmia, i dos anys després succeí Pròsper de Bofarull com a president. Bofarull tornà a la presidència el 1841 i Rei fou vicepresident fins a la seva mort el 1850.

Amb l'elecció de Bofarull com a president el 1822 s'havia trencat la pràctica d'elegir per aquest lloc l'autoritat militar de la província o un càrrec equivalent. El 15 febrer de 1834 encara es va seguir en cert sentit la pràctica anterior al nomenar el militar català Manuel Llauder i Ribes, que era capità general de Catalunya des de 1832, i que el 1834 fou nomenat ministre de la guerra. Després d'un interval degut a la inestabilitat política dels anys 1834-1835, es recorregué altra vegada a una autoritat de la província de Barcelona, el Cap Polític Josep Melcior Prat (Prats de Rei 1779), però aquest era un intel·lectual liberal, que havia estat diputat el 1822 i que havia viscut exiliat a Anglaterra, on havia traduït la Bíblia al català, amb la col·laboració del moianenc Ramon Bussanya i Macià, diputat el 1822 i posteriorment acadèmic de Bones Lletres (1837).²⁸ Prat pertanyia des de gener de l'any 1835 a l'Acadèmia de Ciències, de la qual va ser també president. En el seu informe de 1842 Muns i Serinyà es referia a ell com a «digno funcionario al frente del gobierno civil» (en realitat ocupava el càrrec de manera interina). Prat va presidir l'Acadèmia el 15 de setembre de 1835 en una sala del convent del Carme, convertit en seu de l'administració provincial. Set dies

28. Armand PUIG i TÀRRECH, «Les traduccions bíbliques catalanes en el segle XIX», *Revista catalana de Teologia*, vol. 19, núm. 1 (1987), p. 100-101.

després va ser admès com a acadèmic a proposta de Manuel Casamada. Va presidir l'Acadèmia fins que fou nomenat Cap Polític de Lleida el 1837. Aleshores el succeí el vicepresident, Pròsper de Bofarull, que havia estat amb Prat l'impulsor de la represa de 1835. S'iniciava una nova etapa en la qual els presidents de l'Acadèmia serien elegits entre els mateixos acadèmics.

PILAR VÉLEZ

L'Acadèmia de Bones Lletres, capdavantera en la gestió del patrimoni (1835-1888): Joan Cortada, Josep de Manjarrés i Antoni Elias de Molins

Una de les vies d'actuació de la Reial Acadèmia de Bones Lletres des dels seus inicis ha estat l'atenció al patrimoni, ja fos monumental, artístic o documental.¹ El concepte de patrimoni és un concepte modern, que podem fixar al segle XVIII, al mateix moment que neix l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1729). Com és sabut, França i Anglaterra en van ser capdavanteres i se'n derivaren dos conceptes: *patrimoine*, allò que hem heretat

1. Amb motiu del meu ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres el 12 de març del 2009 vaig llegir el discurs «Els capdavanteres del salvament, cura i estudi del patrimoni cultura de Catalunya: els «doblement acadèmics» de Bones Lletres i Belles Arts», en què analitzava el rol de tots aquells acadèmics que al segle XIX havien format part de les dues acadèmies alhora i havien tingut, per tant, una gran incidència en el panorama cultural de l'època, fixant-me sobretot en el camp específic del patrimoni. El resultat va ser un dens text dedicat específicament a setze acadèmics i a les seves diverses vessants. El present article dedicat especialment a dos d'aquests doblement acadèmics, Cortada i Manjarrés, més a un altre acadèmic de Bones Lletres, Elias de Molins, i a la seva relació amb el patrimoni de l'Acadèmia, parteix de l'estudi esmentat i recull també algunes dades recollides per Jordi CASANOVAS I MIRÓ, en el llibre *El Museu de l'Acadèmia de Bones Lletres. Dades per a una història*, Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona, 2009, resultat de la seva tasca de buidatge de l'arxiu de l'Acadèmia del període 1835-1932. Vull aprofitar l'avinentesa per recordar un col·lega entranyable, traspasat sobtadament el març del 2020, la seva qualitat professional i humana i la seva disposició a tothora en facilitar-nos la recerca des del Departament de registre i gestió de col·leccions del MNAC.

dels nostres avantpassats i *heritage*, allò que lleguem als nostres descendents. Conceptes que valoren el patrimoni des de dues perspectives diferents, però alhora amb molts punts de contacte. De fet, fan referència, en una o altra direcció, a una herència col·lectiva, la qual cal preservar com a tresor de la humanitat o d'una determinada societat. Les institucions culturals, entre les quals, les acadèmies, aleshores amb una notable influència en el món cultural, hi van tenir molt a dir.

Al segle XIX, el patrimoni, a més, adquirí un nou valor com a document històric al servei de la reconstrucció del passat i de les històries «nacionals». El moviment romàntic el considerà un bé cultural, i per això ja podem parlar d'un «patrimoni cultural», tot i que aquest concepte es consolidarà oficialment en el segle XX. Patrimoni, identitat, cultura, tot plegat conforma la història i la idiosincràsia dels pobles, un fet plenament assumit a Europa gràcies a la labor d'historiadors, arxivers, artistes i intel·lectuals, tant de l'antiga aristocràcia com de la nova burgesia, en el pas de l'Antic Règim a la societat industrial.

El desvetllament de la consciència de patrimoni històric fou una de les principals fites del món cultural romàntic arreu d'Europa. Catalunya no es quedà enrere. La proximitat amb França i l'admiració per la cultura francesa va fer que de seguida arribés notícia de les accions dutes a terme a París, com també de la literatura que se'n feia ressò. L'exemple més rellevant és el de Victor Hugo, i en concret, la seva novel·la *Notre Dame de Paris*, publicada el 1832, poc abans que a Catalunya tinguessin lloc una sèrie de fets que havien de ser en una gran part l'origen del desvetllament de l'esmentada consciència de patrimoni històric al nostre país. El literat francès considerava que els monuments eren la veu dels pobles, «són el solatge que deixa una nació... El temps és l'arquitecte i el poble és el paleta».² Mentrestant, defensava l'art gòtic, que havia mort en mans de l'acadèmia neoclàssica, tot i ser, com afirmava, el veritable estil vernacular.

Aquestes noves directrius s'estengueren per tota Europa i a Catalunya van gaudir d'una gran difusió. El 1835 va ser una data clau en aquest procés. L'etapa que abasta des del 1834, just després de la mort del rei Ferran VII,

2. Victor HUGO, *Nostra Senyora de París*, Edicions 62 i «la Caixa», Barcelona, 1981 (traducció de R. Folch i Capdevila de la segona edició francesa del 1832, p. 98).

fins al juliol del 1835 va ser l'espurna, el gresol del naixement d'aquesta consciència, que alhora havia de ser un dels fonaments de la formulació de la identitat nacional cercada i elaborada pels intel·lectuals i els historiadors romàntics. Aquest fet justifica el rol destacat de l'Acadèmia de Bones Lletres i els seus membres, que contribuïren de manera notable a fer néixer la consciència històrica mitjançant la seva labor tant amb el patrimoni documental i artístic com monumental.

LES ACADÈMIES BARCELONINES I EL PRIMER SALVAMENT DE PATRIMONI

L'any 1834 a Barcelona hi havia tres acadèmies: l'Acadèmia de Bones Lletres, l'Acadèmia de Ciències i Arts, i l'Acadèmia de Belles Arts,³ que van ser espectadores singulars de la convulsa vida sociopolítica vuitcentista que afectà de prop el patrimoni i que van contribuir a salvar-ne una bona part, especialment Bones Lletres i Belles Arts. Perquè, tot i que alguns anys enrere ja s'havien fet algunes accions en aquest sentit, la crema de convents del juliol del 1835 va ser-ne el veritable desllorigador.

Tanmateix, el 1834 ja trobem una primera proposta en pro del patrimoni, impulsada per l'Ajuntament de Barcelona, concretament pel regidor i extinent coronel de l'exèrcit, Josep Maria de Llinás y de Ortiz Repiso, fill del tinent coronel Domènec de Llinàs i de Carreras, ciutadà honorat de Barcelona, tal com figura en els llibres d'acords de l'ajuntament del 1834. Es tractava de la defensa de la conservació i l'estudi d'un gran nombre de làpides que l'historiador i erudit Andreu Avel·lí Pi i Arimon, acabava de presentar a la Reial Acadèmia de Ciències i Arts, amb un mètode per a desxifrar làpides. Llinàs justificava la importància de les làpides, com a documents històrics que, segons ell, calia conservar com havien fet totes les nacions cultes. Guiat per aquest convenciment, va proposar d'aplegar totes les làpides disperses en diferents indrets de la ciutat, per fer-ne una col·lecció o un museu a la vista del públic –una idea aleshores molt moderna– i que al peu de cada peça hi hagués una indicació en què hi constés qui era el seu propietari, com les cartel·les habituals de les peces dels museus actuals. Però la proposta no

3. L'Acadèmia de Belles Arts no existí amb aquesta denominació (Academia Provincial de Bellas Artes) fins al 1850, però des del 1775, com a Escola Gratuïta de Disseny i poc després com a Escola de Nobles Arts, de fet ja actuava com una acadèmia.

va reeixir, tot i que com veurem més endavant Llinàs va tornar a ser protagonista destacat d'una veritable acció de salvament del patrimoni el 1835.

L'any 1835 va ser, com apuntàvem més amunt, una data clau per al patrimoni barceloní arran de les grans tensions socials i la consegüent aparició de les bullangues que causaren greus aldarulls als carrers, com ara l'incendi d'un dels grans vapors barcelonins, propietat de la família Bonaplata, entre altres. Ara bé, tal com alguns historiadors afirmen, la crema de convents no pot ser considerada únicament un acte de saqueig i pillatge, sinó un acte de voluntat política i popular d'enderrocar el poder dels ordes religiosos i els seus privilegis, perquè la guerra carlista no sols enfrontava el govern amb els carlins, sinó també el poble amb les comunitats regulars que els ajudaven amb diners i armes.

Pel que fa específicament al patrimoni, arran de la crema de convents del juliol,⁴ com havia succeït durant el Trienni Liberal i sense necessitat de reials ordres, l'Ajuntament de Barcelona organitzà una comissió de regidors per ocupar-se del salvament de molts edificis i els seus tresors. Integrada per Ramon Roig i Rey «jurisconsult, catedràtic de Filosofia a la Universitat de Cervera, vicerector de la Universitat de Barcelona el 1856 i membre de Bones Lletres des del 1838 i president el 1860», Joaquim Espalter i Pere Oms, havia de «recoger las alajas de los Conventos».

Així mateix, l'Ajuntament també va recórrer a la Junta de Comerç per crear una comissió de salvament integrada per quatre professors de l'Escola de Nobles Arts: Josep Arrau i Barba, pintor, membre també de Ciències i Arts, l'escultor Damià Campeny, i els també pintors Vicenç Rodes i Francesc Rodríguez Pusat, que van ocupar-se de salvar tot allò que encara estava en peu, i de traslladar-ho al convent de Sant Joan i a la Casa Llotja, a la mateixa seu de l'Escola de Nobles Arts, on ja existia un museu d'art –el primer museu d'art de Catalunya–, que va créixer dins de l'entitat amb finalitat didàctica i educadora. Josep Flaugier, pintor rossellonès que en fou el director imposat arran de la invasió napoleònica, el va enriquir no-

4. L'anàlisi d'aquests fets i llurs conseqüències, a partir de la recerca documental dels arxius de l'Ajuntament de Barcelona i de les acadèmies, vaig treballar-lo en profunditat a Pilar VÉLEZ, *El desvetllament de la consciència de patrimoni històric a Catalunya*, Lliçó inaugural del curs 2003-2004 a càrrec de [...], membre de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, pronunciada el dia 21 d'octubre del 2003, Amics de l'Art Romànic, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

tablement, gràcies a la confiscació de béns dels convents, tot i que algunes obres posteriorment hi van ser retornades i d'altres van desaparèixer. El 24 d'agost l'autoritat militar de Catalunya nomenà encara una altra comissió, en aquest cas formada per Josep Agell, Josep Arrau, J.A. Llobet i Vall-llosera, Antonio Montmany i A.A. Pi i Arimon, alguns també membres de Bones Lletres, perquè s'ocupés del salvament d'altre patrimoni documental, bibliogràfic i artístic.

Però no tot va ser la crema de convents. La desamortització del govern de Mendizábal i l'enderrocament i la venda dels béns religiosos significà un nou tràngol per al patrimoni. Al gener del 1837 la Junta de enagenación de edificios y efectos de conventos suprimidos procedí a ocupar-los amb l'ajut de la Junta de Comerç. En aquest cas en foren els responsables Campeny, Arrau, Rodes i el majordom Mas. Un nou inventari recull 215 quadres «de qualitat molt menor, pel que sembla», a més de les urnes sepulcrales del claustre i l'església de Santa Caterina i les restes d'alguns altres convents.⁵

L'ACADÈMIA DE BONES LLETRES I LA COMISSIÓ PROVINCIAL DE MONUMENTS

El setembre del 1835 Pròsper de Bofarull, aleshores president de Bones Lletres, va poder obtenir del cap militar de Catalunya la cessió del convent de Sant Joan per dipositar-hi els vestigis salvats de la crema de convents. A primers del 1837, quan el Govern ja va poder disposar d'alguns edificis religiosos abandonats, va fer que l'edifici fos cedit a l'Acadèmia per instal·lar-hi el seu museu. Un museu a la manera francesa, és a dir, seguint el model del salvament que Marie-Alexandre Lenoir va fer a París després de la Revolució al convent dels *petits-augustins*, que va acabar denominant-se Musée des Monuments français (1800), l'objectiu del qual era l'exaltació del passat històric nacional.

L'Ajuntament havia cedit a Bones Lletres una important col·lecció de làpides aplegades en un inventari dut a terme per Pi i Arimon, que abans del 25 de juliol del 1835 ja havien estat a punt de convertir-se en el primer

5. Vegeu Àngel RUIZ Y PABLO, *Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona (1758 a 1847)*, Càmaras de Comercio y Navegación de Barcelona, Barcelona, 1919, p. 406-408.

museu d'antiguitats de la ciutat, a proposta de l'esmentat regidor Josep M. de Llinàs, per bé que la crema de convents i la crisi social consegüent, no van permetre que es fes realitat.⁶ Tanmateix, tot plegat indicava que l'interès per la història ja era ben present entre els erudits acadèmics. És clar que els fets de juliol del 1835 acabaren de desvetllar un sentiment que s'havia anat forjant progressivament; el foc, però, en fou el detonant decisiu.

De fet, des dels seus orígens, l'Acadèmia de Bones Lletres havia manifestat un interès fonamental per la història de Catalunya, amb la voluntat de recuperar-ne l'autenticitat amb una narració fidedigna, sense falsedats ni molts errors que s'havien arrossegat durant molt del temps. Per això, al llarg de decennis es proposà d'escriure un Diccionari històric de Catalunya o una Història de Catalunya, un projecte sempre latent, però que no va arribar mai a fer-se realitat.

A més, molts dels seus membres, historiadors, literats, poetes o intel·lectuals, havien estudiat individualment alguns episodis de la història de Catalunya i n'havien publicat alguns textos de referència. De fet, a Bones Lletres coincidiren els grans noms del Romanticisme i la Renaixença, des de Bonaventura Aribau fins a alguns dels principals defensors del patrimoni com ara l'esmentat Andreu A. Pi i Arimon, Josep A. Llobet i Vall-llosera, i Joan Cortada, que hi ingressaren el 1835, l'any decisiu per acabar de perfilar la consciència patrimonialista, que ja havien demostrat en diversos treballs d'aplec, inventari i estudi de diferents materials històrics (làpides, restes arquitectòniques i escultòriques...). En aquest sentit, dins de l'àmbit estrictament acadèmic no podem oblidar nombroses memòries sobre diversos aspectes del patrimoni monumental, com tampoc les donacions que alguns acadèmics van fer personalment o que impulsaren, per tal d'incrementar el fons del museu, o la seva preocupació per les intervencions urbanístiques en la Barcelona antiga i l'enderrocament d'alguns edificis històrics i la recuperació d'alguns testimonis per al museu de l'Acadèmia. Si es ressegueixen les actes de la institució s'hi fan ben paleses totes aquestes preocupacions. Tot plegat explica i ens permet entendre perquè quan es creà la tan esperada Comissió de Monuments Històrics i Artístics, tots els seus membres van ser acadèmics de Bones Lletres.

6. P. VÉLEZ, *El desvetllament...*, p. 9 i 10.

La creació de la Comissió Provincial de Monuments Històrics i Artístics per una reial ordre d'Isabel II del 13 de juny del 1844 va ser tardana i poc eficaç, sobretot perquè estigué dotada d'un pressupost misèrrim. Amb l'objectiu de protegir i salvar el patrimoni monumental, que justament el seu antecessor regent, el general Espartero, havia contribuït a enderrocar amb el brutal bombardeig de Barcelona l'any 1842, el rol de la Comissió no va poder ser tan efectiu com hauria calgut. No obstant això, la Comissió tenia finalment una existència legal i estava al càrrec d'una sèrie de membres de l'Acadèmia de Bones Lletres. Els cinc primers van ser Pròsper de Bofarull, Joan Cortada, Ramon Muns, Manuel de Bofarull i Pau Piferrer, tots ells dedicats des de feia anys al patrimoni, interessats com estaven per la història i vindicadors com eren del patrimoni cultural.

La reial ordre especificava que els membres havien de ser «cinc persones intel·ligents i interessades en conservar les nostres antiguitats» (tres nomenades pel cap polític i dues per la Diputació). La dedicació era anònima i gratuïta. La Comissió constava de tres seccions: Biblioteques i Arxius; Escultura i Pintura; Arqueologia i Arquitectura. Les dues primeres tenien com a objectiu principal la creació de biblioteques, arxius i museus d'art. La tercera s'havia d'ocupar d'organitzar excavacions, confeccionar moneders, etc. Sense un local propi i amb un pressupost misèrrim, tot allò que es duia a cap era conseqüència de l'esforç i l'entusiasme personal dels acadèmics.

Fonamentalment historiadors i homes de lletres, els membres de la Comissió també dedicaren la seva atenció al patrimoni artístic, és a dir, a la pintura i l'escultura. Van ser concretament Joan Cortada i Pau Piferrer, que no sent historiadors de l'art –una disciplina, d'altra banda, aleshores molt incipient– van jugar un paper de primeríssima línia en la historiografia artística i en la creació dels primers museus. Mentre Piferrer l'any 1844 ja havia publicat el primer volum de l'obra *Recuerdos y Bellezas de España* dedicat a Catalunya, el segon dedicat a Mallorca, i havia començat el segon volum de Catalunya, fets que el portarien a ser considerat, malgrat la seva mort prematura, un capdavanter de l'arqueologia medieval,⁷ Cortada havia iniciat una col·lecció d'antiguitats i, alhora, s'ocupava del Museu de

7. Vegeu Ramon GRAU, «Romànic, les peripècies d'un concepte» i «Els estudis sobre l'arquitectura romànica de Barcelona», dins *Barcelona i el romànic. Art i ciutat dels segles XI-XIII*, Seminari d'Història de Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat, Barcelona, 2009.

l'Acadèmia, del qual tot seguit mirarem de resseguir-ne els seus inicis de la mà dels seus primers directors i conservadors.

EL MUSEU DE BONES LLETRES I EL MUSEU DE BELLES ARTS

Des del 1835 s'anà consolidant l'estima i l'estudi del patrimoni a través de la lectura i l'anàlisi de documents dels fons dels arxius i biblioteques; l'aixecament de plànols, un altre sistema nou i utilíssim, ja que esdevenien en la memòria —o una de les poques memòries— dels edificis que havien d'acabar sent enderrocats; la còpia d'obres, sobretot pictòriques, per tal de possibilitar-ne la difusió a un nombre més gran de persones; la fabricació d'emmotllats d'algunes obres escultòriques; la publicació de les primeres monografies sobre artistes o monuments del passat; i l'inventari i catalogació d'obres que havien de formar part dels primers arxius i museus, substrat clau de les nostres institucions culturals. Avui, per exemple, poden veure's al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC) moltes obres destacades que al llarg del segle XIX formaren part, o bé del primer museu de Bones Lletres «el denominat Museu Lapidari o d'Antiguitats»,⁸ o bé del Museu de l'Acadèmia de Belles Arts, el primer museu d'art públic del nostre país, moltes de les quals encara avui les hi té cedides en dipòsit. Entre l'un i l'altre van constituir els primers passos de la museografia catalana, la base dels museus d'art i història barcelonins (els actuals MNAC, Museu Arqueològic i Museu d'Història de la Ciutat).

D'una banda, al Museu lapidari s'hi conservaven les col·leccions de làpides, escultures i elements arquitectònics, antics i medievals, que constituïen un document patrimonial ple d'informació, en part ja estudiada per Pi i Arimon, al servei de la construcció de la història de Catalunya. En canvi, al Museu d'Art s'hi aplegaven fonamentalment obres modernes (segles XVII-XVIII), algunes procedents dels convents suprimits, salvades per la mateixa institució; altres, obres o donacions dels artistes professors de l'Escola; i

8. Jordi CASANOVAS I MIRÓ, *El Museu de l'Acadèmia de Bones Lletres...*, hi ressegueix detingudament els passos i les múltiples vicissituds d'aquest museu entre 1835 i 1880. Un treball anterior, d'abast més general, és el d'Andrea A. GARCIA I SASTRE, *Els museus d'art de Barcelona: antecedents, gènesi i desenvolupament fins l'any 1915*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.

fins i tot algunes vingudes d'Itàlia com els frescos d'Annibale Carracci de la capella Herrera de San Giacomo degli Spagnuoli a Roma, que l'escultor Antoni Solà va poder salvar i fer arribar a Barcelona.⁹ Pintura i escultura fonamentalment, en aquest cas per damunt de tot al servei dels alumnes que aspiraven a dominar les tècniques artístiques, al servei, per tant, de l'art i de les arts industrials, és a dir, un patrimoni amb una funció didàctica i educadora, en pro de la qualitat del patrimoni futur.¹⁰

El material que es conserva a les dues acadèmies és divers, encara que malauradament no és complet, ja que no existeixen discursos i memòries impresos des dels orígens, i que en ambdós casos, les actes, els expedients o altres documents manuscrits tampoc no s'han conservat íntegrament. La llarga i complexa història de totes dues institucions justifica aquesta realitat. Però malgrat els buits esmentats, de Bones Lletres se'n conserven les actes manuscrites de les sessions des de l'1 de maig del 1752. De fet, els discursos d'ingrés dels acadèmics no es publiquen regularment fins al 1888, malgrat alguna excepció com els dos casos de Gaietà Vidal i Valenciano, el 1872, que el dedicà a Joan Cortada, i de Francesc Miquel i Badia, el 1884, dedicat al seu mestre Josep de Manjarrés. A més, llevat d'un únic volum anterior del 1756, les *Memòries* existeixen des del 1868, impreses amb moltes interrupcions, i, el *Butlletí*, des del 1901.

9. En dipòsit al MNAC/MAC 5674, 5675, 5676, 5677, 5678, 24282, 24283, 24284 i 24285. Vegeu Pilar VÉLEZ (ed.), *La bellesa ideal. Antoni Solà (1780-1861), escultor a Roma*, Quaderns del Museu Frederic Marès, 15, Ajuntament de Barcelona, 2009, especialment el treball i la catalogació d'Anna Riera, especialista del tema.

10. Sobre els fons del museu de Belles Arts vegeu Francesc FONTBONA-Victoria DURÁ, *Catàleg del Museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. I-Pintura*, Barcelona, 1999 i Pilar VÉLEZ, *Catàleg del Museu de Llotja. Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. II-Escultura*, Barcelona, 2001. Pel que fa a la història d'aquesta col·lecció, podeu consultar F. FONTBONA, «El Museu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (1775), primer museu d'art de Catalunya», dins Francesc FONTBONA-Victoria DURÁ, *op. cit.*, p. 13-25. Algunes aportacions més recents a Francesc Miquel QUÍLEZ I CORELLA, «La història del col·leccionisme públic a la Barcelona vuitcentista», dins Bonaventura Bassegoda (ed.), *Col·leccionistes, col·leccions i museus*, Universitat Autònoma de Barcelona/Universitat de Barcelona/Universitat de Girona/Universitat de Lleida/Museu Nacional d'Art de Catalunya, Bellaterra/Barcelona/Girona/Lleida, 2007, p. 39-47.

ELS ACADÈMICS DE BONES LLETRES I EL PATRIMONI

A l'inici d'una de les etapes més brillants, un cop recuperada la institució el 1834 després que Ferran VII suspengués les seves activitats per una reial ordre del 13 de setembre del 1824, sent-ne president Pròsper de Bofarull, el 1836 trobem el nom de Joan Cortada, que havia de ser el primer director del museu de l'Acadèmia. Dotze anys després, hi ingressava Josep de Manjarrés, que també havia de jugar un paper clau en el museu. Cortada i Manjarrés van tenir una vida acadèmica molt pròxima i força paral·lela, ja que ambdós van ser també membres de l'Acadèmia de Belles Arts, el primer des de la fundació l'any 1850, sent-ne posteriorment secretari, i Manjarrés des del 1852. Però curiosament, de tots dos la vessant més oculta i per tant gairebé desconeguda, és, com veurem tot seguit, justament la relacionada amb el patrimoni, cabdal en la seva trajectòria, però força oblidada del seus biògrafs.

JOAN CORTADA, PRIMER DIRECTOR DEL MUSEU DE L'ACADÈMIA

Joan Cortada i Sala (1805-1868) va ser acadèmic de Bones Lletres des del 20 de setembre del 1836. Tanmateix, l'únic document seu que es conserva actualment a l'Acadèmia és un treball literari manuscrit, *Las Cortes de Amor* (1840),¹¹ que versa sobre els costums trovadorescs. Poeta «en català i castellà», novel·lista, catedràtic de Geografia i Història i director de l'Institut de Segona Ensenyança, redactor del *Diari de Barcelona*¹² entre el 1838 i el 1841, col·laborador d'*El Telégrafo*¹³ entre el 1859 i el 1868, i autor, entre altres, de l'obra *Cataluña y los catalanes* (1859), un aplec de vint articles publicats al diari *El Telégrafo*, on reivindicava com a originaris del nostre país molts fets relacionats amb les ciències i les arts, que sovint es feien passar com a invenció d'altres llocs. Home romàntic per excel·lència, com tota la seva generació literària, va ser un seguidor de Walter Scott, la influència del

11. Arxiu RABL, Lligall 18è, núm. 14, fol. 868. Estretament relacionat amb la seva novel·la *Lorenzo*, basada en aquests costums.

12. Amb el pseudònim d'*Aben-Abulema*.

13. Amb el pseudònim *Benjamin*.

qual és visible en les seves novel·les gòtiques,¹⁴ com ara *Tancredo en el Asia* (1833) i *La heredera de Sangumí* (1835). A més, va ser un dels promotors i impulsors dels Jocs Florals el 1859 i participà, com a membre del consistori, en la primera festa conjuntament amb Manuel Milà i Fontanals, el seu president, Antoni de Bofarull, Víctor Balaguer, Joaquim Rubió i Ors, Josep Lluís Pons i Gallarza i Miquel Victorià Amer, tots ells ja membres de Bones Lletres, tret d'Amer que n'havia de ser poc després, el 1861.

Cortada sobresortí també com a col·leccionista d'antiguitats. Pi i Arimon, a la *Barcelona Antigua y Moderna*,¹⁵ descriu detalladament la col·lecció de Cortada i la situava primer al carrer de la Mercè, 28, 2n pis, i, després, a la Riera de Sant Joan, 3, just davant de l'Acadèmia de Bones Lletres. Segons Pi, per ordre d'importància era la tercera col·lecció barcelonina després del Museu d'Antiguitats de l'Acadèmia de Bones Lletres i el Museu de l'Acadèmia de Belles Arts. Ara bé, el nexa més estret de l'acadèmic amb el patrimoni fou la tasca que desenvolupà al llarg del procés de creació del museu de Bones Lletres, que pot resseguir-se a través de les actes de les sessions i del fons documental de la Comissió Provincial de Monuments.¹⁶

De fet, l'Acadèmia de Bones Lletres va ser la primera corporació a tot l'estat espanyol que va proposar-se de crear un museu d'antiguitats.¹⁷ Les primeres notícies sobre la voluntat d'organitzar un museu daten del 10 de desembre del 1839,¹⁸ quan el president, Pròsper de Bofarull, demanà nomenar amb aquest objectiu una comissió formada per Joan Cortada, Antoni Puig i Lucà, i Francesc Renart. De fet, des dels darrers anys 1830, Cortada en va ser el responsable i les actes de l'acadèmia el mostren des d'aleshores molt preocupat per dur a terme la seva labor de la millor manera possible.

És clar que després del salvament del patrimoni, tant monumental i artístic com documental, tenia tot el sentit crear una institució d'aquest tipus, que l'aplegués, mostrés i el valorés. Un projecte que no va ser fàcil, sinó

14. Gènere literari que ell mateix criticà en el pròleg del *Tancredo*, malgrat haver caigut en els mateixos errors que comentava irònicament.

15. Vol. II, Barcelona, 1854, p. 233.

16. Conservat a l'Arxiu de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.

17. Arxiu RABL, Actes, 30 de març del 1844, en aquesta sessió es digué «cabiendo a la Academia la gloria de haber fundado en España el primero de su clase» (referint-se als museus d'antiguitats).

18. Arxiu RABL, Actes, 10 de desembre del 1839.

ple d'esculls, però al qual molts acadèmics contribuïren amb el seu esforç intel·lectual i personal. El primer pas ja estava fet, la ciutat començava a ser sensible al seu patrimoni, l'Ajuntament acollia positivament la proposta i lliurava a l'Acadèmia l'anteriorment esmentada col·lecció de làpides i antiguitats reunides anys enrere a la seu municipal.

Cortada, abocat sempre al salvament del patrimoni des de la crema dels convents, perquè el 1836 ja s'havia encarregat, juntament amb Llobet, Pi, i Renart de recuperar certes restes del Convent de Sant Francesc i de Santa Caterina, va ser el primer director del Museu d'Antiguitats i el responsable, tant de la conservació de les col·leccions que progressivament s'hi aplegaren, com de la seva exposició pública. Alhora, ell mateix hi va fer donació d'alguns llibres i objectes per contribuir personalment a la crida que la corporació havia fet als seus membres per poder incrementar-ne el patrimoni.¹⁹

El 24 de febrer del 1844, en adonar-se del valor creixent del fons de l'Acadèmia, Cortada plantejava per primera vegada a l'Acadèmia la necessitat de fer un catàleg –un «cuaderno», en deia– com els que aleshores es feien a Europa, a ser possible amb gravats il·lustratius, per fer-ne difusió i poder vendre'l a tots els visitants del museu, una idea molt avançada en aquell moment, tant pel que fa a la investigació de les peces com a la seva divulgació.²⁰ Aleshores es creà una comissió, integrada per Bofarull, Pi i Arimon i Roig i Rey, encarregada de valorar-ne la proposta. Si bé és cert que aquesta publicació no veié la llum fins uns quants anys més tard, només el seu projecte ja és un bon exponent del gran interès de Cortada i de l'Acadèmia en la defensa del patrimoni, malgrat les mancances presupostàries perennes, com fan palès les actes de les sessions acadèmiques.

A la sessió del 29 de març del mateix any, Cortada feia balanç de la seva tasca des de l'inici de la seva activitat al front del museu, tant pel que fa a la neteja, restauració i condicionament de peces com a la seva instal·lació, exclamant-se de la falta de recursos, alhora que també s'hi detecta que treballava pràcticament sol perquè sembla que no s'entenia gaire amb els seus col·legues. Hi feia referència a la col·locació de 22 làpides romanes, 24 de

19. Arxiu RABL, Actes, 20 d'abril del 1837.

20. Arxiu RABL, Actes, 24 de febrer del 1844.

gòtiques, 30 fragments i 20 sepulcres gòtics, i estava preparant l'ingrés de tres grans sarcòfags romans més.²¹

Poc després l'Acadèmia adquiria l'important monetari de l'acadèmic i canonge vigatà Jaume Ripoll, traspasat recentment, que enriquia el fons en gran manera. Tal com detallà Ramon Ordeig, aquesta col·lecció numismàtica fou inventariada el 1844, després de la mort del canonge, en ser adquirida per l'Acadèmia de Bones Lletres. El president, Pròsper de Bofarull, el 14 de desembre de 1843 va escriure al canonge Miró, marmessor del difunt, per saber si aquell havia disposat algun llegat per a l'Acadèmia. El canonge Miró conjuntament amb l'altre marmessor, Joan Castelló, respongueren que lliurarien a l'Acadèmia el monetari del canonge Ripoll si aquesta acceptava pagar-ne un preu «por su valor intrínseco», no pas pel valor històric o arqueològic. Finalment, inventariada i valorada la col·lecció per l'argenter vigatà Guillem Constans, ell mateix el lliurà a l'Acadèmia amb un llibre «titulado medallas del Museo de D. Jayme Ripoll y su explicación», més tres exemplars de la «Colección de papeluchos de D. Jayme Ripoll», segons que va fer constar en el document de lliurament, signat a Vic el juny de 1844,²² per bé que el pagament de l'Acadèmia no es va tancar fins al 1854.

Amb tot plegat, finalment el museu, encara no ben instal·lat del tot, s'inaugurà l'octubre del 1844. Gràcies a les gestions de Pròsper de Bofarull, l'exconvent de Sant Joan de Jerusalem esdevingué la seu del museu, sota la direcció de Joan Cortada, amb el nom de Museo Lapidario y de Antigüedades, com a resultat de la fusió dels fons de l'Acadèmia i el de la Comissió de Monuments. De fet, quan es creà la tardana Comissió de Monuments el 1844, el museu de l'Acadèmia ja estava organitzat. Per això, la Comissió, fonamentalment integrada per acadèmics de Bones Lletres –recordem que els cinc primers van ser Pròsper de Bofarull, el mateix Joan Cortada, Ramon Muns, Manuel de Bofarull i Pau Piferrer–, amb bon criteri, decidí no crear-ne un de nou, sinó contribuir al de l'Acadèmia, tot identificant clarament la propietat de cadascun dels fons respectius, per tal de protegir-ne els propis.²³ En aquest acord l'Acadèmia hi entreveia una llum: La manca

21. Labor ben documentada per Jordi CASANOVAS I MIRÓ, *op. cit.*, p. 121-125.

22. RAMON ORDEIG I MATA, «Jaume Ripoll i Vilamajor (Preixana, 1775-Vic, 1843)», *Ausa*, 177 (2016), p. 563-592. Arxiu RABL, Actes, 26 de juny del 1844.

23. Arxiu RABL, Actes, 6 i 26 de novembre i 10 de desembre del 1844.

recurrent de recursos podia canviar gràcies a les aportacions de la Comissió, que si no van ser extraordinàries, sí que contribuïren a cobrir-ne certes necessitats. Al gener del 1845 la Comissió, per exemple, donà 2.000 rals al museu, que incrementava les col·leccions dia rere dia.²⁴ Tanmateix, la vida de l'entitat no fou mai gaire plàcida, i entre altres coses, les monges propietàries de l'edifici, començaren a demanar tornar a la seva seu, el convent de Sant Joan.²⁵ D'altra banda, Cortada sol·licitava constantment més recursos econòmics a l'Acadèmia, sense gaire èxit.²⁶

El 28 de març del 1848 ingressà un nou soci, Josep de Manjarrés i de Bofarull, i finalment la proposta de Cortada del febrer del 1844 de realitzar un catàleg del fons del museu fou encarregada al nou acadèmic,²⁷ que pel que sembla ja l'havia iniciat. Així mateix, al novembre del 1848 Cortada manifestà no poder atendre del tot el museu, ateses les seves múltiples ocupacions paral·leles, i sol·licità la possibilitat de nomenar un segon conservador del museu. Per al nou càrrec va ser escollit Manjarrés, el qual, segons les actes, havia passat tot l'estiu copiant les inscripcions de les peces del seu fons.²⁸ Aprovat i elogiat el seu treball epigràfic pels acadèmics al juny del 1849, li van demanar que acabés de catalogar tots els altres objectes del museu per a poder disposar del catàleg sencer, que podria servir de guia als visitants de la col·lecció d'antiguitats.²⁹ Al llarg dels anys següents, les actes donen notícia de l'estat d'aquest treball i, a la fi, sembla que el 1855 el catàleg està a punt de ser imprès i l'Acadèmia agraeix la labor de Cortada i Manjarrés. Amb tot, en realitat aquesta publicació no va veure tampoc la llum aleshores.³⁰

Segons que sembla, entre Cortada i ell no sempre hi va haver una bona entesa –com probablement tampoc entre Cortada i Pi i Arimon i Llobet i Vall-llosera. No obstant això, aconseguiren tirar endavant el museu, amb idees avançades i d'acord amb les línies museogràfiques en vigència a Euro-

24. Arxiu RABL, Actes, 28 de gener del 1845.

25. Arxiu RABL, Actes, 6 de maig del 1845.

26. Arxiu RABL, Actes, 11 de gener del 1848 i 8 de gener del 1850.

27. Arxiu RABL, Actes, 20 de juny del 1848.

28. Arxiu RABL, Actes, 7 de novembre del 1848.

29. Arxiu RABL, Actes, 26 de juny del 1849.

30. Arxiu RABL Actes, 28 de gener i 11 de febrer del 1854, i 3 de febrer del 1855.

pa. A més, l'any 1848 publicaren conjuntament *El libro verde de Barcelona*,³¹ un «añalejo» o gallofa que recorria tots els dies de l'any, recordant-hi costums i històries amb un refinat to humorístic. Gaietà Vidal i Valenciano, que ingressà a Bones Lletres l'any 1872, va ocupar el lloc vacant de Joan Cortada, i, per tant, li dedicà el seu discurs,³² fent-hi una detallada i crítica anàlisi de l'obra literària, com a novel·lista, periodista i historiador. En canvi, com remarcàvem més amunt, no va fer cap esment de la seva labor en pro del patrimoni,³³ la qual cosa sorprèn atesa la importància del seu rol i el coneixement que en devia tenir Vidal, el qual arribà a ser president de l'Acadèmia del 1889 al 1893.

Sia com sia, Cortada, malgrat diversos intents de renúncia a la direcció del museu ateses les moltes dificultats de tota mena, fins als primers anys seixanta exercí un paper de primeríssim ordre pel que fa a la recuperació i la difusió del patrimoni des de Bones Lletres. A més, sobresortí com a col·leccionista i entre la seva col·lecció particular, ben descrita per Pi i Arimon i Antoni de Bofarull,³⁴ plena d'objectes arqueològics antics i també d'un monetari notable, s'hi trobaven algunes destacades peces medievals del monestir de Poblet.³⁵ Cortada donà llibres i objectes seus a l'Acadèmia el 1855, i alhora, proposà a la corporació la compra de la seva col·lecció d'armes antigues i armadures per 5000 rals de billó.³⁶

31. En efecte, «dedícanlo a los barceloneses un Juan y un José», deia el subtítol del llibre, referint-se a Joan Cortada i a Josep de Manjarrés.

32. *Discurso escrito por Don Cayetano Vidal y Valenciano para ser leído en el acto de su recepción pública en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona, 1872. Podeu ampliar-ho llegint Albert GHANIME, *Joan Cortada. Catalunya i els catalans al segle XIX*, Barcelona, 1995.

33. Més estranyament encara, en les sis pàgines que li dedica Antoni ELÍAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, I, Barcelona, 1889, p. 497-502, malgrat que havia d'acabar sent el director del Museu a partir del 1879 i per tant en coneixia bé tot el procés, no hi feia tampoc cap referència.

34. ANTONIO DE BOFARULL, *Guía-Cicerone de Barcelona, aumentado, corregido y vindicado*, Barcelona, 1855, p. 138-144.

35. Les quals, segons va confirmar-me Jordi Casanovas, no ha estat possible de localitzar.

36. Tal com recollí Jordi CASANOVAS I MIRÓ, *op. cit.*, p. 96.

JOSEP DE MANJARRÉS I DE BOFARULL, ENTRE EL MUSEU DE L'ACADÈMIA I LA COMISSIÓ DE MONUMENTS

El 28 d'abril del 1848 Josep de Manjarrés i de Bofarull (1816-1880), nebot i fillol de Pròsper de Bofarull –aleshores president–, era elegit acadèmic de Bones Lletres. Després d'haver exercit d'advocat a la Diputació de Barcelona arribà a ser catedràtic de Teoria i Història de les Belles Arts a l'Escola de la Llotja, càrrec en què succeí Pau Milà i Fontanals i que ostentà fins a la seva mort. Així mateix fou Secretari de l'escola, on havia estudiat de jove després d'estudiar Dret, i no n'arribà a exercir el càrrec de director perquè morí just després de ser-ne nomenat. Acadèmic de Belles Arts des del 1852, el seu rol en aquesta institució va ser tant o més important que el desenvolupat a Bones Lletres ja que participà en un gran nombre de comissions i d'esdeveniments.³⁷ Home del seu temps, teoritzà críticament sobre la relació entre l'art i la indústria, estudiant especialment aquest àmbit a la ciutat de Barcelona, que aleshores vivia una puixança industrial i mercantil notable.

De fet, Manjarrés va ser un home dedicat al patrimoni des de les òptiques més diverses. A Bones Lletres hi llegí sis memòries entre el 1848 i el 1880.³⁸ La seva primera intervenció tingué lloc el 20 de juny del 1848,³⁹ amb la lectura d'una memòria sobre la formació, antiguitat, vicissituds i bellesa de la llengua catalana, molt d'acord amb les línies acadèmiques. És important remarcar aquesta primera sessió perquè va ser el mateix dia que

37. L'aspecte d'acadèmic de Belles Arts i els seus treballs sobre les arts i la indústria vaig tractar-los al meu discurs d'ingrés, *Els capdavanters del salvament...*, *op. cit.*, p. 30-31 i 35. Sobre aquest aspecte vegeu el treball del seu biògraf, Vicente MAESTRE, «Arte e Industria. José de Manjarrés i Bofarull: un capítulo de estética industrial en el pensamiento barcelonés del siglo XIX», *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, 2, Barcelona, 1994, p. 73-92, i Pilar VÉLEZ, «Arts industrials o indústries artístiques: teòrics, publicacions, exposicions, entitats i artífexs (1850-1888)», dins Pilar VÉLEZ (ed.), *Dos segles de disseny a Catalunya (1775-1975)*, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 2003, p. 41-74; Vicente MAESTRE ABAD, «Del arte ornamental. La formación escolar del artista industrial barcelonés en época isabelina», *Locus Amoenus*, Bellaterra, 2005-2006; Pilar VÉLEZ, «Josep de Manjarrés», *Diccionari dels acadèmics de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, Reial Acadèmia de Bones Lletres/Fundació Noguera, Barcelona, 2012.

38. Que, com recull A. ELÍAS DE MOLINS, *op. cit.*, II, pàg. 75, corresponen a les següents dates: 20 de juny del 1848, 23 d'abril del 1858, 14 de març del 1869, 24 de maig del 1872, 30 de maig del 1873 i 14 de febrer del 1880, i estan dedicades a temes diversos –art, llengua, cant...–, cosa que demostra un cop més el ric perfil intel·lectual de Manjarrés.

39. Arxiu RABL, Actes, 20 de juny del 1848.

va rebre l'encàrrec d'encarregar-se de la descripció i la catalogació dels fons del museu, una labor que el va satisfer molt.

Com apuntàvem en parlar de Cortada, el museu anava creixent i la Comissió Provincial de Monuments Històrics i Artístics –de la qual Manjarrés va ser membre–, que també aplegava objectes arqueològics,⁴⁰ va signar un acord amb Bones Lletres per cedir-li aquests materials en dipòsit, creant el ja esmentat Museo Lapidario y de Antigüedades. Tanmateix l'espai no reunia prou condicions per conservar-hi les peces tal com calia i es feia petit. El 1845 es va demanar la cessió de la Reial Capella de Santa Àgata, sense èxit, i més endavant de la Casa de l'Ardiaca, pendent de destí, atenció, però, que tampoc no fou atesa.

Manjarrés, com ja hem vist, el novembre del 1848 en va ser nomenat director segon (o sotsdirector) i zelador de l'edifici,⁴¹ mentre Cortada seguia sent-ne el director. Poc després, el 1849, després de les revisions oportunes, ja havia presentat els dos quaderns o catàlegs del fons de l'Acadèmia (làpides i altres objectes), que finalment diposità per a imprimir en la sessió del 28 de gener del 1854. Tanmateix, el 1855 presentà la seva renúncia a la vigilància i la direcció segona del museu.⁴²

De fet, la vida del museu no va ser mai un camí de roses. Ben a l'inrevés, va estar sempre ple d'entrebancs, i Manjarrés, com Cortada, també patí en primera persona un seguit de dificultats. Com ja he apuntat, sembla que hi havia algun problema –les actes parlen d'uns «abusos» que no s'acaben de concretar. Finalment, però, s'admeté la seva renúncia i es nomenà Marià Aguiló com a zelador i Pau Milà com a director segon. Cortada també va voler renunciar a la direcció,⁴³ però continuà encara un temps al capdavant del museu, entre altres coses, per reivindicar la impressió del catàleg de Manjarrés.

Cortada tenia una mirada patrimonial ampla i va lluitar pel salvament de molts edificis i objectes artístics i arqueològics de tota mena. Cobejava el patrimoni de la Casa de l'Ardiaca, de la capella de santa Llúcia de la

40. Una de les obligacions d'aquestes comissions era la creació d'un museu, que a Barcelona ja existia quan es creà la comissió.

41. Arxiu RABL, Actes, 7 de novembre del 1848.

42. Arxiu RABL, Actes, 28 d'abril del 1855.

43. Arxiu RABL, Actes, 7 de desembre del 1855.

Catedral, la columna romana del carrer Paradís i un llarg etcètera. Precisament, una fita positiva del 1856 va ser la incorporació a l'Acadèmia dels béns artístics de la Casa de l'Ardiaca, perseguits durant molts anys.⁴⁴ Però ben aviat, el 1859 les monges propietàries del convent de sant Joan, reclamaren la seva propietat, fet que incrementà la necessitat de trobar una nova ubicació per al museu. Tanmateix, havien de passar molts anys sense trobar cap solució fins que una reial ordre del 20 de març del 1867 disposés la creació dels Museus Arqueològics Provincials, que en el cas barceloní representà la instal·lació a la Capella de Santa Àgata del fons de la Comissió Provincial de Monuments més el fons de Bones Lletres. Cortada moria poc temps després, el 1868. Manjarrés el 1855 havia abandonat la responsabilitat del Museu, però mai no se n'allunyà del tot i sempre va treballar en pro del patrimoni, sovint en nom de la Comissió de Monuments.

L'any 1875 la Comissió demanà a Manjarrés que animés les corporacions i els particulars a cedir obres per al futur museu arqueològic, un fet que va tenir una bona acollida. Així mateix, per delegació de la Comissió, des del 1877 va ocupar-se del trasllat dels fons del museu de l'Acadèmia –que encara romanien en els claustres del convent de Sant Joan–, a la capella de Santa Àgata, juntament amb els de la Comissió, per bé que cada institució conservava la propietat del seu patrimoni tot i ser mostrats conjuntament al públic.

El mateix any 1877 realitzà i després va publicar anònimament, el *Catálogo de los objetos que la Comisión de Monumentos Históricos y Artísticos de la Provincia de Barcelona tiene reunidas*.⁴⁵ Eren un total de 1.006 peces de moltes procedències, fonamentat en una bona part en els esmentats quaderns del 1849. Sembla que aquest catàleg imprès era la suma de dos quaderns manuscrits, el primer dels quals, que aplegava 903 objectes, Man-

44. Arxiu RABL, Actes, 3 de febrer del 1855 i 26 d'abril del 1856.

45. Subtitulat «Interinamente y hasta que se proporcione local más espacioso y a proposito [sic] estan expuestos los objetos en la que fué capilla Real de Santa Agueda». I a la contratapa afegeix: «Continuará el catálogo á medida que aumente el número de objetos que se depositen en el Museo». Cal remarcar, però, que en la sessió del 9 de gener del 1877, s'encarregà la redacció del catàleg raonat del fons de Bones Lletres a Fidel Fita, tot i que d'aquest tema sembla que no se'n tornà a parlar més i fou Manjarrés qui realment acabà fent el catàleg, car de fet, trenta anys abans ja n'havia estat el responsable.

jarrés l'havia lliurat a l'Acadèmia abans d'acabar l'any 1877, mentre que el segon probablement devia arribar ja fins a les esmentades 1.006 peces.⁴⁶

Dos anys més tard, en un cop inesperat, el Govern borbònic creà, per una reial ordre de 28 de novembre del 1879 un Museo Provincial de Antigüedades, sota la Direcció General d'Instrucció Pública. Alhora, va nomenar un cap del Cos estatal d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs, Antoni Elías de Molins, que al seu torn era acadèmic honorari de Bones Lletres des del 9 de gener del 1877,⁴⁷ per bé que no feu el seu ingrés fins al 8 de febrer del 1903.

D'aquest fet inesperat, les actes de l'Acadèmia no en van donar notícia fins al 3 de gener del 1880, no mostrant-se gaire complaguda pel que havia d'interpretar-se com una imposició oficial. Per això l'Acadèmia reivindicava la labor de catalogació feta per Manjarrés, en un darrer manuscrit del 15 de març del 1880, que aquest va haver d'enviar com a comissionat de l'Acadèmia a Elías de Molins, llistat manuscrit que duia per títol *Catálogo de los objetos arqueológicos depositados por la Academia de Buenas Letras de Barcelona en el Museo de la Comisión de Monumentos de la Provincia*, que signaren conjuntament Manjarrés i el nou «Jefe del Museo». El 19 d'agost d'aquest mateix any Manjarrés moria mentre Elías de Molins era el nou director del Museu Provincial d'Antiguitats, un càrrec que sembla que havia d'haver correspost a Manjarrés per la seva dedicació i coneixement d'aquest patrimoni, ja fos com a acadèmic de Bones Lletres o com a membre de la Comissió de Monuments. És interessant de recordar, però, com el descriviren els seus contemporanis. El mateix Elías de Molins en el seu *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*,⁴⁸ en què li dedicà una llarga semblança de quatre de les seves atapeïdes pàgines, recull totes les vessants professionals de Manjarrés, però sobretot analitza la seva obra com a historiador de l'art i les seves nombroses publicacions, i fins i tot, seguint el seu biògraf, Francesc Miquel i Badia (1840-1899), parla també a bastament de la seva labor com a director artístic del Liceu d'Isabel II. Per contra, només al final de l'article fa una breu referència

46. De fet, en aquest catàleg imprès el 1877, les peces que pertanyien originalment a l'Acadèmia eren el centenar que faltava a la relació del primer quadern, dedicat específicament a la Comissió, sense comptar-hi l'Acadèmia.

47. Tot i que no va ingressar-hi fins al 8 de febrer del 1903.

48. *Op. cit.*, II, p. 74.

a la seva labor com a responsable del trasllat de les peces arqueològiques reunides per Bones Lletres a la capella de santa Àgata. Acaba amb una referència d'ordre personal sobre quan ell s'havia fet càrrec de la direcció del nou Museu provincial d'Antiguitats, recordant com Manjarrés, en una carta adreçada a Federico de Madrazo, remarcava «las excelentes relaciones que existían con el individuo nombrado por el Ministerio de fomento para dirigir el Museo», és a dir, entre Manjarrés i ell. Sembla com si Elias volgués posar èmfasi en que Manjarrés l'havia rebut bé, a nivell personal, tot i que en realitat el nou càrrec d'Elias, imposat des del ministeri per decret, significava l'exclusió de Manjarrés, o dit d'una altra manera, el poder local era arrabassat pel poder central governamental.⁴⁹

El cas de l'esmentat Francesc Miquel i Badia, que dedicà el seu discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres al seu estimat mestre, és similar ja que va fer només una breu referència a la seva labor com a museòleg, malgrat la seva gran contribució en aquest camp.⁵⁰ Miquel recordà el poeta, l'advocat, l'alt funcionari de la Diputació, el director artístic del Teatre del Liceu..., i en destacà sobretot la seva obra crítica i les seves aportacions com a historiador de l'art.

En definitiva, enfront de l'escassa fortuna crítica com a museòleg, és de justícia considerar-lo un dels grans noms del patrimoni i, dit en termes actuals, de la gestió cultural del segle XIX a Catalunya, un professional coneixedor de les principals línies d'estudi i conservació del patrimoni en vigència a Europa. Ell i Cortada foren els veritables precursors dels museòlegs del primer terç del segle XX, els primers museòlegs del nostre país que amb la seva labor de conscienciació, conservació, estudi i catalogació, assentaren les bases dels futurs museus d'art i arqueologia. No obstant això, no podem oblidar ni deixar de fer una breu referència a l'esmentat Elias de Molins, atès el seu rol en la labor de conservació i catalogació del patrimoni iniciada pels dos anteriors acadèmics.

49. Vegeu A. ELÍAS DE MOLINS, *op. cit.*, II, Barcelona, 1889, p. 751-754.

50. *Apuntes biográficos sobre D. José de Manjarrés y de Bofarull académico numerario que fue de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona, 1884.

ANTONI ELIAS DE MOLINS, PRIMER DIRECTOR DEL MUSEU PROVINCIAL
D'ANTIGUITATS

Antoni Elias de Molins (1850-1909), tal com hem dit, ingressà a Bones Lletres el 8 de febrer del 1903, per bé que n'era membre honorari des del 9 de gener del 1877. El 8 de febrer d'aquell mateix any hi havia llegit un discurs sobre *Los estudios históricos y arqueológicos en Cataluña en el siglo XVIII*, un lúcid estat de la qüestió sobre aquests estudis, especialment els dels historiadors jesuïtes i sobretot els de Jaume Caresmar.

Arqueòleg, numismàtic, bibliòfil i arxiver, va ser l'autor del notable *Catálogo del Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona* (1888), que encapçala amb una notícia de la història dels fons en la qual fa plena justícia a tots els seus antecessors, des de Cortada, Pi i Arimon, Llobet i Valllosera i Manjarrés. Avui pot ser considerat el primer catàleg modern d'un museu publicat a Barcelona, una edició il·lustrada amb dibuixos de Josep Pascó, equiparable als europeus contemporanis i, per tant, merescudament elogiat,⁵¹ sense oblidar els rellevants treballs precursors de Manjarrés, que li serviren d'important punt de partida.⁵²

Fou també autor de l'esmentat *Diccionario biográfico y bibliográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, en dos volums (1892 i 1895), una obra personal ingent, basada fonamentalment en el buidatge sistemàtic de

51. Tal com ho recollí l'acadèmic Jaume Barrera Escudero en el seu discurs d'ingrés el 30 d'abril del 1922, en què feia un record d'Elias. Segons ell, no sols va merèixer els elogis de la premsa local –Miquel i Badia, García Llansó i Roca i Ferreras–, sinó que l'eminent epigrafista alemany Emil Hübner, autor del volum corresponent a Hispania del *Corpus Inscriptionum Latinarum* del 1869, i amb qui col·laborà estretament, també remarcà el seu valor positivament. També ho comentava Carreras Candi al seu discurs de contesta al mateix Elias: Antonio ELÍAS DE MOLINS, *Los estudios históricos y arqueológicos en Cataluña en el siglo XVIII*, 1903, p. 51.

52. Al catàleg anònim, però obra de Manjarrés, del 1877, hi constaven 1.006 objectes inventariats. En el seu, del 1888, n'hi consten ja 1.505, la qual cosa prova el creixement del museu i la labor de revisió i nova catalogació realitzada per Elias. Així mateix, en un inventari manuscrit posterior, obra del mateix Elias, s'hi apleguen més objectes, amb número d'inventari del 1.500 al 2.911, i del 2.912 al 3.215, aquests darrers inventariats, traspasat Elias, per Eduardo González Hurtebise i Josep Pallejà Martí, ja durant el primer quart del segle xx. Vegeu *Objetos adquiridos con posterioridad a la impresión del Catálogo*, Inventario del Museo (4.7.) (26), Comisión Provincial de Monumentos, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona. A més cal destacar que a continuació dels objectes del museu, entre les p. 301 i 440, estan catalogades la numismàtica i les medalles.

l'Arxiu de Bones Lletres i del *Diari de Barcelona*, encara avui una bona eina per conèixer el panorama cultural vuitcentista català.

Elias, a més, havia estat arxiver a la Corona d'Aragó i a Mallorca; membre corresponent de la Reial Acadèmia de la Història i de l'Institut Arqueològic de Berlín i Roma; i secretari de la Comissió Provincial de Monuments, càrrecs que acrediten la seva vàlua en el camp del patrimoni, fins i tot més enllà de les nostres fronteres. Així mateix, havia participat activament a l'Acadèmia de Bones Lletres, tal com recordava Francesc Carreras Candi en l'acte d'ingrés d'Elias.⁵³

PRIMERA MUSEOGRAFIA I CATÀLEGS MODERNS EN PRO DE L'ESTUDI I DIFUSIÓ DEL PATRIMONI

Després d'haver resseguit el camí d'alguns acadèmics de Bones Lletres, primers responsables del seu museu i per tant, del patrimoni cultural de l'entitat, i per extensió de la ciutat de Barcelona, és de justícia reivindicar el rol de l'Acadèmia i els seus membres com a fundadors del primer museu públic d'antiguitats.⁵⁴

Si ens cenyim al patrimoni artisticoarqueològic i monumental, al llarg del segle XIX, sense oblidar-ne d'altres,⁵⁵ hi excel·liren tres grans noms: Cortada, Manjarrés i Elias de Molins, els quals exigeixen una mirada més atenta per la seva transcendència en la història del patrimoni i els museus de la Catalunya contemporània.

Cortada pot ser considerat el primer museòleg al servei del patrimoni, sobretot antic i medieval, a més d'un notable col·leccionista, el capdavanter,

53. Dins Antonio ELÍAS DE MOLINS, *Los estudios históricos y arqueológicos en Cataluña en el siglo XVIII*, 1903, p. 50 i ss.

54. No oblidem que l'Escola Gratuïta de Disseny, de seguida coneguda com a Escola de Nobles Arts, fundada el 1775, comptava amb una col·lecció de pintura i escultura, que anà creixent amb el temps, per bé que la seva primera finalitat era de caire docent. No oblidem tampoc que ja des del 1833 l'Escola, i després Acadèmia de Belles Arts, havia publicat els seus catàlegs de pintura i escultura, per bé que mai no deixaren de ser senzills opuscles a manera d'inventaris més que pròpiament catàlegs en el sentit modern.

55. És el cas de Pau Piferrer, autor, entre altres, dels primers volums dels *Recuerdos y Bellezas de España* dedicats a Catalunya i a Mallorca, que pot ser considerat el primer veritable historiador de l'art.

en definitiva; Manjarrés, gran museòleg i primer catalogador del patrimoni públic del Museu d'Antiguitats, com també estudiós de les col·leccions catalanes d'art i d'antiguitats que catalogà l'any 1867 en el primer catàleg raonat d'una exposició temporal d'art, en aquest cas organitzada per l'Acadèmia de Belles Arts;⁵⁶ Elías de Molins, museòleg i autor, el 1888, del primer catàleg il·lustrat imprès que podríem qualificar de raonat i modern, d'un museu públic. És a dir, tres noms capdavanters de la protomuseografia barcelonina en línia amb les directrius intel·lectuals europees coetànies que, des de la responsabilitat personal i a través de l'anàlisi de l'art i l'arqueologia, en paral·lel amb l'estudi documental, miraren de consolidar unes bases culturals pròpies, dignes d'un país modern.

56. Em refereixo al catàleg de gran format apaïsat que duu per títol *Informe sobre el resultado de la Exposición Retrospectiva celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867 dado a la misma Academia por la comisión encargada de dicha exposición*, Barcelona, 1868, amb 35 làmines litografiades per Jaume Serra Gibert.

BORJA DE RIQUER PERMANYER

Ramon d'Abadal, dinamitzador de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona

La finalitat d'aquest text és explicar la tasca molt rellevant realitzada per Ramon d'Abadal i de Vinyals com a president de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona durant els anys 1954 a 1961.

L'Acadèmia, com la majoria de les institucions culturals catalanes, havia resultat notablement afectada per la Guerra Civil. Entre 1936 i 1940 havien mort 18 acadèmics, la meitat dels seus membres, entre ells el seu president, l'historiador Francesc Carreras Candi. Dos acadèmics havien estat assassinats durant el conflicte: Alfons Par i Tusquets –traductor de Shakespeare– i l'historiador i jesuïta Ignasi Casanovas. A més l'any 1939 altres dos acadèmics, l'historiador Pere Bosch i Gimpera i el filòsof Jaume Serra Húnter, havien hagut d'exiliar-se.

El 16 de març de 1939 tingué lloc la primera reunió d'acadèmics a la Casa de l'Ardiaca, on van assistir deu membres. Sota la presidència de l'acadèmic més antic, Pelegrí Casades, després d'enviar un telegrama d'adhesió al general Franco, redactat per l'historiador Ferra Valls i Taberner, es va prendre l'acord d'elegir el més aviat possible una nova junta. Sis dies després, el 23 de març de 1939, en el curs d'una ràpida reunió d'acadèmics, resultà elegit president l'historiador Ferran Valls i Taberner. L'acompanyaven a la nova Junta de Govern Joan Givanel, com a secretari, Ramon Perés com a bibliotecari, Carles Sanllehy, marquès de Caldes de Montbui, com a tresorer,

i Agustí Duran i Sampere, com a conservador. La presidència de Valls i Taberner fou relativament curta, atès que morí el dia 1 d'octubre de 1942, i llavors fou elegit com a nou president Carles Sanllehy Girona.

Aquells primers anys de la postguerra, l'Acadèmia tingué una activitat relativament discreta i sense cap dubte el més rellevant fou donar prioritat a l'elecció dels nous membres que s'anaren incorporant progressivament a la institució, després de pronunciar el seu ritual discurs d'ingrés. Com que l'Acadèmia no podia fer les seves reunions a la seva seu oficial, el Palau Requesens, que encara estava en obres i no hi havia calefacció, entre 1939 i 1957 realitzà les seves reunions a la Casa de l'Ardiaca, la seu de l'Arxiu Històric de la Ciutat, que dirigia l'acadèmic Agustí Duran i Sempere. Després, entre 1958 i 1961, les sessions es feren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que dirigia el també acadèmic Ernest Martínez Ferrando.

En només vuit anys, entre 1941 i 1948, van ser elegits quinze nous acadèmics. Quatre ho foren l'any 1941: Antoni Griera, Frederic Camp, Lluís Faraudo de Saint-Germain i Ernest Martínez Ferrando. El 1943 s'elegiren quatre més: Felip Mateu i Llopis, Josep M. Millàs Vallicrosa, Xavier de Salas Bosch i Josep Vives i Gatell. Posteriorment van ser elegits Martí de Riquer, el 1944, Pere Font i Puig, el 1945, Pablo Cavestany, el 1946, i el 1948 quatre més: Joan Sedó Peris Mencheta, Josep M. López Picó, Marià Bassols de Climent i Lluís Pericot.

A l'abril de 1949, a proposta de Felip Mateu, Martí de Riquer i Ernest Martínez Ferrando, fou elegit acadèmic Ramon d'Abadal i de Vinyals per cobrir la vacant deixada per l'historiador Eduard Toda, que havia estat president entre 1931 i 1934. Amb notable celeritat, el 15 de desembre del mateix any, Abadal llegia el seu discurs d'ingrés, intitulat «La batalla del Adopcionismo en la desintegración de la Iglesia visigótica», que fou contestat per Josep M. Millàs Vallicrosa. Cinc anys després, el 25 de novembre de 1954, davant la renúncia de Carles Sanllehy, Ramon d'Abadal era elegit president de l'Acadèmia. L'acompanyaven en la nova Junta de Govern, Martí de Riquer i Morera, com a secretari, Felip Mateu i Llopis, com a bibliotecari, Lluís Faraudo de Saint Germain, com a conservador, i mossèn Josep Vives i Gatell, com a tresorer. El 19 de gener de 1958, Abadal tornà a ser elegit president per un altre mandat de tres anys. Els membres de la Junta de Govern aquest cop eren Martí de Riquer, com a secretari, Felip

Mateu i Llopis, com a bibliotecari, Agustí Duran i Sempre, conservador, i Josep Vives i Gatell, com a tresorer.

El 9 de desembre de 1954, en l'acte de presa de possessió de la nova Junta, Ramon d'Abadal pronuncià un discurs breu, però significatiu, en el qual anuncià dos importants objectius programàtics. El primer era «incorporar a la Academia las figuras más representativas de la vida cultural barcelonesa, manteniendo su carácter de hogar neutral de convivencia».¹ Aquestes paraules, pronunciades en plena postguerra, tenien un clar significat polític: la ideologia no podia ser un obstacle a l'hora d'elegir nous membres, cosa que significava superar les reticències i les prevencions heretades de la Guerra Civil. També Abadal, en el seu discurs presidencial, mostrà la clara intenció de convertir les sessions ordinàries de l'Acadèmia en un àmbit de difusió de les recerques més recents i en un actiu centre de debat cultural i de contrast d'opinions.²

Abadal, que només feia cinc anys que era acadèmic, va saber donar a la institució tot un nou caire que es va reflectir, de seguida, en uns canvis de notable i significativa importància. Primerament, es va possibilitar la utilització del català com a llengua habitual de la corporació, malgrat les dificultats posades per les autoritats franquistes i les reticències d'alguns acadèmics. En segon lloc, es produí la incorporació, com a acadèmics, de destacades personalitats del món cultural i científic català. I al costat d'això, fou significativa la potenciació de debats científics a les sessions ordinàries dels acadèmics, amb la intervenció de molts dels seus membres i també d'invitats excepcionals. Igualment durant aquest període es pronunciaren a l'Acadèmia discursos d'ingrés que esdevindran emblemàtics pel seu significat d'aportació científica. I es convertirà en un costum que a les sessions ordinàries es produeixi la presentació de futurs llibres per part dels seus autors. També hom potenciarà la realització de comentaris i debats sobre novetats bibliogràfiques d'interès, així com el fet de donar

1. El discurs d'Abadal, que és del 9 de desembre de 1954, es pot trobar *al Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVI, 1954-1956, p. 298-300.

2. Deia ABADAL: «es conveniente que los académicos expongan comunicaciones sobre sus trabajos personales, el estado actual de las disciplinas en que cada uno de ellos está especializado y den cuenta y comentario de las más importantes contribuciones bibliográficas que aparezcan relativas a su materia», *Idem*, p. 299.

informació detallada de congressos i trobades científiques de caràcter nacional i internacional. I tot això acompanyat de la constant presentació de comunicacions i de comentaris i de ressenyes de llibres per part de bona part dels acadèmics. Cal senyalar, a més, que Ramon d'Abadal serà un dels acadèmics que intervindrà amb més freqüència en els debats que tindran lloc aquests anys de la seva presidència.

Pel que fa a la qüestió de la utilització del català, cal recordar que des de l'any 1931 era la llengua oficial de l'Acadèmia, i que en aquesta llengua es redactaven les actes de les sessions i es publicava el seu *Butlletí*. Igualment la gran majoria de les comunicacions, conferències i discursos d'ingrés dels anys 1930 es feren en català. Però a partir del febrer de l'any 1939, la llengua catalana va desaparèixer de la vida oficial de l'Acadèmia i la totalitat dels discursos d'ingrés, les comunicacions i les seves actes, així com el seu *Butlletí*, es feren en castellà, com, de fet, passava a totes les institucions oficials del país.

La forma com es plantejà utilitzar de nou el català fou ben curiosa i significativa i tingué un protagonista principal, Jordi Rubió i Balaguer, que havia estat elegit acadèmic l'any 1922 i encara no havia pres possessió. L'any 1948, l'Acadèmia li ratificà la proposta, indicant llavors que es tractaria d'ocupar la vacant deixada pel seu pare, Antoni Rubió i Lluch, mort l'any 1937. A principis de l'any 1957, Jordi Rubió, que era un bon amic d'Abadal, informà a l'Acadèmia que ja havia redactat el seu discurs d'ingrés, però que ho havia fet en català. La Junta de Govern donà el seu vist-i-plau i anuncià que l'ingrés tindria lloc el diumenge 7 d'abril d'aquell any. Un dia abans d'aquella data, la policia comunicà als directius de l'Acadèmia que havia rebut una denúncia anònima informant que es pensava fer un acte públic en català a la corporació, que no tenien l'autorització per fer-ho i que l'acte estava prohibit. Ramon d'Abadal i Martí de Riquer hagueren d'anar urgentment a la Jefatura Superior de Policia de Barcelona, a la Via Laietana, on defensaren amb vehemència que, segons la legislació vigent, les corporacions científiques com l'Acadèmia no havien de demanar permís a l'autoritat governativa per celebrar les seves sessions ordinàries, i que l'acte d'ingrés de Jordi Rubió formava part d'aquest tipus d'activitats. La denúncia finalment no va prosperar i Jordi Rubió va poder llegir amb total normalitat el seu discurs d'ingrés, «Els Cardona i les lletres», que fou contestat, també en català, per Josep M. Millàs i Vallicrosa.

A partir de llavors, i de forma cada cop més freqüent, els discursos d'ingrés a l'Acadèmia ja es feren en català. Així, l'any 1958, ho feren en aquesta llengua tant Ferran Soldevila com Pere Bohigas. Igualment, les comunicacions redactades pels acadèmics passaren a presentar-se de forma cada vegada més majoritària en català, com foren els casos, produïts també l'any 1958, dels textos presentats per Agustí Duran i Sanpere, Jaume Vicens Vives, Joaquim Carreras Artau, Martí de Riquer i el mateix Ramon d'Abadal. Igualment el *Butlletí* de l'Acadèmia incorporà de forma progressiva articles escrits en català.

Pel que fa a l'entrada a l'Acadèmia de personalitats significatives de la vida cultural catalana, al marge de la ideologia que poguessin tenir, cal esmentar que l'any 1954 ja s'havia produït l'elecció de sis nous acadèmics de representativitat força significativa: dos d'ells eren coneguts professors universitaris: Antoni M. Badia i Margarit i Antoni Vilanova. Altres dos eren destacades personalitats del món cultural català: el poeta Carles Riba i el comedïògraf Josep M. de Sagarra. I també hi havia dos historiadors força rellevants: Ferran Soldevila i Jaume Vicens Vives. Considerem molt il·lustratiu d'aquest nou clima existent a l'Acadèmia el fet que a una mateixa sessió, la de l'11 de febrer de 1954, fossin elegits nous acadèmics Ferran Soldevila i Jaume Vicens, malgrat que algunes persones llavors, i també posteriorment, han volgut presentar-los com a historiadors enfrontats. Tots dos varen ser elegits per unanimitat i en votació secreta. També fou significativa l'elecció de cinc nous acadèmics realitzada el 13 març 1958: l'arabista Joan Vernet, el medievalista Miquel Coll i Alentorn, l'historiador del dret Josep M. Font i Rius, l'historiador de l'art Joan Ainaud de Lasarte i l'historiador de la literatura Guillem Díaz Plaja. Cal senyalar que una part important d'aquests nous acadèmics, més de la meitat, eren també coneguts membres de l'Institut d'Estudis Catalans.

A la sala d'entrada de l'Acadèmia, al Palau Requesens, hi ha penjada una fotografia que recorda una trobada que va tenir lloc al restaurant La Masia, el 6 de juny de 1959, on apareixen els 24 acadèmics d'aquell moment. Penso que no hi ha cap altre testimoni gràfic on es pugui trobar un conjunt tant rellevant i tant representatiu de la intel·lectualitat catalana de la postguerra: hi trobem a Carles Riba, Josep M. de Sagarra, Jordi Rubió Balaguer, Jaume Vicens Vives, Joan Vernet, Lluís Pericot, Miquel Coll Alentorn, Josep M.

Millàs i Vallicrosa, Joaquim Carreras Artau, Marià Basols, Josep M. Font i Rius, Pere Bohigas, Joan Ainaud de Lasarte, Ferran Soldevila, Guillem Díaz Plaja, Agustí Duran i Sampere, Martí de Riquer, Ramon d'Abadal, Antoni Griera, Ernest Martínez Ferrando, Felip Mateu i Llopis, Pablo Cabestany, Carles Sanllehy i Josep Vives. Es tracta d'una fotografia irrepetible, atès que només dos anys després havien traspassat Carles Riba, Jaume Vicens i Josep M. de Sagarra.

Durant els anys de la presidència d'Abadal es pronunciaren a l'Acadèmia discursos d'ingrés d'una gran importància científica, com ara el que realitzà Jaume Vicens Vives, el dia 9 desembre de 1956, intitulat «Cataluña a mediados del siglo XIV»; el que abans hem esmentat de Jordi Rubió i Balaguer, el primer de la postguerra fet en català, «Els Cardona i les lletres», que va tenir lloc el 7 d'abril de 1957; o el que va pronunciar el 23 març de 1958 Ferran Soldevila, dedicat a «Les prosificacions en els primers capítols de la crònica de Desclot», també en català.

Un dels acadèmics més actius i que més intervencions va protagonitzar en el sí de l'Acadèmia a finals dels anys cinquanta fou, sens dubte, Jaume Vicens Vives. Aquest historiador va presentar el dia 7 de febrer de 1957 una comunicació que s'intitulava «Coyuntura y tendencialidad cultural en la Cataluña del siglo xv», que era l'ampliació del seu discurs d'ingrés, llegit dos mesos abans. Ara Vicens reflexionava sobre un tema llavors força polèmic: la relació existent entre la crisi econòmica catalana del segle xv i l'anomenada «decadència cultural». Segons Vicens, els greus problemes polítics i econòmics existents durant la Guerra Civil entre la Generalitat i els monarques van provocar que la cultura catalana, i especialment la seva protecció o potenciació, no fos un objectiu polític prioritari dins la cort de Joan II ni tampoc del seu fill Ferran el Catòlic.

Ara bé, segurament el debat que més atenció i duració ha tingut en la història de la Acadèmia de Bones Lletres fou el provocat per la presentació, per part de Jaume Vicens Vives, d'una comunicació escrita en català i intitulada «Ritmes en la història de Catalunya del segle XIX». El text de Vicens fou objecte d'un animat debat al llarg de tres sessions consecutives, els dies 27 de març, 10 i 24 d'abril de 1958, un fet insòlit i que mai més s'ha tornat a produir. A la primera sessió, Vicens va posar a la consideració dels acadèmics algunes de les tesis del seu proper llibre sobre la societat catalana del segle XIX³ i, més en concret, va presentar una innovadora interpretació sobre el paper de les diferents generacions intel·lectuals catalanes del segle XIX. Després de fer unes consideracions metodològiques, tot defensant la validesa dels procediments estadístics, Vicens va comentar que les fluctuacions socials eren difícils de determinar, tot i que al segle XIX s'observava un clar creixement de les classes mitjanes catalanes.⁴ Atès que l'acta de la sessió és força precisa, deixem que sigui ella la que ens expliqui el contingut central de la intervenció de Vicens: «Expone a continuación la técnica de las generaciones, ideada por José Ortega y Gasset y expuesta por su discípulo Julián Marías, y finalmente admitida, aunque con reservas, por los actuales historiadores. Precisa el concepto de generación acumulativa, y lo aplica

3. Jaume Vicens estava acabant d'escriure el llibre *Industrials i polítics del segle XIX*, que editaria Teide a finals d'aquell mateix any —el pròleg porta la data de setembre 1958.

4. Hi ha un bon resum de la intervenció de Vicens al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVII, 1957-1958, Barcelona, 1958, p. 439.

a la Catalunya del segle XIX, en la que distingeix les generacions de 1808, 1833, 1855, 1868 y 1898, y señala la diferente actitud de ellas: la generación de la Sociedad Filosófica y de *El Europeo*; la neoclásica; la pre-romántica y pesimista (que es la generación que habla de “la antigua Catalunya”); y de la de la Renaixença (de Verdager, Guimerà, Torras i Bages, Oller, Botet i Sisó, Balari, etc.), que es optimista y resuelta. Opone la actitud de un Víctor Balaguer, creador de los Jocs Florals, a la generación romántica de los Milá y Rubió, que contaban pocos años más. En el pensamiento catalán del pasado siglo distingue entre un ritmo mental depresivo, hasta 1839, y otro optimista que tiene su auge a partir de 1854». ⁵

L'exposició realitzada per Vicens fou seguida de llargues intervencions de Jordi Rubió Balaguer, sobre teoria de les generacions, de Ramon d'Abadal, sobre les mentalitats al segle XIX, i de Ferran Soldevila, sobre les relacions entre la història i l'economia. La sessió del dia 10 d'abril s'inicià amb una nova intervenció de Jordi Rubió, sobre la relació entre història literària i història total, que fou contestada per Jaume Vicens, i a la qual s'afegí també Agustí Duran i Sanpere. I a la tercera sessió, la del dia 24 d'abril, hi hagueren llargs parlaments de Ferran Soldevila, Josep M. Millàs, Tomàs Carreras Artau i del mateix Jaume Vicens. Aquestes sessions constitueixen un autèntic exemple de com poden arribar a ser de profitosos els debats interdisciplinaris en una institució com l'Acadèmia. ⁶

Gairebé dos anys després, el 14 de gener de 1960, Vicens presentà a l'Acadèmia la que segurament seria la seva darrera intervenció en públic, atès que de seguida es posà malalt i morí aquell mes de juny. Aquesta comunicació, intitolada «La estructura del Estado en el siglo XVI i XVII», era un resum de la ponència que li havien encarregat de presentar al Congrés Internacional de Ciències Històriques que havia de celebrar-se aquell estiu a Estocolm, que va haver de llegir Miquel Batllori.

5. *Ídem*.

6. Un any després, en una carta a Josep Ferrater Mora, del 2 de juliol de 1959, Jaume Vicens, referint-se a la seva tesi sobre les generacions inclosa al llibre *Industrials i politics del segle XIX*, feia la següent consideració «De totes maneres, us diré que abans d'anar a la impremta fou discutida durant tres sessions per l'Acadèmia de Bones Lletres. Intervingueren en el debat Carreras Artau, Jordi Rubió, Soldevila, Abadal, Millàs, etc., els quals feren pertinents suggeriments, que vaig recollir en el text». Veure J. CLARÀ, P. CORNELLÀ, i A. SIMON, *Epistolari de Jaume Vicens*, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, Girona, 1994, p. 87.

Si hom repassa el contingut de les sessions entre els anys 1954 i 1961, podrà observar com molt sovint hi ha part d'elles dedicades a la crítica de llibres recentment publicats, o es presenten recerques encara no finalitzades amb la intenció de contrastar opinions i de provocar un debat. Així, a la sessió del 22 de març de 1956, Abadal va presentar el volum VI de la *Historia de España*, dirigida per Ramón Menéndez Pidal, i va argumentar una dura crítica a la part redactada per Ricardo del Arco, dedicada a Aragó i Catalunya, que considerava una còpia descarada d'un text inèdit de Ferran Valls i Taberner escrit feia molts anys.⁷ Entre les sessions més rellevants de llavors podríem destacar també les dues consecutives, celebrades el 6 i el 27 de juny de 1957, dedicades a debatre el llibre, de l'historiador castellà Claudio Sánchez Albornoz, *España, un enigma histórico*, contraposant-lo al publicat nou anys abans per Américo Castro, *España en su historia*. Els acadèmics catalans participaven, així, en la famosa i llarga polèmica establerta entre ambdós historiadors castellans que tan impacte provocà llavors. La crítica inicial al llibre de Castro, realitzada per Ramon d'Abadal, fou seguida d'intervencions de Jaume Vicens, Martí de Riquer i Josep M. Millàs, sobre diferents aspectes històrics, literaris i identitaris d'ambdós estudis. En general, predominà en els acadèmics catalans una molt severa crítica al llibre d'Américo Castro, i una certa coincidència, no exempta de matisos crítics, respecte de les tesis historiogràfiques de Sánchez Albornoz.

També durant la presidència d'Abadal va tenir lloc una sessió de l'Acadèmia que cal qualificar d'extraordinària. En efecte, el dia 11 de febrer de 1958 la corporació barcelonina acollí un convidat especial, Ramón Menéndez Pidal, director de la Real Acadèmia Española que, a més resultava ser l'acadèmic més antic de tots, comptant els numeraris i els corresponents, donat que la seva elecció s'havia produït l'any 1921. Menéndez Pidal va fer de comentarista d'excepció de dues comunicacions presentades sobre unes temàtiques relatives a la seva obra: la de Martí de Riquer tractava «Algunos aspectos del cantar de Roncesvalles», i la d'Antoni M. Badia i Margarit es referia a «La frase de la Crónica General de Alfonso el Sabio en relación a las fuentes latinas.» Sis anys després, l'Acadèmia també dedicà una de les seves sessions a sotmetre a una crítica intensa i a un debat de significatiu

7. Veure «Vida corporativa», dins *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVI, 1954-1956, p. 314.

caràcter interdisciplinari la polèmica tesi de Ramón Menéndez Pidal sobre el significat polític del Compromís de Casp.⁸

L'Acadèmia de Bones Lletres destinava una part de les seves sessions a informar sobre el significat d'alguns congressos científics, com el d'Història de la Corona d'Aragó celebrat a Càller, Sardenya, el desembre de 1957, en el qual Jaume Vicens presentà una documentada ponència. I també sobre la Settimana Internazionale d'Spoleto, Itàlia, que va tenir lloc el mes de maig de 1957, on Ramon d'Abadal presentà una comunicació relacionada amb la temàtica general d'aquella trobada, «Els caràcters del segle VII a l'Occident». En el mateix sentit cal esmentar que un any després, el 1958, Agustí Duran i Sanpere presentà una ponència on feia balanç dels 40 anys d'actuació de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona que ell mateix presidia.

Ramon d'Abadal va intervenir de forma molt freqüent a les sessions de l'Acadèmia. Tenim constància de setze dissertacions o comunicacions seves, a més dels quatre articles que es publicaren al *Bulletí* de l'Acadèmia entre els anys 1949 i 1965. D'entre aquestes intervencions cal destacar que el dia 12 de juny de 1958 Abadal informà del contingut, estructura i característiques del seu llibre *Els primers comtes catalans*, que estava a punt de ser publicat. Dos anys després, el 21 de juny de 1960, Abadal comentava en una sessió el treball de l'historiador francès Pierre Vilar, *Le declin catalan du Bas Moyen Age*, i poc després, el 16 de gener de 1961, comentava extensament el llibre de Martí de Riquer *Les Chansons de Geste françaises*, que s'acabava de traduir al francès.

Entre les diverses intervencions d'Abadal a les sessions de l'Acadèmia cal esmentar també les relacionades directament amb les seves recerques, com la relativa a «Els preceptes comtals carolingis per al Pallars» (1955), o la dedicada a reflexionar sobre el significat i la cronologia de «la locució Marca Hispànica» (1956), la referent a la genealogia de Guifré el Pilós (1957), o la relativa a l'aparició de la paraula «marquès» com a títol nobiliari, amb el cas de Sunifred «marchione», que datava de l'any 844 (1959).

Ramon d'Abadal acabà la seva etapa presidencial a l'Acadèmia pel gener del 1961. No va voler seguir un tercer mandat argumentant que ja tenia

8. Ramón MENÉNDEZ PIDAL, «El Compromiso de Caspe, autodeterminación de un pueblo», introducció al vol. XV de *Historia de España*, dirigida per R. Menéndez Pidal, Espasa Calpe, Madrid, 1964, p. I-CLXIV. Ferran SOLDEVILA, que participà activament en aquells debats de l'Acadèmia, publicà immediatament el llibre *El Compromís de Casp (Resposta al Sr. Menéndez Pidal)*, Aedos, Barcelona, 1965.

72 anys, tot i que estava en la seva plenitud intel·lectual. Només dos mesos abans, el 27 de novembre de 1960, havia ingressat a la Real Academia de la Historia de Madrid amb el seu conegut discurs «Del Reino de Tolosa al Reino de Toledo». Era el primer membre d'aquesta corporació que havia estat elegit sense residir a la capital de l'Estat.

Durant els anys que Ramon d'Abadal i de Vinyals ostentà la presidència de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, aquesta institució va fer un considerable canvi esdevenint un dels principals referents de la vida científica i cultural de Catalunya. Dins d'una ciutat culturalment encara poc activa, Abadal i la seva Junta van aconseguir acollir dins d'aquesta corporació unes activitats de notable qualitat i rigor que destacaven dins d'una panoràmica científica i cultural més aviat grisa. Certament que es tractaven d'activitats minoritàries i d'escàs impacte ciutadà, atès que l'Acadèmia de Bones Lletres era una corporació que, com quasi totes les d'aquells temps, tenia una reduïda projecció exterior, atès que feien pocs actes oberts al públic. De fet, només eren actes públics les cerimònies d'ingrés dels nous acadèmics i les inauguracions de curs.

Ramon d'Abadal havia ingressat a l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1942 amb la pretensió de contribuir a reconstruir aquesta institució, que es trobava clausurada oficialment pel règim franquista i sobrevivia en una situació de semi-clandestinitat. Era, per tant, «un home de l'Institut» quan va ser elegit acadèmic i també quan el votaren com a president de l'Acadèmia de Bones Lletres. Des de la presidència d'aquesta corporació, Abadal va voler actuar com un home pont entre totes dues entitats, aconseguint que hi haguessin uns contactes estables entre elles. I aquesta bona relació també es va traduir en el fet que uns quants membres de l'Institut fossin elegits progressivament acadèmics de Bones Lletres aquells anys. Així, l'any 1960, tots els membres de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC menys un eren també acadèmics de Bones Lletres. Aquestes relativament bones relacions es deterioraren quan, com a conseqüència de les reticències ideològiques d'alguns membres de l'Institut d'Estudis Catalans envers els directius de l'Acadèmia de Bones Lletres que succeïren a Abadal, aquesta reciprocitat en la política d'incorporació de membres a una i a l'altra corporació desaparegué.⁹

9. Sobre aquesta qüestió, veure Francesc VILANOVA, *Ramon d'Abadal: entre la història i la política*, Pagès Editors, Lleida, 1996, p. 401-415 i 612-635.

